

ФРАНСОА
ВОЛТЕР

ВЕКЪТ НА ЛУИ XIV

ТОМ II

ВОЛТЕР
ВЕКЪТ НА ЛУИ XIV
ВТОРИ ТОМ

Превод: Венелин Проиков

chitanka.info

ГЛАВА XXVI. ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ОСОБЕНОСТИТЕ И АНЕКДОТИТЕ

Луи XIV искал да добави към славата, към удоволствията и галантните заделки, белязали първите години на това управление, нежността на приятелството: трудно е обаче за един крал да направи добър избор. Доверил се най-много на двамина — единият безсрамно го предал, другият злоупотребил с благоволенieto му. Първият бил маркиз Дьо Вард, комуто кралят изповядал влечението си към госпожа Дьо Лавалиер. Знаем как дворцовите интриги го тласкат да се опита да погуби госпожа Дьо Лавалиер, на която поради късмета ѝ завиждала не една жена и която покрай своя характер нямало причини да си създава врагове; знаем, че съвместно с граф Дьо Гиш и графиня Дьо Соасон той си позволява да напише до властващата кралица подправено писмо от името на нейния баща, краля на Испания: от това писмо кралицата научава нещо, което не е било необходимо да знае, и тъй се накърнявал мирът в кралския дом. Към вероломството се добавя злостта, че насочил съмненията срещу най-почтените хора в двора, херцог и херцогиня Дьо Навай (1665): тези две невинни лица станали жертви на неприязънта на измамения монарх. Гнусотата на поведението на Вард станала известна твърде късно и макар Вард да бил престъпник, не бил наказан повече от обвинените от него чисти хора, принудени да напуснат своите длъжности и да се отстранят от двора.

Другият фаворит бил граф Лозен, впоследствие херцог, който ту съперничел на краля в мимолетните му увлечения, ту ставал негов довереник, а по-нататък придобил известност с публичното си желание да се ожени за Нейно Височество, което сетне осъществил тайно въпреки дадената на господаря дума.

Излъган в своя избор, кралят гласно заявил как е търсил приятели, а е намерил само интриганти. Печалното познание за хората,

което човек винаги придобива твърде късно, го карало също да казва: „Всеки път, когато назнача някого на свободно място, стотина остават недоволни, а един — неблагодарен.“

Удоволствията, украсяването на кралските домове и на Париж, както и грижата за оправяне на цялото кралство не били прекратени през войната от 1666 г.

Кралят танцувал в балети до 1670 г.; тогава вече бил трийсет и две годишен. В Сен Жермен представили пред него трагедията „Британик“; бил поразен от следните стихове:

*За чест и слава той полита като птица
пред вперени очи и кара колесница,
награди за игри приема като дим,
въздигнат в зрелище герой на своя Рим.*

Оттогава вече не танцувал пред хора — поетът преобразил монарха. Близостта му с госпожа херцогиня Дьо Лавалиер си оставала, макар да ѝ изневерявал често: не влагал старание в изневерите; малко жени му се дърпали и той все се връщал при онази, която със своята нежност и доброта, заложили в характера, с истинската си любов, та дори и с оковите на навика го била заробила безизкусно. Но още през 1669 г. тя забелязала, че госпожа Дьо Монтеспан започва да се налага^[1]; борила се с обичайната си мекота; понесла скръбта дълго да бъде свидетелка на победата на своята съперница; почти без да се оплаква, при всичката болка се смятала за щастлива, задето кралят я уважавал — все тъй го любела и се виждала с него, без той да я люби.

Най-сетне през 1675 г. тя се отдава на изхода, избран от нежните души, на които е потребно да се покоряват на силни и дълбоки чувства; сметнала, че в нейното сърце единствено Бог би могъл да замени любимия. Замонашването ѝ било не по-малко забележително от обичта: тя станала кармелитка в Париж и не се отказала от това. Носенето на власеница, ходенето с боси крака, строгият пост, хоровото пеене нощем на непознат език: нищо не отвратило чувствителността на тази жена, познала и славата, и себеугаждането, и удоволствията. Живяла сред тия лишения от 1675 до 1710 г. под името Луиз Милосърдната. Ако крал би наказал тъй

виновна жена, би бил тиранин — а колко жени са се самонаказвали по тоя начин, задето са любили. Почти няма примери на политици, възприели подобна строга съдба, а инак политическите престъпления би трябвало да се изкупват по-тежко от любовните прегрешения: ала властните над душите се налагат единствено над слабите.

Известно е, че когато съобщили на Луиз Милосърдната за смъртта на херцог Дьо Вермандоа, когото била родила от краля, тя изрекла: „Би трябвало да оплаквам повече раждането му, отколкото смъртта.“ Останала ѝ една дъщеря, която измежду всички деца на краля приличала най-силно на своя баща и която се омъжила за принц Арман дьо Конти, племенник на великия Конде.

Междувременно маркиза Дьо Монтеспан се наслаждавала на късмета си бляскаво и властно, за разлика от скромната госпожа Дьо Лавалиер.

Докато госпожа Дьо Лавалиер и госпожа Дьо Монтеспан все още се борели помежду си за първото място в сърцето на краля, целият двор тънел в любовни интриги: дори Лувоа се проявил. Сред множеството любовници, които имал този министър със суров нрав, като че ли твърде неподходящ за любовни подвизи, била госпожа Дюфреноа, съпруга на един от неговите служители, за която той впоследствие — и това му прави чест — уредил служба при кралицата: тя станала придворна, отговорна за спалнята, и присъствала на официалните излизания. Улеснявайки увлеченията на своите министри, кралят оправдавал собствените си увлечения.

Невероятен пример за господството на предразсъдъците и на навиците е как било разрешено всички омъжени жени да имат любовници, докато на внучката на Анри IV не било позволено да има съпруг. След като отказала на не един владетел и хранила надеждата да се омъжи за Луи XIV, на четирийсет и четири години Нейно Височество пожелала да ощастливи един благородник: получила разрешение да се омъжи за Пегилен, по име Комон, граф Дьо Лозен, последният, който служел като капитан на рота от стотина благородници, въоръжени с бекдъокорбени, оръжия като чукчета, каквито вече няма, и първият, за когото кралят създал длъжността главен драгунски полковник. Имало безброй случаи принцеси да се женят за обикновени благородници; римските императори омъжвали дъщерите си за сенатори; дъщерите на азиатските владетели, много по-

могъщи и по-деспотични от краля на Франция, по правило се бракосъчетавали с роби на бащите си.

1699 г. Нейно Височество предавала всичките си притежания на стойност двацет милиона на граф Дьо Лозен, четири херцогства, суверенитета над Домб, графство Йо, двореца Орлеан, наричан Люксембургски; не си запазвала нищо, била изцяло обсебена от обзелото я желание да дари на обичания мъж по-големи блага, отколкото кой да е крал бил давал на кой да е поданик. Договорът бил съставен; за един ден Лозен бил преобразен в херцог Дьо Монпансие; оставало само подписването. Всичко било готово, ала тогава кралят, разколебан от приказките на принцовете, на министрите, на враговете на един прекомерно щастлив мъж, оттеглил думата си и забранил брачния съюз. Бил писал до чуждестранните дворове, за да съобщи за сватбата, писал и за отменянето ѝ; упреквали го, че я е разрешил, упрекнали го и че я е забранил. Чак плакал, задето наскърбява Нейно Височество; ала същият този владетел, който се затъжил, че не си е удържал на думата, през ноември 1670 г. наредил да затворят Лозен в замъка Пинероло, задето се е оженил тайно за принцесата, след като само преди няколко месеца му бил разрешил да се оженят явно. Лозен останал затворник цели десет години. В не едно кралство монарсите нямат такава власт; онези, които я имат, биват обичани по-силно, задето не я използват. Дали един гражданин, който не е постъпил непочтено, може да бъде наказан тъй строго от оня, който представлява държавата? Нима не е твърде различно да не се харесах на владетеля и да извършиш предателство спрямо владетеля? Трябва ли един крал да се отнася към един човек по-жестоко, отколкото би било законно?

Онези, които пишат, че госпожа Дьо Монтеспан, след като попречила на сватбата, се вбесила от несдържаните упреци на граф Дьо Лозен и настояла Луи XIV да си отмъсти по тоя начин, вредят много повече на монарха.^[2] Би било и тирания, и слабост един свестен човек да бъде жертван заради женски гняв, при това един фаворит, лишен от огромни придобивки, чийто единствен грях бил да се оплаче твърде буйно от госпожа Дьо Монтеспан. Нека това отклонение да ни бъде простено; то се излива несдържано поради нарушаването на човешките права: същевременно почтеността изисква, след като Луи XIV през цялото си управление не е извършил нищо подобно, да не му приписваме подобна безмилостна несправедливост. И тъй е много, че е

наказал толкова строго един тайно сключен брак, една невинна връзка, след като по-добре би било да не обръща внимание на стореното: оттеглянето на благоволенията би било съвсем редно; затворът е бил нещо прекалено.

Онези, които таят съмнения относно сключването на неофициалния брак, е достатъчно само да прочетат мемоарите на Нейно Височество; от тях научаваме онова, което тя не изрича. Виждаме как същата онази принцеса, горчиво укорявала краля за възпрепятстването на сватбата, не се осмелява да го укорява за затварянето на нейния съпруг; тя признава, че са я смятали за омъжена; не казва, че не е била; дори само тия думи са достатъчни: „Не мога, не бива да бъда друга спрямо него.“

Лозен и Фуке били удивени, че се срещат в онзи затвор; особено се зачудил Фуке, който през време на дните на своята слава и могъщество бил виждал Пегилен сред тълпата като беден провинциален благородник — сметнал го за луд, когато той му разказал как е станал фаворит на краля, как е получил разрешение да се ожени за внучката на Анри IV и да грабне всички блага и титли на дома Монпансие.

След като лежал десет години в затвора, най-сетне излязъл от него; това обаче станало едва след като госпожа Дьо Монтеспан заставила Нейно Височество да прехвърли суверенитета над Домб и графство Йо на херцог Дьо Мен, който бил още дете и ги получил едва подир смъртта на принцесата. Тя направила дарението с едничката надежда, че господин Дьо Лозен ще бъде признат като неин съпруг; излъгала се; кралят само й разрешил да подари на нещастния таен бракосъчетан, земите на Сен Фаржо и на Тиер заедно с други внушителни източници на доходи, които се сторили недостатъчни на Лозен. Тя била обречена да си остане негова тайна съпруга и да се отнасят доста зле с нея: била нещастна в двора, нещастна в дома си, както става обикновено след преживените страсти, и умряла през 1693 г.^[3]

Колкото до граф Дьо Лозен, през 1688 г. той се прехвърля в Англия. Все тъй бил орисан с невероятни приключения, той отвежда във Франция кралицата, съпруга на Джеймс II, заедно със сина й, още пеленаче; става херцог; воюва като командир безуспешно в Ирландия и се завръща със слава, доbita по-скоро покрай приключенията,

отколкото поради изпитването към него уважение. Както помним, умря доста възрастен и забравен^[4], както се случва с хора, участници в големи събития, без да са извършили нещо голямо.

Междувременно госпожа Дьо Монтеспан става всемогъща още в началото на разказаните от нас интриги.

Атенаис дьо Мортмар, съпруга на маркиз Дьо Монтеспан, и по-голямата ѝ сестра, маркиза Дьо Тианж, както и по-малката, за която тя издейства абатство Фонтевро, са били най-красивите жени на своето време; и трите съчетавали това предимство с особено развит ум. Брат им херцог Дьо Вивон, маршал на Франция, също бил сред най-начетените хора в двора, както и с изискан вкус. Тъкмо на него кралят казал един ден: „За какво служи четенето?“ Херцог Дьо Вивон, който бил червендалест и налят в кръста, отвърнал: „Четенето придава на ума онова, което вашите яребици придават на моите бузи.“

Тези четири личности били всеобщо харесвани поради уменията си да водят разговори някак шеговито, пристоудушно и хитроумно, което се смятало за особена духовитост на рода Мортмар; при това всички те пишели с присъщи им лекота и изящество. Оттук следва да заключим колко смехотворна е клюката, която съм чувал нееднократно, че уж на госпожа Дьо Монтеспан ѝ се налагало писмата ѝ до краля да бъдат съчинявани от госпожа Скарон, поради което тя станала нейна съперница, и то щастлива съперница.

Госпожа Скарон, станала впоследствие госпожа Дьо Ментьонон, всъщност била по-просветена и по-начетена; разговорите с нея били по-кротки, повече изпълнени с намеци; останали са писма от нея, в които изкуството краси обикновената реч, а стилът е много елегантен. Ала госпожа Дьо Монтеспан не се е нуждаела от чужди духовитости; тя си е фаворитка доста дълго още преди да ѝ представят госпожа Дьо Ментьонон.

Най-победоносно за госпожа Дьо Монтеспан е пътуването на краля до Фландрия през 1670 г. През време на въпросното пътуване бива подготвено съсипването на холандците, и то сред удоволствия: това бил един безкраен празник, съчетан с помпозно великолепие.

Кралят, който при военни условия винаги пътувал яздейки, тогава за пръв път го сторил в остъклена колесница: пощенските коли още не били измислени. Кралицата, нейната етърва и госпожа Дьо Монтеспан се придвижвали в този прекрасен екипаж, следван от много

други; когато госпожа Дьо Монтеспан се возела сама, по вратите на нейната каляска имало четирима телохранители. Сетне и дофинът, и Нейно Височество братовчедката на краля се присъединили със своите свити; това ставало преди злощастното премеждие с нейния брак: тя спокойно споделяла всички победи и с наслада наблюдавала своя любовник, фаворит на краля, начело на неговата гвардейска рота. До градовете, където замръкваха, били превозвани най-чудесните мебели на короната: във всеки град ги очаквали маскен или официален бал, или пък фойерверки. Цялата военна свита на краля го придружавала, цялата свита от прислужници пътувала или изпреварвайки го, или следвайки го; трапезите изглеждали като в Сен Жермен. Дворът разгърнал своя разкош във всички посетени завоювани градове. Най-видните дами от Брюксел и от Гент били поканени да се порадват на великолепието; кралят ги настанявал около своята маса и им правел галантни подаръци. Всички офицери на гарнизонните части получавали извънредни възнаграждения: щедростта се простирала многократно до по хиляда и петстотин луидора дневно.

Безкрайни почести и внимания се оказвали на госпожа Дьо Монтеспан, като се изключат онези, които по право се падали на кралицата, която впрочем нямала представа за тайната връзка; кралят умее да дели държавните дела от удоволствията.

Натоварена лично да подсигури единството на двамата крале и унищожаването на Холандия, снахата на краля отпътувала от Дюнкерк с флотата на своя брат, краля на Англия Чарлс II, заедно с част от френския кралски двор; тя взела със себе си госпожица Дьо Керуал, впоследствие херцогиня Портсмут, която била не по-малко красива от госпожа Дьо Монтеспан. Впоследствие тя става за Англия това, което госпожа Дьо Монтеспан е била във Франция, но с по-големи възможности. Крал Чарлс бил под нейното силно влияние до сетния си час; макар да ѝ изневерявал често, не могъл да ѝ устоява. Надали някога жена е съхранявала тъй дълго красотата си; имах възможност да я видя почти седемдесетгодишна, а лицето ѝ бе все тъй благородно и приятно — оставаше непохабено въпреки възрастта.

Нейно Височество се среща със своя брат в Кентърбъри и се завръща, постигнала славен успех: тъкмо му се наслаждавала, когато внезапно болезнена смърт я отнесла на двайсет и шест години, на 30 юни 1670 г. Дворът скърбял болезнено, още повече — поради

причините за смъртта. Принцесата смятала, че е отровена; английският посланик Монтегю бил уверен в това; дворът също не се съмнявал, това се повтаряло от цяла Европа. Един от бившите прислужници в дома на нейния съпруг ми назова онзи, който — според него — бил дал отровата. Думите му бяха следните: „Мъжът не беше богат и веднага след това се оттегли в Нормандия, където си купи землище и дълго пребиваваше в изобилие. Отровата — добави човекът — представляваше прах от диаманти вместо захар върху ягодите.“ Дворът и Париж смятали, че Нейно Височество е била отровена с чаша отвара от цикория^[5], подир, която изпитала адски болки и скоро настъпили предсмъртни гърчове, ала единствено основание за всеобщото убеждение са били човешкото зломислие и привързаността към необичайното. Чашата с вода няма как да е била отровена, тъй като госпожа Дьо Лафайет и една друга личност са изпили остатъка, без изобщо да им прилошее. Диамантеният прах не представлява отрова, също както и кораловият прах^[6]. Нейно Височество от доста време страдала от оток в областта на черния дроб; не се чувствала добре и дори родила дете, което било цялото разложено. Съпругът ѝ, силно подозиран из Европа, нито преди, нито подир това събитие е бил обвързван със зловещи действия, а рядкост е престъпник да извърши само едно голямо престъпление. Човешкият род би бил твърде нещастен, ако сътворяването на чудовищни деяния бе също тъй разпространено, както вярата в тях.

Имало мълва, че кавалер Дьо Лорен, фаворит на Негово Височество, си е отмъстил тъй ужасно заради изгнанието и затвора, наложени му поради вината му спрямо Нейно Височество. Никой не обръща внимание на факта, че тогава кавалер Дьо Лорен е в Рим, а е твърде трудно за двайсетгодишен малтийски рицар да осигури от Рим възнаграждение за убийството на една тъй важна принцеса.

Неприятна истина е, че слабост и забележка на виконт Дьо Тюрен са били първото основание за всички тия безобразни слухове, витаещи и досега. На шейсет години той бил любовник на госпожа Дьо Коакен, която го водела за носа, също както преди това госпожа Дьо Лонгвил; той разкрил пред въпросната дама държавната тайна, криета от брата на краля. Госпожа Дьо Коакен, която била влюбена в кавалер Дьо Лорен, я съобщила на своя възлюбен; той пък уведомял Негово Височество. Домът на принца се изпълнил с най-горчиви

упреци и ревности: неприятностите били започнали още преди пътуването на Нейно Височество; горчивината нараснала със завръщането ѝ. Гневните изблици на Негово Височество, кавгите между неговите фаворити и приятелите на Нейно Височество довели до бъркотия и болезнени преживявания в домакинството им. Непосредствено преди смъртта си Нейно Височество упрекувала жалостиво, мило и нежно маркиза Дьо Коакен за предизвиканите от нея беди; въпросната дама коленичала до нейното ложе, обливала със сълзи ръцете ѝ и ѝ отвърщала със стиховете на Венсеслас:

*Вървах... и бях... любов съвсем ме е обзела...
и с дух замаян съм, госпожо, свеждам чело...*

Причинителят на тези разногласия кавалер Дьо Лорен отначало бил затворен от краля в замъка „Пиер Енсиз“; граф Дьо Марсан, също от рода на Лотарингите, както и маркизът, впоследствие маршал Дьо Вилроа били заточени. В крайна сметка надделяло мнението, че поради всички тия неприятности клетата принцеса е починала от естествена смърт.^[7]

Хората приемат вероятността за отравяне, тъй като тъкмо по онова време въпросното престъпление започва да се преследва във Франция: подлият начин за отмъщение не бил използван през време на ужасите на гражданската война. Странно и злокобно е, че този вид престъпление поразява Франция във времена на слава и удоволствия, при които нравите ставали по-любезни, тъй както се е промъкнал и в древния Рим в най-светлите дни на републиката.

Двама италианци, единият от които се наричал Екзили, дълго работили заедно с германски аптекар на име Глазер, за да открият тъй наречения философски камък. Двамата италианци изгубили всичко, което притежавали, а то не било много, и пожелали чрез престъпления да възстановят разпиляното по безумен начин; започнали тайно да продават отрови. Изповедта, най-силното средство, възпиращо човешката злост, с което обаче се злоупотребява, като се смята, че всяко престъпление може да бъде изкупено, довела до знанието на великия пенитенциарий^[8] на Париж, че няколко лица са умрели

отровени: той известил за това властта. Заподозрените двама италианци се озовали в Бастилията; единият умрял там; останал Екзили, към когото обвинението не било поддържано; бидейки все тъй в затвора, той разпространил из Париж пагубните тайни, стрували живота на гражданския наместник на Обре и на семейството му, при което най-сетне била създадена съдебна инстанция за отровителствата, наречена огнен съд.

Първото основание за тези чудовищни премеждия била любовта. Маркиз Дьо Бренвилие, зет на гражданския наместник на Обре, приел на квартира Сент Кроа^[9], капитан от неговия полк с твърде красиво лице: тревожел се за последствията заради жена си; съпругът сякаш на инат оставил младия мъж да пребивава редом с младата му, красива и чувствителна съпруга. Станало това, което можело да се очаква: залюбили се. Гражданският наместник и баща на маркизата проявил строгост и непредпазливост, като задържал една изпратена писмено, запечатана заповед, а това довело капитана до Бастилията, при положение че той трябвало просто да се яви в своя полк. За жалост Сент Кроа бил затворен в килия заедно с Екзили: италианецът го подучил как да си отмъсти; последствията са известни и от тях човек може само да потръпне. Маркизата не посегнала на живота на своя съпруг, проявил снизходителност към една любов, за която сам бил станал причина, ала яростното ѝ отмъщение се насочило към нейния баща, към двамата ѝ братя и към сестра ѝ — тя ги отровила. Макар да извършила такива престъпления, била религиозна: често ходела да се изповядва; когато я арестували в Лиеж, дори открили пълна, саморъчно написана от нея изповед, която послужила не като доказателство в неин ущърб, а направо като основание за задържане. Не е вярно, че била изпробвала отровите в болници, както твърдяло населението и както пише в „Известни дела“ съчинение на безработен адвокат^[10], сътворено за публиката; вярно било обаче, че подобно на Сент Кроа поддържала тайни връзки с лица, обвинени впоследствие в същите престъпления. Обезглавили я и била изгорена на клада през 1676 г. Само че след 1670 г., когато Екзили започнал да произвежда отрови, та до 1680 г. убийствата се разпространили из Париж. Няма как да се скрие, че главният църковен бирник Пенотие, приятел на тази жена, известно време след това бил обвинен, че е извлякъл изгода,

прилагайки нейните тайни, и половината му имущество отишло, за да отклони обвиненията.

Жените Воазен и Вигурьо, един свещеник на име Лъосаж, както и други, си послужили с тайните на Екзили, уж за да забавляват разни любопитни и неразумни хора с викане на духове. Било сметнато, че престъпленията са по-разпространени, отколкото били всъщност. Огненият съд бил настанен в Арсенала, близо до Бастилията, през 1680 г.: в него били привиквани видни сеньори, като сред тях били две племенници на кардинал Мазарани, херцогиня Дьо Буйон и графиня Дьо Соасон, майка на принц Ойген.

Херцогиня Дьо Буйон била само заставена да се яви лично и била обвинена единствено в напълно обичайно за тогава жалко любопитство, неподвластно на съда. Старият навик да се ходи на врачуване, да се поръчват хороскопи, да се търсят тайни средства, за да бъде привлечена нечия любов, все още си бил разпространен и сред народа, та и сред първенците на кралството^[11].

Отбелязано бе от нас, че при раждането на Луи XIV астрологът Морен бил въведен направо в стаята на кралицата майка, за да състави хороскоп на наследника на короната. Свидетели сме как дори херцог Д'Орлеан, регент на кралството, проявява любопитство към това шарлатанство, омайвало античността, а дори покрай философските си възгледи известният граф Дьо Буленвилие тъй и не съумял да загърби заблудата. Тя е била напълно простима за херцогиня Дьо Буйон, както и за всички дами, проявили подобна слабост. Свещеникът Лъосаж и жените Воазен и Вигурьо си подсигурили добър доход от любопитството на невежите, а те били многобройни; предсказвали бъдещето; при тях се явявал видимо дяволът. Ако се били задоволили само с това, са щели да бъдат само смехотворни, също както и огненият съд.

Дарени, един от председателите на въпросната камара, се осмелил да попита херцогиня Дьо Буйон дали е видяла дявола; тя отвърнала, че тъкмо в момента го вижда, че бил ужасно грозен и противен, и облечен като държавен съветник. Разпитът приключил набързо.

Аферата с графиня Дьо Соасон и маршал Дьо Люксембург се оказала по-сериозна. Лъосаж, жените Воазен и Вигурьо и други техни съучастници били в затвора с обвинението, че са продавали отрови,

наричани наследнически прашец, те хвърлили подозрения върху всички, които били идвали да се съветват с тях: това включвало и херцогиня Дьо Соасон. Кралят проявил благосклонността да ѝ каже, че ако се смята за виновна, я съветва да се оттегли: тя отговорила, че е напълно невинна, но не ѝ е приятно да бъде разпитвана от съд; после се оттеглила в Брюксел, където починала в края на 1708 г., докато принц Ойген отмъщавал за нея с победите си и постигал надмощие над Луи ХТV.

Франсоа Анри дьо Монморанси Бутвил, херцог, пер и маршал на Франция, обединил великото име Монморанси с имперския род Люксембург, вече известен из Европа с постиженията си като голям пълководец, бил издаден на огнения съд. Един от неговите довереници по делови въпроси на име Бонар искал да открие важни книжа, които се били изгубили, и се обърнал към свещеника Лъосаж, за да му ги намери: Лъосаж поискал от него първо да се изповяда, а после за девет дни да отиде в три различни църкви и да прочете три псалма.

Въпреки изповедта и псалмите книгата не се появили; те били у една лека жена на име Дюпен. Пред очите на Лъосаж Бонар изрекъл от името на маршал Фон Люксембург някакво заклинание, според което въпросната Дюпен трябвало да бъде застигната от изнемога, ако не върне книгата. Дюпен не ги върнала и продължила да си има куп любовници.

Отчаяният Бонар получил ново пълномощно от маршала; между редовете на пълномощното и подписа имало два реда с различен почерк, според които маршалът се предавал на дявола.

Лъосаж, Бонар, жените Воазен и Вигурьо, както и над четирийсет обвиняеми били затворени в Бастилията; Лъосаж дал показания, че маршалът се бил обърнал към дявола и към него, та тази Дюпен, дето не щяла да върне книгата, да умре; съучастници добавили, че са убили въпросната Дюпен по негова заповед, че са я нарязали на парчета и са я хвърлили в реката.

Обвиненията били и невероятни, и ужасяващи. Маршалът трябвало да се яви пред съда на перовете; парламентът и перовете следвало да изискат правото да го съдят; те не го сторили: обвиняемият сам отишъл да се предаде в Бастилията, като постъпката му доказвала, че е невинен за предполагаемото убийство.

1679 г. Държавният секретар Лувоа, който не го обичал, наредил да го затворят в някаква килия, дълга шест стъпки и половина, където той се разболял тежко. Бил проведен втори разпит, а сетне го оставили цели пет седмици, без на процеса да бъде даден ход: това било жестоко и несправедливо, дори да бил обикновено частно лице, а още по-непростимо спрямо един пер на кралството. Той пожелал да пише до маркиз Дьо Лувоа, за да му се оплаче; не му било разрешено. Най-после го разпитали: пожелали да узнаят дали е дал бутилки с отровено вино на брата на Дюпен и на една лека жена, която издържал, за да ги убие.

Изглеждало съвсем нелепо един маршал на Франция, командвал цели армии, да е пожелал да отрови някакъв буржоа и любовницата си, след като нямало да има никаква полза от подобно тежко престъпление.

Накрая му направили очна ставка с Лъосаж и с друг свещеник на име Д'Аво, като го обвинили, че е правил магии, за да усмърти няколко души.

Бедата му се състояла в това, че веднъж се бил срещал с Лъосаж и му бил поръчал хороскопи.

Наред с потресаващите предположения, довели до процеса, Лъосаж заявил, че маршал херцог Фон Люксембург бил сключил договор с дявола, за да ожени своя син за дъщерята на маркиз Дьо Лувоа. Обвиняемият отговорил: „Когато Матийо дьо Монморанси се оженва за вдовицата на Луи Дебели, не се занимава с дявола, а се обръща към генералните щати, които отсъждат, че за да получи малолетният крал подкрепа от рода Монморанси, е необходим такъв брак.“

Това бил горд отговор, явно изречен не от виновно лице. Процесът траял година и два месеца: присъда не била изречена, нито положителна, нито отрицателна; жените Воазен и Вигурьо, братът на последната, свещеник, също на име Вигурьо, както и Лъосаж, били изгорени на площад „Грев“. Маршал Фон Люксембург отишъл за малко да се включи в една кампания, а после се завърнал в двора и изпълнявал задълженията на гвардейски капитан, без да се види повече с Лувоа и без кралят да му спомене за станалото.

Видяхме как впоследствие той получава, без да се е стремил към това, армейски команден пост и как с множество победи запущва

устите на своите врагове.

Можем да си представим какви ужасни слухове са се разнасяли из Париж покрай всички тия обвинения: кладите, погълнали Воазен и нейните съучастници, сложили край на разследванията и на престъпленията. Тази сквернота се оказала дело на няколко частни лица и не засегнала благодушните отношения в нацията, ала в умовете пагубно все се прокрадвали съмнения дали някоя естествена смърт не е била умишлено причинена.

Подозренията относно нещастната съдба на госпожа Хенриета Английска се повторили спрямо сполетялото нейната дъщеря Мари Луиз, която била омъжена през 1679 г. за краля на Испания Карлос II. Младата принцеса отпътувала печална за Мадрид. Нейно Височество братовчедката на краля често била казвала на брата на Негово Величество: „Не водете тъй често вашата дъщеря в двора, тя ще бъде твърде нещастна другаде.“ Младата принцеса искала да се омъжи за дофина. Кралят ѝ казал: „Правя ви кралица на Испания; нима бих могъл да сторя нещо повече дори за своя дъщеря?“ Тя отвърнала: „Ах, бихте могли да сторите нещо по-добро за вашата племенница.“ Напуснала този свят през 1689 г. на същата възраст като майка си. Твърдо се смятало, че австрийският съвет на Карлос II е искал да се отърве от нея, понеже обичала своята страна и можела да попречи нейният съпруг кралят да се присъедини към съюзниците против Франция: от Версай дори ѝ изпратили нещо, което се приемало за противоотрова — една твърде несигурна стъпка, тъй като лекът за дадено страдание може да доведе до друго, а всеобщ цяр няма; тъй наречената противоотрова пристигнала след нейната смърт. Онези, които са чели мемоарите, съставени от маркиз Дьо Данжо, ще прочетат там, че кралят заявил по време на вечеря: „Кралицата на Испания е умряла отровена от ястие от змиорки; графиня Фон Перниц и камериерките Салата и Ниня са яли от него подир нея и са умрели от същата отрова.“

След като прочетох този странен анекдот в ръкописните спомени, за които се смята, че са грижливо подредени от един придворен, останал почти неизменно редом с Луи XIV четирийсет години, аз все пак изпитвах съмнения; осведомих се от бивши слуги на краля дали е вярно, че монархът, винаги сдържан в приказките, е изричал подобно непредпазливо мнение: всички те ме увериха, че не е

имало нищо подобно. Запитах госпожа херцогинята Дьо Сен Пиер, която се бе завърнала от Испания, дали е вярно, че тези три личности са умрели заедно с кралицата; тя ми изтъкна, че и трите са живели дълго след своята господарка. Накрая узнах, че „мемоарите“ на маркиз Дьо Данжо, приемани като ценно свидетелство, са само ръчно написани фантазии, сегиз-тогиз драскани от един негов прислужник; мога да добавя, че това често си проличава от стила, от излишествата и неверните твърдения, с които изобилства този сборник. Подир всички тези злокобни отклонения, до които ни доведе смъртта на Хенриета Английска, нека се върнем към дворцовите събития, последвали тази кончина.

Година по-късно нейното място заема принцесата от Пфалц, която става майка на херцог Д'Орлеан, регент на кралството. Тя била принудена да се отрече от калвинизма, за да се омъжи за Негово Височество, ала запазила спрямо предишната си вяра тайно уважение, което мъчно може да бъде изтръгнато, след като се е уталожило в сърцето още през детството.

Злощастното преめждие на една неомъжена придворна дама на кралицата през 1673 г. довело до създаването на друга институция. Тази беда е известна поради сонета „Пометничето“, чиито стихове са били често цитирани:

В света дошло от зло любовно, със зло посреща те вината на честта, на грях ти носиш участта и жертва ставаш невиновно...^[12]

Опасностите за неомъжените дами в галантния и сладострастен двор наложили дванайсетте красиви неомъжени дами от свитата на кралицата да бъдат заменени с дванайсет дворцови дами; оттогава това е редът в домакинството на кралиците. Институцията довела до увеличаване и по-голямо великолепие на двора, където били приемани и съпрузите и роднините на дамите: така обществото нараствало и се постигало по-голямо изобилие.

Принцеса Фон Байерн, съпруга на дофина, имала принос в първоначалния блясък и в жизнеността на двора. Маркиза Дьо Монтеспан неизменно привличала най-силно вниманието, ала накрая и тя вече не се харесвала; високомерните изблици на нейната болка не можели да възстановят ухабената сърдечна връзка. Все пак тя си оставала в двора благодарение на една висока длъжност — била главна интендантка на домакинството на кралицата, — а също тъй и

приближена на краля благодарение на децата си, на навика и на влиянието си.

Външните признаци на уважението и приятелското чувство към нея си оставали, макар и да не я утешавали; разстроен от огромната скръб, която ѝ причинявал, и отдаден на други влечения, кралят вече черпел от разговорите с госпожа Дьо Ментьонон нежност, на каквато не можел да се надява край бившата си любовница. Той се разкъсвал едновременно между госпожа Дьо Монтеспан, с която не можел да се раздели, госпожица Дьо Фонтанж, която обичал, и госпожа Дьо Ментьонон, с която беседвал и която била необходима за измъчената му душа. Трите съпернички за благоволенieto му били предизвикателство за целия двор. Чест прави на Луи XIV, че нито една от тези интриги не повлияла върху държавните дела и че смуцаващите двора любовни връзки никога с нищо не накърнили управлението. Струва ми се, нищо не доказва тъй пълно, че Луи XIV имал и велика, и чувствителна душа.

Аз дори смятам, че тези дворцови интриги, нямащи нищо общо с държавата, не би трябвало да намират място в историята, ако великият век на Луи XIV не бе тъй интересен във всичко и ако тези тайни не бяха разбулени от толкова историци, като повечето са изкривили тяхното съдържание.

[1] „Красивата госпожа Дьо Монтеспан, притежаваща, както се твърди, особения дух на рода Рошьошуар, бе висока, капризна, настроенията ѝ се меняха и не щадеше дори краля. Кралицата търпеше високомерното ѝ поведение и често казваше: тази... ще ме умори. За сметка на това херцогиня Дьо Лавалиер с почителността, с примирението си, дори със своя свян сякаш молеше за прошка, задето е обичана: затова отношението към нея винаги е било добро.“ (Дюкло) — Б.фр.изд. ↑

[2] Това обвинение, подхванато от доста историци, се корени в „Сегрезиана“. Става дума за посмъртно издаден сборник от няколко разговора на Сегре, почти всичките фалшифицирани. Той е изпълнен с противоречия и се знае, че хапливостите в него не са достоверни. — Б.а. ↑

[3] В края на нейните мемоари е отпечатана една „История на любовта на Нейно Височество и на господин Дьо Лозен“. Тя е дело на

някой камериер. В нея са вмъкнати стихове, достойни за историята и за всички нелепости, каквито могат да бъдат отпечатани в Холандия. На същото равнище са и повечето басни от „Мемоари на госпожа Дьо Ментьонон“, съставени от небезизвестния Лабомел; там се твърди, че през 1681 г. един от министрите на херцога на Лотарингия се доближил, преоблечен като просяк, в една църква към Нейно Височество и ѝ показал молитвеник, на който пишело „от херцога на Лотарингия“, а после се опитал да се споразумее с нея да обяви херцога за свой наследник (том II, стр. 204). Тази измишльотина е по подобие на истинската или въображаема случка с кралица Клотилда. Нейно Височество не споменава нищо такова в своите мемоари, където не пропуска дребните факти. Херцогът на Лотарингия не е имал никакви права да наследява Нейно Височество; освен това тя още през 1679 г. обявява херцог Дьо Мен и графа на Тулуза за свои приемници.

Авторът на тези жалки мемоари казва на стр. 207, че „при завръщането си херцог Дьо Лозен възприел Нейно Височество като жена, изпитваща пламенна и нечиста любов“. Тя е била негова съпруга, той го признава. Трудно може да се напишат такива лъжи, и то по-неприлично. — Б.а. ↑

[4] На деветдесет години, на 19 ноември 1728 г. — Б.фр.изд. ↑

[5] Вижте „Разказ за госпожа Хенриета Английска“ от госпожа херцогиня Дьо Лафайет, стр. 171, изд. от 1742 г. — Б.а. ↑

[6] С ръбчетата си парченцата от диаманти или от стъкло биха могли да пробият някоя стена на вътрешностите и да я разкъсат, обаче пък човек надали би ги погълнал, тъй като внезапно ще усети опасността заради драценето по небцето и в гърлото. Твърде ситният пращец не може да нанесе вреда. Лекарите, определили диамантите като една от отровите, би трябвало да отличават ситния диамантен пращец от грубите диамантени стърготини. — Б.а. ↑

[7] В сборник с документи, взети от архива на господин Дюкло и отпечатани през 1781 г., откриваме, че мажордом на Негово Височество на име Морел е извършил престъплението; бил е заподозрян; бил извикан лично от Луи XIV, който го заплашил, че ако не каже истината, ще попадне под суровите удари на закона, а ако признае, ще бъде пуснат на свобода и ще бъде пощаден, при което Морел признал за извършеното престъпление; кралят го запитал дали Негово Височество е бил в течение на гнусния заговор, а Морел

отвърнал: „Не, той не би се съгласил.“ Господин Дьо Волтер е знаел за този анекдот, ала изобщо отказва да повярва, че е имало отровителство, освен ако би било съвсем невъзможно подобна истина да бъде отречена. — Бележка към изданието на Кехл. ↑

[8] Председател на католическа съдебна инстанция, подвластна на папата, сезирана от свещениците изповедници за грехове, които единствено най-висшата църковна власт може да опрости. — Б.пр. ↑

[9] В „История на Луи XIV“ с автор Ламартиниер той е наречен абат Дьо Лакроа. Във въпросния труд, изпълнен с грешки, са сбъркани и имена, и дати, и събития. — Б.а. ↑

[10] Франсоа Габо дьо Питавал, умрял през 1743 г. — Б.фр.изд. ↑

[11] В историята на Рьобуле се казва, че „херцогиня Дьо Буйон била арестувана, ала се явила пред съдиите при присъствието на толкова нейни приятели, че нямало от какво да се опасява, дори да била виновна“. Това е напълно невярно; не е била арестувана, а и никакви приятели не биха могли да я спасят от правосъдието. — Б.а. ↑

[12] Сонетът е от Ж. Енд. Свързан е с госпожица Дьо Герши, неомъжена придворна дама на кралицата и любовница на херцог Дьо Витри. Знахарката, до която прибегнали за операцията, я наранила смъртоносно; Витри изпратил да извикат свещеник; след като свещеникът причестил дамата, Витри я убил. Избягал в Бавария, но си издействал помилване, уреждайки брака между брата на краля и баварската принцеса. — Б.фр.изд. ↑

ГЛАВА XXVII.

ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ОСОБЕНОСТИТЕ И АНЕКДОТИТЕ

Младостта и красотата на госпожица Дьо Фонтанж, синът, който тя родила на краля през 1680 г., и получената от нея титла на херцогиня изтласкали госпожа Дьо Ментьонон от първото място, на което тя не се и надявала и което впоследствие получила: ала херцогиня Дьо Фонтанж и нейният син умрели през 1681 г.

След като вече нямала явна съперница, маркиза Дьо Монтеспан не могла да задържи още едно сърце, което било изнурено от нея и от непрестанното ѝ мърморене. Когато мъжете вече не са в първа младост, почти всички те се нуждаят от близостта на някоя мила жена; житейските тегоби силно налагат една подобна утеха. Новата фаворитка госпожа Дьо Ментьонон долавяла как всеки ден придобива тайно все повече власт и се държала умело, както е естествено за жените и както е приятно за мъжете. Един ден писала на своята братовчедка госпожа Дьо Фронтъонак, на която имала пълно доверие: „Отпращам го все отчаян, но никога ©безнадежден.“ По онова време, когато нейното влияние растяло, а госпожа Дьо Монтеспан вече била едва ли не отхвърлена, двете съпернички се виждали всекидневно^[1], като ту изпитвали тайна неприязън, ту по малко доверие — така било заради необходимостта да си говорят и заради умората от притворството, които се преплитали понякога в беседите им.^[2] Те се разбрали и двете да напишат поотделно мемоари за всичко, което се е случвало в двора; намерението не било осъществено. На госпожа Дьо Монтеспан ѝ било приятно да попрочита по нещо от мемоарите на нейните приятели в последните години от живота ѝ. Набожността, която все съпътствала тия тайни интриги, подсилвала позицията на госпожа Дьо Ментьонон и отдалечавала госпожа Дьо Монтеспан. Кралят се самоупреквал за връзката си с една омъжена жена и съвестта му била особено възбудена, понеже вече не изпитвал любов към нея.

Неприятното положение траяло до 1685 г., която останала в паметта на хората поради отменянето на Нантския едикт. Тогава настъпили разнообразни събития: от една страна част от нацията била обзета от отчаяние и се спасила с бягство; от друга — във Версай имало все нови празненства; били изградени Трианон и Марли; из всички тия места за наслади природата била насилена, в градините вече не се усещало истинско изкуство. Сватбата на внука на великия Конде с госпожица Дьо Нант, дъщеря на краля и на госпожа Дьо Монтеспан, била последна победа за любовницата, която вече била на път да се оттегли от двора.

Впоследствие кралят оженва две деца, родени му от нея: госпожица Дьо Блоа се бракосъчетава с херцог Дьо Шартр, станал понататък и регент на кралството; херцог Дю Мен — с Луиз Бенедикт дьо Бурбон, внучка на великия Конде и сестра на Великия херцог, благородна дама, известна със своята духовитост и с вкуса си към изкуствата. Онези, които са имали някаква връзка с „Пале Роаял“ и с Со, са наясно колко неверни са всевъзможните слухове, предадени в толкова истории, относно тези сватби^[3].

1685 г. Преди да се състои венчаването на Великия херцог с госпожица Дьо Нант, по този повод маркиз Дьо Сеньоле устроил достойно за монарха тържество в градините на Со, садени от Лъонотр с не по-малко вкус, отколкото версайските. Играли идилията „Мир“, писана от Расин. Във Версай пак било организирано кръгово конно шествие; подир сватбата кралят разгърнал показен разкош, подобен на развихрения от кардинал Мазарини за пръв път през 1656 г. В официалната зала на Марли били открити четири луксозни продавници, пълни с най-пищните и изтънчени произведения на парижките работилници. Четирите продавници представлявали великолепна украса според четирите годишни времена: госпожа Дьо Монтеспан, поддържала едната заедно с Негово Височество; нейната съперница госпожа Дьо Ментьонон отговаряла за друга заедно с херцог Дю Мен; двамата новобрачни разполагали с по една — господин херцогът с госпожа Дьо Тианж, а госпожа херцогинята, която поради благоприличие не вървяло да си сътрудничи с мъж; тъй като била и твърде млада, имала обща продавница с херцогиня Дьо Шеврьоз. Дамите и господата съуредници теглели жребий какви скъпоценности да бъдат в наличност в продавниците. Кралят раздал

достойни за крал дарове на целия двор. Лотарията на Мазарини не била толкова изобретателна и тъй бляскава; подобни лотарии били провеждани някога от римските императори, ала нито един от тях не проявил наред с разкоша такава изтънченост.

Подир венчавката на своята дъщеря госпожа Дьо Монтеспан вече не се появила в двора; останала да живее в Париж, и то с достойнство. Имала голям пожизнен доход; кралят неизменно ѝ изплащал месечна пенсия от хиляда луидора. Всяка година пътувала до минералните извори в Бурбон и осигурявала брачни съюзи на девойките от областта, като им давала зестри. Била надхвърлила възрастта, при която въображението покрай множеството преживелици водят до оттегляне при кармелитките; починала в Бурбон през 1707 г.

Година след бракосъчетаването на госпожица Дьо Нант с Великия херцог принц Дьо Конде умрял във Фонтенбло на шейсет и шест години (11 декември 1686 г.) от заболяване, което се влошило поради умората от пътуването за среща с госпожа херцогинята, която карала дребна шарка. По тази загриженост, струвала му живота, можем да съдим дали не е бил съгласен със сватбата между неговия внук и въпросната дъщеря на краля и на госпожа Дьо Монтеспан, както твърдели лъжливите вестникари, с които Холандия била пълна тогава. В една история, посветена на принц Дьо Конде, излязла от същите средища на невежество и измама, откриваме също, че уж кралят не пропускал удоволствието при случай да оскърби принца и че при бракосъчетаването на принцеса Дьо Конти, дъщеря на госпожа Дьо Лавалиер, уж държавният секретар не го назовал с титлата висш и могъщ сеньор, която изобщо не се полага на един принц по кръв. До каква степен писателят, стъкмил история за Луи XIV в Авиньон, отчасти водейки се по тези жалки мемоари, не е бил запознат с висшето ни общество и с дворцовите обичаи, та да сее подобни неистини!

Прочее, след сватбата на госпожа херцогинята, подир пълния залез на нейната майка, госпожа Дьо Ментьонон победила напълно, като добила такова влияние и породила у Луи XIV такава нежност и такива угризения, че по съвет на отец Лашез кралят тайно се оженил за нея през януари 1686 г. в малък параклис, пристроен до апартамента, обитаван впоследствие от херцога на Бургундия. Нямало никакъв договор, никакви регистрирани правни последици. Благословил ги

парижкият архиепископ Арле дьо Шанвалон; присъствал изповедникът; свидетели били Моншеврьой^[4] и Бонтан, първи камердинер^[5]. Вече няма как фактът, предаден от всички автори, които впрочем грешат, що се отнася до имената, мястото и датите, да бъде премълчан. Тогава Луи XIV е карал четирийсет и осмата си година, а дамата, за която се оженил, карала петдесет и втората. Преситеният от славата владетел пожелал да съчетае преумората от управлението с невинната сладост на частния живот; бракът не го въвлякъл в нищо, недостойно за неговия ранг; той си останал проблем за пред двора: госпожа Дьо Ментьонон действително била омъжена и в нейно лице бил уважен кралският избор, без да е нужно тя да бъде призната за кралица.

Съдбата на тази дама ни изглежда твърде странна, при все че историята изобилства с примери за по-голям и по-значим късмет, и то с по-незабележителни начални стъпки. Маркиза Де Сан Себастиан, за която се жени кралят на Сардиния Виторио Амедео, не е била повисокопоставена от госпожа Дьо Ментьонон; императрицата на Русия Екатерина стои далеч по-ниско; първата съпруга на Джеймс II, крал на Англия, е твърде недостойна за него според европейските предразсъдъци, непознати другаде по света.

Тя принадлежала към стар род, била внучка на Теодор Агрипа д'Обине, обикновен благородник от обкръжението на Анри IV; нейният баща Констан д'Обине пожелал да се установи в Каролина, свързал се с англичаните и бил затворен в замъка Тромпет, откъдето бил освободен от дъщерята на губернатора на име Кардийак, благородник от Бордо. Констан д'Обине се оженва за своята благодетелка през 1627 г. и я отвежда в Каролина. Завръща се във Франция с нея подир няколко години и по заповед от двора двамата биват затворени в Ниор. Франсоаз д'Обине, призвана да претърпи всевъзможни тежки и благодатни обрати на съдбата, се ражда в затвора в Ниор през 1635 г. На три години се озовава в Америка и един прислужник небрежно я оставя на брега, където някакво влечуго за малко да я разкъса; дванайсетгодишна, вече сираче, се завръща и бива отгледана по линия на родството от суровата госпожа Дьо Ньоан, майка на херцогиня Дьо Навай, като през 1651 г. има късмета да се омъжи за Пол Скарон^[6], живял наблизу, на улица „Анфер“^[7]. Скарон принадлежал към семейство на стари парламентаристи, ала

разюзданото му чувство за хумор, на което дал професионален изказ, едновременно с народната обич го и принизявало. Все пак за госпожица Д'Обине било късмет да се омъжи за този човек, обиден от природата, немощен и с твърде жалки финансови възможности; преди сватбата тя се отрекла от калвинистката религия, в която била посветена подобно на дедите си. Скоро красотата и духовитостта ѝ се проявили в обществото; най-видни личности в Париж търсели близостта ѝ; вероятно времето на нейната младост е било най-щастливото в нейния живот^[8]. Подир смъртта на нейния съпруг през 1660 г. тя дълго се моли кралят да ѝ отпусне мъничката пенсия от хиляда и петстотин ливри, която получавал Скарон. Най-сетне след няколко години кралят ѝ отпуска пенсия от две хиляди, като ѝ заявява: „Госпожо, оставих Ви да чакате дълго, ала Вие имате толкова приятели, че исках да остана съвсем сам в заслугата спрямо Вас.“

Този факт ми бе разказан от кардинал Дьо Фльори, който с удоволствие го изтъкваше често, тъй като според думите му Луи XIV му направил подобен комплимент, когато му дал епископство във Фрежю.

При все това е доказано от писма на госпожа Дьо Ментьонон, че за нищожната помощ, спасила я от нищетата, тя е била задължена на госпожа Дьо Монтеспан. Подир няколко години се сещат пак за нея, когато се налага да бъде отгледан тайно херцог Дю Мен, роден през 1670 г. от маркиза Дьо Монтеспан, чийто баща бил кралят. Съвсем сигурно е, че тя бива избрана през 1672 г. да се заеме с дискретното му възпитание; в едно от писмата си тя казва: „Щом децата са на краля, аз съм съгласна; не бих се заела без угризения с децата на госпожа Дьо Монтеспан; нека кралят да ми заповяда; това е последната ми дума.“ През 1672 г. госпожа Дьо Монтеспан има само двама потомци — херцог Дю Мен и граф Дьо Вексен: очевидно датите на писмата на госпожа Дьо Ментьонон, в които се споменават две деца, едното, от които още не е родено, са неверни; почти всички дати на отпечатаните писма са сбъркани. Тази недостоверност буди сериозни съмнения относно автентичността на писмата, ако иначе не се разпознаваше характерната естественост и правдивост, които е почти невъзможно да се наподобят.

Не е особено важно да се знае през коя година тази дама е била натоварена да се грижи за извънбрачните деца на Луи XIV, ала

вниманието, отделено за дребните истини, говори за старанието, проявено при написването на основните факти в настоящата история.

Херцог Дю Мен се родил с недъгав крак; първият му лекар Д'Акен, който бил доверено лице, преценил, че детето трябва да бъде откарано на лечение до минералните извори в Бареж. Потърсили подходяща личност, която да свърши работата^[9]; кралят се сетил за госпожа Скарон; господин Дьо Дувоа отишъл тайно при нея в Париж да ѝ предложи да замине. Оттогава тя се заела с възпитанието на херцог Дю Мен, като длъжността ѝ била поверена от краля, а не от госпожа Дьо Монтеспан, както се твърди нерядко. Пишеха направо на краля; писмата ѝ спечелили одобрението му: отгук тръгнал нейният късмет, а нататък той зависел от достойнствата ѝ.

Кралят отначало не проявявал взаимност, ала неприязънта била изместена от доверие, а доверието — от любов. Нейните писма, с които разполагаме, имат паметна стойност, надхвърляща отношението ни към тях: в тях откриваме смесица от религиозност и закачливост, от свят и слабост, тъй често срещани при всяко човешко сърце, а също и в сърцето на Луи XIV. Сърцето на госпожа Дьо Ментьонон явно е било изпълнено с честолюбие и вяра, които никога не влизат в противоречие. Нейният изповедник Гобьолен одобрява и двете качества; той е и наставник, и придворен: неговата покаяница, проявявайки неблагодарност спрямо госпожа Дьо Монтеспан, неизменно крие от него този свой грях, а изповедникът подхранва заблудата, покрай която религията иде на помощ на повехналия чар, та да се стигне дотам тя да замени благодетелката си, превърнала се в съперница.

Странното обвързване между обич и задръжки от страна на краля, на честолюбие и набожност при новата любовница сякаш траят от 1681, та до 1686 г., когато се състои венчавката.

За нея издигането представлява буквално оттегляне: тя се затваря в своя апартамент, който е бил свързан с кралския, и се задоволява да общува само с две-три дами, саможиви като нея, като и с тях се вижда рядко. Кралят идвал при нея всеки ден след вечеря, преди и след късната вечерна закуска, като оставал до полунощ: работел там със своите министри, а госпожа Дьо Ментьонон си четяла или се занимавала с ръкоделие, никога не встъпвала в разговор относно държавността, най-често изобщо не проявявала интерес към нея и

отхвърляла напълно и най-дребния повей, на каквато и да е интрига или зломислие; била твърде заета да доставя радост на управника, а не да управлява, и се намесвала само извънредно внимателно в каквото и да било. Изобщо не се възползвала от положението си, за да докопа всички достойнства и важни длъжности за своя род. Брат ѝ граф Д'Обине, бивш главен наместник, дори не станал маршал на Франция; отличен бил само с ордена на Светия Дух и с тайни дялове^[10] в държавните имоти; неслучайно заявил на маршал Дьо Вивон, брат на госпожа Дьо Монтеспан, че „е получил в звонкови пари своя маршалски жезъл“.

Нейният племенник или братовчед маркиз Дьо Билет станал само командир на ескадра; госпожа Дьо Келюс, дъщеря на въпросния маркиз Дьо Вилет, получила като зестра не особено голяма пенсия от Луи XIV. Омъжвайки своята племенница Д'Обине за сина на първия маршал Дьо Ноай^[11], госпожа Дьо Ментьонон ѝ дала едва двеста хиляди франка; останалото било от краля. Самата тя разполагала единствено с имението Ментьонон, което купила като бенефиций от краля: стремежът ѝ бил всички да ѝ простят, че се е издигнала, проявявайки същевременно липса на корист. Втората съпруга на маркиз Дьо Вилет, впоследствие госпожа Болингброук, така и не успяла да изкопчи нищо от нея; често съм я чувал да разправя как укорявала своята братовчедка, че върши малко за своя род и как ѝ казала в пристъп на гняв: „Искате да се въздържате за удоволствие, а семейството ви страда.“ Госпожа Дьо Ментьонон загърбвала всичко, за да не нарани чувствата на Луи XIV; дори не се осмелила да подкрепи кардинал Дьо Ноай срещу отец Лъотелие. Била близка приятелка на Расин, ала не се осмелила да го подкрепи дружески при едно леко недоволство от страна на краля. Един ден през 1698 г., разчувствана от красноречието, проявено от него при разказа за бедите на народа, които неизменно били преувеличавани, тя убедила своя приятел да напише доклад, в който да назове злото и лека срещу него. Кралят го прочел; в съчувствието си тя проявила слабостта да назове неговия автор, без да го защити. Расин и без това бил твърде слаб и го замъчила болест, която впоследствие го вкарала в гроба^[12].

На характера ѝ било присъщо не само да не умее да оказва подкрепа, но и да нанася вреда. Абат Дьо Шоази ни съобщава, че министърът Лувоа паднал на колене през Луи XIV, за да го спре да не

се венчава за вдовицата на Скарон. Абат дьо Шоази е бил в течение на факта, а госпожа Дьо Ментьонон също е знаела за него, и при все това не само простила на министъра, а укротявала краля, когато се гневял на неочакваните изблици на маркиз Дьо Лувоа.^[13]

И тъй, женейки се за госпожа Дьо Ментьонон; Луи XIV си осигурява приятна и покорна съжителка. Единственото публично отличие; по което се съдело за тайното ѝ издигане, било, че при църковните служби тя заемала място на една от мъничките, затворени позлатени трибуни, привидно предназначени само за краля и кралицата: иначе нямало външно възвеличаване. Благонравността, която тя била вдъхнала на краля и която подпомогнала за венчанието ѝ, постепенно прераснала в истинско дълбоко чувство, подсилено от възрастта и скуката. Тя била призната за стожер на двора и на кралското достойнство, като събрала в Ноази множество достойни девойки; кралят превел и средства от абатство Сен Дьони за тази нововъзникнала общност. В дъното на парка във Версай през 1686 г. бил издигнат пансионът Сен Сир. Тогава тя придала облик на заведението, съчинила вътрешния му устав с Года Демаре, епископ на ордена на свети Бруно, и сама станала ръководителка на манастира: често се отбивала за по няколко часа там; когато заявявам, че тези занимания възникнали поради скуката, аз я цитирам. Нека прочетем какво пише тя на госпожа Дьо ла Мезонфор, спомената тук в главата, отнасяща се до квиетизма:

Защо не мога да Ви приобщя към моите преживявания! Защо не мога да Ви опиша досадата, която терзае високопоставените люде и колко трудно им е да запълват дните си! Не виждате ли, че чезна от тъга сред едно неизразимо благополучие? Бях млада и хубава; насладих се на удоволствия; всички ме обичаха: с напредването на възрастта прекарах години сред плодовете на духа; домогнах се до почести; дъще моя, твърдя пред Вас, че всяко достойнство води до ужасна пустота.^[14]

Ако нещо би обуздало честолюбието, то със сигурност е това писмо. Госпожа Дьо Ментьонон, непознаваща друга скръб, освен еднообразието на своя живот редом с великия крал, казва един ден на своя брат граф Д'Обине: „Не издържам вече; ще ми се да съм мъртва.“ Известен е неговият отговор: „Да не сте получили вест, че ще се омъжите за Бог Отец?“

Когато кралят умира, тя се оттегля окончателно в Сен Сир. Изненадващото е, че кралят почти не я осигурява; само убеждава херцог Д'Орлеан да го стори. Тя измолва една пенсия от осемдесет хиляди ливри, която ѝ бива изплащана до нейната смърт, настъпила на 15 април 1719 г. В епитафията ѝ напълно отсъства името на Скарон: това име не я принизява, а пропускът ни кара едва ли не да мислим подобно нещо.

Дворът става не тъй оживен и по-сериозен, след като кралят започва да води по-уединено съществуване с госпожа Дьо Ментьонон; тежкото му заболяване през 1686 г. допринася той да изгуби ищах за изящните празненства, каквито дотогава устройва всяка година: появява се фистула на последното му черво. Хирургическото изкуство, отбелязало при това управление по-голям напредък от всички страни в Европа, още не се справяло с тази болест; кардинал Дьо Ришельо умрял от нея, тъй като бил неправилно лекуван. Опасността за краля смутила цяла Франция; църквите се изпълнили от неизброим народ, който се молел за изцеряването на своя крал със сълзи на очите. Този напор на всеобщо разнежване наподобява видяното от нас, когато приемникът му се окажа застрашен от смърт в Мец през 1744 г. Двете събития са ясно свидетелство за кралете колко са задължени на една нация, умееща да люби тъй силно.

Щом Луи XIV изпитал първите болки, неговият първи хирург Феликс потърсил из лечебниците болни, застрашени от подобно зло; той се консултирал с най-добрите хирурзи и изобретил с тях инструменти, които правели операцията по-кратка и по-безболезнена. Кралят я изтърпял, без да се оплаква: той свикал министрите на съвет край постелята си още същия ден; а за да не би новината за сполетялата го опасност да промени отношението на европейските дворове, на следващия ден приел на аудиенция посланиците. Издръжливостта на духа му се съчетала с благоволенieto спрямо

Феликс: той му дарил земя на тогавашна стойност над петдесет хиляди екюта.

Оттогава кралят престанал да посещава представления. Нападнатата от меланхолия баварска престолонаследница, страдаща и от отпуснатост, от която накрая умряла през 1690 г., се отказала от всякакви удоволствия и упорито седяла само в апартамента си. Тя обичала литературата, дори пописвала стихове, ала покрай меланхолията ѝ допадала единствено самотата.

Духовността била възродена от манастира Сен Сир. Госпожа Дьо Ментьонон помолила Расин, който се бил отказал от театъра поради обвързаност с янсенизма и с дворцовия живот, да сътвори трагедия, която да може да бъде представена от нейните питомки: поискала сюжет от Библията. Расин написал „Естир“. Тази пиеса, играна първо в една от сградите на Сен Сир, била представена многократно във Версай пред краля през зимата на 1689 г. Прелати и йезуити се надпреварвали да получат разрешение да гледат значимото зрелище. Чудно е как тъй тази пиеса имала тогава невероятен успех, а две години по-късно „Аталиа“^[15], играна от същите лица, не пожънала никакъв. Става тъкмо обратното, когато тези пиеси биват играни в Париж дълго подир смъртта на автора и подир времето на разделенията. Представената през 1717 г. „Аталиа“ бива приета, както е редно, с възторг; докато през 1712 г. „Естир“ получава хладен прием и не бива поставяна повече. Тогава обаче няма придворни, които раболепно да припознаят в Естир госпожа Дьо Ментьонон, а хитроумно да съзрат в Астин госпожа Дьо Монтеспан, в Аман — господин Дьо Лувоа, а най-вече гоненията срещу хугенотите, преследвани от министъра — в тормоза на евреите. Безпристрастната публика съзира тук само едно безинтересно и неправдоподобно премеждие: неразумен владетел, прекарал половин година с жена си, без да научи, без дори да се допита каква е тя; министър, смехотворно жесток и готов да моли владетеля да изстреби цяла една нация със старците, жените и децата, понеже не му се поклонил някой; същевременно министърът изглупява дотам да даде заповед всички евреи да бъдат избити подир единайсет месеца, та да им даде някакво време да избягат или да се защитят; владетелят пък съвсем тъпо подписва смехотворната заповед и без никакъв повод внезапно осъжда на обесване своя фаворит. Всичко това, лишено от интрига, от

действие и интерес, няма как да допадне, на което и да е смислено лице с добър вкус; ала въпреки недостатъците на сюжета трийсет стиха от „Естир“ струват повече от много трагедии, които са жънали по-голям успех.

Изобретателните развлечения били въведени отново заради възпитанието на Аделаид Савойска, херцогиня на Бургундия, дошла във Франция на единайсет години.

Противоречие на нашите нрави е как приписваме от една страна на публичните зрелища известна низост, а същевременно гледаме на тези представления като на извънредно благородна и достойна проява на нашите властници. В апартамента на госпожа Дьо Ментьонон било устроено малко театърче: херцогинята на Бургундия и херцог Д'Орлеан играели в него заедно с по-талантливи лица от двора; известният актьор Барон им давал уроци и играел с тях. Повечето трагедии на Дюше, камердинер на краля, били написани за този театър; абат Жене, духовен наставник на херцогиня Д'Орлеан, пишел пиеси за херцогиня Дю Мен, а принцесата и нейният двор ги представяли.

Тези занимания оформяли духовете и развличали обществото.^[16]

Никой от онези, които са обругавали Луи XIV, не може да отрече, че допреди Хьохщет той е бил сам по себе си най-могъщ, най-великолепен, най-високостоящ почти във всичко: при все че има герои като Ян Собиески и кралете на Швеция, които го затъмняват като бойци, никой не е затъмнявал монарха. Трябва да признаем, че той удържа срещу бедите и ги поправя. Имал е слабости, бъркал е силно; ала няма онези, които го съдят, биха се справили на негово място?

Херцогинята на Бургундия ставала все по-преlestна и трупала заслуги. Похвалите спрямо нейната сестра в Испания ѝ вдъхвали желание да се старее и тя била все по-харесвана. Не притежавала съвършена красота, ала взорът ѝ бил като при нейния син, имала излъчване и благородна осанка. Тези предимства се подчертавали от нейния дух, както и от изключителната ѝ упоритост да печели привързаности. Подобно на Хенриета Английска тя била кумир и пример за двора при по-висок ранг; била близо до престола. Франция очаквала от херцога на Бургундия управление, каквото са си представяли древните мъдреци, чиято строгост обаче щяла да бъде смекчена от милостта на принцесата, по-осезаема от философските

наклонности на нейния съпруг. Светът знае как тази надежда бива излъгана. Съдба на Луи XIV било да види как си отиват от преждевременна смърт всички негови близки във Франция: жена му на четирийсет и пет години, единственият му син на петдесет^[17]; година след като сме изгубили неговия син през април 1712 г. ето че неговият внук, дофинът, херцог на Бургундия, неговата съпруга престолонаследницата, техният най-голям син намират място в Сен Дьони в един и същи гроб; последното им дете пък, впоследствие възкачило се на трона, още от люлката е близко до смъртта. Херцог Дьо Бери, брат на херцога на Бургундия, ги последва две години по-късно; същевременно и неговата дъщеря преминава от люлката в ковчега.

Това печално време оставя такова дълбоко впечатление в сърцата, че аз гледах как през малолетството на Луи XV много хора говореха за тия кончини, проливайки сълзи. Най за оплакване сред всички, посред тия безвременни смърти, бе оня, който скоро трябваше да наследи кралството.

Буйно се проявили същите подозрения, каквито имало при смъртта на Нейно Величество и на испанската кралица Мария Луиза. Прекомерната болка на хората почти можела да извини клеветата, ако тя подлежи на прошка. Било безумие да се мисли как престъпно биха могли да бъдат отстранени толкова високопоставени личности, а да остане единствено оня, който би отмъстил за тях. Болестта, отнесла дофина и херцог на Бургундия, жена му и сина му, била епидемична едра шарка: за по-малко от месец тази болест отнесла над петстотин души. Господин херцог Дьо Бурбон, внук на принц Дьо Конде, херцог Дьо Латримуй, госпожа Дьо Лаврийер, госпожа Дьо Листьоне се разболели в двора; маркиз Дьо Гондрен, син на херцог Д'Антен, умрял за два дни; жена му, впоследствие графиня на Тулуза, се намъчила жестоко. Заразата обходила цяла Франция, от нея в Лотарингия си отишли големите деца на Франц, херцог на Лотарингия, призван един ден да стане император и да наследи австрийския дом.

И все пак било достатъчно някакъв лекар на име Буден, веселяк, жизнелюбец и невежа, да заяви: „Понятие си нямаме от подобни болести“ — както казах, това било достатъчно, за да се развихрят клеветите.

Филип, херцог Д'Орлеан, племенник на Луи XIV, имал лаборатория и изучавал химия, наред с други изкуства: това било явно доказателство. Народната мътва се разпространила стремглаво: човек трябва да е бил свидетел, за да го проумее. Немалко писания и няколко злощастни истории, посветени на Луи XIV, биха направили подозренията вечни, ако просветени люде не си правеха труд да ги опровергават. Смея да твърдя, че тъй като винаги съм се вбесявал от хорската несправедливост, съм осъществил доста проучвания, за да се добера до истината. Ето какво ми е повтарял неведнъж маркиз Дьо Канийак, един от най-почтените мъже в кралството, близък на заподозрения принц, от когото впоследствие е имал доста основания да се оплаква. Посред всеобщия вой маркиз Дьо Канийак отива да го посети в неговия дворец; открива го проснат на земята, проливащ сълзи, в потресаваща безнадеждност. Неговият химик Ембер хукнал да се предаде в Бастилията като затворник: нямало обаче заповед да го приемат; отказват му. Принцът (кой би повярвал?) сам в болката си предлага да го затворят; той настоява юридически формалности да изяснят невинността му; майка му също изисква подобно жестоко оправдание. Писмото с печата е подготвено, но не е подписано; маркиз Дьо Канийак при тия вълнения запазва хладнокръвие и предчувства как може да завърши подобно отчаяно действие: той убеждава майката на принца да се противопостави на възмутителната заповед. И монархът, който я бил издал, и племенникът му, който я бил поискал, били еднакво нещастни.^[18]

[1] „Когато започвали родилните болки на госпожа Дьо Монтеспан, викали госпожа Дьо Ментьонон. Тя отнасяла детето, криейки го под своя шал, слагала на лицето си маска, наемала фиакър и така се завръщала в Париж. Колко ли се е бояла да не би детенцето да се развика! И страховете са се повтаряли често, та нали госпожа Дьо Монтеспан има от краля седем деца“ („Спомени на госпожа Дьо Келюс“). — Б.фр.изд. ↑

[2] В мемоарите, представени под името на госпожа Дьо Ментьонон, е предадено как тя казала на госпожа Дьо Монтеспан по повод на сънищата си: „Сънувах, че се намираме на голямото стълбище във Версай; аз се изкачвах, вие слизахте; аз се издигах високо в небесата, а вие отивахте в манастира Фонтевро.“ Тази басня е

съчинена покрай историята с прословутия херцог Д'Тпернон, който срещнал кардинал Дьо Ришельо на голямото стълбище в Лувъра през 1624 г. Кардиналът го запитал дали има нещо ново. „Не — казал му херцогът, — само дете вие се изкачвате, а аз слизам.“ Баснята е развалена от добавката, че по едно стълбище се стига до небесата. Следва да отбележим, че в почти всички книги с анекдоти и хапливости почти винаги се приписват на хората, които уж имат думата, неща, изречени век или дори векове по-рано. — Б.а. ↑

[3] В не по-малко от двацет произведения ще видите как родът Орлеан и родът Конде се били възмутили от предложенията; ще прочетете как принцесата, майка на херцог Дьо Шартр, заплашвала своя син; ще прочетете дори как го била ударила. В „Конституционни анекдоти“ най-сериозно се твърди, че кралят използвал абат Дюбоа, наставник изпълнител на херцог Дьо Шартр, за да успеят преговорите, а абатът едвам успял да се справи и за награда поискал кардиналска шапчица. Всичко, свързано с двора, се описва така в не една история. — Б.а. ↑

[4] А не кавалер Дьо Форбен, както пише в мемоарите на Шоази. За пазители на подобна тайна биват подбирани единствено доверени слуги и лица, обвързани служебно с кралската особа. Нямамо и акт, нито празненство: такива се правят, за да се оповести дадено състояние, а в случая става дума за брак по съвест. Нима е възможно да се твърди, че десет години след венчанието, когато парижкият архиепископ Арле умира през 1695 г., „неговите лакеи открили между стари гащи акта за свещенодействието“? Тази басня, недостойна дори за лакеи, бива разпространена посредством „Мемоарите на Ментьонон“. — Б.а. ↑

[5] Също и камериерката на госпожа Дьо Ментьонон, по име Нанон. — Б.фр.изд. ↑

[6] По нейни думи бракът със Скарон представлявал „съюз със слабо участие на сърцето и в действителност без участие на тялото“. — Б.фр.изд. ↑

[7] „Ад“. — Б.пр. ↑

[8] В тъй наречените „Мемоари на Ментьонон“, том I, стр. 216, се казва, че „задълго споделяла постелята си с преизвестната Нинон Ланкло според твърденията на абат Дьо Шатоньоф и на автора на «Векът на Луи XIV»“. Само че от автора на „Векът на Луи XIV“ и в

това, което ни е оставил господин абат Дьо Шатоньоф, изобщо не е споменат подобен анекдот. Авторът на „Мемоари на Ментьонон“ винаги дава приблизителни цитати; подобен факт е споменат единствено в „Мемоари на маркиз Дьо Лафар“, стр. 190, издадени в Ротердам. Тогава още е съществувала модата да се спи в една постеля с приятели, като тя е много стара, съществувала е и в двора и представлява днес отживелица. От историята на Франция знаем, че за да спаси граф Дьо Ларошфуко от изстреблението през Вартоломеевата нощ, Шарл IX му предлага да спи в неговото легло в Лувъра, както и че херцог Дьо Гиз и принц Дьо Конде дълго са спали заедно. — Б.а. ↑

[9] Авторът на романа „Мемоари на госпожа Дьо Ментьонон“ ѝ вменява, че заявила, виждайки замъка Тромпет: „Ето тук получих своето възпитание“ и т.н. Явна неистина: тя е била отгледана в Ниор. — Б.а. ↑

[10] Вж. писмата до нейния брат: „Заклевам Ви да живеете благонравно и да си изяждате осемнайсетте хиляди франка, изкарани от нашата работица. Ще има още.“ — Б.а. ↑

[11] Съставителят на „Мемоари на госпожа Дьо Ментьонон“ твърди в IV том на стр. 200: „Змията Русо, злостен срещу своите благодетели, писал сатирични стихове за маршал Дьо Ноай.“ Това е невярно; никой не бива да бъде клеветен. Русо, съвсем млад тогава, не е познавал първия маршал Дьо Ноай. Споменатите сатирични стихове били дело на благородник на име Дьо Кабанак, който открито си признавал авторството им. — Б.а. ↑

[12] Този факт е обнародван от сина на знаменития Расин в животописанието за неговия баща. — (Б.а.) — Пасажът при Волтер относно Расин изисква някои пояснения. Луи XIV не просто бил оскърбен, а раздразнен от прощението на Расин. Той заявил: „Като пише добри стихове, да не би да си въобразява, че знае всичко, като е поет, да не иска да стане министър?“ Госпожа Дьо Ментьонон предупредила поета да не я посещава повече, без да го е извикала. Това било потресаваща вест за него. Втресло го и скоро получил чернодробно заболяване. Госпожа Дьо Ментьонон се видяла тайно с него във Версай и напразно се опитала да го утеши. „От какво се опасявате? — питала го тя. — Аз съм първопричината за вашето нещастие. Имам желание, а и честта ми изисква да поправа стореното. Вашата съдба е и моя. Нека премине облакът, аз ще върна доброто

време.“ „Не, не, госпожо — отвърнал Расин, — за мен няма да го върнете никога.“ Скръбта му нараснала и от друго обстоятелство. Задълженията на кралските писари били платени, той не можел да заплати таксата и предал чрез влиятелни приятели молба до Луи XIV да му я опрости. „Няма начин“ — заявил монархът, получавайки молбата. И добавил: „Ако впоследствие се яви случай Расин да бъде овъзмезден, ще се радвам.“ Отказът, чиято горчивина била посмекчена от няколко любезни думи, наскърбил дълбоко поета, влошил заболяването му; смъртоносната печал впрочем не се дължала, както е повтаряно неведнъж, на самолюбието на придворния и на унижението от немилостта, а от съжалението, че бил обидил своя благодетел и от опасението, че същевременно е изгубил най-могъщата подкрепа за своето домочадие. — Б.фр.изд. ↑

[13] Кой би повярвал на „Мемоарите на госпожа Дьо Ментьон“ III том, стр. 273, дето министърът се опасявал да не би кралят да го отрови? Странно как в Париж битуват подобни нечувани ужасии вследствие на смехотворни басни.

Отвратителната глупотевина се основава върху народния слух, разпространен около смъртта на маркиз Дьо Лувоа. Министърът пиел минерална вода от Баларюк по заръка на своя доктор Серон, неговият хирург Лалижри му я давал. Същият този Лалижри създава популярния лек, наречен днес картезиански прах. Лалижри често ми е казал как предупредил господин Дьо Лувоа, че излага живота си на опасност, като работи и пие тази вода. Министърът се придържал към задълженията си. Умрял едва ли не внезапно на 16 юли 1691 г., а не през 1692 г., както твърди авторът на фалшивите мемоари. Лалижри му направил аутопсия и не открил друга причина за смъртта, освен предвидената. Сметнало се, че лекарят Серон може да е отровил една от бутилките с вода. Убедихме се колко чести са били подобни мрачни съмнения. Битувал слух, че съседен владетел (Виторио Амедео, херцог на Савоя), когото Лувоа вбесявал и с когото се отнасял зле, е подкупил лекаря Серон. Повей от тези небивалици откриваме в мемоарите на маркиз Дьо Лафар, X глава. Семейството на Лувоа вкарало в затвора някакъв савоец, който прислужвал в дома, ала клетият напълно невинен човечец скоро бил пуснат на свобода. А дори да е имало подозрение, макар и напразно, спрямо вражески настроен владетел за

атентат срещу живота на министър на Луи XIV, няма основание да бъдат насочвани подозренията към самия Луи XIV.

Същият автор, събрал толкова неистини в „Мемоарите на Ментьонон“, в контекст твърди как кралят бил казал, че „в една година се отървал от трима души, които не можел да понася — маршал Дьо Лафьояд, маркиз Дьо Сеньоле и маркиз Дьо Лувоа“. Първо, господин Дьо Сеньоле не умира през въпросната 1691 г., а през 1690 г. Второ, пред кого Луи XIV, който винаги се е изказвал внимателно и като почтен човек, би изрекъл подобни непредпазливи и отворителни неща? Пред кого би разкрил една тъй неблагодарна и сурова душа? Нима може тъй, без ни най-малко доказателство, без ни най-повърхностна правдоподобност да бъде клеветена паметта за един крал, познат с неизменната мъдрост на изявите си? Всеки смислен читател би погледнал с възмущение на тия сборници с лъжи, струпани пред преситената от тях публика; авторът на „Мемоари на Ментьонон“ би заслужавал наказание, ако презрението, което той сам проявява навсякъде, не го оправдаваше. — Б.а. ↑

[14] Писмото е автентично, авторът го е виждал в ръкописен вид, а синът на великия Расин го обнародва. — Б.а. ↑

[15] Готолия в синодалния превод на българската Библия. — Б.пр. ↑

[16] Как може маркиз Дьо Лафар да твърди в мемоарите си, че „след смъртта на Нейно Величество се развихриха игри, бъркотии и липса на приличие“! Имало е много зрелища при пътуванията до Марли и до Фонтенбло, но никога при госпожа Дьо Ментьонон; дворът пък е бил неизменно образец на пълно приличие. Херцогиня Д'Орлеан, тогава херцогиня на Шартр, принцеса Дьо Конти, госпожа херцогинята несъмнено отричат изнесеното от маркиз Дьо Лафар. Този човек, който при общуване е бил извънредно благ, е написал едва ли не сатира. Бил е недоволен от управлението; живял е в общество, за което е било въпрос на чест да се заклеймява дворът; това общество е превърнало твърде любезния мъж в нередко несправедлив историк. — Б.а. ↑

[17] В IV том на мемоарите на госпожа Дьо Ментьонон, в една глава, наречена „Госпожица Шуен“ авторът заявява, че „Негово Височество бил влюбен в една от сестрите си, а впоследствие се оженил за госпожица Шуен“. Тези празни клюки са припознати като

измама от всички почтени хора. Трябва човек не само да е съвременник, но и да разполага с доказателства, за да подхвърля подобни анекдоти. Никога не е имало е сянка от довод, че Негово Височество се е оженил за госпожица Шуен. Да се подновяват подир шейсет години такива смътни градски клюки, неправдоподобни и отречени, не означава писане на история, а трупане на корем на скандали, за да се печелят пари. Как смее съчинителят да твърди на стр. 244, че госпожа херцогинята на Бургундия била казала на своя съпруг принца: „Ако аз умра, дали ще увековечите третия том на вашето семейство?“! Той приписва на Луи XIV, на всички владетели, на всички министри слова, които все едно е чул сам. Малко страници в тези мемоари не изобилстват с нагли лъжи, възмущаващи всички почтени люде. — Б.а. ↑

[18] Авторът на „Животопис на херцог Д’Орлеан“ е първият споменал за отвратителните подозрения: това е един йезуит на име Ламот, същият, който чете в Руан проповеди против принца през време на регентството му и след това се скрива в Холандия под името Лаод. Той бил в течение на някои факти и заявява в I том, на стр. 112, че „несправедливо заподозреният принц поискал да се предаде като затворник“. Фактът е истина. Йезуитът не е имало как да разбере, че господин Дьо Койак се възпротивил срещу тази постъпка, която била оскърбителна спрямо невинността на принца. Всички други предадени от него анекдоти не са верни. Рьобуле, преписвайки от него, твърди на стр. 143 във VIII том, че „последният потомък на херцога и на херцогинята на Бургундия бил спасен от венецианска противоотрова“. Никаква венецианска противоотрова не се дава току-тъй. Медицината не познава общи лекове за третиране на болки, чийто източник е неизвестен. Всички басни, разпространени сред народа в тези тежки времена, са просто несъстоятелни брътвежи.

Не чак толкова тежка е фалшификацията на съставителя на „Мемоари на госпожа Дьо Ментьонон“ който заявява, че „тогава херцог Дю Мен е почти на смъртно легло“, детинска клевета е изявлението, че „авторът на «Векът на Луи XIV» не отрича тези слухове, а ги подкрепя“.

Никога историята не е била сквернена с по-нелепи лъжи, отколкото в тези уж „мемоари“ Авторът се преструва, че ги пише през 1753 г. Той си позволява да измисли, че херцогът и херцогинята на

Бургундия, както и най-големият им син, били умрели от сифилис; заявява тази неистина, за да има повод да спомене ваксинацията, извършена през май 1756 г.

В литературата са битували вече толкова клеветнически писания, в Холандия са скалъпени толкова фалшиви мемоари, толкова измами за управлението и за гражданите, че е въпрос на дълг читателите да бъдат предупредени относно множеството съчинителства. — Б.а. ↑

ГЛАВА XXVIII

ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА АНЕКДОТИТЕ

Луи XIV преживявал болката сред хората: показвал се както обикновено; ала тайно дълбоката печал от всички тия нещастия го владеела и предизвикала у него гърчове. Загубите на близките му се случили подир една злощастна война, преди още той да се е споразумял за мир, във време, когато кралството било изтерзано от недоимък. Нито за миг той не се поддал пред натиска.

Останалата част от живота му била печална. Финансите не били в ред и той не успял да се справи с тях, сърцата се отвърнали от него: доверието му в жестокия йезуит Лъотелие съвсем ги разбунило. Забележителното е, че народът, простил му всички негови любовници, не му простил за неговия изповедник. През последните три години от живота си той погубил в паметта на повечето си поданици всичко велико и достойно, което бил извършил.

Понеже бил лишен от почти всички свои деца, нежността му спрямо херцог Дю Мен и спрямо графа на Тулуза, които бил признал като свои, нараснала и той стигнал дотам да ги обяви за наследници на короната — тях и потомците им, — поради липса на чистокръвни принцове, с едикт, който бил регистриран без нито едно възражение през 1714 г. Така законът на естеството смекчавал закона на традицията, лишаваща извънбрачните деца от всякакви права за наследство по линия на баща им. Кралете не са подвластни на този закон. Той сметнал, че може да стори за своята кръв онова, което бил направил за множество свои поданици; най-вече решил, че може да постанови спрямо две свои деца наложеното чрез парламента без противопоставяне спрямо принцовете от лотарингския род. През 1715 г. изравнил по кръв своите бастарди с чистокръвните принцове. Знаем за по-нататъшния процес на принцовете по кръв спрямо узаконените принцове. Те запазват в свое лице и за своите деца честта, дадена им от Луи XIV: съдбините на потомството им ще зависят от времето, от заслугите и от късмета.

Към средата на месец август 1715 г. на връщане от Марли Луи XIV бил покосен от болестта, сложила край на дните му: краката му се подули; започнала гангрена. Граф Стеър, посланикът на Англия, в съответствие с обичаите на своята нация сключил облог, че кралят няма да преживее септември. Тогава херцог Д'Орлеан, който пътувал съвсем сам до Марли, се възраждал на вниманието на целия двор. Някакъв лечител дал на краля в последните дни на болестта еликсир, който съживил силите му; той започнал да се храни и лечителят обявил, че ще оздравее. Тълпата около херцог Д'Орлеан начаса се стопила. Херцог Д'Орлеан заявил: „Ако кралят яде повторно, няма да ни остане никой.“ Ала болестта била смъртоносна. Били взети мерки абсолютен регент да стане херцог Д'Орлеан. Кралят му бил поверил твърде ограничена власт чрез завещанието си, депозирано в парламента, всъщност го бил поставил за председател на регентски съвет, в който той щял просто да има решаващ глас; все пак му казал: „Съхранявам всички права, които имате по рождение.“^[1] Той явно не е вярвал, че по закон при малолетие може да се даде безпределна власт на предполагаемия наследник на кралството.

Върховната власт, посредством, която може да се злоупотреби, е опасна; ала още по-опасна е споделената власт. Смятал е, че след като приживе са му се подчинявали напълно, ще бъде тъй и подир смъртта му, без да си спомни как е било отречено завещанието на неговия баща.

Прочее, едва ли някой не знае с какъв величав дух е срещнал приближаващата смърт, изричайки пред госпожа Дьо Ментьонон: „Мислех, че се умира по-трудно.“ На слугите си казал: „Защо плачете? Да не сте ме мислили за безсмъртен?“ Издал спокойно заповеди за куп неща, включително и за погребението си. Онзи, който има множество свидетели при своята смърт, винаги умира храбро. През време на последното си заболяване Луи XIV написал музика за *De profundis*, която трябвало да бъде изпята за него. Смелата нагласа, при която Луи XIV посрещнал своя край, била лишена от показността, проявявана през целия му живот: смелостта му стигнала дотам, та да признае грешките си. Неговият следовник запазил завинаги изписаните край постелята забележителни слова, които монархът изрекъл, държейки го в обятията си в своето легло. Тези слова са невярно предадени във всички истории; ето достоверен препис от тях:

Скоро ще бъдете крал на голямо кралство. Най-силно Ви съветвам никога да не забравяте за задълженията си към Бога: помнете, че Той Ви е дал всичко, което сте. Стремете се към мир с Вашите съседи: аз твърде обичах войните; не ми подражайте в това отношение, както и по отношение на прекомерните разходи, които правех. Съветвайте се за всичко и се стремете да различите най-доброто, за да го следвате неизменно. Облекчете народа колкото се може по-скоро, сторете онова, което аз за жалост не съумях да свърша и т.н.

Тази реч е твърде далеч от дребнавостта, която му се приписва в някои мемоари.

Укоряват го, че е носил по себе си реликви в последните години от своя живот. По дух той е бил велик; ала неговият изповедник, стоящ твърде по-ниско от него, го научава на тези обичаи, които изглеждат недостойни и не се практикуват в наши дни, за да го впримчи по-успешно в своите домогвания; впрочем тези реликви, които е имал слабостта да носи, му били дадени от госпожа Дьо Ментьон.

Макар животът и смъртта на Луи XIV да са славни, за него не съжаляваха толкова, колкото му се полагаше. Привързаността към новото, доближаването до едни времена на малолетие, при които всеки е жадувал да спечели нещо, конституционният спор, вгорчил отношенията — всичко това доведе дотам, че новината за смъртта му бе приета с чувства, надхвърлящи дори безразличието. Видяхме как народът, който през 1686 г. моли със сълзи на очи небесата да излекуват болния му крал, следваше траурната му процесия по доста по-различен начин. Твърди се, че неговата майка кралицата му била казала един ден, докато бил още дете: „Синко, приличайте на вашия дядо, а не на вашия баща.“ Кралят попитал защо, а тя отвърнала: „При смъртта на Анри IV хората са плакали, а при смъртта на Луи XIII се смееха.“^[2]

Укорявали са го за дребнавост, за суровостта, с която се е отнесъл към янсенизма, за високомерието спрямо чужденците в периодите на успехи, за слабостта му към значителен брой жени, за прекомерната строгост в личните дела, за лековатост при обявяването

на войни, за опожаряването на Пфалц, за преследванията срещу привържениците на реформаторството; въпреки това значимите му качества и дела натежават впоследствие във везните пред грешките: времето, което прави хорските оценки по-зрели, е положило печат върху неговата слава и въпреки изписаното против него името му не ще бъде споменавано с неуважение и без с това име да се свързва представата за един навеки паметен век. Ако владетелят бъде разгледан в личния си живот, действително той може да бъде сметнат за прекалено привързан към своето величие, ала любезен; той не оставя своята майка да управлява, ала изпълнява спрямо нея синовния си дълг и спазва външно благоприличие спрямо своята съпруга — той е добър баща, добър властник, винаги почтен на обществено равнище, работлив, що се отнася до управлението, точен в делата, разумен, красноречив и с едно достойно и приятно поведение.

Отбелязал съм, че никога не е произнасял слова, каквито му приписват, когато първият камердинер благородник и отговарящият за гардероба се спречкват, за да го обслужат: „За мен е все едно кой от моите слуги ще ме обслужи!“ Подобни груби думи няма как да бъдат изречени от един възпитан и внимателен мъж, какъвто той е бил, и ни най-малко не звучат редом с казаното един ден във връзка с дълговете на херцог Дьо Ларошфуко: „Защо не се обърнете към вашите приятели?“ Ето едно напълно различно изказване, което само по себе си не е без стойност и бива допълнено от полица за петдесет хиляди екюта.

Изобщо не е истина, че бил писал на херцог Дьо Ларошфуко: „Хваля Ви като Ваш приятел и като Ваш крал Ви поверявам дължността да отговаряте за моя гардероб.“ Историците го възхваляват за това писмо: това означава да не се разбира колко неделикатно е, колко неприятно е да се каже на оня, чийто господар е някой, че сте негов господар. Това би било уместно спрямо разбунтуван поданик; това би било нещо, което Анри IV би могъл да заяви на херцог Дьо Майен подир възстановяването на мирните отношения. Това писмо е дело на секретаря на кабинета Роз; кралят е бил с твърде изискан вкус, за да го изпрати. Тъкмо този добър вкус го кара да заличи пишните надписи, с които Шарпантие от Френската академия украсява картините на Любрен в галерията във Версай: *Невероятното преминаване през Рейн, Великолепното превземане на Валансиен и пр.*

Кралят усеща: Превземането на Валансиен, Преминаването през Рейн казват повече. Шарпантие е бил прав да украси с надписи на нашия език паметни за отечеството му мигове; единствено ласкателството е било в повече при изпълнението.

Съхранени са някои отговори, някои думи от владетеля, които са незначителни. Твърди се, че когато решава да премахне калвинизма във Франция, той бил заявил: „Дядо ми е обичал хугенотите и не се е боял от тях; баща ми не ги обичаше и се боеше от тях; аз не ги обичам и не се боя от тях.“

Когато през 1668 г. поверява на господин Дьо Ламоаньон, отговарящ за прошенията дотогава, поста на първи председател на парижкия парламент, той му казва: „Ако познавах по-свестен човек и по-достоеен поданик, бих избрал него.“ Използва почти същите думи, когато дава Парижката архиепископия на кардинал Дьо Ноай. Достойното в тези слова е, че са верни и в тях се усеща полъхът на добродетелта.

Твърди се, че безразсъден проповедник го посочил един ден във Версай: подобна дързост е неуместна дори спрямо частно лице, та какво остава за краля. Смята се, че Луи XIV се задоволил да му каже: „Отче, нямам нищо против да бъда причастен към проповедта, но не и да ми се проповядва.“ Независимо дали това е изречено, или не, то може да послужи като урок.

Той винаги се изразявал благородно и точно, проявявал самонаблюдение пред публика, както и при делата си като суверен. Когато херцог Д'Анжу отишъл да владее Испания, му казал, за да ознаменува съюза, сключен вече между двете нации: „Отсега нататък няма Пиренеи.“

Със сигурност нищо не може да изрази характера му по-добре от следното съчинение, изцяло дело на ръката му:

Често кралете са принудени да вършат неща против волята си и така се наранява тяхната природа. Трябва да им бъде приятно да доставят удоволствие, трябва често да наказват, както и да погубват хора, на които иначе биха желали доброто. Интересите на държавата стоят над всичко. Човек трябва да проявява насилие над увлеченията

си и да не се поставя в положение да се самоупреква при важни обстоятелства, че е можел да постъпи по-добре; ала някои частни интереси са ме възпрепятствали и са ме склонявали към възгледите, каквито е трябвало да имам спрямо величието, доброто и могъществото на държавата. Нерядко нещата са мъчителни; има и деликатни, които не е лесно да бъдат разрешени; представите някой път са смътни. Докато това трае, може да не се взема решение; ала щом убеждението съпътства нещо и като че е ясно кое е най-доброто, то трябва да се следва; така успявах често в предприетото от мен: сторените от мен грешки, които са ми причинявали безкрайна болка, са били винаги поради мекосърдечие, поради небрежно склоняване към мнението на други. Няма нищо по-опасно от слабостта, каквата и да е тя. За да заповядваме на другите, трябва да се издигнем над тях; след като сме чули всичко от всички страни, трябва да направим своята преценка, без да се тревожим, като се стремим винаги да не разпореждаме или изпълняваме нищо, което да е безчестно за самите нас, за характера ни, както и за величието на държавата. Добронамерените владетели, запознати отчасти с делата, било то от опит, било то от проучвания и голямо старание да докажат способностите си, откриват толкова различни възможности да дадат знак за себе си, че трябва много да внимават и да полагат пълно старание във всичко. Нужно е да се самоопазим, да не се поддаваме на увлечения и винаги да се пазим от своята природа. Занаятът на краля е велик, благороден, ласкателен, когато се чувстваме достойни да се справим с всичко, което той ни налага; ала и при него има скърби, умора, безпокойство. Понякога несигурността ни хвърля в отчаяние; а когато сме отделили нужното време за проучването на даден въпрос, трябва да се произнесем по него и да вземем най-доброто според нас решение^[3].

Когато човек обзира държавата, той работи за себе си; онова, което е добро за нея, е славно за него; когато тя е щастлива, въздигната и могъща, венчаният за нея е

прославен и съответно трябва повече от поданиците си, както спрямо него, така и спрямо тях, да разполага с всичко най-приятно в своя живот. Ако човек е сбъркал, трябва колкото се може по-скоро да поправи своята грешка без никакви странични преживявания, дори без доброта.

През 1671 г. един мъж, който бе държавен секретар и отговаряше за чужденците, умря: беше способен, но не и безгрешен; все пак неизменно се справяше добре с този тъй важен пост.

Разсъждавах известно време кого да натоваря с тази длъжност; след като проучих нещата, сметнах, че най-способен би се оказал един мъж, който дълго бе служил в посолства.

Призовах го. Изборът ми бе одобрен от всички: това не се случва винаги. Щом той се върна, му дадох длъжността. Познавах го само от репутацията му и от някои задачи, с които го бях натоварил и които той бе изпълнил добре; ала работата, която му бях възложил, се оказа прекалено голяма и необхватна за него. Не се възползвах от всички предимства, които бих могъл да вкарам в действие, изцяло от мекосърдечие и от доброта. Накрая се наложи да му заповядам да се оттегли, понеже всичко, което той правеше, бе в ущърб на величието и силата, която човек трябва да има, изпълнявайки заповедите на един крал на Франция. Ако бях взел решение да го освободя по-рано, щях да избегна сполетелите ме неприятности и нямаше да се самоупреквам, че мекосърдечието ми спрямо него е навредило на държавата. Споменавам тази подробност, за да дам пример за изложеното по-горе.

Този тъй ценен, досега непознат документ, разкрива пред бъдните поколения честността и човечността на неговата душа. Може дори да се каже, че той съди сам себе си прекалено сурово и не е имало защо да се самоукорява относно господин Дьо Помпон, след като дейността на министъра и репутацията му са определили избора

на владетеля, получил пълно потвърждение; щом той се тюхка за избора на господин Дьо Помпон, който поне е имал щастието да му служи в най-славните времена, как ли се е измъчвал заради господин Дьо Шамияр, чието министеруване е тъй злощастно и осъдено от всички?

Той написва доста подобни съчинения, както за да си направи сам равносметка, така и заради възпитанието на дофина, херцог на Бургундия. Разсъжденията следват събитията. Той е можел да се доближи повече до съвършенството, към което е имал доблестта да се стреми, ако си бе изградил една философия, надхвърляща обичайната политика и предразсъдъците; ала въпреки множеството векове тъй малко владетели са изповядвали подобна философия, че е простимо за кралете, дето не я познават, щом тя е неведома дори за частните лица.

Ето част от наставленията, които дава на своя внук Фелипе V, който заминава за Испания: писани са набързо, с небрежност, която разкрива душата по-добре от премереното слово: тук личи и бащата, и кралят.

Обичайте испанците и всички Ваши поданици, обвързани с Вашата корона и с Вашата личност. Не отдавайте предпочитание на онези, които ще Ви ласкаят повече; уважавайте онези, които за блага цел биха си позволили да не Ви се понравят: това са Вашите истински приятели.

Дарете с щастие поданиците си; съответно водете войни само ако сте принуден, след като прецените и претеглите добре всички основания за това във Вашия съвет.

Постарайте се да укрепите финансите; бдете над Индия и над вашите флоти; мислете за търговията: живеете в плътен съюз с Франция, нищо не е по-добро за нашите сили от този съюз, срещу който никой не би устоял^[4].

Ако стигнете до война, бъдете начело на войските си.

Помислете как да възстановите навсякъде Вашите военни части, първо тези във Фландрия.

Никога не изоставяйте делата заради удоволствията; въведете за себе си някакъв ред, който да Ви осигурява време за свобода и развлечения.

Най-невинни развлечения са ловът и приятното прекарване в някоя селска къща, стига да не харчите прекалено.

Вниквайте във въпросите при обсъждането им; отначало изслушвайте, без да взимате решения.

Когато натрупате повече познания, помнете, че Вие решавате; ала какъвто и опит да имате, винаги изслушвайте всички мнения и разсъждения във Вашия съвет, преди да вземете дадено решение.

Направете всичко възможно, за да опознаете най-важните хора, та да ги използвате при нужда.

Старайте се вицецралете и губернаторите Ви да бъдат винаги испанци.

Отнасяйте се добре с всички, не наскърбявайте никого, ала отличавайте качествените и заслужили хора.

Засвидетелствайте признателност към покойния крал, както и към всички, които са били на мнение да изберат Вас за негов наследник.

Имайте голямо доверие в кардинал Порто Кареро и покажете благодарност към неговото поведение.

Не забравяйте Бедмар, един достоен човек, който ще умее да Ви служи.

Имайте пълно доверие в херцог Д'Аркур; той е оправен и почтен, ще Ви дава съвети, които ще Ви бъдат неизменно от полза.

Грижете се сред французите да цари ред.

Отнасяйте се добре към слугите си, но не бъдете фамилиарен с тях и не им имайте голяма вяра. Използвайте ги, докато са разумни, уволнявайте ги при най-дребна грешка и никога не им давайте предимство пред испанците.

Поддържайте с вдовстващата кралица единствено отношения, каквито няма как да избегнете. Постарайте се тя да напусне Мадрид и да остане в Испания. Където и да се намира, следете поведението ѝ и я възпрепятствайте да

се намесва в каквото и да било. Онези, които поддържат връзка с нея, смятайте за подозрителни.

Винаги обичайте Вашите роднини: помнете колко мъчно им е било да се разделят с Вас; поддържайте близки връзки с тях както по отношение на важните, така и по отношение на маловажните въпроси. Искайте от нас онова, от което бихте имали нужда или което бихте желали да имате, а не се намира при Вас; така ще постъпваме спрямо Вас и ние.

Никога не забравяйте, че сте французин и онова, което може да Ви сполети. След като подсигурите властта над Испания посредством Вашите потомци, посетете Вашите владения, идете до Неапол и до Сицилия, минете през Милано и елате във Фландрия^[5]; това ще е повод да се видим отново. Засега посетете Каталуния, Арагон и други места: вижте какво може да се направи за Сеута.

Хвърлете малко пари на народа, когато се окажете в Испания, особено при влизането в Мадрид.

Не издавайте изумлението си пред необичайните лица, които ще срещнете, не им се подигравайте: всяка страна си има особености и скоро ще свикнете с неща, които отначало са Ви слисали.

Доколкото е възможно, отказвайте милост на онези, които дават пари, за да я получат. Дарявайте според добрия случай, щедро; не приемайте подаръци, освен ако са незначителни. Ако някой път няма как да избегнете дар, отвърнете с по-значим на онези, които са Ви дарили, след като изминат няколко дни.

Притежавайте ковчеже, чийто ключ да имате единствено Вие и в което да съхранявате лични неща.

Завършвам с едно от най-важните наставления, които мога да Ви дам. Не се оставяйте да Ви водят; бъдете господар: нямайте никога фаворит или министър-председател. Изслушвайте, допитвайте се до Вашия съвет, но решавайте Вие. Бог, който Ви е направил крал, ще Ви даде нужното просветление, докато намеренията Ви са праведни^[6].

Като личност Луи XIV е по-скоро точен и достоен, отколкото оцветен; впрочем от един крал се очаква не да говори паметни неща, а да ги върши. Необходимото при всеки високопоставен човек е да не допуска никой да остане недоволен от общуването с него и да бъде приятен за всички, с които се е срещал. Никой не може непрестанно да върши добрини, ала винаги могат да се казват приятни неща. Той имал чудесен навик в това отношение: между него и двора имало постоянен обмен на изящество във величието, без никога да се достига до пошлост, на изтънчен стремеж към служение и желание да се харесаш, без да има принизяване. Особено спрямо жените той бил внимателен и учтив, давайки пример на придворните; а и никога не пропускал случай да поласкае словесно самолюбието на мъжете тъй, че думите да останат дълговечни в паметта им и да поощряват съревнованието помежду им.

Веднъж твърде младата все още херцогиня на Бургундия при късната закуска видяла един много грозен офицер и се пошегувала обилно и високомерно с неговата грозота. Кралят високо заявил: „Госпожо, за мен той е един от най-красивите мъже в кралството ми, тъй като е сред най-храбрите.“

Един офицер настойник, който бил грубоват и не бил смекчил поведението си дори в двора на Луи XIV, изгубил ръката си при военни действия и се оплакал на краля, който иначе го бил възнаградил, доколкото било възможно, за откъснатата ръка: „Ще ми се да бях изгубил и другата и да не служа повече на Ваше Величество.“ Кралят му отвърнал: „Бих бил огорчен от това и заради вас, и заради мен.“ Думите били последвани от оказана милост. До такава степен нямал обичай да говори неприятни неща, които са смъртоносни стрели в устата на един владетел, че не си позволявал дори най-невинни и леки насмешки, докато частни лица всекидневно сипят жестоки и пагубни забележки.

Допадали му и бил истински ценител на изобретателни импровизации и приятни песни; понякога сам за миг съчинявал мънички пародии по любими за момента мелодии, като тази например:

При малкото ми братче

*е канцлерът Серан
ненужен; тук обаче
премъдрият Боафран
изпълня бол задачи.*

Както и тази, измислена един ден, когато разпуснал съвета:

*Без полза тоз съвет пред него предстои;
щом кучката зове, зарязва всичко той,
че нищо не важи пред ловния ѝ вой.*

Тези дреболии ни помагат да видим, че духовните развлечения са били едно от удоволствията на неговия двор, че е бил въввлечен в тези удоволствия и е умеел да води човешки живот като частно лице, също както е бил монарх сред театъра на нашия свят.

Писмото му до архиепископа на Реймс относно маркиз Дьо Барбезийо, макар и съчинено твърде небрежно, е по-почетно за неговия характер дори от най-възвишените слова спрямо неговия дух. Той назначил младия мъж за държавен секретар по военните дела, на поста на неговия баща маркиз Дьо Лувоа: скоро проявил недоволство от поведението на новия държавен секретар и пожелал да му направи забележка, без да го наскърбява прекалено; за целта се обърнал към неговия чичо, архиепископа на Реймс; помолил го да отправи предупреждение към своя племенник. Тук говори всеосведоменният господар, и то с бащински тон. Казва следното:

Зная колко много дължа на паметта на господин Дьо Лувоа^[7], ала ако Вашият племенник не промени поведението си, ще бъда принуден да взема някакво решение. За мен би било тягостно, но ще го взема. Той има дарби, ала не ги използва добре. Вместо да работи, се заседява твърде често вечер да гощава принцовете; пренебрегва работата заради удоволствията си; кара

офицерите да чакат твърде дълго в преддверието му; говори им надменно, понякога грубо.

Ето какво е останало в паметта ми от това писмо, чийто оригинал съм виждал навремето: оттук личи, че Луи XIV не се е водил по ума на своите министри, както смятат някои, а е умеел да ръководи министрите.

Обичал хвалебствията, а не е и лошо един крал да ги обича, защото в такъв случай се стреми да ги заслужи: ала Луи XIV невинаги ги приемал, когато били прекалени. Веднъж нашата академия, която неизменно му докладвала какви теми предлага за своите награди, му представила следната: „Коя от всички добродетели на краля е за предпочитане?“ Кралят се изчервил и не се съгласил да се пише по темата. Търпял пролозите на Кино̀, ала това било през ярките дни на славата му, когато опиянението на нацията извинявало неговото. Вергилий и Хораций от признателност, а Овидий поради недостойна слабост са отрупвали Август с къде-къде по-големи похвали, та и по-незаслужени, ако си припомним проскрипциите.

Ако Корней бе заявил в покоите на кардинал Дьо Ришельо пред някой придворен: „Кажете на господин кардинала, че разбирам от стихове повече от него“, министърът никога не би му простил; докато Депрео казал същото открито пред краля при спор, възникнал относно няколко стиха, които кралят смятал за добри, а Депрео не харесвал. „Той е прав — рекъл кралят, — разбира повече от мен.“

Херцог Дьо Вандом съжителствал с Вилие, човек луд по насладите — от онези, които парадират с цинично свободолюбив; живеели заедно в апартамента му във Версай, наричан покои на Вилие-Вандом. Този мъж обругавал гласно вкуса на Луи XIV по отношение и на музиката, и на живописата, и на архитектурата, и на градинарството. Независимо дали кралят засаждал горичка, дали мебелирал покои или изграждал фонтан, Вилие смятал всичко за зле изпълнено и се изразявал непремерено. Кралят казал: „Странно е, че Вилие е избрал да обитава моя дом, а същевременно се подиграва на всичко, което върша.“ Веднъж го срещнал из градините и му рекъл, сочейки обновленията: „Е, нима това тук няма щастието да бъде харесвано от вас?“ „Не“ — отвърнал Вилие. „Все пак — отбелязал

кралят — на немалко хора им допада.“ „Може и да е тъй — отговорил Вилие, — всеки си има мнение.“ Кралят се разсмял и заявил: „Няма как човек да се хареса на всички.“

Веднъж Луи XIV играел на табла и се паднал калъч: взели да спорят; придворните си мълчали. Появил се граф Дьо Грамон. „Отсъдете вие“ — рекъл му кралят. „Сир, не сте прав“ — казал графът. „Как може да твърдите това, без да сте разбрали за какво става дума?“ „Ха, сир, не виждате ли, че ако би имало и най-малкото съмнение, всички тия господа биха ви подкрепили?“

Херцог Д'Антен се отличил през този век с умението не да говори ласкателни неща, а да ги върши. Кралят бил отишъл да спи в Пти Бур; изказал се зле за една алея с дървета, поради която реката не се виждала. Херцог Д'Антен наредил да я изсекат през нощта. Когато се събудил, кралят се удивил, че разкритикуваните от него дървета вече ги няма. Херцогът отвърнал: „Ваше Величество ги осъди, затова и не ги вижда вече.“

Споменавали сме другаде как същият този мъж, забелязвайки, че една доста голяма гора в края на канала във Фонтенбло не се харесва на краля, избрал момента на една разходка и след като всичко било подготвено, дал заповед за рязане на дърветата и за един миг те рухнали. Това са черти не на ласкател, а на хитроумен придворен.

Луи XIV бива обвиняван в непоносимо високомерие, тъй като в основата на неговата статуя на площад „Виктоар“ има кръг от оковани роби. Тази статуя обаче не е поръчана от него, нито пък онази, която се намира на площад „Вандом“^[8]. Статуята на площад „Виктоар“ е паметник за размаха и признателността на първия маршал Дьо Лафьояд към неговия суверен; той похарчва за нея петстотин хиляди ливри, които биха представлявали днес един милион, а градската община добавя още толкова, за да бъде разчистен площадът. Става тъй, че по погрешка великолепие то на тази статуя се приписва на Луи XIV, а благородните подбуди на маршала биват оценени като суета и ласкателство.

Говорело се все за четиримата роби; те всъщност представляват обуздани пороци, както и победени нации: дуелите са премахнати, ереста е унищожена. Надписите свидетелстват за това; те са знак и за обединението на морските пространства, и за Неймехенския мир; те говорят повече за благи дела, отколкото за военни подвизи. Впрочем за

скулпторите е стар похват да ваят роби в краката на кралските статуи. По-добре би било там да се показват свободни и щастливи граждани, ала роби има в Париж и в краката на милостивия Анри IV, и на Луи XIII; такива стоят и в Ливорно под статуята на Фердинанде де Медичи, който със сигурност не е оковал нито една нация; личат и в Берлин под статуята на един благороден избирател, отблъснал шведите^[9], без да завоюва никакви земи.

Съседите на Франция, а и самите французи, съвсем несправедливо винят Луи XIV за този похват. Надписът *Viro immortalī*, „на безсмъртния мъж“ се смята за идолопоклоннически, като че думата обозначава нещо друго, а не безсмъртна слава! Надписът на Вивиани на флорентинската му къща *Aedes a Deo datae*, „дом, дарен от бог“ изглежда доста по-идолопоклоннически: всъщност обаче е само намек за името Дийодоне и за стиха на Вергилий: *Deus nobis haec otia fecit*^[10].

Колкото до статуята на площад „Вандом“ тя е издигната от парижката община: латинските надписи, изпълващи четирите страни на постаментата, представляват доста по-грубовати възхвали в сравнение с тези на площад „Виктоар“. Там четем, че Луи XIV само в краен случай прибегнал до оръжие. Той недвусмислено опровергава този комплимент на смъртното си ложе със слова, които ще бъдат запомнени, за разлика от тези надписи, на които дори не е обърнал внимание и които са просто дело, принизяващо неколцина литератори.

Кралят възнамерявал да използва постройките на този площад за обществена библиотека. Площадът бил по-обширен; поначало имал три страни, оформени от огромен палат с вече издигнати високи стени, ала бедите от 1701 г. заставили общината да строи домове за частни лица върху развалините на започнатия дворец. Така не е завършен и Лувърът; също и фонтанът и обелискът, които Колбер възнамерявал да издигне срещу арката на Перд, си останали само скици; така и красивата арка при „Сен Жерве“ си остава потулена, и за много парижки паметници можем само да съжаляваме.

Нацията искала Луи XIV да предпочита Лувъра и столицата пред двореца във Версай, наричан от херцог Дьо Креки „незаслужил фаворит“. Потомците се възхищават с благодарност на величието, предназначено за зрителите, ала към възхищението се добавя критика,

като се вижда какво великолепие и каква липса на съвършенство е разгърнал Луи XIV за своето извънградско обиталище.

От всичко, което сме изтъкнали дотук, личи, че монархът е обичал величието и славата във всичко. Владетел, извършил велики дела като него, който би бил също и сдържан, и скромнен, би бил първенец помежду кралете, а Луи XIV би се наредил след него.

Когато той съжالياва на смъртния си одър, че с лекота е започвал войни, трябва да отбележим, че не се е ръководил от събитията; измежду всички негови войни най-справедливата и най-необходимата, войната от 1701 г., е единствената, довела до бедн.

Освен Негово Височество от своя брак той има двама сина и три дъщери, умрели като деца. Любовните му връзки са по-щастливи; само две от извънбрачните му деца умират в младенческа възраст; осем други биват узаконени, пет имат и потомство. Той има от една госпожица, обвързана с госпожа Дьо Монтеспан, една непризната дъщеря, която омъжва за благородник от версайската си свита на име Дьо Лако.

Доста правдоподобни са съмненията, че една монахиня от абатство Море е била негова дъщеря: била доста мургава и приличала на него. Кралят я настанил в манастира, като й дал зестра от дващсет хиляди екюта. Собствените й предположения за нейния произход я карали да си придава важност, от която нейните предстоятелки се оплаквали. При едно пътуване до Фонтенбло госпожа Дьо Ментьонон посетила манастира Море; стремейки се да вдъхне повече скромност на тази монахиня, направила, каквото могла, за да я разубеди относно представата, подхранваща нейната гордост. „Госпожо — заявила й въпросната личност, — щом дама с вашето положение си прави труда да дойде нарочно тук, за да ме осведоми, че не съм дъщеря на краля, това значи, че съм тъкмо такава.“ В манастира Море все още помнят този анекдот.

Един философ би се отвратил от толкова подробности, ала любопитството, тази тъй присъща на всички хора слабост, почти престава да бъде несъвършенство, когато е насочено към времена и люде, привличащи взора на потомците.

[1] Според „Мемоарите на госпожа Дьо Ментьонон“, V том, стр. 194 Луи XIV искал да направи херцог Дю Мен главен наместник на

кралството. Човек трябва да разполага с висши свидетелства, за да твърди нещо тъй отговорно и важно. Така херцог Дю Мен е щял да бъде над херцог Д'Орлеан; това би означавало пълна бъркотия — следователно става дума за неверен факт. — Б.а. ↑

[2] Видях малки палатки край пътя за Сен Дьони. Там се пиеше, ядеше, ехтяха смехове. Настроението на парижани се бе предало на народа. Главно основание за всеобщата радост бе йезуитът Лютелие. Чух немалко присъстващи да разправят как с факлите, придружаващи траурното шествие, трябва да бъдат подпалени домовете на йезуитите. — Б.а. ↑

[3] Абат Кастел дьо Сен Пиер, познат ни от доста странни произведения, в които срещаме множество философски и твърде малко уместни възгледи, е оставил едни „Политически анали“ между 1658 и 1739 г. Той най-вече не желае да го наричаме Луи Велики. Ако велик означаваше „съвършен“, титлата със сигурност не би му се полагала; ала покрай това писано от ръката на самия монарх съчинение личи, че той е имал най-малкото не по-лоши принципи при управлението от абат Дьо Сен Пиер. Писанията на абат Дьо Сен Пиер изобщо не са любопитни, освен с простоватото убеждение на този човек, че самият той е способен да управлява. — Б.а. ↑

[4] Виждаме, че е сбъркал с това предположение. — Б.а. ↑

[5] Дори само това може да опровергае множество историци, които цитират измамните мемоари, писани в Холандия, споменавайки предполагаем договор (подписан от Фелипе V преди неговото заминаване), като чрез въпросния договор въпросният владетел преотстъпвал на дядо си Фландрия и Миланска област. — Б.а. ↑

[6] Кралят на Испания се възползва от тези съвети и се прояви като благонравен владетел. — Б.а. ↑

[7] Тези думи опровергават безочливата клевета на Лабомел, който се осмелява да твърди, че „маркиз Дьо Лувоа се опасявал да не би Луи XIV да го отрови“. Впрочем това писмо още би трябвало да се намира сред ръкописите, оставени от министъра на правосъдието Шовлен. — Б.а. (Не е било писмо, а официален документ. Той не фигурира в шестте тома „Събрани съчинения на Луи XIV“, публикувани през 1806 г. Барбие го открива в ръкописен вид в библиотеката на замъка Фльори и го отпечатва в „Ръвовю енциклопедик“, ноември 1825 г. — Бел. на Бьошо). ↑

[8] Двете статуи са унищожени през 1792 г. Б.фр.изд. ↑

[9] Фридрих Вилхелм, наречен Велики, избирател от Бранденбург от 1640 г., р. 1620 г., умрял на 29 април 1688 г. — Б.фр.изд. ↑

[10] „Бог ни дари това благо“ (лат.). — Б.пр. ↑

ГЛАВА ХХІХ.

ВЪТРЕШНО УПРАВЛЕНИЕ. ПРАВОСЪДИЕ. ТЪРГОВИЯ. ПОЛИЦИЯ. ЗАКОНИ. ВОЕННА ДИСЦИПЛИНА. МАРИНА И Т.Н.

Дължим на високопоставените личности, сторили добро през своя век, справедливостта да изтъкнем откъде са тръгнали, за да обозрем по-добре промените, които са въвели в своето отечество. Потомците им дължат вечна признателност за примера, който са дали, та дори да са били надминати впоследствие: справедливата слава е едничкото им възнаграждение. Със сигурност любовта към тъкмо тази слава е движила Луи XIV, когато той започва да управлява самолично и пожелава да промени своето кралство, да разкраси своя двор и да усъвършенства изкуствата.

Той не само си налага за правило да работи редовно с всеки от своите министри; всеки известен човек е можел да получи частна аудиенция при него, всеки гражданин е бил свободен да се обърне към него с молби и проекти. Прошенията се получавали първо от отговарящ за просбите, който ги резолирал; после били препращани в кабинетите на министрите. Проектите се разглеждали в съвета, когато заслужавали това; техните автори били приемани при необходимост нееднократно за обсъждане на техните предложения с министрите в присъствието на краля. Така, независимо от абсолютната власт между трона и нацията се водела редовна кореспонденция.

Луи XIV се образовал и привикнал от само себе си към труда, а трудът бил още по-мъчителен, тъй като представлявал нещо ново за него и увлечението по удоволствията лесно можело да го разсее. Той написал първите си съобщения до посланиците: впоследствие най-важните послания били съставяни с неговия почерк, а нямало нито едно от тях, написано от негово име, което да не е прочетено пред него^[1].

Щом Колбер възстановил реда във финансовите дела подир падането на Фуке, кралят предал на населението всичко, което представлявало данъчни постъпления между 1647 и 1656 г., особено трите милиона *tailies*^[2]. Премахнати били петстотин хиляди екюта годишно изключително скъпи данъци върху правата. Затова абат Дьо Шоази или е зле осведомен, или твърде несправедлив, когато твърди, че данъчните постъпления не били намалени: те със сигурност стават по-незначителни от тези съкращения, а нарастват поради въведения правов ред.

Под грижите на първия председател Дьо Белиевр, с финансовата помощ на херцогиня Д'Егийон и на немалко граждани се изгражда първата обща болница; кралят я развива и създава такива във всички главни градове в кралството.

Основните пътища, дотогава непроходими, вече не биват пренебрегнати и постепенно стават това, което са днес при Луи XV — обект на възхищение от чужденците. От която и страна да излезем от Париж, понастоящем, като се изключат само някои места, пътуваме около петдесет до шестдесет левги по гладки алеи, ограничени от дървета. Пътищата, строени от древните римляни, са били по-трайни, ала не тъй широки и красиви.

Геният на Колбер се насочва главно към търговията, която била слабо развита и чийто основни закони си оставали неизвестни. Англичаните, а още повече холандците осъществявали с корабите си почти цялата търговия на Франция: особено холандците товарели нашите стоки в нашите пристанища и ги разносяли из Европа. Още през 1662 г. кралят започнал да освобождава своите поданици от превозния данък, който плащали всички чуждестранни кораби, и дал на французите свободата сами да извозват своите произведения при по-малки разходи. Зародила се морската търговия; учреден бил съществуващият и днес търговски съвет и кралят го председателствал два пъти месечно.

Дюнкерк и Марсилия били обявени за свободни от данък пристанища; скоро това предимство привлякло търговията от Леванта в Марсилия, а търговията от север — в Дюнкерк.

През 1664 г. била основана Западноиндийската компания, същата година била учредена Далечноиндийска компания: дотогава разкошът във Франция се дължал на холандската индустрия. Привържениците на

старата икономика, срамежлива, невежа и стеснена, напразно роптаели срещу търговията, при която непрестанно се харчат неизхабяеми пари за стоки, които са нетрайни. Те не си давали сметка, че за продуктите от Индия, превърнали се в необходимост, би се заплащало много по-скъпо в чужбина. Вярно е, че в Източна Индия се наливат повече средства, отколкото се добиват оттам, и така Европа обеднява. Ала средствата идват от Перу и от Мексико; те са цена за нашата продукция, минаваща през Кадис; така във Франция остават повече пари, отколкото изсмуква Източна Индия.

Кралят дава над шест милиона наши днешни пари на компанията. Той кани богати личности да проявят интерес към нея; кралици, принцове, целият двор осигуряват цифром два тогавашни милиона; частни дворове дават милион и двеста хиляди ливри; финансистите добавят два милиона; гилдията на търговците — шестстотин и петдесет хиляди ливри. Цялата нация подкрепя своя господар.

Тази компания неизменно си съществува. При все че холандците превземат Пондичери през 1694 г. и оттогава търговията с Индия е позападнала, тя бележи нов възход под регентството на херцог Д'Орлеан. Пондичери тогава става съперник на Батавия^[3]; Индийската компания, основана с извънредни усилия от великия Колбер и възстановявана в наши дни с огромни сътресения, за няколко години става едно от най-печелившите предприятия на кралството. През 1669 г. кралят основава и Северна компания: влага в нея не по-малко средства, отколкото в Индийската. Тогава става явно, че търговията не е унижителна — най-видните домове проявяват интерес към предприятията по примера на монарха.

Западноиндийската компания бива поощрена не по-малко от другите: кралят осигурява една десета от нейния фонд.

Той дава трийсет франка за експортна тонажна единица и четирийсет — за вносна. Всички, построили кораби в пристанищата на кралството, получили по пет ливри за всеки регистър тон вместимост на техния кораб.

Безкрайно удивително е, че абат Дьо Шоази не одобрява тези предприятия в своите мемоари, които следва да бъдат четени без особено доверие. И днес усещаме какви добрини е сторил за кралството министърът Колбер; тогава това още не се е усещало; той е

работил за неблагодарници. В Париж много се гневят срещу него, задето отнел няколко ренти от общината, които прехвърлил на ниска цена през 1656 г., и за падналия курс на облигациите, раздадени от предишния министерски съвет, и ни най-малко не ценят всеобщото благо, за което той е действал. Буржоата са били повече от гражданите. Малко хора са били склонни да обзират обществените блага. Знаем как частният интерес омагьосва очите и ограничава разсъдъка; говоря не само за интереса на търговеца, но и на общността, на градската управа. Един търговец на име Азон в разговор, подбуден от министъра, грубо му заявил: „Заварихте колата обърната на една страна и я обърнахте на другата.“ Тази забележка още се цитираше охотно, докато бях млад; анекдотът може да бъде на мерен у Морери. Наложил се философският дух, въведен твърде късно във Франция, да преосмисли народните предразсъдъци, та най-сетне да се въздаде пълна справедливост относно паметта за този велик човек. Той е бил точен не по-малко от херцог Дьо Сюли, но е бил много по-далновиден. Единият само е обгрижвал; другият е съумял да гради големи предприятия. Подир мирния договор, подписан във Вервен, Сюли само се старае да поддържа една точна, строга икономика; на Колбер му се е наложило да открие бързи, огромни финансови източници за войната от 1667 г., както и за войната от 1672 г. Анри IV е подкрепял икономиката на Сюли; великолепието на Луи XIV винаги е създавало спънки за системата на Колбер.

Въпреки това почти всичко бива оправено и създадено в нужното време. Редукцията на лихвата върху денара до двацет процента, на заемите на краля и на частните лица още през 1665 г. са явно доказателство за изобилно обращение. Той е искал да обогати Франция и да я направи по-многолюдна. Сватбите в селата биват поощрени посредством намаление на личния данък за пет години при онези, които биха създали семейство на двацет години; всеки баща на семейство с десет деца получавал доживотно опрощение на личния данък, тъй като посредством труда на децата си давал на държавата повече, отколкото чрез данъка. Това правило би следвало завинаги да се запази.

Между 1663 и 1672 г. всяка година министерският съвет учредявал нови манифактури. В Абвил започнало производство на тънко сукно, което по-преди се доставяло от Англия и Холандия.

Кралят давал на собственика две хиляди ливри за всеки тъкачен стан, както и солидни допълнителни постъпления. През 1669 г. в кралството се наброявали четирийсет и две хиляди и двеста стана за тъкане на вълна. Усъвършенстваните манифактури за коприна по онова време произвеждали търговска стока за над петдесет милиона; предимствата от това били не само в излишъка от необходима коприна за търговията, а и в бубарските ферми, където се отглеждали черници и така фабрикантите не използвали вносни копринени нишки.

Още през 1666 г. започнало производството на огледала, не по-лоши от венецианските, които заливали цяла Европа, скоро били изработени такива, чиято големина и красота затъмнили всички останали. В Савонри били надминати турските и персийските килими. „Гоблен“^[4] изместили стенните тъкани облицовки от Фландрия. Тогава в просторните цехове на „Гоблен“ имало по над осемстотин работници; триста просто си живеели там. Творбите били ръководени от най-добрите художници — или по техни собствени рисунки, или по работи на стари италиански майстори. Тъкмо в манифактурата „Гоблен“ се изработвали и копия, възхитителни мозайки, като изкуството на инкрустациите достигнало съвършенство.

Освен великолепната манифактура за тъкани облицовки „Гоблен“ друга подобна била открита в Бове. Първият ѝ ръководител разполагал с шестстотин работници в този град; кралят му подарил шейсет хиляди ливри.

Хиляда и шестстотин девойки били заети да произвеждат дантели: трийсет основни работнички били доведени от Венеция, двеста — от Фландрия; за да бъдат поощрени, им били раздадени трийсет и шест хиляди ливри.

Западналите и безлюдни фабрики за сукно в Седан и за килимарство в Обюсон били възстановени. Богати тъкани, при които в коприната се втъкавали златни и сребърни нишки, вече се произвеждали в Лион и в Тур.

Знаем как министерството откупува от Англия тайната на конструкцията на хитроумната машина, с която чорапите се произвеждат десет пъти по-бързо, отколкото с проста игла. Във Франция вече имало местна индустрия за тенекия, стомана, красив порцелан, щавени кожи, които дотогава се внасяли отдалеч.

Ала калвинистите, владеещи тайните на производството на тенекия и на стомана, отнесли през 1686 г. тези тайни със себе си и споделили това предимство, както и много други, с чужди нации.

Кралят изкупувал за подаръци всяка година всевъзможни изящни произведения от своето кралство на стойност около осемстотин хиляди наши ливри.

Градът Париж ни най-малко не бил такъв, какъвто е днес; липсвали светлина, сигурност, чистота. Наложило се да се осигури постоянно почистване на улиците, осветление, което всяка нощ се поддържало от пет хиляди фенера, да се постави паваж из целия град, да се построят два нови моста, да бъдат възстановени старите, да има постоянна охрана, пеша и конна, за сигурността на гражданите. Кралят поел всичко върху себе си, осигурявайки фондове за нужните разплащания. През 1667 г. той извел в длъжност магистрат, който да се занимава само с полицията. Повечето големи градове в Европа едва-едва са съумели да последват този пример, при това много по-късно, без никой да достигне същото равнище. Няма друг град, павиран като Париж, а дори и Рим не е осветен.

Всичко вече дотам се усъвършенствало, че вторият полицейски наместник получил в Париж слава, която го поставя сред хората, направили чест на своя век; всъщност той имал дарби за всичко. Впоследствие влиза в министерския съвет и би бил отличен армейски пълководец. Постът полицейски наместник не съответствал на ранга му по рождение и на достойнствата му; и все пак този пост му създава много по-висока репутация, отколкото притеснителното и случайно министеруване, което поема в края на своя живот.

Тук следва да отбележим, че господин Д'Аржансон съвсем не е единственият представител на стар благороднически род, който се изявява като магистрат. Франция е май почти единствената страна в Европа, в която аристократи често надяват магистратски мантии; почти всички други държави, може би поради остатък от готското варварство, все още не осъзнават колко значима може да бъде тази професия.

Кралят неспирно строи от 1661 г. около Лувъра, в Сен Жермен и във Версай. Следвайки неговия пример, частни лица издигат в Париж хиляди великолепни и удобни сгради. Техният брой нараства до такава степен, че от околностите на „Пале Роаял“ и „Сен Сюлпис“ в Париж се

оформят два нови града, по-внушителни от стария. Тъкмо по онова време бива въведено великолепното удобство на каляските, обзаведени със стъкла, които са върху пружини^[5]; така който и да е гражданин на Париж можеше да се разхожда из този град сред по-голям разкош, отколкото оня, сред който са преминавали към Капитолия първите римски триумфатори. Това нововъведение, започнало от Париж, скоро навлиза из цяла Европа; то става обичайно и вече не е разкош.

Луи XIV имал специално отношение към архитектурата, към градините, към скулптурата и това отношение било във всичко велико и благородно. След като главният контролър Колбер поел от 1664 г. ръководството на строежите, което всъщност представлява министерство на изкуствата^[6], той положил старания, за да подкрепи проектите на своя господар. Най-напред се налагало да бъде завършен Лувърът. Франсоа Мансар, един от най-великите архитекти на Франция, бива избран да издигне проектираните внушителни сгради. Той не пожелал да се заеме, ако му бъде отнета свободата да оправя при изпълнението зле осъществените неща. Неувереността му, която можела да доведе до големи разходи, станала повод да бъде отхвърлен. Бил поканен кавалерът Бернини от Рим, известен покрай колоната пред „Сан Пиетро“, покрай конната статуя на Константин и покрай фонтана „Навона“. Били осигурени екипажи за пътуването му. Той бил доведен в Париж като човек, дошъл да почете Франция. За осемте месеца, които прекарал в страната, получил по пет луидора на ден, както и дарение от петдесет хиляди екюта, пенсия от две хиляди и една от петстотин за сина си. Щедростта на Луи XIV спрямо Бернини била дори по-голяма, отколкото великолепният прием, оказан от Франсоа I на Рафаело. От благодарност Бернини издигнал впоследствие в Рим конната статуя на краля, изложена във Версай. Когато обаче пристигнал в Париж с толкова сътрудници, като единствен човек, достоен да работи за Луи XIV, с изненада видял рисунката на фасадата на Лувъра откъм „Сен Жермен Л’Оксьороа“ която скоро след изпълнението станала един от най-забележителните паметници на архитектурата в света. Рисунката била на Клод Перо, а изпълнението било осъществено от Луи дьо Во и Дорбе. Той съоръжил машини, с които били пренасяни камъни с дължина петдесет и две стъпки, оформящи фронтоната на внушителното здание. Понякога търсим твърде далеч нещо, с което разполагаме сами. Нито един римски палат няма

вход, подобен на входа на Лувъра, и го дължим на същия онзи Перо, на когото Боало се е осмелил да се присмива. Известните лози според мнения на пътешественици са не тъй пищни единствено спрямо двореца Мезон, построен от Франсоа Мансар с твърде малко средства. Бернини бива възнаграден обилно, а изобщо не е заслужил възнаграждението си; той прави само рисунки, които така и не биват осъществени.

Построявайки Лувъра, за чието завършване се настоявало, издигайки град във Версай около двореца, струвал толкова милиони, съоръжавайки Трианон, Марли и украсявайки още толкова сгради, кралят осъществява и Обсерваторията, започната през 1666 г., по времето, когато основава и Академията на науките. Ала най-славният паметник със своята полезност, с величието и трудността по изграждането си остава Лангъодокският канал, свързващ двете морета, който достига до пристанището Сет, съоръжено, за да се вливат водите. Работата по него започва през 1664 г. и бива продължена без прекъсване до 1681 г. Основаването на „Инвалидите“ и на параклиса към зданието, който е най-красивият в Париж, учредяването на Сен Сир — последното от тъй многото строежи, дело на този монарх — сами по себе си биха били достатъчни, за да бъде благословена паметта му. Четири хиляди войници и голям брой офицери, които намират в едно от тези големи убежища утеха в своята старост и помощ за своите рани и потребности, двеста и петдесет благородни девици, които получават в другото достойно за тях възпитание — това са все гласове, прославящи Луи XIV. Заведението Сен Сир ще бъде надминато от онова, което Луи XIV основава накрая, за да бъдат обучавани петстотин благородници^[7]; ала така не се забравя старото, а се припомня: просто волята да се върши добро е усъвършенствана.

Същевременно Луи XIV пожелава да се справи и с по-големи, по-общополезни, ала по-трудни задачи: да промени законите. Той поръчал работата на канцлера Сегие, на родовете Ламоаньон, Талон, Биньон и най-вече на държавния съветник Пюсор. Понякога присъствал на техните събрания. 1667 г. се оказва бележита поради първите му закони и завоеванията. Първо е реформиран гражданският закон; сетне се появява кодекс за водите и горите; излизат статутите на всички манифактури; следва криминалното правораздаване, кодексът за търговията, за морината; всичко това се трупа година след година.

Появяват се дори правни разпоредби в полза на негрите в нашите колонии — вид хора, които още не са разполагали с човешки права.

За един суверен не е характерно дълбоко познаване на юриспруденцията. Кралят обаче е бил в течение на основните закони; бил е наясно с техния дух, умеел е да ги подкрепя или да ги смекчава според обстоятелствата. Често се произнасял по дела на свои поданици, не само в съвета на държавните секретари, но и в така наречения „съвет на страните“. Има две знаменити съдебни решения, при които той дава своя глас против самия себе си.

Първото е, когато през 1680 г. имало процес между него и частни лица от Париж, които били строили на негов терен. Той пожелал домовете им да си останат техни заедно с терена, който бил негова собственост и който той им отстъпил.

Другото било срещу един персиец на име Рупли, чиито стоки били заграбени от управители на имоти на владетеля през 1687 г. Той се произнесъл всичко да му бъде върнато и добавил подарък от три хиляди екюта. Рупли заминал за родината си възхитен и признателен. Когато впоследствие в Париж се срещнахме с персийския посланик Мехмед Ризабег, той отдавна бе осведомен за тази бележита случка.

Премахването на дуелите било една от най-големите услуги за отечеството. Тези боеве били разрешени дотогава и от парламентите, и от Църквата; макар да имало забрана от времето на Анри IV, злостастният обичай бил крайно упорит. Знаменитата схватка във Фрет на четирима против четирима през 1663 г. довела Луи XIV до решението да не прощава повече това.

Навременната му строгост постепенно охладила нашата нация, та и съседните, които възприели разумните ни нрави, след като били заимствали вредните. Днес в Европа има сто пъти по-малко дуели, отколкото по времето на Луи XIII.

Освен законодател на народа, той бил законодател и за армията. Странно е, че преди него не е имало униформи за бойците. Тъкмо той през първата година на своята администрация се разпорежда всеки полк да се отличава с цвета на дрехите си или с различни знаци — правило, което скоро бива възприето от всички нации. Той въвежда чина бригаден командир, въвежда корпусите, като кралските бойци са определени по начина, по който това става и днес. Преобразява гвардията на кардинал Мазарини в мускетарска рота и заповядва

числеността на двете роты да бъде петстотин души, като облеклото им оттогава не е променяно.

Премахва званието конетабъл; подир смъртта на херцог Д'Епернон няма генерал-полковник наместник на пехотата: тези длъжности били прекалено властни, той искал да бъде сам господар, така и следвало да бъде. Генерал Дьо Грамон, редовен водач на френските гвардейци, подчинен на херцог Д'Епернон, бил изведен в ранг командващ полковник и приемал заповеди направо от краля, като станал първият гвардейски полковник. Той лично удостоявал водачите на полкове, като им връчвал саморъчно позлатен нагръдник и пика, която впоследствие станала по-къса поради премахването на този вид оръжие. Въвел гренадирите, които първоначално били по четирима в рота в кралския полк, който създал; сетне оформил по една рота гренадири във всеки пехотен полк; във френската гвардия те били две; понастоящем в пехотата са по рота на всеки батальон. Увеличил много корпуса на драгуните и им сложил начело командващ полковник. Не бива да се забравя учредяването на конезаводите през 1667 г. Преди това те били съвсем отмрели, а станали незаменими за кавалерията: впоследствие въпреки важността им биват доста пренебрегнати.

Използването на щикове, надянати на цевта на пушките, е от негово време. Дотогава били използвани понякога, ала само няколко роты се сражавали с това оръжие. Немало униформи, нито бойни учения; всичко ставало по волята на съответния генерал. Пиките минавали за най-страшното оръжие. Първият полк, снабден с щикове и провеждащ редовни бойни учения, станал стрелковият полк, основан през 1671 г.

Начинът, по който бива обслужвана артилерията, се дължи изцяло на него. Той основава школи в Дуе, сетне в Мец и Страсбург; артилерийските части най-после биват поверени на офицери, които почти всички били годни да провеждат обсади. Всички складове в кралството били запълнени, като всяка година в тях се разпределяли осемстотин хиляди товара барут. Той основал към тях полк от бомбардири и хусарски полк: преди него хусари имало само при враговете.

През 1688 г. въвел трийсет полка опълчение, което се снабдявало и екипирало от общините: опълчението се упражнявало в бойни действия, без да се откъсва от полската работа^[8].

В повечето погранични райони се поддържали кадетски роти: там се изучавали математика, чертане, провеждали се бойни упражнения, те изпълнявали и войнишки задължения. Тази организация траяла десет години. Накрая било решено, че сред младежите е твърде трудно да бъде наложена дисциплина; инженерният корпус обаче, оформен от краля и снабден от него с доказал полезността си до днес правилник, си остава траен във времето. Благодарение на него изкуството да се изграждат градски укрепления било доведено до съвършенство от маршал Дьо Вобан и от неговите ученици, които надминали граф Дьо Паган. Той построил или ремонтирал сто и петдесет укрепени селища.

За поддържането на военната дисциплина били избрани главни инспектори, а по-нататък и директори, които докладвали за състоянието на бойните единици; от техните сведения ставало ясно дали военните комисари са изпълнили дълга си.

Той учредил ордена на Свети Дуй, почетна награда, за която се борели дори повече, отколкото за богатството. Пансионът „Инвалидите“ бил върховен знак за грижите, които полагал, за да бъде достоен да му служат вярно.

Благодарение на тези грижи през 1672 г. вече разполагал със сто и осемдесет хилядна редовна армия, като увеличавал силата си според нарастващите брой и мощ на неприятеля и накрая имал четиристотин и петдесет хиляди въоръжени мъже, като се броят и бойците от морината.

Преди него не било имало войски с подобна сила. Враговете му едвам успели да му противопоставят също толкова бойци, ала трябвало те и да могат да се съберат. Той показал на какво е способна самата Франция; имал винаги или големи успехи, или големи възможности.

Той пръв в мирно време разработил в образи и учения изкуството на войната. През 1698 г. събрал в Компьен седемдесет хиляди човека и били проведени всякакви операции, все едно се водела война. Това било с цел възпитание на тримата му внуци. Разкошът превърнал това военно обучение в приказен празник.

Със същото внимание, с което оформил многобройни и добре дисциплинирани войски за действия по суша, още преди да обявява войни, се постарал да овладее и моретата. Първоначално били

ремонтирани малкото кораби, които кардинал Мазарини бил оставил да гният по пристанищата; били купени нови от Холандия и от Швеция; още на третата година от своето управление изпратил военноморските си сили да се поупражняват при Джиджери, на африканския бряг. Така през 1665 г. граф Дьо Бофор вече разчистил моретата от пиратите, а две години по-късно Франция разполагала с шейсет военни кораба в пристанищата си. Това било само начало; ала докато се пишат нови правилници и се полагат нови усилия, мощта напирала. Той не е съгласен неговите кораби да свалят своите знамена пред английските. Напразно съветът на крал Чарлс II отстоява това право, което силата, индустрията и времето са наложили в полза на англичаните; Луи XIV пише до своя посланик граф Д'Бстрад: „Кралят на Англия и неговият канцлер могат да преценят моята сила; те обаче не виждат сърцето ми. За мен нищо няма по-голямо значение от честта.“

Той казвал нещо, за което бил готов да се бори, и действително узурпаторството на англичаните отстъпило пред естественото право и твърдостта на Луи XIV: двете нации се изравнили по море. Докато обаче желае равноправие с Англия, той настоява за предимство пред Испания; заставя испанските адмиралци да свалят знамето си пред неговото заради тържественото обявяване на първенство през 1662 г.

Същевременно във всички посоки се полага старание да бъде подготвена marina, способна да осъществи внушителните намерения. При устието на Шарант е построен пристанищният град Рошфор. Наемат се и се произвеждат моряци, които трябва да плават ту на търговски кораби, ту с кралския флот. Скоро биват произведени шейсет хиляди моряци.

В пристанищата се съставят конструкторски съвети, така че корабите да имат най-удачни форми. Пет морски арсенала са изградени в Брест, Рошфор, Тулон, Дюнкерк, в Авър дьо Грас. През 1672 г. вече има шейсет линейни кораба и четирийсет фрегати. През 1681 г. се наброяват сто деветдесет и осем военни кораба, включително плоскодънните; в тулонското пристанище стоят трийсет галери, готови за бой или в подготовка. По плавателните съдове служат единайсет хиляди души от редовната армия; на галерите те са три хиляди. Общо сто шейсет и шест хиляди мъже са произведени за различните служби в marinата. Пред следващите години в тези служби са обхванати

хиляда благородници или младежи от знатни семейства като войници по корабите, като научават в пристанищата всичко, необходимо като подготовка за навигация и маневриране: това са тъй наречените гардемарини, те представляват в морето това, което са кадетите по суша — набират се още от 1672 г., но тогава са още малобройни. Този корпус дава по-нататък най-добрите морски офицери.

Във военноморския корпус преди това не е имало маршали на Франция; ето едно доказателство за пълното пренебрегване на тази основна сила на Франция в миналото. През 1681 г. Жан д'Етре става първият маршал. Очевидно е, че един от важните стремежи на Луи XIV е бил да насърчава съревнованието, без което всичко запада, във всички родове дейност.

При всички морски битки, водени от френски флотилии, те винаги удържат победа до деня при Ла Ог през 1692 г., когато граф Дьо Турвил, изпълнявайки заповед, дошла от двора, напада с четирийсет и четири платна флота от деветдесет английски и холандски кораби. Предимството в числеността довело до поражение: били изгубени четиринайсет първокласни кораба, които заседнали и били подпалени, за да не попаднат във властта на неприятеля. Въпреки провала военноморските сили запазили своята годност във войната за наследството. Кардинал Дьо Фльори впоследствие ги пренебрегва през време на спокойствието и благодатния мир, който би бил тъкмо време те да бъдат възстановени.

Военноморските сили вършели работа, закриляйки търговията. Доскоро не особено развитите колонии Мартиника, Санто Доминго и Канада процъфтели, ала при условия, за които преди не можели и да мечтаят; между 1635 и 1665 г. те дължали налог.

През 1664 г. кралят изпраща колонисти в Кайена; скоро провежда такива и в Мадагаскар. Старае се всячески да поправи грешката, бедата на Франция тъй дълго да се загърбва морето, докато нейните съседи вече са изградили цели империи в покрайнините на света.

От пръв поглед личи какви промени е довел в страната Луи XIV: и те са полезни промени, след като са се запазили. Министрите му го подкрепят прилежно. Наистина на тях се дължат подробностите, изпълнението; на него обаче се дължи целостността. Със сигурност магистратите не биха реформирали законите, не би имало ред във финансите, не би съществувала военната дисциплина, не би имало

действаща полиция в кралството; нямаше да се създадат флотилии, изкуствата нямаше да бъдат разгърнати — а всичко това става едновременно и при това целенасочено, при различни министри благодарение на един господар, който храни високи и разнородни стремежи с твърдата воля те да бъдат осъществени.

Той не дели личната си слава от възхода на Франция, не гледа на кралството, както сеньорът гледа на своята земя, от която извлича, каквото може, за да живее единствено сред наслади. Всеки възлюбил славата крал люби и общото благо. Колбер и Лувоа вече ги е нямало, когато към 1698 г. той нарежда заради обучението на херцога на Бургундия всеки интендант да опише подробно своята провинция: така е можело да се получат точни данни за кралството и да се преброи прецизно населението. Това било полезно дело, при все че не всички интенданти притежавали възможностите и съсредоточението на господин Дьо Ламоаньон дьо Бавил: ако от всяка провинция на питанията на краля би бил даден отговор, какъвто при преброяването в Лангьодок благодарение на този магистрат, сборникът от сведенията би представлявал един от най-прекрасните паметници на века. Някои са добре построени, ала липсвал план, та всички интенданти да следват един и същи ред. Би било желателно всеки в съответни графи да даде отчет за броя на обитателите в даден окръг, на благородниците, на гражданите, на орачите, на занаятчиите, на работниците, на различните животни; на добрите, слабите и лошите почви; на монасите и на редовните свещеници, на доходите им; на градовете и на селските общности.

Всички тия теми се смесват в повечето събрани доклади; данните не са задълбочени и са неточни; често е мъчително човек да издири в тях познанията, от които се нуждае и с които един министър би следвало да разполага, за да обгърне с поглед и с лекота силите, потребностите и възможностите. Проектът е бил великолепен; при уеднаквен подход би бил извънредно полезен.

Ето най-общо какво Луи XIV прави и се опитва да свърши, за да процъфти неговата нация. Струва ми се, че няма как всички тия дела и усилия да бъдат обозрени без известна признателност и без човек да долови вдъхновилото ги общо благо. Нека си представим какво е представлявало кралството през време на Фрондата и какво представлява в наши дни. Луи XIV прави повече добрини на своята

нация от двайсет свои предшественици накуп; несъмнено е можел и още, ако му е било дадено. Войната, завършила с Рисвикския мир, начева разрушаването на голямата търговия, започната от неговия министър Колбер, а войната за наследството я съсипва.

Ако се бе постарал да разкраси Париж, да довърши Лувъра с огромните суми, хвърлени за акведукти и прекъснати строежи, станали ненужни; ако бе похарчил за Париж една пета от загробеното в насилие над природата богатство във Версай, Париж щеше изцяло да бъде тъй красив, какъвто е откъм Тюйлери и Пон Роаял — щеше да стане най-великолепният град на света.

Доста е да се преправят законите, ала правосъдието се е спряло пред пречките. Мислело се юриспруденцията да бъде единна: тя е такава в криминалните дела, в търговските, по отношение на процедурата; би могла да бъде такава и при законите, определящи благополучието на гражданите. Голямо неудобство е един и същи трибунал да се произнася по над сто различни обичая. Земевладелски права, двусмислени или скъпи права, пречещи на обществото права си остават все такива, каквито са били при феодалното управление, което вече не съществува: това са развалини на една рухнала готическа сграда.

Не твърдим, че различните степени в държавата трябва да се подчиняват на един закон; усещаме отлично, че обичаите на благородничеството, на клира, на магистратите, на земеделците трябва да бъдат различни: желателно е обаче всяка степен да има общ за цялото кралство закон; обявеното за справедливо или вярно в Шампан не бива да се смята за нередно или несправедливо в Нормандия. При всяка администрация единството е добродетел; ала трудностите пред подобно дело са били стряскащи.

Луи XIV би могъл с лекота да премахне опасното наличие на посредници, до което го довежда непрестанния недобор спрямо всички доходи, както ще видим в главата, посветена на финансите.

Ако той не бе сметнал, че своеволно може да промени религията на един милион души, Франция е нямало да изгуби толкова свои граждани. И все пак страната въпреки сътресенията и загубите си остава една от най-процъфтяващите на земята, тъй като доброто, свършено от Луи XIV, е налице, а лошото, без което трудно би могло да се мине при подобни буреносни времена, е било поправено. Изобщо

потомството, което е съдник на кралете и чиято преценка винаги би трябвало да ги вълнува, ще признае, претегляйки благините и слабостите, зависили от този монарх, че макар да е бил силно възхваляван приживе, той е заслужил вечна възхвала и е достоен за статуята, която му е издигната в Монпелие с латински надпис, означаващ: *На Луи Велики след неговата смърт*. Държавникът дон Де Устарис, писал за финансите и търговията на Испания, го нарича забележителен човек.

Всички промени в управлението и спрямо съсловията в държавата довели неизбежно до много голяма промяна в нравите. Крамолният дух, яростта и бунтарството, обзели гражданите още от времето на Франсоа I, се преобразили в съревнование за служене на владетеля. Сеньорите на големи владения вече не седели по домовете си, губернаторите на провинции вече не раздавали важни постове и всеки се стремил към милостта на суверена; държавата се превърнала в единно цяло и всичко се свеждало до нейния център.

Тъкмо това освободило двора от разделенията и заговорите, смущавали държавата толкова години. През властването на Луи XIV имало един-единствен заговор, през 1674 г., наченат от Латрюомон, нормандски благородник, затънал в разврат и дългове, в него се включил и един мъж от рода Роан, началник на ловната свита на краля, който бил твърде храбър и доста непредпазлив. Високомерието и суровостта на маркиз Дьо Лувоа го раздразнили дотам, че след края на една аудиенция влязъл развълнуван и вбесен при господин Дьо Комартен и просвайки се на един диван, изрекъл: „Или тоя... Лувоа ще умре, или аз.“ Комартен приел изстъплението за мимолетен изблик на гняв; на следващия ден обаче същият млад мъж го запитал дали смята населението на Нормандия за предано на правителството и той доловил тлееща опасност. Казал му: „Времето на фрондата отмина; повярвайте ми, ще се погубите и никой няма да скърби за вас.“ Кавалерът не му повярвал и се впуснал докрай в размирното дело на Латрюомон. В заговора участвал единствено и някой си кавалер Дьо Пред, племенник на Латрюомон, който, подстрекан от своя чичо, прелъстил любовницата му маркиза Дьо Вилие. Цел и надежда за тях не било — и не можело да бъде — да намерят привърженици из кралството: те разчитали само да продадат и предадат Кийбьоф на холандците и да пуснат неприятелски сили в Нормандия. Ставало дума

не толкова за заговор, колкото за жалко и несръчно предателство. Това безумно и ненужно престъпление, което почти не се помни днес, довело единствено до законна гибел за всички, взели участие в него.

В някои провинции възниквали метежи, но били само слаби народни бунтове, лесни за потушаване; дори хугенотите кротували, докато не се почнало разрушаване на техните храмове. Най-сетне кралят превърнал буйната дотогава нация в мирен народ, опасен единствено за враговете, след като близо сто години бил опасен сам за себе си. Нравите били смекчени, без да е принизена смелостта.

Домовете, които сензорите изградили или изкупили в Париж, както и жените им, живели достойно, били същински школи за учтивост, които постепенно откъснали младежта от кръчмарския живот, който дълго още си останал на мода и водел единствено до нагла разпуснатост. Нравите са толкова лесни за промяна, че предизвикващият чести свади обичай да се минава на кон през Париж с прекратяването му постигнал премахването им. Почтеността, която се дължала главно на жените, събиращи обществото в домовете си, направила поведението на хората по-приятно, а умовете укрепнали покрай четенето. Предателства и жестоки престъпления, които не безчестят хората във времена на бунтове и размирици, вече почти не се случвали. Ужасиите покрай Бренвилие и Воазен били само кратки бури под едно инак безоблачно небе; би било също тъй неразумно една нация да бъде осъждана за знаменити лични престъпления, колкото тя да бъде канонизирана заради обетите на трапистите.

Дотогава всички житейски категории били разпознаваеми поради характерните им недостатъци. Военните, както и младежите, решили да изберат оръжието, за да си пробият път, били спрехаво жизнени; хората от сферата на правосъдието били противно сериозни, което се дължало немалко на необходимостта неизменно, дори в кралския двор, да се движат облечени с наметки. Така било и в университетите, също и сред лекарите. Търговците все още носели къси престилки, когато се събирали и когато посещавали министри; дори най-видните търговци по онова време били груби хора. Ала големите домове, спектаклите, уличното движение, което водело вече до събирания с цел приятно общуване, постепенно едва ли не уеднаквявало външността на всички граждани. Днес дори в най-забутаното дюкянче можем да забележим

как учтивостта е възприета от всички съсловия. И в провинциите с времето се усещат тези промени.

Най-сетне разкош се влага единствено поради добър вкус и поради удобство. Изчезнаха тълпите от пажове и прислужници с ливреи, и така домовете стават по-обитаеми. Оставихме празната помпозност и показния лукс за нациите, при които хората умеят само да се перчат пред другите и изкуството на приятния живот е непознато.

Изключителната леснина, въведена в светските отношения, любезността, простотата, културата на духа преобрази Париж в град, където насладата от живота е вероятно много по-голяма, отколкото в Рим и в Атина във времената на техния възход.

Изобилието от навременни помощи, винаги готови за всички науки, за всички изкуства, вкусове и нужди, полезните умения, събрани чрез очарователни предмети, съчетани с откровеността, с която се отличават парижаните — всичко кара голям брой чужденци да пътуват или да избират за свое обиталище това безспорно средище на обществеността. Ако някои, родени там, го напускат, те просто са призовани другаде заради своите дарби и правят чест на отечеството си, или пък са отрепки на нацията, стремящи се да се възползват от уважението, вдъхнато от нея, или са емигранти, предпочели религията пред родината си, които се устремяват към нищета или към богатство другаде по примера на своите деди, прогонени от Франция заради съдбоносното оскърбяване на праха на великия Анри IV, каквото представлява отменянето на неговия вечен закон, наречен Нантски едикт; или най-сетне това са офицери, недоволни от правителството, обвиняеми, изплъзнали се от строгите наказания на едно невинаги добре направлявано правосъдие — това се случва във всички страни по земята.

Изказвани са оплаквания, че в двора вече няма много такива извисени умове, каквито е имало някога. Действително липсват дребни тирани, с каквито изобилстват времето на Фрондата, царуването на Луи XIII и епохата преди това: същинското величие обаче се разкрива в тълпата от благородници, тъй дълго безчестена да служи дотогава на прекомерно могъщи поданици. Виждаме как високородни лица, граждани, които по-рано биха смятали за чест да бъдат слуги на тези изравнени вече с тях сеньори, твърде често ги надминават във

военната служба; а когато служенето във всяка област надхвърля различните титли, и държавата процъфтява.

Векът на Луи XIV е сравняван с века на Август. Могъществото и конкретните събития не са сравними; Рим и Август са били десет пъти по-значими в света, отколкото Луи XIV и Париж: редно е обаче да си спомним, че Атина е била равна на римската империя във всички неща, които не са се отнасяли до силата и могъществото; трябва също да имаме предвид, че макар по света днес да няма нищо, подобно на това, което са били древен Рим и Август, съвкупна Европа пак стои много по-високо от цялата римска империя. По времето на Август е имало само една нация, а днес те са много — цивилизовани, военизирани, просветени, кътащи изкуства, непознати за гърци и римляни; а от близо век нито една нация не е блестяла тъй силно във всички отношения в сравнение с нацията, която в известен смисъл е основана от Луи XIV.

[1] Вж. „Административна кореспонденция при царуването на Луи XIV“ публик. от М. Депинг, Париж, 1859 и сл. г., 4 тома. — Б.фр.изд. ↑

[2] Налог върху денарите, събиран от всички лица (личен данък), които не били благородници или клирици, или не били с опростени данъци по друга причина. — Б.фр.изд. ↑

[3] Батавия днес е Джакарта, столица на Индонезия. — Б.пр. ↑

[4] Gobelin е име на първите занаятчии, създали изкуството на тъкани драперии и завеси от XV век в Париж. На български това име е нарицателно. През вековете традицията на Кралската манифактура „Гоблен“, основана от Колбер през 1662 г., е поемана от различни институции и художници. — Б.пр. ↑

[5] На френски пружина е ressort, оттук говорим за „ресори“. — Б.пр. ↑

[6] В своите „Политически анали“ на стр. 104 от ръкописа, абат Дьо Сен Пиер казва, че „оттук личи броят на ленивците; техният вкус към леността води до поддържане и изхранване на други видове ленивци (...); тъкмо това представлява понастоящем италианската нация, където тези изкуства са доведени до съвършенство; те са голтаци, лениви, мързеливи, празноглавци, заети с тъпотии“ и пр. Тези груби и грубиянски нахвърляни описания са все пак твърде неверни.

При италианците изкуството постига възход при управлението на Медичите, когато Венеция е най-войнствената, най-богатата република. По онова време в Италия се появяват велики пълководци и творци във всички изкуства; също тъй тъкмо в годините на разцвет при Луи XIV са най-съвършените прояви на творчеството. Абат Дьо Сен Пиер греши за много неща и е жалко, че разумът не е направлявал неговите добри намерения. — Б.а. ↑

[7] Военното училище. — Б.фр.изд. ↑

[8] Това опълчение, което е съкровищница за армията, допринесло за спасяването на Франция при последните кампании на маршал Дьо Вилар и осигурява победата на кампаниите на Луи XV. Отличната мярка, взета през 1724 г., да се запази поддържането на това опълчение, се дължи главно на съвета на господин Дюверне, а усъвършенстването ѝ е дело на господин граф Д'Аржансон. — Б.а. („Опровержение на критическите забележки на господин Дьо Лабомел“ и т.н.). ↑

ГЛАВА XXX. ФИНАНСИ И УСТРОЙСТВО

Ако сравним администрацията на Колбер с всички предхождащи я администрации, потомците ще благоговеят пред този мъж, чието тяло несмисленият народ е искал да разкъса след смъртта му. Французите със сигурност му дължат своята индустрия и търговията си, а оттук и изобилието, чиито източници понякога намаляват през войните, ала избликуват буйно, щом се възцари мир. И все пак през 1672 г. неблагодарно са приписвали на Колбер изтощението, което вече се усещало в организма на държавата. По онова време Боа-Гилбер, главен наместник в мирския съд в Руан, отпечатва „Подробности за Франция“ в две малки томчета и уверява, че всичко е в упадък след 1660 г. Било тъкмо обратното: Франция никога не била процъфтявала тъй, както след смъртта на кардинал Мазарини, та до войната от 1689 г.; дори и през тази война държавното тяло, при все че вече боледувало, се крепяло благодарение на живостта, която Колбер бил разгърнал по всичките му членове. Авторът на „Подробностите“ твърди, че след 1660 г. недвижимостта на кралството била олекнала с милиард и петстотин милиона. Това било и напълно погрешно, и крайно неправдоподобно; и все пак неговите измамливи доводи убедили в този смехотворен парадокс онези, които искали да бъдат убедени. По същия начин в Англия при най-пълен разцвет виждаме как стотици дребни публикации уверяват, че държавата е разорена.

Във Франция било по-лесно от другаде спрямо нагласата на населението да се нахвърли човек върху министъра на финансите. Това министерство неизменно е най-противно, защото данъците винаги са такива: впрочем всеобщи предубеждения и невежество царели по отношение на финансите също тъй, както и на философията.

Отрезвяването настъпва тъй бавно, щото дори в наши дни, през 1718 г., парламентът единодушно заяви на херцог Д'Орлеан, че „присъщата стойност на една сребърна марка е дваисет и пет ливри“, като че ли има друга реално присъща стойност, освен тази на теглото и

на номинала; и при все че бе осветлен, херцог Д'Орлеан не посмя да посочи тази грешка на парламента.

Колбер се впуска в ръководството на финансите, владеейки науката и по гениален начин. Подобно на херцог Дьо Сюли отначало прекратява злоупотребите и обирджийството, които са били огромни. Приходната част бива опростена, доколкото се оказва възможно, посредством една икономика, равностойна на чудо, той пълни повече кралската хазна, намалявайки преките лични данъци. В паметния едикт от 1664 г. виждаме как ежегодно един тогавашен милион се дава в подкрепа на манифактурите и морската търговия. Той изобщо не пренебрегва селските области, които дотогава биват оставени на хищни посредници, и то дотам, че когато английски преговарящи се обръщат през 1667 г. към неговия брат господин Колбер дьо Кроаси, посланик в Лондон, за да предложат на Франция ирландски добитък, както и осолени провизии за колониите, главният контрольор отговаря: „от четири години насам можем дори да предлагаме такива на чужденците.“

За да изгради тази благодатна администрация, били необходими правосъдна камара и големи реформи. Бил принуден да отнеме над осем милиона градски рентни доходи на ниска цена, които били оформени като продажби. Разнообразните промени изисквали едикти. Парламентът можел да ги верифицира от времето на Франсоа I. Било предложено те да се регистрират само в сметната палата, ала старата методика си останала. Кралят се явил лично в парламента през 1664 г., за да бъдат верифицирани неговите едикти.

Той все още помнел Фрондата, решението да бъде изпратен в изгнание един кардинал, негов министър-председател, другите решения, с които били сезирани кралските денари и били ограбени мебелите и парите на гражданите, предани на короната: всички тези безчинства били започнати покрай противопоставянето посредством упреци спрямо едиктите, засягащи държавните приходи, и през 1667 г. той наредил парламентът никога да не изразява становище, преди да е изтекла седмица от регистрацията, осъществена в знак на подчинение. Едиктът бил подновен през 1673 г. Затова през цялото си властване не понесъл никакви упреци от нито една съдебна институция, освен през съдбоносната 1709 г., когато парижкият парламент напразно огласил

като погрешна промяната, осъществена в държавата от финансовия министър, на цената на златото и на среброто.

Почти всички граждани са били убедени, че ако парламентът неизменно се е стремял убедително суверенът да долови народните нужди и беди, опасностите от данъците, още по-големите страхотии, причинени от продаването на посредници на тези данъци, като посредниците заблуждавали краля и потискали народа, използването на упреците е щяло да представлява свещена санкция на държавата, спирачка пред алчността на финансистите и постоянен урок за министрите; ала странните злоупотреби с уместното лекарство така били вбесили Луи XIV, че той съзирал единствено злоупотребите и отписал лекарството. Тъй дълбоко било сърдечното му възмущение, че през 1669 г. пак отишъл лично до парламента, та да премахне благородническите привилегии, които в невинна възраст, през 1644 г., бил дал на всички висши съдилища.

Въпреки този едикт, регистриран в присъствието на краля, си съществува практиката за благородници да бъдат смятани всички, чиито бащи са изпълнявали по двацет години съдебни функции във висш съд или пък са починали, изпълнявайки такива длъжности.

Засягайки по такъв начин магистратското съсловие, той искал да поощри благородниците, които защитавали отечеството, и земеделците, които го изхранвали. Още със своя едикт от 1666 г. той бил подсигурил по две хиляди франка пенсия, които са равни почти на четири хиляди днес, на всеки благородник, създал дванайсет деца, и хиляда — на всеки, създал десет. Половината от тези суми била обещана на обитаващите градове, изключени от лични данъци; всеки от обложените с данъци баща на десет деца бил освободен от каквото и да било облагане.

Истина е, че министърът Колбер не е направил всичко, което е можел, а още по-малко — което е искал. Тогава хората не са били достатъчно просветени; същевременно в едно голямо кралство винаги има големи злоупотреби. Непосилните лични данъци, неуредените права, митниците помежду провинциите, които правят всяка част на Франция чужда за съседните, та дори и враждебно настроена, несъответствието на мерките спрямо различните градове и множество други болезки на политическия организъм нямало как да бъдат излекувани.

Най-голямата грешка, за която укоряват министъра, е, че не се е осмелил да подкрепи износа на зърно. Такова отдавна не се изнасяло в чужбина. Зърнопроизводството било занемарено през време на боричканията в правителството на Ришельо; още по-голям упадък настъпил при гражданските сблъсъци по време на Фрондата. През 1661 г. голям глад окончателно съсипал селата, при все че подобна беда винаги може да бъде поправена от природата и от упорит труд. През въпросната злощастна година парижкият парламент издал решение, което по принцип изглеждало справедливо, ала се оказало почти също тъй гибелно поради последствията си, колкото всички решения, взети от тази общност през гражданската война: на търговците било забранено под страх от най-сурови наказания да влизат в каквито и да било съдружия с цел търговия със зърно, както и на всички частни лица — да се запасяват. Мярката, която имала смисъл при краткотрайна криза, постепенно нанесла вреда, обезкуражавайки всички земеделци. А да се отмени подобно решение във време на криза и при всички предразсъдъци означавало да се побуни народът.

Едничка възможност за министъра било да купува скъпо от чужденци същото онова жито, което по-преди французите продавали през плодородните години. Народът бил изхранен, ала това струвало много на държавата; същевременно въведеният от господин Колбер ред във финансите превърнал разхода в незначителна загуба.

Опасенията, да не би да настъпи отново глад затворили пристанищата ни за износа на зърно: поместните интенданти дори се самоизтъкваха, като забранявали да се кара жито в съседните провинции; през добрите години зърно се продавало само след прошения до съвета. Тази пагубна администрация сякаш можела да бъде обоснована на предишния опит; целият съвет се страхувал да не би зърнената търговия да наложи отново изкупуване с големи разходи на тъй необходимия хранителен продукт от други нации, ако алчността и непредвидливостта на земеделците ги накара да го разпродадат евтино.

Така орачите, които тогава се покорявали на съвета, се изплашили да не се разорят, продавайки продукт, от който не се надявали да извлекат голяма печалба; земите не се обгрижвали тъй добре, както трябвало. Понеже всички други клонове на

администрацията процъфтявали, Колбер не съумял да се справи с недостатъците на тази основополагаща дейност.

Това е единственото петно за неговото министеруване: то е значително, ала е простимо; оттук личи колко мъчително се изкореняват предразсъдъците във френската администрация, колко е трудно да се прави добро — тази грешка, доловена от всички разумни граждани, не била поправена в течение на сто години от нито един министър, та чак до знаменателната 1764 г., когато един по-просветен министерски съвет изкара Франция от дълбока нищета, либерализирайки зърнената търговия с известни рестрикции, подобни на онези, които има в Англия.

За да финансира войните, строежите и удоволствията, Колбер е принуден да възстанови към 1672 г. мерки, които първоначално се е старал да премахне завинаги: браншови данъци, ренти, нови такси, повишаване на обезпеченията; изобщо всичко, което укрепява за известно време държавата, но я обременява за векове.

Сам по себе той не е виновен за тях; от всички инструкции, останали след него, личи как е бил убеден, че богатството на една страна се дължи на многобройността на населението, на земеделието, на индустриалния труд и на търговията; личи, че притежаващият твърде малко частни домени крал, който е само администратор над богатата на своите поданици, може да бъде действително богат единствено посредством лесни за получаване и равноправно разпределени данъци.

Той дотам се боял да остави държавата на милостта на посредниците, че скоро след като съдебната камара, контролираща дейността им, основана от него, бива разпусната, вдъхновява решение на съвета, изискващо смъртна присъда за онези, които предлагат авансово пари, дължими от нови налози. С това наказателно решение, което така и не било отпечатано, желаел да стресне предприемчивите финансисти. Скоро обаче бил заставен да разчита на тях, без дори да е отменил решението: кралят го притискал и били необходими незабавно нови средства.

Това изобретение, въведено от Италия във Франция чрез Катерина Медичи, дотам било покварило управлението със зловещата си леснина, че след като било премахнато през славните години на

Анри IV, се появило отново през цялото властване на Луи XIII и вгорчило най-вече последния етап от управлението на Луи XIV.

Изобщо Сюли обогатява държавата чрез една мъдра икономика, подкрепян от един и пестелив, и храбър крал, от един крал войник, застанал начело на своята армия, същински баща за своя народ. Колбер подкрепя държавата, крепейки в противоречие разкоша на един склонен към разхищения господар, готов на всичко, за да блесне неговото царуване.

Знае се, че подир смъртта на Колбер, когато кралят си наумява да постави Лъопелтие начело на финансите, Лъотелие му казва: „Сир, той не става за тази работа.“ Кралят пита: „Защо?“ „Не е достатъчно коравосърдечен“ — отвръща Лъотелие. Кралят заявява: „Всъщност аз не искам към народа ми да бъде проявявана суровост.“ Действително новият министър е добър и справедлив. Ала когато през 1688 г. отново се развихря война и е потребно да се издържи срещу Аугсбургската лига, сиреч почти срещу цяла Европа, той бива натоварен с тежест, смятана за твърде голяма и от Колбер; става дума преди всичко за лесната и зловредна мярка да се взимат заеми и да се създават ренти. После се опитват да понамалят разкоша, а в едно кралство, пълно с манифактури, това означава спиращки за индустрията и за потреблението, което е подходящо само за нация, която плаща на чужденци за своя разкош.

Било заповядано всички сребърни мебели, каквито имало тогава в изобилие в домовете на големите сеньори, и които били доказателство за благополучие, да бъдат претопени за монетния двор. Кралят дал личен пример; той се лишил от всички сребърни маси, от свещниците, от големите канапета от масивно сребро и от други мебели, шедьоври на изкусния майстор гравьор Бален, уникален в своята работа, които били изпълнени по рисунки на Лъобрен. Те стрували десет милиона, а били претопени в три милиона. Гравираното сребро на частните лица дало още три милиона. Оказали се слаб източник на средства.

После била сторена една от онези огромни грешки, които нашият министерски съвет не допуска сравнително отскоро; теглото на монетите било намалено, леенето не било вече чисто, а екютата били надценени спрямо монетите четвъртинки: станало тъй, че понеже четвъртинките имали по-висока стойност, а екютата по-ниска,

четвъртинките изчезнали в чужбина; там ги наскрили на екюта, от което се извличала печалба, като се влагали обратно във Франция. Една страна трябва наистина да е много яка, за да провирее, без да бъде погубена, след като тъй често е търпяла подобни сътресения. Още липсвали познания: тогава финансите били също като физиката — наука, основаваща се на догадки. Посредниците все били шарлатани, които мамели правителството; това струвало на държавата осемдесет милиона. Такива празници се запълват за двайсетина мъчителни години.

И тъй, към 1691–1692 г. държавните финанси били силно разстроени. Онези, които приписвали отслабването на източниците на изобилие на разгърнатите от Луи XIV строежи, изкуства и удоволствия, не знаели, че тъкмо напротив — разходите в полза на индустрията обогатяват държавите. Войните са, които неизбежно водят до опоскване на държавната хазна, освен ако тя бъде запълнена с дан, наложена на победените. Не познавам нация, която след римляните да е забогатяла от своите победи. През шестнайсети век Италия е богата единствено покрай търговията. Холандия не би съществувала дълго, ако само ограбваше богатите испански флотилии и ако далекоиндийските земи не укрепяваха нейната мощ. Англия винаги е ставала по-бедна заради войните, дори когато е унищожавала френските кораби; тя забогатява единствено от търговията. Алжирците, притежаващи всичко на всичко изкараното посредством пиратство, са изключително бедни.

Помежду европейските нации войните подир няколко години носят на победителите почти толкова нещастия, колкото и на победените. Те представляват пропаст, в която потъват всички извори на изобилието. Парите в брой, тази основа на всички блага и на всички беди, които биват изтръгнати мъчително от провинциите, се преливат в ковчежетата на стотици предприемачи, на стотици посредници, които осигуряват ликвидност и с авансите си откупуват правото да ограбват нацията от името на суверена. Тогава частните лица, възприемайки правителството като враг, крият парите си и кралството изнемогва от липса на обращение.

Нито един набързо предписан лек не може да замени твърдата и стабилна организация, която за дълги периоди подsigурява непредвидените разходи. През 1695 г. бива въведен поголовен данък^[1];

той бива премахнат покрай Рисвикския мир, после го въвеждат отново. Главният контролор Поншартрен продава през 1696 г. заповеди за повишаване в благороднически ранг за две хиляди екюта: петстотин частни лица си купуват от тях; ползата обаче е слаба, а срамът — траен. Заставят всички благородници, стари и нови, да регистрират гербовете си и да заплащат разрешението да полагат печат със своя герб върху своите писма. Сделката се осъществявала чрез частни бирници, като те давали аванс върху приходите. Кабинетът прибягвал неизменно само до такива дребни източници в страна, която би могла да предостави и по-големи.

Осмелили се да наложат десетъчен данък^[2] едва през 1710 г. Децимата обаче била въведена подир други толкова внушителни данъци и се оказала толкова тежка, че не посмели да я изискват с голяма твърдост. Правителството извлякло от нея по-малко от двайсет и пет милиона годишно при четирийсет франка за марка.

Колбер бил променял слабо номинала на монетите; най-добре е той изобщо да не бъде променян. Среброто и златото, тези обменни ценности, трябва да бъдат неизменни. Той довел номиналната стойност на сребърната марка от двайсет и шест франка — каквато тя била преди него — едва до двайсет и седем и до двайсет и осем; след него, през последните години на Луи XIV деноминацията стигнала до четирийсет идеални ливри: така кралят бил облекчен за малко, ала после бил разорен; вместо цяла сребърна марка му давали едва половината. Оня, който дължал двайсет и шест ливри през 1668 г., давал марка; а през 1710 г., който дължал четирийсет ливри, давал едва ли не същата марка.

Последващите намаления объркали малкото останала търговска дейност толкова, колкото и поскъпването.

Възможност можело да се открие в книжните пари, ала такива трябва да бъдат печатани във времена на изобилие, за да дават опора в злощастни времена.

През 1706 г. министърът Шамияр започва да се разплаща с хартиено-монетни пари, с технически, временни пари; а понеже тези книжни пари не се приемали от кралската хазна, били обезценени още с появата им. Кабинетът бил принуден да взима скъпи заеми и да консумира авансово четири годишни дохода на короната.

Постоянно се сключвали извънредни сделки: измисляли се смехотворни такси, които се откупували от онези, които искали да се отърват от личния данък; личният данък се смятал за просташки във Франция, а хората се раждат суетни, примамката, която ги освобождава от този срам, винаги ги кара да се подлъгват, а значителните отстъпки при тези нови такси приканват те да бъдат откупувани в тежки времена — никой не прави сметка, че те ще бъдат премахнати при малко по-добри времена. Например през 1707 г. се измислят титли за съветници на краля, които да са доставчици и посредници за вината; така били докарани сто и осемдесет хиляди ливри; били въведени почетни длъжности като „кралски писари“, като подделегати на провинциалните интенданти; измислили кралски съветници контролори по струпването на дървата, полицейски наместници, таксувани дюкяни за бръснар-перукери, контролори по преснатата на маслото, опитвачи на осоленото масло. Тези измишльотини днес изглеждат смешни, ала тогава работата опирала до плач.

Главният контролор Демаре, племенник на знаменития Колбер, през 1709 г. заменил Шамияр, ала също не могъл да излекува неизлечимите обществени бедни.

Природата се намесила допълнително, освен съдбата, за да опропасти държавата. Суровата зима през 1709 г. принудила краля да върне на народа девет милиона лични данъци, при все че тогава нямал с какво да плаща на войниците си. Дотам липсвали хранителни продукти, че провизиите за армията стрували четирийсет и пет милиона. Разходите през въпросната 1709 г. възлизали на двеста двайсет и един милиона, а обичайните приходи на краля не достигали и до четирийсет и девет. Налагало се държавата да се разори, за да не попадне напълно в ръцете на неприятеля. Бъркотията нараснала дотам и била тъй слабо овладяна, че дълго след мирното споразумение, в началото на 1715 г. кралят бил принуден да се спазари да даде книжни пари в размер на трийсет и два милиона, за да получи осем в звонкови пари. При смъртта си той оставил два милиарда и шестстотин милиона дългове при двайсет и осем ливри за марка — толкова важали тогава звонковите пари; това прави близо четири милиарда и петстотин милиона в наши днешни пари от 1760 г.

Удивително е, но е вярно, че този огромен дълг не би бил невъзможна тежест, ако по онова време бе имало процъфтяваща търговия, установени книжни пари и солидни компании, които да гарантират за тези хартии, както в Швеция, в Англия, във Венеция и в Холандия. Когато една могъща държава е задължена само към себе си, доверието и обращението са достатъчни, за да се извършат разплащанията. Ала тогава Франция в никакъв случай не разполагала с възможности, за да движи една грамадна и сложна машина, чието тегло я смазвало.

През своето управление Луи XIV похарчил осемнайсет милиарда, ако приравним числата към наши дни, това биха били триста и трийсет милиона, като се приспаднат помежду си поскъпванията и поевтиняванията на монетните номинали.

При администрацията на великия Колбер обичайните доходи на короната не са надвишавали сто и седемнайсет милиона, като сребърната марка е била на стойност двацет и седем, после двацет и осем ливри. Затова всичко допълнително се дължало на извънредни приходи. Колбер, бидейки абсолютен враг на този пагубен подход, бил принуден да прибегне до него, за да получи бързи резултати. През войната от 1672 г. взел назаем осемстотин милиона по днешния курс. Кралят разполагал с твърде ограничен брой стари домени на короната. Скоро те биват регистрирани като неотчуждими от всички парламенти в кралството — и все пак почти всички биват отчуждени. Доходът на краля днес се съставява от дохода на поданиците му; става дума за непрестанно обращение на дългове и разклащания. Кралят дължи на гражданите повече номинални милиони годишно под названието общински ренти, отколкото кой да е крал е успявал да получи от домовете на короната.

За да си представим невероятното увеличение на такси, дългове, богатства и обращение, както и на бъркотии и мъка, изпитани и във Франция, и в други страни, нека отбележим, че при смъртта на Франсоа I държавата е разчитала на около трийсет хиляди ливри постоянна рента от общината, а понастоящем ѝ дължи над четирийсет и пет милиона.

Онези, които са се опитвали да сравняват доходите на Луи XIV с доходите на Луи XV, са установили, вземайки под внимание само фиксирания и текущ доход, че през 1683 г., когато умира Колбер, Луи

XIV е много по-богат с доход от сто и седемнайсет милиона, отколкото наследникът му е през 1730 г. с близо двеста милиона; това действително е така, ако проследим само фиксираните обичайни ренти на короната. При курс два̀сет и осем ливри за марка сто и седемнайсетте номинални милиона представляват много по-значителна сума от двеста милиона при курс четирийсет и девет ливри, какъвто е доходът на краля през 1730 г.; при това трябва да броим и приходите, увеличени от заемите, сключени от името на короната. От друга страна, доходът на краля, сиреч държавният доход, е нараснал впоследствие, а разбиранията относно финансите са се развили до такава степен, че през разорителната война от 1741 г. нито за миг не се стига до липса на кредит. Въведени са по модела на англичаните амортизационни фондове; става нужно да се възприеме отчасти тяхната система на финансиране, както и тяхната философия; щом при една държава, която е безусловна монархия, могат да се въведат книжни пари, във висша степен едва ли не удвояващи богатството на Англия, то администрацията на Франция е постигнала най-голямото съвършенство, макар то да граничи със злоупотреба при монархиите^[3].

През 1683 г. има около петстотин милиона в сребърни поминали, а през 1730 г. според сегашния начин на разчет те са около милиард и двеста хиляди. Само че при министеруването на кардинал Дьо Фльори поминалите са почти двойни в сравнение с наличността при администрацията на Колбер. Излиза, че Франция е забогатяла едва с около една шеста повече по отношение на паричното обращение подир смъртта на Колбер. Тя е много по-богата на метали като среброто и златото, обработени и използвани за употреба и за разкош: през 1690 г. те са били на стойност, по-малка от четиристотин милиона наши днешни пари, а към 1730 г. наличността им е равностойна на циркулиращите номинални средства. Надали може да стане очевидно как търговията, отприщена от Колбер, се е развила, щом затворените заради войните канали биват отпушени. Индустрията е усъвършенствана въпреки емиграцията на толкова майстори, разпръснати от отменянето на Нантския едикт, тя нараства с всеки изминал ден. Нацията се оказва способна на велики дела, дори по-велики, отколкото през времената на Луи XIV, тъй като геният и търговията се засилват, щом бъдат поощрени.

Като наблюдаваме благополучието на частните лица, невероятния брой приятни къщи, издигнати в Париж и в провинциите, множеството екипажи, удобствата, излишествата, наричани лукс, ни се струва, че изобилието е двайсет пъти по-голямо, отколкото навремето: всичко това е въпрос не само на богатство, но най-вече на изобретателни умове. Днес струва почти толкова скъпо да се настани удобно човек, колкото е струвало да се настани зле по времето на Анри IV; едно красиво огледало от нашите манифактури краси домовете ни при доста по-малък разход в сравнение с малките венециански огледалца. Нашите чудесни и красиви платове са по-евтини, отколкото са в чужбина, като вносните не са по-добри.

Действително не среброто и златото създават приятните условия за живот, а геният. Народ, разполагащ единствено с ценни метали, би бил твърде беден; народ, който дори без тези метали би използвал всички земни блага, би бил всъщност по-богат. Франция има това предимство при предостатъчен паричен ресурс в обращение.

Индустрията е усъвършенствана в градовете и се разгръща и по селата. Винаги ще се чуват плачове за съдбата на земеделците; те се чуват в почти всички страни по света; мърморенето почти навсякъде е от страна на богати ленивци, които се стараят да осъждат правителството, а не толкова да оплачат народа. Вярно е, че ако в която и да е страна онези, които прекарват дните си в селски труд, биха имали възможност да издигнат глас, те биха се побунили против изедничеството, отнемащо им част от най-насъщното; те биха възненавидели потребността да плащат налози, които не са постановили сами, да мъкнат държавното бреме, без да се възползват от предимствата на другите граждани. Не е работа на историята да обследва как народът да допринася за цялото, без да бъде тъпкан, да отбележи точната и трудна за изнамиране мярка между изпълнението на законите и злоупотребата с тях, между данъците и обирджийството; историята обаче е длъжна да изтъква, че е невъзможно един град да постигне разцвет, ако околните села не изобилстват с всичко; няма никакво съмнение, че тъкмо селата го изхранват. Във всички градове на Франция редовно се чува как онези, които поради своята принадлежност могат да отправят упреци, роптаят публично срещу всички различни клонове на консумацията, които отнасяме към

разкоша. Очевидно е, че храната за този лукс дължим на тежкия труд на земеделците, а този труд струва скъпо.

Посадени са повече лозя и те са по-добре обработвани; произвеждат се нови вина, непознати от по-преди, каквото е шампанското, придава им се цвят, сочност и сила, за да се стигне до бургундското, което се продава в чужбина при голяма печалба; множеството вина доведоха до изобилие от ракии; култивирането на градини, зеленчуци и плодове нарасна чудотворно, търговията на храни с американските колонии се засили: ето че неизменното оплакване на нищетата на селските работници вече няма основание. Впрочем при тези объркани поплаци не се прави разлика между земеделци, фермери и работници: последните живеят само от труда на ръцете си и това е така във всички страни по света, където принудените да живеят, мъчейки се, са многобройни. Няма обаче кралство по света, където земеделецът, фермерът да е тъй добре поставен, както в някои провинции на Франция, и единствено Англия ѝ оспорва първенството в това отношение. Пропорционалният личен данък, заменил произволния в някои провинции, доукрепи богатството на земеделците, притежаващи рала, лозя, градини. Работникът е принуден да се задоволява с малко, за да живее; такава е човешката природа: налага се голям брой хора да бъдат бедни, но не бива те да тънат в пълна нищета.

Средната класа се обогати от индустрията. Министрите и придворните не се радват на старото изобилие, тъй като паричните номинали почти са се удвоили, а възнагражденията и пенсиите са си останали същите и цената на продуктите е вече близо двойна: това се случи в почти всички страни в Европа. Правата, хонорарите си остават навсякъде неизменни; един избирател, получавайки инвестирана над земите си, плаща толкова, колкото предшествениците му са плащали при Карл IV през четиринайсети век; при церемонията на секретаря на императора се дължи едно екю.

Доста по-странно е, че макар всичко — номиналите на монетите, количеството злато и сребро, цената на стоките — да е количествено нараснало, войнишката заплата си остава, каквато е била преди двеста години: на пехотинеца се дават цифром и словом пет су, колкото са се давали при Анри IV. Никой от този огромен брой невежи мъже, които продават тъй евтино живота си, не знае, че както нарастват звонковите

пари и както поскъпват стоките, всеки получава с две трети по-малко от войниците на Анри IV. Ако те го знаеха и стигнеха дотам да поискат с две трети по-високо заплащане, би се наложило то да им бъде дадено: така всяка от великите сили в Европа би поддържала с две трети по-слаба армия; същевременно това би ги довело до паритет, който би бил полезен за земеделието и за манифактурите.

Трябва също да отбележим, че тъй като печалбите от търговията са нараснали, а всички големи разходи реално са намалели, при висшето общество вече няма такова изобилие, както някога, а то е по-значително при средните слоеве; тъкмо това довежда до сближаване между хората. По-рано дребните хорица са можели само да служат на видните личности; днес индустрията откри хиляди пътища, каквито не са били познати преди сто години. Тъй или иначе, както и да бъдат организирани финансите на държавата, Франция разполага с неизмеримо съкровище, каквото е трудът на около двайсетте й милиона жители.

[1] В том IV, стр. 136 от „Мемоари на Ментьонон“ четем, че поголовният данък „се оказал същинска благодат за посредниците“. Никога не е имало посредничество при поголовния данък. Казва се, че „парижките лакеи отишли до общината да умоляват да ги обложат с поголовен данък“. Тази смешна измислица се самоопровергава; за слугите винаги са плащали господарите. — Б.а. ↑

[2] Така се наричал налогът, който се събирал при тежки държавни недобори. Той облагал недвижимите имоти и бил равен на една десета от стойността им. — Б.фр.изд. ↑

[3] Абат Дьо Сен Пиер пише в своя „Политически дневник“ по отношение на „системата“, че в Англия и в Холандия хартията не била, колкото са звонковите пари; доказано е обаче, че хартията преобладава силно и съществува само благодарение на доверието. — Б.а. ↑

ГЛАВА XXXI. ОТНОСНО НАУКИТЕ

Този щастлив век, през който се породи революция в човешките умове, сякаш не бе подготвял такава; ако започнем от философията, през времето на Луи XIII ни най-малко не е личало, че тя ще изплува от хаоса, в който е била потопена. Инквизицията в Италия, в Испания и в Португалия обвързва философските заблуждения с религиозните догми; гражданските войни във Франция и разправиите около калвинизма съвсем не са били от полза за човешкия разум, нито пък фанатизмът при Кромвел в Англия. Действително един каноник от Торун^[1] обновява древната планетарна система на халдеите, забравена тъй отдавна, ала тази истина бива осъдена от Рим; конгрегацията на светия официй, съставена от седем кардинали, обявява не само за еретично, а и за абсурдно движението на земята, без което няма как да има истинска астрономия; великият Галилей моли на седемдесет години за прошка, задето се е оказал прав, и е изглеждало тъй, сякаш на земята никога няма да се възцари и подобие на истина.

Канцлерът Бейкън е посочил отдалеч пътя, който трябва да се следва; Галилей открива законите за падането на телата; Торичели вече е почти наясно с тежината на въздуха около нас; в Магдебург се правят някои експерименти: покрай тия плахи опити всички школи пребивават в абсурдното, а светът тъне в невежество. Тогава се появява Декарт; той прави обратното на онова, което следва да се върши; вместо да изучава природата, опитва се да я разгадае. Бил е най-великият геометър на своя век; ала геометрията не променя мисленето: мисленето на Декарт е прекалено отдадено на въображението; първенецът сред математиците създава само едни философски романи. Един мъж, който пренебрегва опитите, който никога не цитира Галилей, който желае да гради без градиво, е можел да сътвори само една въображаема постройка.

Романтичният аспект е успешен, малкото истини, примесени към тези нови химери, отначало предизвикват съпротива. И все пак тъкмо

малкото истини си пробиват път благодарение на въведения от него метод: преди него в лабиринта не е имало пътеводна нишка, а той поне създава такава, бидейки заблуден. Не е малко да унищожиш химерите на перипатетизма, пък макар и с други химери. Двата призрака се сражават; те падат един подир друг и върху техните останки се въздига разумът. Във Флоренция съществувала академия за експерименти, наречена *del Cimento*, основана от кардинал Леополдо де Медичи към 1665 г. В родината на изкуствата вече се усещало, че няма как да се проумее огромното здание на природата, освен ако то се изследва късче по късче. Подир Галилей и Торичели тази академия свършва чудесна работа.

Под мрачното управление на Кромуел неколцина английски философи се събират да търсят мирно истините, когато фанатизмът потиска всяка истина. Призован отново на трона на своите деди от покаянието и непостоянството на своята нация, Чарлс II издава патентни писма на тази зараждаща се академия; това обаче е всичко, което дава правителството. Кралското общество, или по-скоро свободното лондонско общество, работи само за едната чест да работи. Покрай него в наши дни излизат наяве откритията за светлината, за принципа на гравитацията, за аберациите на неподвижните звезди, за трансцендентната геометрия, както и стотици други изобретения, заради които този век би могъл да бъде наречен век на англичаните, също както и век на Луи XIV.

Ревнив спрямо тази нова слава, през 1666 г. господин Колбер пожелава французите да я споделят; по молба на неколцина учени увещава Луи XIV да създаде академия на науките. До 1699 г. тя е свободна, също както и Английската, също както и Френската академия. Колбер привлича от Италия Доменико Касини, от Холандия — Хюйгенс и Рьомер от Дания с високи пенсии. Рьомер изчислява скоростта на слънчевите лъчи; Хюйгенс открива пръстена и един от спътниците на Сатурн, а Касини — другите четири. Може да не дължим на Хюйгенс първоизобретението на часовниците с махала, ала нему сме задължени за същинските принципи на регулярността на техните движения — принципи, които той извлича посредством възхитителни геометрични изчисления. Постепенно системите биват отхвърлени и се придобиват познания за всички естества на истинската физика. Хората се дивят на химията, при която не се търси

философският камък или изкуството животът да бъде продължен повече, отколкото е допустимо от природата, на астрономията, която не предсказва световните събития, на медицината, която не зависи от фазите на луната. Оказва се, че негниенето стои в зародиша на животните и на растенията. С опознаването на науката чудесата отпадат: тя бива изучена във всички свои прояви.

Географията търпи едно удивително развитие. Още щом Луи XIV построява Обсерваторията, през 1669 г. прокарва с помощта на Доменико Касини и на Пикар един меридиан. Той е продължен на север през 1683 г. от Лаир; накрая Касини го удължава през 1700 г. до края на Русийон. Това е един великолепен астрономически паметник; само той стига, за да пребъде в паметта този век.

През 1672 г. в Кайен са изпратени физици, за да осъществят полезни наблюдения. Това пътуване е първопроходно по отношение на опознаването на сплескването на земята, доказано впоследствие от великия Нютон; то е и подготовка за други, по-известни пътувания, осъществени през управлението на Луи XV.

През 1700 г. изпращат Турнфор в Леванта: той донася растения, обогатили кралската градина, изоставена преди и добила внушителен вид впоследствие, която днес се радва на любопитството на цяла Европа. Кралската библиотека, и без това грамадна, се обогатява при Луи XIV с над трийсет хиляди тома; примерът сетне е успешно последван и тя съдържа вече над сто и осемдесет хиляди. Той отваря отново школата по право, закрыта преди сто години; постановява във всички френски университети да има преподавател по френско право. Като че ли и няма нужда от други — отличните римски закони, обвързани с местните, са достатъчни за законотворчеството на нацията.

По негово време започват да излизат вестници. Знае се, че новопоявляват се през 1665 г. „Научен вестник“ (Journal des Savants) е първият от многото, изобилстващи днес из Европа, в които се прокрадват и доста извращения наред с най-полезни публикации.

Академията по изящна словесност, оформена първоначално през 1663 г. от няколко члена на Френската академия, за да се раздават в памет на потомците медали за съчинения относно делата на Луи XIV, става полезна за хората, когато престава да бъде обвързана единствено с монарха и се заема с вразумителна критика на мнения и факти. Тя

осъществява донейде в историята онова, което Академията на науките е правела за физиката; отстранява заблужденията.

Мъдростта и критичността, споделени между хората, неусетно унищожават множество суеверия. Тъкмо затова кралят обявява през 1672 г., че забранява трибуналите да приемат прости обвинения в магьосничество. Това не би било възможно нито при Анри IV, нито при Луи XIII; след 1672 г. още се срещат обвинения в уроки, ала съдиите осъждат обвиняемите единствено заради сквернота и главно за използване на отрова^[2]. Обичайно било да изпитват затворниците, като ги потопяват във вода, овързани с въжета: ако изплували, били осъждани. Множество провинциални съдии разпореждали подобни доказателства и те си се практикували дълго от населението. Всеки пастир минавал за магьосник; в градовете се носели амулети и пръстени против уроки; ползата от лесковите триъгълни клонки за откриване на извори, съкровища и крадци изобщо не се оспорвала и все още им се доверяват в доста провинции в Германия. Почти всеки искал да му изготвят хороскоп: непрестанно се говорело за вълшебни тайни; почти всичко се свеждало до илюзии. Учени и магистрати пишели най-сериозно за тези области на познанието: сред авторите имало прослойка от демонографи. Имало си правила как да се разпознават истинските магьосници, истинските обладани от зъл дух, и как да се отличат неистинските; изобщо по онова време от античността били взети само всевъзможни небивалици.

Суеверните представи били тъй дълбоко вкоренени сред хората, че дори през 1680 г. пак имало ужас от минаванията на комети. Някои едва-едва се опитвали да опровергават тези народни страхове. Жак Бернули, един от най-големите математици в Европа, в отговор на запитване относно комета от страна на хора, доверяващи се на предразсъдъка, заявил, че „косата“ на кометата няма как да бъде знак за божия гняв, понеже косата е вечна; „опашката“ обаче можела да бъде такъв знак: всъщност нито главата, нито опашката са вечни. Наложило се Бейл да напише срещу грубия предразсъдък една прочута книга, която заради напредъка на разума вече не е така пикантна, както навремето.

Не е прието да се смята, че суверените са задължени на философите; и все пак истината е, че философският дух, обзел почти всички съсловия, освен низшите, до голяма степен спомогна да се

затвърди правото на суверените. Свади, които навремето биха водили до отлъчвания, до интердикти и схизми, вече не предизвикват такива. Казвало се е, че хората биха били щастливи, ако имат философи за крале, а в действителност е редно да се каже, че кралете са пощастливи, ако много техни поданици са философи.

Нека признаем, че вразумителният дух, който вече предвожда обучението в големите градове, не успя да спре яростта на фанатиците в Северните, нито да укроти обезумелите прости парижани, скупчени около един гроб в Сен Медар, нито да смекчи злостните и повърхностни разправи между хора, които би следвало да са мъдри: ала преди нашия век тях сблъсъци биха довели до размирици в държавата; чудесата в Сен Медар щяха да бъдат приети на доверие от най-важните граждани; планинският фанатизъм от Северните би се разгорял и в градовете.

Всякакви науки и литературни творби се видяха през този век; толкова писатели разгърнаха зрака пред човешкия разсъдък, че люде, които в други времена биха били почитани като чудотворци, се сляха с тълпата. Тяхната слава е незначителна заради техния брой, а славата на века е още по-голяма.

[1] Коперник. — Б.фр.изд. ↑

[2] През 1609 г. са осъдени шестстотин магьосници само от парламента в Тулуза и повечето биват изгорени. В „Демонопоклонство“ Никола̀ Реми наброява деветстотин присъди за петнайсет години единствено в Лотарингия. Прословутото кюре Луи, изгорено в Екс през 1611 г., дало самопризнания, че е магьосник, и съдиите му повярвали. Срамота е, че отец Льобрен в своя „Трактат за практическите суевория“ все още се позовава на истински магии; той дори стига дотам да твърди, че „парижкият парламент разпознава магиите“. А грешни; парламентът „разпознава сквернотите, уроките, ала не и свръхестествени явления, осъществени от дявола“. Книгата на отец Калме за вампирите и привиденията си е чисто бълнуване, ала то показва до каква степен човешкият разум е склонен към суевение. — Б.а. ↑

ГЛАВА XXXII.

ОТНОСНО ИЗЯЩНИТЕ ИЗКУСТВА

Мъдрата философия не даде във Франция такъв голям напредък, какъвто виждаме в Англия и в Германия; Академията на науките оказва услуги на човешкия дух, ала не издигна Франция над другите нации: всички големи изобретения, всички големи истини дойдоха от другаде.

Що се отнася обаче до красноречието, до поезията, до литературата, до нравствените и забавни четива французите се оказаха законодатели на Европа. В Италия вкусът бил изпростял, същинското красноречие не се ценяло никъде, религията се преподавала в катедрите по смехотворен начин, дори съдебните прения звучали зле. Свещеници изпълнявали ролята на Вергилий и на Овидий; адвокати се представяли като свети Августин и свети Йероним. Все още нямало гений, който да придаде на френския език обратите, количествата, особеностите на стила и достойнството. Някои стихове на Малерб едва-едва загатвали, че той притежава склонност към величие и сила — и толкоз. Онези гении, които пишели отлично на латински, като председателя Дьо Ту или като канцлера Дьо Л'Опитал, сякаш не били същите, когато се изразявали на своя език, който не им се удавал. Французите печелели все още само с известно простодушие, достойно представено от хора като Жоенвил, Д'Амио, Маро, Монтен, Рение и „Менипейските сатири“^[1]: простодушието се изразявало и в несръчност, и в грубиянщина.

Жан дьо Ленжанд, епископ на Макон, непознат днес, тъй като не дал творбите си за печат, бил първият оратор с истински висок вкус; неговите проповеди и надгробни слова, макар и посмесени с ръжда от онова време, станали образец за оратори, които му подражавали и го надминали. Надгробното слово на херцога на Савоя Карло Емануеле, назван Велики в своята страна, изречено от Ленжанд през 1630 г., бликало от такива образци на красноречие, че много по-късно Флешие взел цялото ѝ начало, както и съдържанието и множество значителни

пасажи, за да украси прословутото си надгробно слово за виконт Дьо Тюрен^[2].

По онова време Балзак давал доста проза, и то приятна: истината е, че писмата му са си едни помпозни призиви. Той пише до първия кардинал Дьо Рец: „Приехте кралски скиптър и ливрея от рози.“ От Рим пише до Боа-Робер, упоменавайки течните благоухания: „Спасявам се с плуване сред парфюми в моята стая.“ С тези подробности гъделичкал слуха. Красноречието до такава степен впечатлява хората, че през неговото време се възхищавали от Балзак, задето е открил подобна мъничка, но непозната и необходима изкусност, състояща се в хармоничния подбор на думите, понякога дори съвсем неуместен.

Воатюр създава идеи за лековато изящество посредством този епистоларен стил, който не спада към високия, тъй като борави предимно с шеги. Двата му тома писма са си чиста палячовщина, нито едно не е поучително, нито едно не иде право от сърцето, те не обрисуват нравите на епохата и характерите на хората; това е злоупотреба, а не употреба на духа.

Езикът започва да се изчиства и да придобива постоянни форми: това се дължи на Френската академия и главно на Вожла. Преводът му на Квинт Курций, излязъл през 1646 г., бил първата добра книга, написана чисто, в нея има твърде малко остарели изрази и обрати на речта.

Оливие Патрю го следва, той също допринася много за чистотата и изправянето на езика; макар да не е смятан за значителен адвокат, нему дължим подредеността, яснотата, благоприличието и изяществото на речите: преди него тези достойнства абсолютно липсват в правната реч.

Едно от произведенията, допринесли най-много за оформянето на вкус в нацията, както и въвели един дух на точност и прецизност на израза, бил малкият сборник „Максими“ на Франсоа, херцог Дьо Ларошфуко. При все че в тази книга има една-единствена истина, а тя е, че „самолюбието движи всичко“, тази мисъл е представена по толкова различни начини, че почти винаги звучи пикантно: това е не толкова книга, колкото материал за разкрасяването на книга. Сборничето се четяло настървено; то приучило хората към мислене, към сбиване на мислите в една жива, прецизна и деликатна образност:

това било достойнство, непознато дотогава в Европа, откакто настъпил ренесансът в литературата.

Ала първата гениална книга в проза бил сборникът „Провинциални писма“^[3] от 1654 г. В него присъстват всички видове красноречие: няма и една дума, която от сто години да е овехтяла покрай промяната, която често засяга живите езици. Това произведение се вписва в епохата на фиксирането на езика. Епископът на Люсон, син на известния Бюси, ми е казал, че когато попитал господин Дьо Мо коя творба би желал да е създал, без да брой своите, Босюе му отговорил: „Провинциални писма.“ Те доста губят от своята пикантност след премахването на йезуитството и пренебрежението, възникнало около темите на споровете с йезуитите^[4].

Добрият вкус присъства в цялата книга отначало докрай, живостта на последните писма и този добър вкус отначало не изправят разпуснатия, оплетен, неправилен и зле скърпен стил, който отдавна бил характерен за почти всички писатели, проповедници и адвокати.

Един от първите, излял от амвона неизменно красноречие и разум, бил отец Бурдалу от около 1668 г.: това била нова светлина. Подир него и други църковни оратори като отец Масийон, епископ на Клермон, разгръщат в своите речи изящество, по-тънки и по-проникновени краски относно нравите на тоя век, ала той никога няма да бъде забравен. В неговия стил, който е по-скоро остър, отколкото цветист, без никаква образност в изразяването, личи стремеж да се убеждава, а не да се трогват хората, и той никога не се старае да се хареса.

Може би било желателно покрай премахването на лошия вкус, който е принижавал словата от амвона, да се премахне също и обичаят проповедта да взима за повод цитат от Божието слово. Действително при дългото обговаряне на цитат от един-два реда е и уморително човек да настройва цялото си словесно построение върху този цитат — подобна работа изглежда твърде недостойна за сериозността на пастирството. Текстчето се превръща в нещо като девиз или дори загадка, разгърната впоследствие в речта. При гърците и при римляните не е имало такива неща; те започват при упадъка в писмовността и времето им отсъжда дълговечност.

Навикът да се разделят неизменно в две или три подточки неща, които, като морала, не допускат подобно подразделяне или биха

изисквали нещо повече, каквито са противоречията, представлява един все още тягостен обичай, който бива заварен от отец Бурдалу и на който той се подчинява.

Бил е предшестван от Босюе, впоследствие епископ на Мо. Този човек, станал велика личност, в късната си младост е бил сгоден за госпожица Девийо, забележителна девойка. Твърде ранните му богословски дарби и тъй характерното за тях красноречие накарало неговите близки и приятели да му внушат да се отдаде всецяло на Църквата; дори самата госпожица Девийо го увещавала, предпочитайки за него славния сан пред щастието да живее с него. Той бил проповядвал твърде млад пред краля и кралицата майка, през 1662 г., дълго преди отец Бурдалу да бъде познат. Словата му, съчетани с благородна и трогателна деятелност, за пръв път довели до възвишени чувства двора и имали такъв огромен успех, че кралят разпоредил да напишат от негово име писмо до баща му, интендант на Соасон, за да го поздрави, задето има такъв син^[5].

Когато обаче се появява Бурдалу, Босюе вече не бива възприеман като най-умелия проповедник. В надгробните слова, образци на изящна словесност, били започнали да се влагат въображение и величавост, доближаващи ги до поезията, от която е редно, макар и дискретно, да се взима по нещичко, ако искаме да постигнем възвишеност. Надгробното слово за кралицата майка, което произнесъл през 1667 г., го довело до епископското място в Кондом; ала това слово все още не го разкривало напълно и не било отпечатано, също както и проповедите му. Надгробната почит, която той отдава през 1669 г. на кралицата на Англия, вдовица на Чарлс I, се оказала шедьовър във всяко едно отношение. Разгръщането на тези образци на красноречието става завладяващо в зависимост от нещастията, изпитани от мъртвеца: в известен смисъл това е като в трагедиите, където ужасните беди на главните действащи лица са най-интересни. Похвалното траурно слово за Нейно Величество, отишла си от този свят в цветуща възраст и издъхнала в обятията му, имало великия и рядък успех да накара двора да пролее сълзи. Той бил принуден да замлъкне подир думите: „О, пагубна нощ! Злокобна нощ! Ето че като гръм от ясно небе отекна смайващата вест: Нейно Величество умира! Нейно Величество е мъртва!“ и пр. Аудиторията се разридала, а гласът на оратора пресекнал и преминал във въздишки и хлипания.

Единствено французите имат успех в подобно красноречие. Същият човек^[6] подир известно време изобретява и друго, което би могло да има успех единствено от неговите ръце, той вписва религиозното ораторско изкуство в историята, която би трябвало да го отрича. Неговият „Курс по всеобща история“, съчинен за възпитанието на дофина, няма нито образци, нито имитации. Възприетата система да се съчетава еврейската хронология с епохите на другите нации намира възмутен отзвук сред учените, ала стилът му има само възхитени читатели. Будело почуда с каква могъща сила били описани нравите, управлението, нарастването и рухването на великите империи, както и с какви бързи, ясни и енергични щрихи обрисувал и съдел нациите.

Почти всички произведения, сътворени през този век, спадали към жанр, непознат в античността; и „Телемах“ е сред тях. Фенелон, ученикът и приятел на Босюе, станал впоследствие неволно негов съперник и враг, създава тази уникална книга, едновременно роман и поема, и то в ритмувана проза, без римотворчество. Изглежда се е стремил да сътвори романа в стила, в който господин Дьо Мо описва историята, като му придава непознати преди достойнства и очарование, а най-вече извлича от въображаемите обрати морал, полезен за човешкия род — един морал, напълно пренебрегван в почти всички измислени сюжетни построения. Смятало се, че е съставил тази книга, за да има теми при възпитанието на херцога на Бургундия и на другите кралски деца, чиито наставник бил, също както Босюе пише „Всеобщата история“ за поука на престолонаследника; ала неговият племенник маркиз Дьо Фенелон, приемникът на добронравието на този известен човек, който бе убит в битката при Року, ме убеждаваше в обратното. Действително не би било много уместно любовта на Калипсо и Евхарист да бъде сред първите уроци, преподавани от един духовник на кралските деца.

Той създава това произведение, когато се е оттеглил в своето архиепископство в Камбре. Отдаден на прочитането на древните автори и роден с живо и нежно въображение, той си изработва характерен единствено за него стил, извиращ в словесно изобилие. Гледал съм оригиналния му ръкопис: няма и десет задрасквания — той го съставя за три месеца през време на злощастните си дрязги с квиетизма, без да подозира доколко развлечението надхвърля заетостта му. Твърди се, че един слуга откраднал копие от текста и го дал за

печат: ако това е така, то архиепископът на Камбре дължи на тази простъпка цялата си европейска слава; дължи ѝ обаче и вечната неприязън от страна на двора. Някои приемат „Телемах“ за непряка критика на управлението на Луи XIV. Сезострий, който триумфира сред разкош, Идоменей, който създава лукс в Саленто, а забравя най-важното, се възприемат като изображения на краля, при все че е възможно човек да разполага с излишества единствено ако има свръхколичества на изкуствата от първа необходимост. В очите на недоволните маркиз Дьо Лувоа е представен под името Протесилай — празноглав, суров, надменен, враг на добрите пълководци, които служат на държавата, а не на министъра.

Съюзниците, които през войната от 1688 г. се обединяват срещу Луи XIV и впоследствие разтърсват трона му през войната от 1701 г., с радост го разпознават в същия тоя Идоменей, чието високомерие възмуцава всички негови съседи. Тези намеци правят дълбоко впечатление, още повече поради приятния стил, който нежно наставлява към умереност и съгласие. Чужденците, та и французите, изтощени от толкова войни, съзират с хитроумна утеха сатира в книгата, целяща единствено наставление към добродетел. Преизданията нямат чет, виждал съм четиринайсет на английски език. Вярно е, че подир смъртта на тъй плашилия и будил зависти монарх, уважаван от всички и ненавиждан от някои, когато човешкото хитроумие престава да търси облекчение в предполагаемите намеци, които са критикували неговото поведение, ценителите със строг вкус се отнасят пренебрежително към „Телемах“: укоряват дългите пасажи, подробностите, несвързаните помежду си приключения, прекомерно повтаряните и едностранчиви описания на живота сред природата, ала на тази книга неизменно се гледа като на един красив паметник на един цветущ век.

Към уникалните произведения спада и „Характери“ на Лабрюйер: при древните няма образци за подобни произведения, както и за „Телемах“. Бързият, сбит, стегнат изказ, пикантните изрази и една нова употреба на езика, която обаче спазва правилата, смайва публиката, а безбройните намеци ѝ осигуряват успех. Когато Лабрюйер показва ръкописа си на господин Дьо Малзьо, той му казва: „Ще привлечете много читатели и ще си спечелите много врагове.“ Книгата е забравена от хората, когато цяло едно поколение, нападнато

в творбата, си отива; има обаче такива обрати във времето и в местата, поради които можем да смятаме, че тя ще бъде запаметена. „Телемах“ поражда подражания; „Характери“ на Лабрюйер пораждат много повече такива. По-лесно е да правим къси описания на онова, което ни прави впечатление, отколкото да се напише дълго въображаемо произведение, така че едновременно да ни допада и да ни възпитава.

Тънкото изкуство да се влага изящество дори във философията представлява новост и в книгата „Светове“; този пример обаче е опасен, тъй като същинското украшение на философията са редът, яснотата и най-вече истината. Онова, което пречи подобно хитроумно произведение да се озове благодарение на потомците сред нашите класически четива, е, че то отчасти се основава върху химерата на Декарт за цикличните движения.

Към новостите следва да добавим и предложения от Бейл „Вразумителен речник“: това е първото такова произведение, от което можем да се научим да мислим. Трябва да предоставим съдбата на обикновените писания на статиите в този сборник, съдържащи незначителни факти, недостойни както за Бейл, така и за сериозния читател и за потомците. Впрочем, включвайки тук Бейл сред авторите, направили чест на века на Луи XIV, при все че той забягва в Холандия, аз се позовавам на присъдата на парламента на Тулуза, който призна завещанието му за валидно във Франция, независимо от цялата строгост на законите, където се казва изрично: „на подобен човек не може да се гледа като на чужденец.“

Няма да изброяваме тук безкрайните добри книги, изникнали през този век; спираме се само на най-бележитите или нови продукти на гения, които са характерни за него и го отличават от другите векове. Например красноречието на Босюе и на Бурдалу не е било и не може да бъде подобно на проявеното от Цицерон; става дума за нов жанр, за нови заслуги. Ако има нещо, доближаващо се до оставеното от римския оратор, това са трите доклада на Пелисон до Фуке: те са в същия жанр като множество речи на Цицерон — смесица между правна материя и държавно устройство, оповестена солидно с ненатрапчива изкусност и украсена с трогателно красноречие.

Ние сме имали историци, ала не и такива като Тит Ливий. Стилът на „Венецианският заговор“ е сравним с този на Салустий. Личи как абат Дьо Сен Реал го е приел за образец и може би дори го е

надминал. Всички други съчинения, които споменахме, като че ли са съвсем новаторски: тъкмо това най-вече отличава великолепната епоха; според учени и коментатори шестнайсети и седемнайсети век са дали много, ала същинският гений не се е разгърнал в нито една област.

Кой би повярвал, че всички тия добри творби в проза никога не биха съществували, ако не са били предшествани от поезията? А тъкмо това повествуват съдбините на човечеството във всяка нация: стиховете навсякъде си остават първите деца на гения и първомайстори на красноречието.

Народите представляват същото, каквото е всеки отделен човек. Платон и Цицерон първоначално са писали стихове. Все още не е можело да се цитира нито един благороден и възвишен пасаж от френската проза, а са се знаели наизуст малкото прекрасни станси на Малерб; и като че ли без Пиер Корней геният на прозаиците е нямало да се разгърне.

Този човек е още по-възхитителен, понеже е разполагал само с много лоши образци, когато започва да пише трагедии. Правилният път е бил скрит допълнително за него, тъй като тези лоши образци са били уважавани; а повод за пълна липса на желание е било, че те са били подкрепяни от кардинал Дьо Ришельо, закрилника на хората на изкуството, ала не и на добрия вкус. Той е награждавал презрени писарушки, които винаги пълзят; с височайша воля, подобаваща за други цели, се е стремил да принизява онези, у които не без разочарование е долавял истинския гений и които рядко се поддават на зависимост. Голяма рядкост е могъщият човек, бидейки сам творец, да закриля истински добрите творци.

Корней е трябвало да се сражава със своя век, със своите съперници и с кардинал Дьо Ришельо. Няма тук да повтарям какво се е казвало за „Сид“; ще отбележа само, че при уместните решения, взети помежду Корней и Скюдери, Академията се отнася твърде ласкаво към кардинал Дьо Ришельо, отричайки любовта на Химена. Да обичаш убиеца на баща си и да се стремиш към отмъщение за това убийство е нещо възхитително. Да се отречеш от любовта си би представлявало пълен провал за трагедийното изкуство, което се състои главно в сърдечните борби: ала по онова време изкуството е било непонятно за всеки, освен за автора.

„Сид“ не е била единственото произведение на Корней, което кардинал Дьо Ришельо се е стремил да принизи: от абат Д’Обиняк научаваме, че министърът е бил и против „Полиевкт“.

В крайна сметка „Сид“ е силно разкрасена имитация на Гийем де Кастро и на много места си представлява превод^[7].

Последвалата я трагедия „Цина“ е уникална. Познавах бивш слуга на рода Конде, който твърдеше, че на двайсетгодишна възраст, при първото представление на „Цина“ великият Кондре заридал със сълзи при словата на Август:

*За себе си съм вожд и вожд съм за света;
и искам, и ще съм. О, векове, дух вреден!
Навеки запомни прекрасната победа.
Забравям в този миг безумния си гняв,
пробудил се у мен от твоя подъл нрав:
другари да сме, Цина, е зовът ми днес.*

Това са били сълзи на герой. Разплакването на великия Конде от великия Корней е миг, съхранен от историята на човешкия дух.

Безбройните недостойни за него пиеси, които нахвърля година подир година, не пречат нацията да го приема като велик мъж, както значителните грехове на Омир не са му пречили да бъде възвишен. Това е предимството на истинския гений и най-вече на гения, разкрит в началото на една кариера — да допуска големи грехове безнаказано.

Корней се създава сам, Расин обаче се изгражда под въздействието на Луи XIV, на Колбер, на Софокъл и на Еврипид. Одата, която съставя на осемнайсет години за сватбата на краля, му донася неочаквано дарение и го насочва окончателно към поезията. Славата му расте всекидневно, докато славата на произведенията на Корней е понамаляла. Причината е, че Расин във всички свои творби след „Александър“ си остава винаги изящен, точен, правдив, че се обръща към сърцата, докато съперникът му често не спазва тези правила. Расин надминава значително гърците и Корней в разбирането на страстите и извежда нежната хармония на поезията, както и изящството на слога, до най-висшата точка, където те могат да достигнат. Тези мъже са учили нацията да мисли, да усеща и да се

изразява. Слушателите им, наставлявани единствено от тях, най-сетне се превръщат в строги съдници на самите люде, които са ги просветили.

По времето на кардинал Дьо Ришельо твърде малко хора във Франция са способни да различат недостатъците на „Сид“; през 1702 г., когато сценичният шедьовър „Аталиа“ бива представен у госпожа херцогинята на Бургундия, придворните смятат, че ще бъде достатъчно да я охулят. Времето отмъщава от името на автора; ала великият човек умира, без да се наслади на успеха на най-възхитителната си творба. Доста хора винаги се стараят да не отдават справедливост на Расин. Госпожа Дьо Севине, най-значителната представителка на епистоларния стил през своя век, а най-вече умееща да подмята щуротии изящно, все смята, че „Расин няма да стигне доникъде“. Преценката ѝ е също като за кафето, за което казва: „скоро ще опротивее“. Необходимо е време за иззиждането на славата.

Забележителната съдба на този век прави Молиер съвременник на Корней и на Расин. Не е вярно, че когато Молиер се появява, театърът е бил напълно лишен от добри комедии; самият Корней създава „Лъжецът“, изпълнена с характери и обрати, взета от испанския театър, също както и „Сид“; Молиер още е публикувал само два от шедьоврите си, когато публиката разполага със „Майка кокетка“ на Кинд, пиеса, изградена и с характери, и с интрига, та дори и с образцова интрига: тя е от 1664 г.; това е първата комедия, обрисувача онези, които биват наричани „маркизите“. Повечето големи сеньори от двора на Луи XIV са се стремели да подражават външно на величието, на блясъка и на достойнството на своя господар: онези от по-низшите слоеве са подражавали на надменността на първите; имало е и такива, и то много, които са придавали на важниченето и стремежите, наложени от обстоятелствата, характер, водещ ги до пълна смехотворност.

Това отрицателно явление трае дълго. Молиер често го напада; той допринася за изчезването от взора на публиката на важническите подчинени, на приумиците на превзетите дами, на педантизма на образованите жени, както и на магистратския, на латинския на лекарите. Ако можехме да си го позволим, бихме казали, че Молиер е законодател на светското благоприличие. Говоря тук за услугата, която е направил на своя век; останалите му достойнства са известни.

Прекрасно е бъдните времена да вникнат в онова достойно за внимание време, когато героите на Корней и на Расин, образите на Молиер, симфониите на Дюли, все нови за нацията, и (нали става дума единствено за изкуствата) гласовете на хора като Босюе и Бурдалу са били възприемани от Луи XIV, от Нейно Величество, тъй известна с вкуса си, от Конде, от Тюрен, от Колбер и от безбройните бележити личности, които са се проявявали. Няма скоро да се случи нещо подобно: да си представим как Ларошфуко, авторът на „Максимите“, излиза подир разговор с Паскал и Арно и отива да гледа представление по Корней.

Депрео се издига до подобни велики хора не толкова с първите си сатири, тъй като взорът на потомците няма да се задържи върху парижките неприятности и имената на Касен и на Котен; той обаче наставлява въпросните потомци с прекрасните си „Послания“, а най-вече със своето „Поетическо изкуство“, от което Корней би могъл доста да научи.

Лафонтен, макар и с не тъй изискан стил, макар и не с такъв точен изказ, ала неподражаем в простодушието и изяществото, характерни за него, със съвсем простички творби почти се нарежда сред тези възхитителни люде.

Следвайки нов жанр, не лесен, макар и привидно лек, Кино заслужава място сред знаменитите си съвременници. Знаем колко несправедливо Боало се опитва да го охули. Боало не се е трогвал от изяществото и цял живот се стреми да унизи човек, познат единствено покрай него. Същинското признание за поета е стиховете му да бъдат запомнени, а цели сцени на Кино се знаят наизуст; това е предимство, каквото не би имала нито една италианска опера. Френската музика си остава простичка, което вече не се нрави на нито една нация; ала простичката и прекрасна природа, тъй очарователно и често обрисувана от Кино, допада все още из цяла Европа на онези, които знаят нашия език и имат изискан вкус. Ако в античността имаше поеми като „Армида“ или „Атида“ колко ли биха били превъзнесяни! Ала Кино е съвременен автор.

Всички тия велики мъже биват познати на Луи XIV и закриляни от него, като изключим Лафонтен. Изключителната му простота, достигаща едва ли не до саможертва, го откъсва от двора, към който той не се е стремил; херцогът на Бургундия обаче го приема и той бива

облагодетелстван на стари години от принца. Независимо от гения си той е бил простицък почти като героите в своите басни. Един свещеник на кралска служба на име Пуже изтъква като свое достойнство, че се е отнесъл към този съвсем обикновен човечец почти, все едно че става дума за Бренвилие или за вещицата Воазен. Неговите приказки напомнят за Поджо, за Ариосто и за кралицата на Навара. Сладострастието може да е опасно, ала това не се дължи на шегите. Бихме могли да отнесем към Лафонтен очарователната му басня „За болните от чума животни“, които се обвинявали в грехове: всичко е простено на лъвовете, на вълците и на мечките, а едно невинно създание бива обвинено в безпътство, задето е хрупало тревица.

В школата на тези гении, които ще даряват бъдните векове с наслада и просвета, се отглеждат значителен брой чудесни умове, на които дължим куп дребни изящни произведения, забавни за почтените хора, тъй както сме имали множество изискани художници, които не поставяме наред с Пусен, Лъсюйор, Лъобрен, Лъомоан и Ван Лоо.

Впрочем към края на управлението на Луи XIV двама души се открояват сред редица посредствени дарования и се сдобиват с голяма слава: единият е Ламот Удар, мъж с не толкова възвишен, колкото разумен и разгърнат ум, деликатен и методичен прозаик, комуто обаче често липсва яркост и изящество в поезията, та дори и точност, която следва да бъде жертвана само в името на възвишеното. Отначало той създава не толкова красиви оди, колкото красиви станси: скоро талантът му запада; и все пак немало добри неща от него си остават в различни жанрове, така че никога той няма да бъде смятан за пренебрежим автор. Той доказва как в умението да се пише човек може да бъде някой и на второ равнище.

Другият е Русо, който при не тъй жив дух, по-малко изтънченост и лекота, отколкото са те у Ламот, проявява повече талант по отношение на стиха. Той пише оди след Ламот, ала те са по-красиви, по-разнообразни, по-изпълнени с картини. В псалмите си се доближава до умилението и хармонията, които личат в песнопенията на Расин. Епиграмите му са по-добре обработени, отколкото епиграмите на Маро. Не тъй значими са постиженията му в оперите, които изискват чувствителност, и в комедиите, за които е потребно веселие, както и в моралните послания, нуждаещи се от правдивост;

всичко това липсва при него: затова и той се проваля в тези чужди нему жанрове.

Той би замърсил френския език, ако стилът на Марò, използван в сериозните му произведения, бе създал подражатели; за щастие тази смесица на чистотата в нашия език с грубостта, с каквата се е говорило на него преди двеста години, си остана само мимолетна мода. Някои негови послания представляват малко насилени имитации на Депрео и не се основават върху ясни идеи и признати истини: единствено правдивостта си струва.

В чужбина той пропада; може би възрастта и бедите отслабват гения му или пък единственото му достойнство е добрият подбор на думите и обратите на речта — а това е необходимо достойнство, рядко срещано, отколкото се смята, — тъй или иначе не успява да се домогне до нещо повече. Далеч от отечеството си би могъл да причисли към своите нещастия, че му липсват и строги критици.

Безкрайните му беди се дължат на несъкрушимото самолюбие, примесващо се с ревност и свадливост. Примерът му следва да бъде значим урок за всеки талантив човек; тук обаче го разглеждаме единствено като писател, дал немалко на печатното слово.

Подир тези знаменити творци не са се появявали големи гении; през времената на смъртта на Луи XIV природата сякаш си отпочива.

В началото на века пътят е бил труден, тъй като никой не е тръгвал по него: днес той е такъв, защото е утъпкан. Великите хора на миналия век ни научават да мислим и да говорим; те ни казват, които не сме знаели. Последвалите ги могат само да преповтарят неща, които вече знаем. Пък и настъпва нещо като пресищане покрай толкова много шедьоври.

И тъй, векът на Луи XIV във всяко едно отношение наподобява вековете на Лъв X, на Август и на Александър. Земите, дали в тези епохални времена толкова плодове на гения, дълго са били подготвяни преди това. Напразно се търси в нравствените основания и във физическите особености причината за това закъсняло изобилие, последвано от продължителна засуха: същинската причина е, че при народите, притежаващи изящни изкуства, са потребни много години, за да се изчистят езикът и вкусът. Когато първите стъпки бъдат направени, извираат гении; съревнованието, публичният отзвук за тези

нови усилия пробуждат всички таланти; всеки творец улавя в своя жанр естествената за него красота.

Ако някой задълбочи теорията на изкуствата, произтичащи единствено от гения, и самият той притежава гений, следва да знае, че първичната красота, великите естествени щрихи, характеризиращи тези изкуства и подобаващи на нацията, за която се работи, са малобройни. Темите и украсите, подобаващи за темите, имат много потесни граници, отколкото се смята. Абат Дюбос, един твърде разумен човек, пише в своя „Трактат върху поезията и живописата“ към 1714 г., че по негово мнение в цялата история на Франция единственият сюжет, достоен за епическа поема, е победата над Лигата на Анри Велики: той би трябвало да добави, че украсите за епопеите, подходящи на гърците, на римляните и на италианците от петнайсети и от шестнайсети век, не подобават на французите; вече ги няма множеството богове, оракулите, несломимите герои, чудовищата, магиите, метаморфозите, романтичните приключения и красотите на една епическа поема биха били твърде тясноскроени. Така че ако изобщо някой творец съумее да се удържи в рамките на красотите, подобаващи на времето, на темата и на нацията, и изпълни предложеното, онези след него ще открият, че пътят е задръстен.

Същото е и при трагедиите; не можем да смятаме, че великите трагични страсти и великите чувства могат да се менят до безкрайност по нов и вълнуващ начин: всичко си има граници.

Такива има и високата комедия. Човешката природа наброява не повече от дузина действително комични и белязани от мощни щрихи характери. Поради липсата на гений абат Дюбос смята, че гениалните люде могат да открият още множество нови характери — би трябвало обаче да ги очакваме от природата. Той предполага, че дребните разлики между човешките характери могат да бъдат също тъй успешно манипулирани, както великите теми. Действително нюансите са безброй, ала ярките багри са малобройни; а тъкмо тези основни цветове неизбежно биват използвани от всеки голям творец.

Такъв е случаят и с красноречието от амвона, особено при надгробните слова. След като веднъж нравствените истини бъдат красноречиво обрисувани заедно с картините на беди и човешки слабости, на суетата на величието, на поразите на смъртта, и то от умела ръка, всичко става привично: човек е принуден да подражава

или да се лута. Лафонтен създава достатъчно басни и каквото и да добавим, се свежда до подобни поуки, та дори и до подобни приключения. Затова геният може да трае един век, а след това запада.

Жанровете, чиито теми се обновяват непрестанно, каквито са историята, наблюденията в областта на физиката, за които са потребни единствено работа, преценка и здрав разум, по-лесно могат да бъдат поддържани; също и творбите, дело на човешките ръце, като живописата, скулптурата, могат да не западнат, ако управляващите съумеят като Луи XIV да дават работа само на истински творци — в живописата и в скулптурата може стотици пъти да се следват едни и същи теми; все тъй бива рисувано светото семейство, макар Рафаело да е разгърнал в тази тема цялата възвишеност на своето изкуство; никой обаче не би могъл да си позволи да разкаже отново „Цина“, „Андромаха“, „Поетическото изкуство“, „Тартюф“.

Струва си да отбележим също, че понеже миналият век е възпитал сегашния, е станало лесно да се пишат посредствени неща, наводнени сме от повърхностни книги и — а това е още по-лошо — от ненужни сериозни книги; и все пак сред множеството посредствени писания, нещо неизбежно в един огромен, богат и ленив град, където част от гражданите непрекъснато се стреми да забавлява другата част, от време на време се появяват чудесни съчинения в областта на историята, на мисленето или на тази лека литература, която отморява всеки ум.

Сред всички нации френската е дала най-много такива произведения. Нейният език стана европейският език: за това способства всичко; великите автори от века на Луи XIV и последвалите ги; калвинистките пастори бежанци, пренесли красноречието и методичността в чужди страни; особено Бейл, който, пишейки в Холандия, бива четен от всички нации; Рапѐн дьо Тоара, създал на френски единствената добра история на Англия; Сент Еврьомон, с когото целият лондонски двор се е стремил да общува; херцогиня Мазарини, на която всички се стараели да се харесат; госпожа Д'Олбрюз, станала херцогиня Фон Цел, пренесла изяществото на своето отечество в Германия. Общественият дух е естествена придобивка на французите; той е заслуга и удоволствие, от което изпитват потребност и другите народи. Френският език измежду всички други езици изразява с най-голяма лекота, чистота и

деликатност всички теми, за които разговарят почтените хора; така той способства в цяла Европа да се разпространи едно от големите житейски удоволствия.

[1] Колективна творба, политически памфлет в полза на каузата на Анри IV. — Б.пр. ↑

[2] Тук Волтер допуска грешки. Въпросното надгробно слово не е произнесено през 1630, а през 1637 г.; херцогът на Савоя не е Карло Емануеле, а Виторио Амедео. При това Флешие не заимства цялото встъпление и значителни пасажки, а само три пасажа, съставляващи всичко на всичко две страници. — Б.фр.изд. ↑

[3] На Блез Паскал. Цялото заглавие е „Писма, писани до един провинциалист от един негов приятел по въпроса за сегашните прения в Сорбоната“. Съдържа ирония спрямо йезуитите от янсенистка позиция. — Б.пр. ↑

[4] Между 1759 и 1773 г. се развива процес в Западна Европа, при който йезуитският орден постепенно бива премахнат там. Възстановен е през 1814 г. от папа Пий VII (1742–1823). — Б.пр. ↑

[5] Босюе проповядва срещу Бъдни вечер през 1661 г.; баща му живее и умира като съветник на парламента в Мец. Интендант на Соасон по-късно става един брат на епископа на Мо. — Б.фр.изд. ↑

[6] Босюе. — Б.пр. ↑

[7] Върху сюжета са били създадени две испански трагедии: „Сид“ на Гийем де Кастро и *el Honrador de su padre* на Хуан Батиста Диаманте. Корней имитира сцени и на Диаманте, и на Кастро. — Б.фр.изд. ↑

ГЛАВА XXXIII.

ПРОДЪЛЖЕНИЕ ОТНОСНО ИЗКУСТВОТА

Колкото до изкуствата, независещи единствено от духа, каквито са музиката, живописата, скулптурата и архитектурата, те са имали съвсем слаба изява във Франция преди времето, което назоваваме век на Луи XIV. Музиката била в зародиш: тук-там по някоя тъжна песничка, пиеси за цигулка, китара и теорба, при това повечето съчинени в Испания — само това се е знаело. Люли удивлява със своя вкус и с умението си. Той пръв във Франция пише басови партии, съпровождаща музика и фуги. Отначало се затруднявали при изпълнението на неговите композиции, които днес ни се струват тъй прости и естествени. В наши дни стотици хора разбират от музика, а при Луи XIII са били единици; изкуството се е развило в съответствие със средата. Няма голям град без публични концерти, а навремето в Париж не е имало такива: единствената музика във Франция се е състояла от двацет и четирите кралски цигулки.

Познанията в областта на музиката и на изкуствата, свързани с нея, до такава степен са се разгърнали, че в края на управлението на Луи XIV е измислено дори как да се нотират танците; затова днес съвсем уместно е да се каже, че танцът е отворена книга.

Имали сме велики архитекти по времето на регентството на Мария Медичи. Тя поръчва построяването на Люксембургския дворец в тоскански стил, за да почете собствената си страна и да украси нашата. Същият Дьо Брос, от когото е портата „Сен Жерве“, изгражда двореца за тази кралица, която така и не доживява да го обитава. При все че кардинал Дьо Ришельо е със същия усет за величие, той изобщо няма нейния вкус. Доказателство е дворецът „Кардинал“, или днешният „Пале Роаял“. Хранили сме велики надежди, гледайки красивата фасада на Лувъра, която кара всички да желаят завършването на този дворец. Много граждани строят възхитителни сгради, ала по-скоро впечатляващи като интериор, отколкото като

външност, що се отнася до същинския вкус, които задоволяват жаждата за разкош на частните лица, без да красят града.

Колбер, меценатът на всички изкуства, основава академия по архитектура през 1671 г. Не е достатъчно да се роди Витрувий, необходим е и Август, за да го наеме.

Необходимо е и поместните магистрати да бъдат амбициозни и да притежават вкус. Ако имаше двама-трима изборни представители на търговците като председателя Тюрго, никой нямаше да укорява парижката община за зле построеното и зле разположено кметство, за малкия, нехармоничен площад, известен най-вече с бесилките и кладите по празници, за тесните улички в най-посещаваните квартали и изобщо за останките от варварство посред величието и в сърцето на всички изкуства.

Живописиста започва да се развива при Луи XIII с Пусен. Няма нужда да споменаваме посредствените художници преди него. След него винаги сме имали големи художници, не така много, както в трупачата богатства покрай тях Италия, но дори без да се спираме на Льосюйор, който винаги сам си е бил господар или на Льобрен, изравнил се с италианците в рисунъка и композицията, ние сме имали над трийсет художници, оставили достойни за описание творби. Чужденците започнаха да ни ги отмъкват. Видях при един велик крал^[1] галерии и апартаменти, украсени изцяло с наши картини, чиито качества може би не сме дооценявали. Бях свидетел как във Франция бяха отказани дванайсет хиляди ливри за картина на Сантер. Надали из Европа има по-разгърнати живописни произведения, отколкото таванът на Льомоан във Версай, а не знам да има и по-красиви. Впоследствие се появи Ван Лоо, който дори сред чужденците се смята за ненадминат в своето време.

Колбер не само придава на Академията по живопис днешната ѝ форма, ами през 1667 г. предлага на Луи XIV да основе такава и в Рим. В големия град бива закупен дворец, обитаван от директора ѝ. Там биват изпращани ученици, получили награди от парижката академия. Те се обучават и изхранват със средства на краля: рисуват антики, изучават Рафаело и Микеланджело. Желанието да се подражава на древния и нов Рим е благородно и почетно, то си остава дори след като огромни колекции от италиански картини, събрани от краля и от херцог Д'Орлеан, както и скулптурни шедьоври, създадени във

Франция, ни поставят в положението да не се нуждаем от поуки от другаде.

Ние се изявяваме главно в областта на скулптурата и в умението отведнъж да се изливат колосални конни статуи.

Ако някой ден бъдат намерени под развалини образци като баните на Аполон, изложени на показ на открито сред версайските горички, като паметника на кардинал Дьо Ришельо, слабо посещаван от публика в параклиса на Сорбоната, като конната статуя на Луи XIV, изработена в Париж, за да украси Бордо, като статуята на Меркурий, която Луи XIV подарява на краля на Прусия, както и като други творби, равни на споменатите от мен, можем да вярваме, че тези съвременни произведения биха били поставени наред с най-прекрасните гръцки антики.

Изравнихме се с древните и по отношение на медалите. Пръв Варен извежда това изкуство от посредствеността към края на управлението на Луи XIII. Понастоящем кръглите и квадратни печати, подредени в историческа последователност там, където в Лувъра има изложения на творби, представляват нещо възхитително: те са на стойност два милиона и повечето са шедьоври.

Много успешно е и гравьорството върху скъпоценни камъни; също и размножаването на картини и превръщането им във вечни образци посредством медни плочи, като по този начин на потомците с лекота се предават всички изображения на природата и изкуството — това умение е все още твърде неразвито във Франция допреди този век. Това е и извънредно приятно, и много полезно изкуство. Дължим го на флорентинците, които го изобретяват към средата на петнайсети век; то е разгърнато във Франция дори по-мощно, отколкото в своята първа родина, тъй като в този жанр има многобройни постижения. Сборниците с щампи на кралиците често биват връчвани като великолепно подаръци на посланиците. Гравьорството върху злато и сребро, което зависи от рисунъка и вкуса, бива изведено до най-пълното съвършенство, на което човешката ръка е способна.

След като така обходихме всички изкуства, допринасящи за удоволствията на частните лица и за славата на държавата, нека не забравяме и най-ползното от всички изкуства, в което французите надминават всички нации по света: имам предвид хирургията, чийто напредък през този век е тъй бърз и чутовен, щото от всички краища

на Европа в Париж идват хора за всевъзможни видове лечение и операции, изискващи необичайно майсторство. Във Франция има не само отлични хирурзи, ами само в тази страна се изработват необходимите инструменти: тя снабдява с тях всичките си съседи, а от най-известния лондонски хирург Чезълдън зная как едва той започва да произвежда в Лондон през 1715 г. инструменти за своето изкуство. Медицината, целяща усъвършенстването на хирургията, не надминава във Франция нивото на Англия или на прочутия Бурхаве в Холандия; случва се обаче и медицината, както и философията, да достигнат до най-пълно съвършенство, като се използват познанията на нашите съседи.

Ето една цялостна и вярна картина на духовния напредък при французите през този век, започнал по времето на кардинал Дьо Ришельо и завършил в наши дни. Той мъчно може да бъде надминат; а и да бъде в някои области, ще си остане образец за по-висшите времена, които ще възникнат подир него.

[1] Фридрих, крал на Прусия. — Б. фр.изд. ↑

ГЛАВА XXXIV.

ОТНОСНО ИЗЯЩНИТЕ ИЗКУСТВА В ЕВРОПА ПО ВРЕМЕТО НА ЛУИ XIV

Доста пъти упоменавахме в тази история, че всеобщите бедствия, от които тя е съставена, които следват едно подир друго почти безспир, в крайна сметка биват заличени от регистрите на времето. Подробностите и обратите в политиката биват забравени; добрите закони, институциите и паметниците, произведени от науките и изкуствата, си остават завинаги.

Множеството чужденци, които пътуват днес до Рим не като поклонници, а като хора с вкус, не се занимават много с Григорий VII и Бонифаций VIII; те се възхищават на храмовете, издигнати от хора като Браманте и Микеланджело, на картините на Рафаело, на скулптурите на Бернини; ако притежават висока духовност, четат Ариосто и Тасо, почитат праха на Галилей. В Англия известно време се говори за Кромвел; вече не става дума за войните на Бялата роза; Нютон обаче се изучава с години; не се учудваме, когато четем в неговата епитафия, че е славен представител на човечеството, а бихме се учудили много да съзрем в тази страна останките на някой държавник, почетен със същите думи.

Иска ми се да можех тук да отдам нужното уважение на всички велики люде, прославили отечествата си през миналия век. Нарекох този век „век на Луи XIV“ не само защото този монарх е закрилял изкуствата много повече, отколкото всички свои съвременни крале, взети заедно, а и защото покрай него три пъти се обновяват поколенията на европейските владетели. Ограничих епохата до няколко години преди Луи XIV и до няколко години след него; действително тъкмо през този период човешкият дух осъществява най-голям напредък.

Англичаните са били по-устремени към съвършенството почти във всички области от 1660 г. до наши дни, отколкото през всички

отминали векове. Няма да повтарям тук това, което другаде съм казвал за Милтън. Вярно е, че множество критици го укоряват за причудливостта на неговите картини, за рая на глупците, за алабастровите зидове, обграждащи земния рай; за дяволите, които, след като са били великани, се преобразяват в пигмеи, за да заемат по-малко място в адския съвет, поместен в сграда от чисто злато; за топовните изстрели в небесата, за планините, с които се замерят; за ангелите на коне, за разкъсаните на две ангели, които се снаждат. Оплакват се от неговите обеми, от неговите повторения; твърди се, че не се е изравнил нито с Овидий, нито с Хезиод в протяжното си описание как са създадени земята, животните и хората. Укоряват го за прекомерната сухота на неговите астрономически отклонения, за хрумванията му смятани за по-скоро екстравагантни, отколкото чудодейни, за по-скоро отвратителни, а не мощни: такъв е дългият път през хаоса; такива са влюбените грях и смърт, които създават незаконно потомство; смъртта, „повдигнала нос да надуши през бездната на хаоса промяната, настъпила в света, тъй както гарван души трупове“^[1]; смъртта, която надушва миризмата на греха и удря със своя вкаменяващ жезъл студеното и сухото; а студеното и сухото заедно с топлото и влажното стават четирима храбри пълководци, които водят в бой лековъоръжени зачатъци на атоми. Изобщо всички само критикуват; никой не си прави труда да хвали. Милтън си остава славен и достоен за възхищение в Англия: сравняват го с Омир, чиито недостатъци също са големи; поставят го над Данте, чиито измислици са още по-причудливи.

Сред множеството приятни поети, украсили управлението на Чарлс II, като Уолър, графовете Дорсет и Рочестър, херцог Бъкингам и други, ще отличим известния Драйдън, проявил се във всички поетически жанрове: неговите творения са пълни с обикновени подробности, а са и блестящи, и живи, и силни, и смели, и страстни; никой поет от неговата нация не може да се сравни с него и никой древен поет не го е надминавал. Ако Поуп, появил се след него, не бе създал в края на живота си своето „Есе за човека“, не би могъл да се сравнява с Драйдън.

Никоя нация не е възпявала морала в стихове по-енергично и по-дълбоко от английската нация; за мен тук е най-голямата заслуга на нейните поети.

Има и друга разнообразна литература, изискваща повече култура и универсалност, каквато е създал Адисън. Той не само се обезсмъртява със своя „Катон“, единствената английска трагедия, написана елегантно и с благородство — всичките му съчинения от морално и критическо естество издават добър вкус; навсякъде здравият смисъл е обкичен с цвета на въображението: неговият начин на писане представлява отличен модел за всяка страна. И при доайена Суифт откриваме много места, несравними с нищо през древността; той е един по-съвършен Рабле.

За англичаните са непознати надгробните слова: при тях не съществува обичаят кралете и кралиците да бъдат възхвалявани в църквите, ала красноречието от амвона, твърде грубовато в Лондон преди Чарлс II, внезапно набира скорост. В своите мемоари епископ Бърнет свидетелства, че това е по подражание спрямо французите. Може би те са надминали своите учители: техните речи са не тъй усукани, не тъй съзливни, не тъй декламаторски, както на французите.

Забележително е също как тези островитяни, откъснати от останалия свят и образувани тъй късно, притежават в най-лошия случай не по-малко познания относно античността, отколкото бихме открили в Рим, останал тъй дълго център на нациите. Маршъм надниква в мрака на древен Египет; надали някой персиец познава зороастровата религия, както ученият Хайд. Историята на Мохамед и на времената допреди него е била неизвестна за турците и бива развита от англичанина Сейл, провел полезни пътувания из Арабия.

Няма страна в света, където с християнската религия да е водена такава мощна борба и където тя да е била отстоявана по-умело, както в Англия. От Хенри VIII до Кромвел диспутите и сраженията се водят като при ония древни борби, когато гладиаторите са излизали на арената със завързани очи и ятаган в ръцете. Съвсем леки култови и догматически различия са водели до ужасяващи войни; за сметка на това, когато след реставрацията, та до наши дни християнството бива нападано почти всяка година, диспутите не предизвикват никакви размирици; отговорите са строго научни — навремето се е отговаряло с огън и желязо.

Англичаните се оказват учители на другите нации най-вече в областта на философията. Тук не става дума за хитроумни системи. Баснословните времена на гърците са загърбени отдавна, а

съвременните баснословия така и не се проявяват. Канцлерът Бейкън започва, като казва, че към природата следва да се отнасяме поновому, че трябва да се правят експерименти: Бойл цял живот прави такива. Тук няма място за спорове в областта на физиката; достатъчно е да се каже как след три хиляди години напразни проучвания Нютон първи открива и доказва великия природен закон, според който всички елементи на материята се привличат взаимно, като по този начин се съхраняват орбитите на небесните тела. Действително той първи вижда просветление; преди него то е непознато.

Неговите математически принципи, в които присъства съвсем нова и съвсем реална физика, се основават върху пресмятанията, неточно наречени „за безкрайността“ — последен опит на геометрията, който той осъществява на двайсет и четири години. Тъкмо затова великият философ, ученият Халей заявява, че „не е позволено на смъртен да се доближи повече до божественото“.

Множество добри геометри и добри физици се просвещават благодарение на неговите открития и биват поощрявани от него. Брадли най-сетне открива светлинната аберация на неподвижните звезди, помещаващи се най-малко на дванайсет милиона левги далечина от нашето мъничко кълбо.

Същият този Халей, за когото споменах, макар и прост астроном, получава командването на кралски кораб през 1698 г.: тъкмо на този кораб установява позициите на звездите над земния южен полюс и отбелязва всички промени на посоките на компаса във всички известни части на земното кълбо; в сравнение с това пътешествието на аргонавтите е просто преминаване с лодка от единия до другия бряг на река. В Европа съвсем бегло се споменава за пътуването на Халей.

Безразличието към станалите ни твърде познати велики неща и възхищението на древните гърци спрямо дреболии е допълнително доказателство за невероятното превъзходство на нашия век над предишните. Боало във Франция и Шевалие Темпъл в Англия упорито не желаят да признаят това превъзходство: те искат да принизят своя век, за да поставят себе си по-високо от него. Диспутът между древните и съвременните люде вече е приключил, поне що се отнася до философията; нито един старомоден философ вече не обучава младежите при просветените народи.

Дори само Док би бил ярък пример за предимството на нашия век спрямо светлите периоди на Гърция; между Платон и него няма нищо: никой в този отрязък от време не разгръща тежнението на нашите души; човек, познаващ целия Платон и познаващ единствено Платон, би знаел малко и не нужното.

Всъщност той е бил красноречив грък; неговата „Апология на Сократ“ е услуга, която прави на учените от всички нации: редно е да го уважаваме, след като е призовал към уважение спрямо нещастната добродетел и е обрисувал тъй ужасно преследвачите ѝ. Дълго се вярва, че превъзходният му морал няма как да бъде придружен от неправилна метафизика; превръщат го едва ли не в един от Отците на Църквата заради неговата „Троичност“, която никой така и не проумява. Ала какво бихме си помислили днес за философ, който би ни уверявал, че материите са равни, че светът е фигура от дванайсет петоъгълника, а огънят представлява пирамида, свързана със земята посредством числата? Дали би се приело добре доказателството за безсмъртието и превъплътяванията на душата посредством твърдението, че сънят произхожда от будното състояние, будното състояние от съня, живият от мъртвия и мъртвият — от живия? Това са построения, от които хората се възхищават векове наред, а впоследствие дори и поекстравагантни идеи са били използвани за възпитанието им.

Единствен Док увековечава човешкия разум в книга, съдържаща само истини; произведението е свършено, тъй като идеите в него са ясни.

Ако желаем окончателно да се убедим, че този век има преимущество пред всички други, можем да хвърлим поглед и към Германия и към Севера. В Данциг Хевелиус пръв опознава планетата Луна; никой друг преди него не е изследвал тъй добре небето: сред великите хора, изникнали през този период, никой не е представлявал тъй явно истината, че той трябва да се нарича век на Луи XIV. Хевелиус губи при пожар огромна библиотека; френският монарх изпраща на астронома от Данциг дар, надхвърлящ значително загубата му.

В Холщайн Меркатор е предвестник на Нютон в геометрията; в Швейцария родът Бернули следва достойно този велик човек. За известно време Лайбниц се смята за негов съперник.

Знаменитият Лайбниц се ражда в Лайпциг: той умира като мъдрец в ХанOVER, обожавайки Бог също като Нютон, без да общува с хората. Той е може би най-универсалният учен в Европа: неуморен в издирванията историк, дълбок анализатор на правото, чието изучаване обвързва с философията, колкото и несвързана да ни се струва тя с него, проникателен метафизик, стремящ се да примири богословието и метафизиката, та дори поет на латински и най-вече добър математик, съперничещ на Нютон относно изобретяването на пресмятането на безкрайното и съумял да спечели привърженици за сметка на Нютон.

Това е най-прекрасната епоха за геометрията: математиците често си отправят предизвикателства, сиреч задачи за разрешаване, почти както някогашните владетели на Египет и Азия са си изпращали загадки за отгатване. Задачите на геометрите са доста по-трудни от тези загадки: нито една не остава без отговор в Германия, в Англия, в Италия и във Франция. Никога кореспонденцията помежду философите не е ставала тъй повсеместна; особено се е проявявал Лайбниц. Независимо от войните и от религиозните различия в Европа се ражда република на словесността. Във всички науки, във всички изкуства се практикува взаимопомощ: републиката се оформя от академиите. Италия и Русия биват обединени от литературата. Англичани, германци и французи отиват да учат в Лайден. Известният лекар Бурхаве е търсен за съвети и от папата, и от царя на Русия. Най-знаменитите му ученици привличат чужденци и в известен смисъл стават интернационални лекари; истинските учени във всяка област скъсяват помежду си връзките на разгърналата се навсякъде и навсякъде независима огромна духовна общност. Тази кореспонденция продължава; тя представлява утеха за бедите, причинени по земята от честолюбието и политиката.

През този век Италия запазва старата си слава, макар да няма вече люде като Тасо и Рафаело — не е малко, че са се появили и един път. Киабрера, а после и Дзапи, и Филикая доказват, че за прекрасното все тъй има място при тази нация. „Меропа“ на Мафеи и драматичните произведения на Метастазео са прекрасни паметници на века.

Изучаването на истинската физика, започнато от Галилей, продължава въпреки съпротивата на старата негъвкава философия. Касини, Вивиани, Манфреди, Бианкини, Дзаноти и множество други разгръщат над Италия светлината, просветила другите страни; и при

все че основните лъчи на тази светлина идат от Англия, италианските школи най-сетне не я загърбват.

Всички литературни жанрове се проявяват в тази древна родина на изкуствата, както и другаде, освен при материите, където свободомислието дава по-силни тласъци на духа, както е при други нации. Този век преди всичко опозна античността по-добре, отколкото предходните. Италия дава повече паметници, отколкото цяла Европа; колкото повече се занимаваме с тези паметници, толкова повече се развива науката.

Дължим този напредък на неколцина мъдреци, на неколцина гении, малобройни и пръснати из цяла Европа, като някои дълго остават неизвестни и често биват преследвани: те просвещават и утешават съсипаната от войните земя. Другаде могат да бъдат открити списъци на всички онези, които прославят Германия, Англия, Италия. Може би един чужденец не би съумял да въздаде почит на заслугите на всички тези знаменити люде. Достатъчно е, дето тук доказахме, че през миналия век хората са придобили по-голямо просвещение в двата края на Европа в по-значителна степен, отколкото през предните епохи.

[1] Според превода на Александър Шурбанов: „... от земята всмукна дъха на смъртната промяна. Както хищно ято... лети привлечено натам от мириса на жива мърша...“ („Изгубеният рай“ Джон Милтън). — Б.пр. ↑

ГЛАВА XXXV.

ДУХОВНИ ДЕЛА. ПАМЕТНИ ДИСПУТИ

Измежду трите съсловия в държавата най-малобройното е църковното; при това само във френското кралство духовенството представлява отделна прослойка в държавата. Вече казахме, това е и вярно, и удивително: нищо не доказва по-силно ролята на обичаите. И тъй, признатото за държавно съсловие духовенство винаги е принуждавало владетелите да спазват едно сдържано и предпазливо поведение. Да се запази съюзът с папския престол в Рим и да се поддържат свободите на галиканската църква, право на старата Църква, да бъдат заставени епископите да служат като поданици, без да се засягат правата на епископския сан, да бъдат в значителна степен подвластни на светската юрисдикция, като им се предоставя правото да бъдат съдници в някои неща, да бъдат принудени те да откликват на нуждите на държавата, без да се засягат привилегиите им: всичко това изисква смесица от умение и настоятелност, каквито Луи XIV е проявявал почти винаги.

Във Франция духовенството малко по малко бива доведено до ред и умереност, от които се е пооткъснало покрай гражданските войни и общия безпорядък. Най-сетне кралят вече не допуска светски лица да притежават тайни бенефиции, нито пък недуховни лица да разполагат с епископства, както кардинал Мазарини е разполагал с епископството в Мец, без да е дори протодякон, а херцог Дьо Верной също, бидейки светско лице.

Духовенството във Франция и в завладените градове плаща на краля годишно около два милиона и петстотин хиляди ливри; впоследствие стойностите нарастват и то подпомага държавата с близо четири милиона годишно под формата на десятъчен налог, на извънредно финансиране и на безвъзмездни дарения. Понятието и привилегията относно безвъзмездното дарение се съхраняват като остатък от някогашния ред, при който всички сеньори с феоди отпускат на кралете безвъзмездни дарения за държавни нужди. Поради

старо недоглеждане епископите и абатите са сеньори на феоуди и дължат единствено хора за военна повинност през времената на феодалната анархия: тогава кралете са разполагали единствено с домени като останалите сеньори. След като всичко се променя, духовенството си остава същото; запазва се обичаят държавата да бъде подпомагана от него посредством безвъзмездни дарения.

Към този стар обичай, запазен от една общност, която често се съвещава, и който не би бил съхранен от общност, изгубила взаимовръзките си, се прибавя и имунитетът, неизменно изискван от Църквата, и максимата, че което е добро за нея, е добро и за бедните; не че тя претендира да не дължи нищо на държавата, на която дължи всичко: когато кралството изпадне в нужда, няма по-бедно от него; тя обаче настоява да има правото да дава само когато пожелае, докато Луи XIV изисква винаги помощите по такъв начин, че да не му бъде отказано.

В Европа и във Франция се дивят как тъй духовенството плаща толкова малко; представят си, че то притежава една трета от кралството. Ако притежаваше тази трета, би било напълно основателно да плаща една трета от данъците, което годишно би възлизало на над петдесет милиона, без да се смятат правата върху консумацията, които се плащат, както и от останалите поданици; хората обаче си представят какво ли не и имат предразсъдъци за всичко.

Безспорно френската Църква е натрупала най-малко богатства в сравнение с всички католически Църкви. Не само няма епископ, който подобно на римския да е получил висок суверенитет, но няма и абати, които да се ползват с регални права, каквито са абатът на Монте Касино и германските абати. Като цяло френските епископства нямат огромни доходи: най-значителни са те в Страсбург и в Камбре^[1]; те обаче първоначално са били германски, а германската Църква е много по-богата от Империята.

В своята „История на Неапол“ Джаноне уверява, че духовниците разполагат с две трети от доходите в страната. Подобна огромна злоупотреба във Франция няма. Отбелязва се, че Църквата притежава една трета от кралството, както се твърди недоказано, че в Париж живеят един милион души. Ако си дадем труд да пресметнем доходите на епископствата, ще видим според стойността на наемите за имотите

им, установена преди около петдесет години, че всички епископства получават годишен приход от четири милиона, а независимите абатства изкарват до четири милиона и петстотин хиляди ливри. Вярно е впрочем, че стойността на наемите за имотите е с една трета под реалната стойност; ако се добави и увеличението на поземлените доходи, цялостната сума на рентите от всички консисториални бенефиции би достигнала към шестнайсет милиона. Не бива да се забравя, че всяка година значителна сума от тези пари заминава за Рим, не се връща никога и представлява чиста загуба. Това е изключителна кралска отстъпка спрямо Светия престол; за един век тя отнема от държавата над четиристотин хиляди марки в сребро; съответно кралството би обеднявало значително, ако търговията не възстановяваше в значителна степен загубата.

Към бенефициите, изплащащи анати на Рим, следва да добавим куриите, обителите, съборните църкви, общностите и всички останали бенефиции; понастоящем в цялото кралство те възлизат на петдесет милиона годишно, а това не е много далеч от истината.

Онези, които изследват материята със строг и внимателен взор, не успяват да изкарат приходите на галиканската църква в нейната светска и регулярна съвкупност над осемдесет милиона. Това не е огромна сума, ако включим издръжката на деветдесет хиляди монаси и монахини и близо сто и шейсет хиляди духовници, колкото са били те през 1700 г. От деветдесетте хиляди монаси и монахини над една трета преживяват от просия и от богослужебни ритуали. Много от монасите и монахините в обителите не струват на своите манастири и по двеста ливри годишно; същевременно има регулярни монаси абати, чиито ренти възлизат на двеста хиляди ливри. Тъкмо това дълбоко несъответствие дразни и предизвиква брожения. Всички съжालяват селските свещеници, чийто тежък труд им осигурява едва-едва точния доход от триста ливри по закон, плюс по четири-петстотин ливри от волни пожертвувания, докато някой ленив монах, придобил абатско достойнство и останал си все тъй ленив, разполага с огромни средства и получава разкошни дарения от подвластните си. Тези злоупотреби са особено видими във Фландрия и в Испания, а най-вече в католическите германски държави, където има и принцове монаси.

Злоупотребите са закон почти по цялата земя; ако най-мъдрите хора се съберяха да майсторят закони, нима държавите щяха да

просъществуват?

Френското духовенство следва една въз скъпа за него практика, изплащайки на краля безвъзмездно дарение от доста милиони на няколко години. То взема заеми и след като изплати лихвите, връща капитала на кредиторите: така то плаща два пъти. По-доходно за държавата, както и общо за духовенството, а и по-разумно би било това съсловие да финансира нуждите на отечеството с приноси, пропорционални на стойността на всеки бенефиций, ала хората винаги робуват на старите си обичаи. Пример за това е и как духовенството се събира на всеки пет години, без да разполага дори със съвещателна зала или дори със собствени мебели. Ясно е, че би могло да плаща по-малко, помагайки повече на краля, и да си издигне в Париж дворец, който да краси впоследствие столицата.

През малолетието на Дуй XIV принципите на френското духовенство все още не са напълно прочистени от бъркотията, внесена в тях от страна на лигата. През време на младостта на Луи XIII, при свиканите последни генерални щати през 1614 г., по-голямата част от нацията, която бива наричана трето съсловие и е основата на държавата, напразно изисква заедно с парламента да бъде утвърден върховен закон, според който „никаква духовна власт да не може да отнема на кралете свещеното им право, което е дарено единствено от Бог, така че е виеше престъпно кощунство да се твърди, че кралете могат да бъдат низвергвани и убивани“. Тъкмо тъй е формулирано искането на нацията: то е огласено във време, когато още не е била засъхнала кръвта на Анри Велики; и все пак един епископ на Франция, роден във Франция, а именно кардинал Дю Перон, силно се възпротивява срещу подобно предложение под претекст, че не било редно третото съсловие да предлага закони, засягащи Църквата. Защо тогава той не предприема заедно с духовенството онова, което е искало да направи третото съсловие? Той обаче бил толкова далеч от това, та си позволил дори се изрази своеволно, че „могъществото на папата е пълно, несломимо, пряко в духовните дела, непряко в светските“, че той бил „натоварен от духовенството да заяви, че всички, които твърдят, че папата не може да низвергва крале, ще бъдат отлъчени“. Благородниците били спечелени, а третото съсловие било заставено да замлъкне. Парламентът подновил старите си решения, според които короната е независима, а личността на кралете — свещена. Камарата

на духовенството признала, че личността е свещена, но поддържала, че короната е зависима. Тъкмо така навремето бива низвергнат Лудвиг Благочестиви. Това мнение било насадено дотам, че дворът послушно бил принуден да вкара в затвора печатаря, публикувал решението на парламента като върховен закон. Твърдяло се, че това било, за да има мир; всъщност били наказани онези, които осигурявали оръжие за самозащита на короната. Във Виена нямало подобни разправи: тогава Франция се бояла от Рим, а Рим се боял от австрийския дом.

Провалената кауза била кауза на всички крале, самият Джеймс I, крал на Англия, писал против кардинал Дю Перон; това е и най-доброто съчинение на този монарх. Каузата принадлежи и на народите, чийто покой изисква суверенът да не зависи от чужда мощ. Постепенно разумът взима връх; Луи XIV с лекота налага този разум, подкрепен от неговата сила.

Антонио Перес препоръчва три неща на Анри IV: *Roma, Consejo, Pielago*^[2]. Луи XIV до такава степен се справя с последните две препоръки, щото няма нужда от първата. Той внимателно си запазва в парламента правото на апелативен иск или обявяване на злоупотреба срещу всяка духовническа разпоредба, отнасяща се до кралската юрисдикция. Духовенството често се оплаква от това, понякога дори се гордее; от една страна апелативните иски подкрепят правата на държавата против епископската власт, а от друга — подсигуряват нейния авторитет посредством поддържането на привилегиите на галиканската църква срещу претенциите на римския двор: така епископите гледат на парламентите като на свои защитници, а правителството се старее, независимо от религиозните разпри границите, твърде лесни за преминаване, да бъдат двустранно опазени. Съсловията и общностите имат същите интереси, както и търговските градове: законодателят трябва да спазва равновесието на силите.

ОТНОСНО СВОБОДИТЕ НА ГАЛИКАНСКАТА ЦЪРКВА

Думата „свободи“ предполага някакво поробване: спрямо свободите привилегиите представляват изключения, водещи до всеобщо поробване. Би следвало да се говори за права, а не за свободи на галиканската църква. Правата са си такива, каквито са за всички стари Църкви. Римските епископи никога не са имали никаква юрисдикция върху християнските общества на Източната империя, ала

посред развалините на Западната империя са завладели всичко. Френската църква дълго време единствена се сражава срещу римския престол за старите права, които всеки епископ получава, след като подир Първия никейски събор църковната и чисто духовна администрация се оформя по подобие на гражданската власт — всеки епископ получава своя диоцез, както всяка имперска област е имала своя власт. Със сигурност няма евангелие, което да твърди, че епископ от град Рим би могъл да изпраца във Франция легати *a latere*, с право да съдят, да реформират, да премахват или събират даден доход от народите;

да заповядват на френски прелати да заявяват молбите си пред Рим;

да налагат данъци върху бенефициите в кралството под формата на ваканции, депулии, наследствени, депортни, несъвместими, командни, девятъчни, десятъчни и анатни такси;

да отлъчват офицери на краля, за да им попречат да изпълняват своите задължения;

да обявяват бастардите за законни наследници;

да касират завещанията на онези, които са починали, без да дарят част от имуществото си на Църквата;

да позволяват на френски духовници да им отнемат недвижимите имоти;

да делегират съдии, за да се уверят в легитимността на даден брак.

Впрочем има над седемдесет узурпаторски права, против които парламентите в кралството винаги са защитавали естествената свобода на нацията и достойнството на короната.

Какъвто и авторитет да са имали йезуитите при Луи XIV, каквито и спирачки да е задействал монархът за парламентарните възражения, откакто е управлявал самолично, нито едно съсловие никога не пропуска случай да се възпротиви срещу претенциите на римския двор; кралят неизменно подкрепя тази дейност, тъй като в това отношение основните права на нацията съвпадат с владетелските права.

Най-важно и най-сложно дело от този род се оказало делото за Регалата. Това е право на кралете на Франция да се грижат за всички явни приходи в даден диоцез, докато престолът е незаает, и да

икономисват по своя воля полученото от епископството. Това предимство принадлежи днес на кралете на Франция, ала всяка държава си има свои. Кралете на Португалия се радват на една трета от приходите на епископствата в своето кралство. Императорът има право да даде тон за молитва; той се разпорежда винаги с бенефициите, щом се опразнят откъм владетел. Кралете на Неапол и Сицилия имат големи права. Правата на Рим се дължат по-скоро на обичая, а не на изначални дадености.

Кралете от рода на Меровингите са се разпореждали единовластно с епископствата и прелатствата: виждаме как през 742 г. Карломан въздига в архиепископ на Майнц същия оня Бонифаций, който впоследствие коронясва Пипин от благодарност. Доста паметници са останали от властта на кралете да разполагат с тези важни места: колкото повече са те, толкова по-важно е да зависят от държавния глава. Включването в борбите на епископ чужденец изглежда опасно; номинирането на въпросния епископ чужденец често се възприема като още по-опасна узурпация: неведнъж така започват граждански войни. След като кралете се разпореждат с епископствата, изглежда справедливо да си запазят дребната привилегия да разполагат с техния доход и да го предоставят в краткото време между смъртта на епископа и клетвата за вярност, дадена от неговия приемник. Немалко епископства в градове, преминали към короната при третата династия, не желаят да признаят това право, а твърде слаби сеньори като частни лица не съумяват да го наложат. Папите се обявяват на страната на епископите и тези претенции все си остават мъгляви. През 1608 г. при Анри IV парламентът заявява, че Регалата ще се спазва в цялото кралство; духовенството подава оплакване и владетелят, който внимава с епископите и с Рим, предоставя делото на своя съвет, като предпазливо не го решава сам.

Кардиналите Ришельо и Мазарини карат съвета да издаде множество решения, според които епископите, твърдящи, че не са подвластни, трябвало да представят пълномощията си.

Всичко си останало нерешено до 1673 г.; тогава кралят не посмял да даде нито един бенефиций в почти всички диоцези отвъд Лоара през времето на незаетостта на един престол.

Най-сетне през 1673 г. канцлерът Етиен д'Алигр подпечатва едикт, според който всички епископства в кралството са подвластни на

Регалата. Двама епископи, които за беда били най-добродетелните люде в кралството, упорито отказват да се подчинят; това били Павийон, епископ на Але, и Коле, епископ на Памие. Отначало те се защитавали със сериозни основания: против тях били издигнати не помалко внушителни положения. Когато просветени хора спорят дълго, въпросът явно не е ясен: той бил твърде мътен; било обаче ясно, че нито религията, нито добрият ред можело да попречат на краля да постъпи в двата диоцеца, както във всички останали. Двамата епископи обаче били непреклонни: и единият, и другият не дали клетва за вярност, а кралят смятал, че е в правото му да назначава свещеници в техните църкви.

Двамата прелати отлъчили приелите Регалата. И двамата били подозирани в янсенизъм: папа Инокентий X бил срещу тях, ала когато се противопоставили на претенциите на краля, спечелили на своя страна Инокентий XI (Одескалки); папата, добродетелен и упорит като тях, напълно заел тяхната страна.

Първоначално кралят се задоволил да изсели главните проповедници на двамата епископи. Той проявил повече умереност от двамата мъже, нищо че били свети хора. Епископ Д'Але, чиято дълбока старост будела уважение, бил оставен да си умре спокойно. Оставал епископът на Памие, който бил непоклатим: той отлъчвал наред и упорствал да не се регистрира клетвата му за вярност, бидейки убеден, че с тази клетва Църквата щяла да отстъпи прекалено много пред монархията. Кралят арестувал своя поданик. Папата и янсенистите го овъзмездил: той направо спечелил, губейки доходите си; умрял през 1680 г., убеден, че е защитавал Божия кауза срещу краля. Смъртта му не прекратила спора: явили се назначени от краля каноници да встъпят във владение; монасите, които се представяли като каноници и архивикарии, ги изкарали от църквата и ги отлъчили. Областният Монпюзà, архиепископ на Тулуза, при когото било препратено по канален ред делото, напразно издал решения против самозваните архивикарии: те се обърнали към Рим според обичая — римският съд трябвало да разрешава духовните спорове между френските архиепископи, което обаче противоречало на галиканските свободи; впрочем всяко човешко управление е изтъкано от противоречия. Парламентът издал решения: един монах на име Серл, който бил единият от архивикариите, касирал решенията и на

областния, и на парламента. Съдът постановил задочно да бъде обезглавен и жигосан; езекутирали чучелото му: окопан, той бълвал проклетия против архиепископа и против краля, а папата го подкрепял. Понтифексът направил и нещо повече; убеден не по-малко от епископа на Памие, че правото на Регала е злоупотреба срещу Църквата и че кралят няма никакви права над Памие, той касирал решенията на архиепископа на Тулуза, отлъчил новите архивикарии, назначени от този прелат, а също и преклонилите се пред Регалата и техните подстрекатели.

Кралят свикал събор на духовенството, състоящ се от трийсет и пет епископи и още толкова представители на второто съсловие. За пръв път янсенистите били на страната на папата; папата пък бил враг на краля и ги подкрепял, макар да ги недолюбвал. За него станало въпрос на чест при всеки случай да се противопоставя на монарха; впоследствие през 1689 г. той се приобщил към съюзниците против крал Джеймс, понеже Луи XIV закрилял владетеля; по този случай тогава разправяли, че за да мирясат Европа и Църквата, трябва крал Джеймс да стане хугенот, а папата — католик.

Междувременно съборите на духовенството от 1681 и от 1682 г. единогласно подкрепили краля. Намесен бил и друг дребен, но придобил важност спор: относно избора на приор в една обител от парижките предградия — намесили се и кралят, и папата. Римският понтифекс касирал предписание на парижкия архиепископ, отхвърляйки неговия кандидат за приор; парламентът издал решение, че от Рим злоупотребяват. Папата наредил с була инквизицията да изгори решението на парламента — парламентът разпоредил булата да бъде считана за незаконна. Тези препирни отдавна са обичайни и неизбежни за старото смесване между естествената свобода на самоуправление в държавата и подчинението на чужда сила.

На събор духовенството възприело позиция, доказваща, че мъдрите хора могат да отстъпят с достойнство пред своя суверен, без да се обръщат към друга власт. То одобрило правото на Регала да бъде отнесено към цялото кралство, това обаче била по-скоро отстъпка от страна на духовенството, което се отказвало от претенции поради признателност към своя благодетел, отколкото безусловно признание на абсолютното право на короната.

Съборът се оправдал пред папата с послание, съдържащо пасаж, който би трябвало да бъде неизменно правило при подобни спорове: „По-добре е да се откажем от свои права, отколкото да нарушим мира.“ Кралят, галиканската църква и парламентите били удовлетворени. Янсенистите написали по някой и друг пасквил. Папата бил непреклонен: той касирал с бреве всички решения на събора и поискал от епископите да се отметнат от тях. Положението било такова, че можело френската Църква завинаги да скъса с Рим. При Ришельо и при Мазарини вече било ставало дума да бъде въздигнат патриарх. Всички магистрати били на мнение на Рим повече да не се изплащат анати, да се отнемат приходите на Рим от бенефициите в Бретан за половин година, а френските епископи вече да не се водят „епископи с разрешението на Светия престол“. Ако кралят желаел това, достатъчна била една негова дума, той имал власт над съборите на духовенството, на негова страна била и нацията; Рим можел да изгуби всичко заради непреклонността на един добродетелен йонтифекс, който единствен измежду папите през този век не съумявал да се нагоди към времето. Съществуват обаче стари граници, които не могат да бъдат помръднати без силни трусове: били нужни по-съществени интереси, по-силни страсти и повече хъс в душите, за да има откъсване от Рим; твърде трудно било подобно откъсване, след като имало стремеж да бъде изкоренен калвинизмът. Смятало се за голям удар дори публикуването на прословутите четири решения, взети от същия този събор на духовенството през 1682 г., които гласели:

1. Бог не е дарил на Петър и на приемниците му никаква власт, нито пряка, нито непряка, по отношение на мирските дела.

2. Галиканската църква признава Констанцкия събор, според който поместните събори са по-властни от папата, що се отнася до духовните дела.

3. Правилата, обичаите и практиките, възприети в кралството и в галиканската църква, следва да останат непокътнати.

4. Решенията на папата, що се отнася до вярата, се признават едва след като Църквата ги приеме.

Всички съдилища и всички богословски факултети си взели бележка по последствията от тези четири положения в тяхната цялост и с едикт било забранено да се поучава в друг смисъл.

Тази суровост била възприета от Рим като посегателство на разколници и от всички протестанти в Европа — като слабо усилие на една свободна при своето създаване Църква, която разтрошавала едва четири брънки от оковите си.

Първоначално четирите максими били подкрепени с възторг от нацията, но впоследствие той позагълхнал. В края на управлението на Луи XIV те започнали да се превръщат в проблем; впоследствие кардинал Дьо Фльори отчасти ги отрича, позовавайки се на събор на духовенството, без около това отрицание да се вдигне някакъв шум, тъй като настроенията били примирителни, а и министеруването на кардинал Дьо Фльори не блестеше с нищо. В крайна сметка те отново добиха голямо значение.

Същевременно Инокентий XI се вбесява: той не изпраща були на всички епископи и на всички главни абати, назначени от краля; така се оказва, че при смъртта на този папа през 1689 г. във Франция има двайсет и девет диоцеца без епископи. Прелатите си получавали доходите, но не смеели да се миропомажат, нито да изпълняват епископските си задължения.

Възобновила се идеята да има патриарх. Свадата относно привилегиите на посланиците в Рим посипала сол върху раните и се сметнало, че най-сетне е дошло времето във Франция да бъде основана католическа апостолическа Църква, която да не е римска. Прокурорът Д'Арле и главният прокурор Талон споменали за тази възможност, оценявайки като злоупотреба през 1687 г. булата против привилегиите и възмуцавайки се от упоритостта на папата да оставя толкова църкви без пастири. Кралят обаче така и не се решава на тази стъпка, която изглежда и лесна, и неизискваща особена храброст.

Същевременно каузата на Инокентий XI се превръща в кауза на Светия престол. Четирите положения на френското духовенство нападали призрака на непогрешимостта (в която не вярват в Рим, но си я защитават) и действителната власт, произтичаща от този призрак. Александър VIII и Инокентий XII вървели по стъпките на гордия Одескалки, макар да не били тъй твърди; те потвърждават осъждането на събора на духовенството; отказват були на епископите — изобщо си позволяват много, понеже Луи XIV не си е позволил достатъчно. На епископите им омръзва да бъдат назначени единствено от краля и да

нямат задължения и те поискват от френския двор разрешение да успокоят римския двор.

Кралят се е уморил да се съпротивлява и разрешил. Всеки епископ поотделно пише, че е болезнено засегнат от действията на събора; всеки заявява в писмото си, че не получава нищо покрай решенията и не изпълнява разпоредбите им. Пинятел (Инокентий XII), по-миролюбив от Одескалки, се задоволява с този акт. Въпреки всичко четирите положения се споменават от време на време във Франция: само че без бой оръжията ръждясват; диспутът си остава поприкрит и забулен, без да намери решение, както се случва почти винаги в една държава, която не изповядва в тази област неизменни и признати принципи. Така ту се побутваме срещу Рим, ту отстъпваме пред него, в зависимост от характерите на управляващите и в съответствие с интересите на онези, които ръководят държавните първенци.

Впрочем Луи XIV няма друг духовен спор с Рим и не предизвиква никаква отрицателна реакция от страна на духовенството в светските дела.

При него духовенството става уважавано, проявява почтеност, непозната през варварските времена на първите две династии и през още по-варварския период на феодалното управление, напълно изключена при гражданските войни и бунтове през управлението на Луи XIII и най-вече докато трае Фрондата, като има малки изключения — винаги има такива, независимо дали преобладават пороците, или добродетелите.

Едва тогава започват да поотварят очите на народа относно суеверията, които той неизменно примесва към религията. Независимо от мнението на парламента в Екс и независимо от кармелитките вече става позволено да се знае, че Лазар и Магдалина не са идвали в Прованс; бенедиктинците няма как вече да твърдят, че Дионисий Ареопагит е управлявал парижката църква. Предполагаемите светци, лъжливите чудеса, фалшивите реликви вече биват отричани. Здравият разум, просветяващ философите, прониква навсякъде, но бавно и трудно.

Епископът на Шалон сюр Марн Гастон Луи дьо Ноай, брат на кардинала, бива достатъчно набожен и просветен, та да махне и изхвърли през 1702 г. една реликва, пазена ревностно от куп векове в

църквата „Нотър Дам“, тачена под названието пъп на Иисус Христос. Цял Шалон мърмори против епископа; председатели, съветници, кралски люде, ковчежници на Франция, търговци, нотабили, каноници и свещеници единодушно протестират с юридически акт срещу предприетото от епископа, като си искат свещения пъп и посочват също: дрехата на Иисус Христос, съхранявана в Аржантъой; кърпата му — в Тюрен и в Лан; един от гвоздеите на кръста — в „Сей Дьони“; краекожието му — в Рим; пак краекожието — в Пюи ан Веле, както и куп други реликви, които се пазят и презират, и тъй пречат на една всеобхватна религия. Но мъдрата твърдост на епископа в крайна сметка надделя над народното простодушие.

Съществуват и други суеверия, свързани с уважавани действия. Протестантите им надвиха; ала те са принудени да признаят, че няма друга католическа църква, в която подобни злоупотреби да са слабо срещани и тъй презирани, както е във Франция.

Действителният философски дух, вкоренен едва към средата на този век, не надмогва старите и нови богословски спорове, които не са към неговата област. Ще поговорим за тези различия; те са срам за човешкия разум.

[1] През 1796 г. епископството в Страсбург получава четиристотин хиляди ливри рента, а архиепископството в Камбре — двеста хиляди. — Б.фр.изд. ↑

[2] „Рим, съвет, благочестие“. — Б.пр. ↑

ГЛАВА XXXVI. ОТНОСНО КАЛВИНИЗМА ПО ВРЕМЕТО НА ЛУИ XIV

Несъмнено е ужасно, че християнската църква винаги бива разкъсвана от всевъзможни борби, че толкова векове наред ръце, понесли Господ на мира, се обагрят в кръв. Този бяс не съществува при езичеството: то обгръща земята в мрак, ала я оросява само с животинска кръв; при все че се е случвало при евреите и при езичниците да се принасят в жертва човешки същества, при целия ужас на тези жертви не се стига до граждански войни. Религията на езичниците се е простирила до морала и до празниците: моралът, който е присъщ на хората от всички времена и навсякъде, и празниците, които представлявали веселби, не можели да смутят човешкия род.

Догматическият дух поражда при хората яростта на религиозните войни. Дълго съм изследвал как и защо този догматически дух, разделял школите на езическата античност, без да предизвиква каквито и да било размирици, е довел до такива тежки последствия сред нас. Причината не е само във фанатизма; гимнософистите и брамините, най-фанатични сред хората, винаги са причинява ли зло единствено на самите себе си. Дали произходът на тази нова чума, връхлетяла земята, не се таи в естествения стремеж да се противостои срещу всякаква властова съпротива по принцип, заложена в републиканската същност на първите Църкви? Тайните събрания, състояли се въпреки законите на неколцина римски императори първо из катакомби и пещери, постепенно са създали държава в държавата: това те република, стаила се наред империята. Константин я извежда изпод земята и я поставя редом с трона. Скоро авторитетът, обвързан с важните престоли, се озовава в противоречие с народния дух, вдъхновявал дотогава всички събрания на християните. Често още щом епископът на някоя метрополия изразявал своя позиция относно избран епископ, свещеник или дякон, се явявал

противостоящ нему. Всяка власт тайно оскърбява хората, още повече че всяка власт се стреми да се разраства. Ако в неин уцърб се намеси претекст, изглеждащ като свещен, скоро бунтът прераста в дълг: така едни стават потисници, а други — разколници, като и двете страни се позовават на Бог.

Свидетели сме как още от диспутите на свещеника Арий с един епископ бясът да се владеят души смуцава земята. Да изразяваш мнение относно Божията воля, да ръководиш вярващи при заплаха от телесна смърт и от вечни душевни мъки — това е последният период на духовния деспотизъм за някои хора; да се бориш срещу тия две заплахи за други представлява сетно усилие на естествената свобода. Може би сте прелистили „Есе върху нравите“, там е описано как след Теодосий вече има вечен сблъсък между мирската юрисдикция и духовното правораздаване; след Шарльоман непрестанно собствениците на големи феоуди се надигат срещу владетелите, епископите често застават срещу кралете, папите влизат в конфликт с кралете и епископите.

През първите векове в латинската църква диспутите са били малобройни: непрестанните нахлувания на варварите почти не са давали възможност за размишления; малко са били развитите догми, за да се стигне до всеобща вяра. Почти целият Запад отхвърля култа към образите през века на Шарльоман; един епископ на Торино, наречен Клавдий, се произнася стръвно против тях и поддържа доста догми, които и днес представляват основа на религията на протестантите. Тези положения се разпространяват из равнините на Пиемонте, Дофине, Прованс и Лангьодок: те избухват през дванайсети век; скоро довеждат до албигойските войни; после преминават в пражкия университет и водят до хуситските войни. Едва около сто години делят края на смутовете, изникнали от праха на Ян Хус и на Йероним Пражки, от смутовете, настъпили около продажбата на индулгенции. Старите догми, възприети от валдейците, албигойците и хуситите, обнови и по-различно обосновани от Лутер и Цвингли, биват жадно попити в Германия като претекст да бъдат превзети множество земи, заграбени от епископите и от абатите, както и за да бъде оказана съпротива срещу императорите, поели отдавна по пътя на деспотичната власт. Най-сетне тези догми успяват и в Швеция, и в Дания, където хората са свободни въпреки кралете.

Англичаните, дарени от природата с независим дух, ги налагат в смекчен вид, създавайки своя собствена религия. В злощастни времена презвитерианството установява в Шотландия нещо като република, чиито педантизъм и твърдост са много по-непоносими от суровия климат, та дори и от тиранията на епископите, породила толкова оплаквания: то престава да бъде опасно в Шотландия едва когато разумът, законите и силата го потискат. Реформата навлиза в Полша и осъществява голямо настъпление единствено в градовете, където народът не е поробен. По-голямата и по-богата част на Хелветската република я възприема с лекота; тя за малко не бива наложена и във Венеция по същите причини; би пуснала и корени там, ако Венеция не се намираще в съседство с Рим, както може би и ако правителството не се бе побояло от демокрацията, към която се стреми народът във всяка република и която била велика цел за повечето проповедници. Холандците се отдават на тази религия едва след като се отърсват от испанското иго. Ставайки калвинистка, Женева се преобразява в напълно републиканска държава.

Целият австрийски дом се опълчва според възможностите си против тези религиозни разбирания в своите владения. Те почти не достигат до Испания; биват изтръгнати с огън и желязо от владенията на херцога на Савоя, където всъщност са породени. През 1655 г. жителите на piemontските долини изпитаха онова, което населението на Мерендол и на Кабриер е изпитало във Франция при Франсоа I. Абсолютистският херцог на Савоя унищожаваше сектата още щом тя му се струва застрашителна; от нея са оцелели само дребни отломки, закътани и забравени сред скалите. През време на твърдото управление на Франсоа I и на Анри II лутераните и калвинистите не създават големи смутове, ала щом управлението губи силата и единството си, религиозните разпри се развихрят. Конде и Колини, станали калвинисти, тъй като от рода Гиз са католици, объркват доста държавата; лекомислието и неударжливостта на нацията, залитането по нещо ново и възторгът превръщат в продължение на четирийсет години най-възпитания народ във варварски.

Анри IV, роден в тази секта, която обичал без заинатеност, въпреки победите и добродетелите си нямало как да стане крал, без да обърне гръб на калвинизма: след като станал католик, не проявил неблагоприятност дотам, че да се постарее да унищожи една фракция,

която тъй дълго била против кралете, на която отчасти дължал и короната си; пък и да се опитвал да я унищожи, нямало да успее: затова бил любезен с нея, закрилял я и я потискал.

Тогава хугенотите във Франция съставлявали близо една дванайсета от населението: измежду тях имало могъщи сеньори; цели градове си били протестантски. Те били воювали срещу кралете; наложило се да им оставят някои сигурни места. Анри III им бил дал четиринайсет населени места само в Дофине, Монтобан, Ним, в Лангьодок, Сомюр, а най-вече Ла Рошел, който си представлявал отделна република и можел да добие мощ благодарение на търговията и на благоразположението на Англия. Най-сетне Анри IV явно действал по убеждение, в съответствие с политиката си и с дълга си, дарявайки фракцията с прочутия Нантски едикт през 1598 г. Всъщност този едикт представлявал потвърждение на привилегиите, които френските протестанти били извоювали с оръжие от предишните крале — след като затвърдил мястото си на трона, Анри Велики най-добронамерено им ги признал.

Покрай този Нантски едикт (30 април 1598 г.), освен че името на Анри IV придобило известност, всеки правораздаващ сеньор със свой феод можел да упражнява свободно в своя замък тъй наречената реформирана религия; всеки неправораздаващ сеньор можел да приема по трийсет богомолци за проповеди; било разрешено пълно изповядване на тази религия във всички подвластни на парламент места.

Калвинистите можели да печатат, без да се обръщат към овластени лица, всякакви свои книги в градовете, където религията им била позволена.

Можело вече да имат всякакви държавни длъжности и достойнства: това си проличало, след като кралят дал херцогски и перски титли на сеньорите Дьо Латримуй и Дьо Рони.

Към парламента на Париж била създадена особена камара, съставена от председател и от шестнайсет съветници, която се произнасяла по всички дела на преданите на реформата, не само от огромния парижки район, а и от Нормандия и от Бретан: нарекли я камарата на едикта. В действителност по право сред съветниците на тази юрисдикция бил допуснат един-единствен калвинист, ала понеже тя била предназначена да предотвратява неприятностите, от които се

оплаквала фракцията, пък и хората неизбежно се стремят да изпълняват вменените им задължения, тази съставена от католици камара винаги отсъждала справедливо по делата на хугенотите и това признавали и самите те.

Те разполагали с нещо като малък парламент в Кастър, независим от Тулуза: в Гренобъл и в Бордо също имало полукатолически, полукалвинистки камари. Църквите им се събирали в синоди, както галиканската църква. Тези привилегии, както и много други, приобщили калвинистите към останалата част от нацията: всъщност това обвързвало врагове, ала авторитетът, добротата и умелостта на великия крал ги удържала, докато бил жив.

Подир ужасната и печална до ден-днешен смърт на Анри IV поради малцинствената слабост и при един разкъсан от противоречия двор нямало как покрай републиканския дух на преданите на реформата те да не злоупотребят с привилегиите си, а дворът, макар и слаб тогава, да не се опита да ги ограничи. Хугенотите вече били съставили във Франция общности по подражание на германските: често представителите в тези общности били бунтари; във фракцията имало много честолюбиви сеньори. Херцог Дьо Буйон, а най-вече херцог Дьо Роан, най-властният вожд на хугенотите, скоро насочил към метеж буйните умове на проповедниците и сляпата вяра на простите хорица. Още през 1615 г. общото събрание на фракцията дръзнало да представи на двора списък, с който покрай други оскърбителни искания настоявало да се реформира кралският съвет. На някои места още през 1616 г. излезли с оръжие, безстрашието на хугенотите в съчетание с разделението в двора, с омразата към фаворитите, с несигурността на нацията довели задълго до безредици. Имало брожения, интриги, заплахи, въоръжени схватки, набързо сключени и набързо забравени мирни споразумения: затова известният кардинал Бентиволио, тогава нунций във Франция, заявява, че в нея се редували само бури.

През 1621 г. френските реформирани църкви предложили на станалия впоследствие конетабъл Ледигиер да оглави войските им срещу сто хиляди екюта на месец. Ледигиер обаче бил наясно с амбициите си повече, отколкото те с намеренията си, познавал ги, тъй като ги бил командвал, и предпочел да воюва срещу тях, а не на тяхна страна — в отговор на предложението им той станал католик. После

хугенотите се обърнали към маршал херцог Дьо Буйон, който заявил, че е твърде стар; накрая увещали херцог Дьо Роан да се заеме с неблагоприятната роля и той заедно със своя брат Субиз се осмелил да воюва против краля на Франция.

През същата година конетабълът Дьо Люин повел Луи XIII през провинциите. Над петдесет града били покорени почти без съпротива; при Монтобан обаче претърпели поражение: кралят бил принуден да напусне местността. Ла Рошел бил обсаждан напразно: градът се отбранявал сам и получавал помощ от Англия; виновният в престъпление срещу държавния глава херцог Дьо Роан се споразумял за мир с краля почти сякаш и той носел корона.

След този мир и след смъртта на конетабъла Дьо Люин се наложило войната да бъде възобновена и Ла Рошел отново да бъде обсаден — бил все тъй обвързан с Англия и с калвинистите в кралството срещу суверена. Една жена (майката на херцог Дьо Роан^[1]) ръководила отбраната на този град цяла година срещу кралската армия, срещу дейността на кардинал Дьо Ришельо и срещу неустрашимостта на Луи XIII, който неведнъж за малко не загинал при обсадата. Градът страдал ужасно от глад и поражението му се дължало единствено на дигата от петстотин стъпки^[2], която кардинал Дьо Ришельо построил по примера на Александър и неговата дига при Тир. Тя укротила и морето, и ларошелците. Кметът Гитон, който искал да се погребее под развалините на Ла Рошел, дръзнал, след като се бил предал, да се появи пред кардинал Дьо Ришельо със своите гвардейци. Кметовете на главните хугенотски градове имали такива: гвардейците на Гитон му били отнети, както и привилегиите на града. Херцог Дьо Роан, водач на метежните еретици, продължавал да воюва от своя страна; англичаните, макар и протестанти, го изоставили и той се свързал с испанците, нищо че били католици; ала твърдото ръководство на кардинал Дьо Ришельо заставило победените навсякъде хугеноти да му се подчинят.

Всички дотогавашни едикти в тяхна полза били според договори с кралете. Ришельо пожелал издаденият от него да бъде назван *едикт на пощадата*. Кралят вложил в него прошката на суверенната си власт. Новата религия била забранена в Ла Рошел, на остров Ре, в Олерон, Привас и Памие; иначе Нантският едикт, който калвинистите неизменно възприемали като свой върховен закон, си останал в сила.

Изглежда странно как кардинал Дьо Ришелъ, така абсолютистки и дръзновено настроен, не е отменил прословутия едикт: тогава той имал друго намерение, може би по-трудно за изпълнение, ала не по-малко съответстващо на неговото честолюбие и на висотата на волята му. Той се стремял към славата да покори духовете; вярвал, че това ще му се удаде заради мъдростта, мощта и политиката му. Проектът му бил да спечели неколцина проповедници, които преданите на реформата назовавали преподобни и които днес наричаме пастори, като ги застави първо да признаят, че католическият култ не е престъпление против Бог, а сетне малко по малко да ги поведе, като им отстъпи по някои не много важни въпроси, същевременно убеждавайки римския двор, че не им е отстъпил в нищо. Възнамерявал да очарова част от преданите на реформата, да подкупи други с дарове и благоволения и накрая да излезе тъй, че привидно ги е приобщил към Църквата; щял да остави всичко друго на времето, лелеейки единствено славата, че е извършил или подготвил това велико дело, само и само то да се припишело на него. По споразумението заработили прословутият капуцин Жозеф, както и двама спечелени преподобни от другата страна. Оказало се обаче, че кардинал Дьо Ришелъ се е самонадценил и е по-трудно богословите да достигнат до съгласие, отколкото да се градят диги през Океана.

Раздразненият Ришелъ решил да смаже калвинистите, ала други грижи му попречили да го стори. Той трябвало да се сражава както с аристокрацията в кралството, така и с кралския дом, с целия австрийски дом, а често и със самия Луи XIII. Накрая наред всички бури го застигнала преждевременна смърт; намеренията му останали не напълно осъществени, а името му се оказало по-скоро блестящо, отколкото обичано и почитано.

Иначе подир превземането на Ла Рошел и едикта на пощадата войните секнали и имало вече само диспути. Двете страни печатали от онези дебели книги, които вече никой не чете. Духовенството, главно йезуитите, се стремяло да покръсти хугенотите; преподобните се стараели да привличат католици на своя страна. Кралският съвет бил зает да издава решения относно гробища, които двете религии си оспорвали в разни селца, относно храмове, построени върху земи, принадлежали по-преди на Църквата, относно училища, права над замъци, погребения, камбани; преданите на реформата рядко печелели

процесите. Подир толкова опустошения и съсипия останали само тия дребни трънчета. След като херцог Дьо Роан вече не им бил водач, хугенотите останали без такъв, още повече че и родът Дьо Буйон не разполагал вече със Седан; те дори проявили доблестта да си останат спокойни, докато траели разделението на Фрондата и гражданските войни, причинени от аристократите, парламентите и епископите, които уж служели на краля против кардинал Мазарини.

Докато бил жив този министър, почти не ставало дума за религия. Той най-спокойно дал поста главен контролор на финансите на един калвинист и чужденец на име Херварт: всички предани на реформата се прибрали по ферми, фермички и по местата, зависещи от тях.

Колбер, който съживил националната индустрия и когото можем да разглеждаме като основател на търговията, използвал много хугеноти в изкуствата, в манифактурите, в марината. Всички тия полезни дейности, които им осигурявали занятие, смекчили постепенно у тях прихватливия бяс на противоречието; петдесетте години слава на Луи XIV, могъществото му, здравето и жизнено управление отнели на фракцията на реформата, както и на всички съсловия в държавата, дори мисълта за съпротива. Великолепните празници на галантния двор направо излагали на присмех педантизма на хугенотите. Докато добрият вкус се усъвършенствал, псалмите на Маро и на Без изобщо вече не изглеждали привлекателни: тия псалми, които били очаровали двора на Франсоа II, при Луи XIV вече допадали единствено на простолюдието. Здравата философия, която към средата на този век вече си пробивала път в обществото, в крайна сметка допълнително убеждавала почтените хора да не се замесват в препирни и диспути.

Ала докато разумът полекичка завладявал хората, самият дух на диспутите можел да послужи за укрепване на спокойствието в държавата: янсенистите вече започвали да си извоюват някаква слава и печелели онези, които още се занимавали с подобни тънкости. Те пишели против йезуитите и против хугенотите; последните пък отвръщали на янсенистите и на йезуитите; а лутераните от провинцията Елзас пишели против всички заедно. Словесните войни между толкова фракции, след като държавата била заета с тъй важни неща, а правителството било всемогъщо, за твърде малко години се

преобразили в занимание на лениви люде, рано или късно достигащо до безразличие.

Луи XIV се дразнел от преданите на реформата поради непрестанните напомняния на духовенството, поради подмятанята на йезуитите, поради римския двор, поради канцлера Лъотелие, поради неговия син Лувоа — последните двама били врагове на Колбер, — които искали да погубят преданите на реформата като разколници, понеже Колбер ги защитавал като полезни поданици. Луи XIV нямал задълбочени познания относно тяхното учение и ги възприемал, не без известно основание, като бивши бунтовници, на които трудно било наложено подчинение. Отначало той се заел постепенно да руши градежа на тяхната религия. При най-дребен повод им се отнемали храмове; забранявало им се да се женят за девойки католички, като това може би не е било добра политика: тук не се отчитала силата на един пол, твърде познат на двора. Интендантите и епископите се стараели под най-правдоподобни предлози да отнемат децата на хугенотите: през 1681 г. Колбер получил заповед да не приема никой с тази вяра във фермите; доколкото било възможно, ги изключвали и от общностите на изкуствата и занаятите. Кралят ги задържал под едно иго, което все още не утежнявал: излезли постановления, с които се забранявало насието срещу тях; към строгостите били добавени намеци; сурово било единствено формалното правораздаване.

Било прилагано едно често ефективно средство за препокръстване: парите; тази възможност обаче не се използвала достатъчно. С тайната мисия бил натоварен Пелисон: същият този Пелисон, дълго време сам калвинист, тъй познат със своите произведения, с многословното си красноречие, с привързаността си към главния интендант Фуке, за когото бил и момче за поръчки, и фаворит, и жертва. Той имал щастието да получи просветление и да промени религията си във време, когато промяната можела да му донесе достойнства и богатство: надянал расо, получил бенефиции и поста отговорник по прошенията. Кралят му поверил дохода от абатствата Сен Жермен де Пре и Кюни към 1677 г. заедно с приходите от една трета от икономствата, които да се раздадат на желаещите да се препокръстят. Епископът на Гренобъл кардинал Льокамю вече си бил служил с този метод. Натовареният със задачата Пелисон изпращал пари в провинциите; стремежът бил да се постигнат повече

покръствания срещу по-малко пари; дребни суми, раздадени на нуждаещи се, удължавали списъка, който Пелисон представял на всеки три месеца пред краля, уверявайки го, че всичко на този свят отстъпвало пред неговата мощ и пред неговото благоволение.

Окуражен от тия дребни успехи, които с времето можело да станат и по-значителни, съветът се осмелил дотам да излезе през 1681 г. с декларация, че децата можело на седем години да се откажат от своята религия; за да се придаде смисъл на декларацията, из провинциите били взети много деца, които да сменят вярата си, а при родителите били настанявани военни лица.

Този натиск на канцлера Лъотелие и на неговия син Лувоа заставил много семейства от Поату, Сентонж и околностите да напуснат страната. Чужденците побързали да се възползват от това.

Кралете на Англия и на Дания, а най-вече град Амстердам, поканили френските калвинисти да забягнат в техните държави и им осигурили поминък. Амстердам дори се заел да гради хиляда къщи за бежанците.

Съветът съзрял опасните последствия от прибързаната употреба на авторитарност и сметнал, че ще ги спре със същата тази авторитарност. Усещало се, че занаятчиите са необходими в една страна с процъфтяваща търговия, както и моряците — във време, когато се градяла мощна марина: за лицата от тези професии, които се опитали да се измъкнат, било отредено наказание да гребат на галерите.

Забелязано било, че доста семейства разпродавали недвижимото си имущество, — тозчас било публикувано уверение, според което то се конфискувало, ако до година след продажбата продавачите напуснали кралството. Засилила се строгостта към преподобните: за най-дребно нарушение храмовете им били закривани; всички ренти, предоставени със завещания на консистиориите, се предавали на болниците в кралството.

Било забранено на учителите калвинисти да приемат пенсионери; преподобните били обложени с личен данък; отнети били благородническите звания на кметовете протестанти; лицата, обвързани с кралския дом, кралските секретари, които били протестанти, били освободени от длъжност; изповядващите тази

религия не били допускани нито сред нотариусите, нито сред адвокатите, та дори и сред прокурорите.

На цялото духовенство било разпоредено да печели нови привърженици, докато на реформистките пастори това било забранено под заплаха от вечно изгнание. Всички тези заповеди били публично побудени от френското духовенство. В крайна сметка ставало дума за законни деца, които не искали да делят площ с насила въведени съседи чужденци.

Пелисон продължавал да купува новопокръстени, ала госпожа Херварт, вдовицата на главния контролор на финансите, движена от сляпа вяроност към религията, каквато е обичайно да наблюдаваме при жените, изпращала също толкова пари, за да няма покръствания, колкото и Пелисон, за да ги осъществи.

1682 г. Най-накрая хугенотите се осмелили да не се подчинят тук-там. Събрали се във Виваре и в Дофине в близост до местата, където били съборени техни храмове: нападнали ги и те се отбранявали. Това била само лека искрица в сравнение с огъня на някогашните граждански войни. Двеста-триста нещастници, без водачи, без укрепления, дори без цели, били разпилени за четвърт час; подир поражението последвали жестоки смъртни наказания. Интендантът на Дофине обрекъл на разчекване на колело внука на пастор Шамие, който бил съставил Нантския едикт: той е сред най-именитите мъченици на сектата; дълго време името Шамие било почитано сред протестантите.

1683 г. Интендантът на Лангьодок^[3] наредил да измъчват до смърт на колелото проповедника Шомел. Трима други били осъдени на същата смърт, десетима — на обесване; спасили се с бягство и били екзекутирани само чучелата им.

Всичко това вдъхвало страх, същевременно водело и до заинатяване. Добре известно е, че хората се привързват толкова по-силно към своята религия, колкото повече страдат заради нея.

Тогава убедили краля, след като из всички провинции били изпратени мисионери, да изпрати драгуни. Насилието било съвсем неуместно; то било следствие на тогавашните настроения в двора, че името на Луи XIV може да съкруши всичко. Не разбирали, че тогавашните хугеноти нямат нищо общо с едновременните от Жарнак, Монконтур и Кутра; че яростта на гражданските войни е угаснала; че

дълго траялата болест води до постоянна отпадналост; че за всяко нещо при хората си има време; че бащите може да са били бунтовници при Луи XIII, но децата са подчинени при Луи XIV. В Англия, в Холандия, в Германия съжителствали в мир в същите градове, където се били клали през миналия век, какви ли не секти: всичко доказвало, че на един абсолютен владетел могат да служат добре и католици, и протестанти; лутераните от Елзас били явно доказателство. Най-сетне оказало се, че кралица Кристина е права да заявява в свое писмо по повод на тези насилия и изселвания: „Възприемам Франция като болник, на когото режат ръцете и краката, за да го излекуват от болест, напълно годна за лечение с добро отношение и търпение.“

Луи XIV, който завладява Страсбург през 1681 г. и закриля там лутеранството, е можел да изтърпи в своите земи и калвинизма, който с течение на времето би изчезнал, тъй както броят на лутераните в Елзас намалява всекидневно. Нима е възможно човек да си представи, че при насилие над голям брой поданици няма да бъде загубен и по-голям брой, който въпреки едиктите и въпреки охраната ще побегне пред едно насилие, възприемано като чудовищно гонение? Защо изобщо да се стоварва омразата на над един милион души върху едно обичано и скъпо име, към което протестанти и католици, французи и чужденци, са добавили Велики? Самата политика сякаш налагала търпимост към калвинистите, за да бъдат те противопоставени на несекващите претенции на римския двор. Тъкмо тогава кралят открито бил скъсал с Инокентий XI, врага на Франция, Луи XIV обаче съчетал интересите на религията си с интересите на величието си и пожелава едновременно да унизи папата и да смаже калвинизма.

Той си представял и двете неща със свойствения му култ към блясъка и славата. Епископите, много интенданти, целият съвет го уверили, че войниците само с вида си ще довършат започнатото от благоволенieto му и от мисиите. Смятал, че ще прояви само известна авторитарност, ала онези, на които тя била възложена, я проявили крайно грубо.

Към края на 1684 г. и в началото на 1685 г., когато силно въоръженият Луи XIV не се боял от никой свой съсед, били разпратени войски във всички градове и до всички замъци, където имало най-много протестанти; драгуните, твърде зле дисциплинирани по онова

време, извършили най-много безчинства и тази репресия била наречена *драгонада*^[4].

Границите се охранявали извънредно старателно, та да не избягат онези, които трябвало да преминат към Църквата. Било нещо като ловуване в затворено пространство.

Начело на войниците имало епископ, интендант, подделегат, свещеник или друго упълномощено лице. Събирали главните калвинистки семейства, особено онези, които минавали за „лесни“, те се отказвали от своята религия от Името на останалите, а инатящите се бивали предавани на войниците, които разполагали с пълна свобода, само нямали право да убиват; и все пак имало толкова жестоко измъчвани хора, че умрели от това. Децата на бежанците в чужди страни до днес надигат глас около това гонение срещу техните близки; сравняват го с жестоките гонения, на които е била подложена първоначално Църквата.

Странен контраст било как откъм един изпълнен с наслади двор, където витаели приятни нрави, изящество, очарованието на доброто общество, може да се издадат подобни твърди, безмилостни заповеди. Маркиз Дьо Лувоа вложил в това дело непреклонността на своя характер; тук личи същото вдъхновение, потопило Холандия под водата и опожарило Пфалц. Запазени са негови собственоръчно съставени писма от 1685 г. със следното съдържание: „Негово Величество желае да бъде приложена най-корава строгост към онези, които не искат да възприемат неговата религия; онези, които държат на глупашката слава да останат последни, трябва да бъдат притиснати докрай.“

Париж не бил изложен на тези страдания; виковете щели да се разнесат твърде близо до престола — колко му е да бъдат направени нещастни хората, стига само да не се налага да ги чуваме.

1685 г. И тъй, докато навсякъде се рушат храмове и в провинцията се налага препокръстване с оръжие, Нантският едикт най-накрая бива отменен през октомври 1685 г.; окончателно бива разрушен един подкопан отвсякъде градеж.

Камарата на едикта вече била премахната. На съветниците калвинисти в парламента било наредено да подадат оставки. Безброй решения на съвета изригнаха, за да премахнат останките от забранената религия: най-съдбоносно сякаш било онова, според което

се заповядвало децата на предполагаемите реформисти да бъдат отнемани и предавани на най-близките роднини католици (януари 1686 г.); природата издигала толкова могъщ глас срещу тази заповед, че тя не била изпълнена.

Впрочем в прословутия едикт, отменил Нантския, е заложено едно събитие, съвсем противоположно на търсения резултат. Целяло се присъединяването на калвинистите към Църквата на кралството: Гурвил, един твърде разумен мъж, до когото Лувоа се допитал, му предложил, както ни е известно, да затвори всички преподобни и да пусне единствено онези, които, получили тайни пенсии, се съгласят да се отрекат от вярата си публично и които щели да свършат работа по приобщаването повече от мисионерите и войниците. Вместо да бъде последван този политически съвет, било наредено с едикт всички преподобни, които не пожелаят да сменят вярата си, да напуснат кралството до две седмици: било същинско заслепление да се мисли, че при прогонването на пасторите голяма част от паството няма да ги последва; това било предубеждение в полза на собствената сила и непознаване на хората — да си представиш, че толкова уязвени сърца, толкова разгорещени от мисълта за саможертва въображения, особено в южните части на Франция, няма да се изложат на какво ли не, за да отидат да изтъкнат своята вяроност и славното си изгнание сред чужденците, при толкова нации, завиждащи на Луи XIV, които разтваряли обятия, за да приемат бегълците.

Старият канцлер Лъотелие подписал едикта и радостно възкликнал: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, quia viderunt oculi mei salutare tuum*^[5]. Не е знаел, че се подписва под едно от големите нещастия за Франция^[6].

Неговият син Лувоа също се заблуждавал, смятайки, че една негова лична заповед ще опази границите и бреговете, за да не побягнат онези, които са го решили. Нарушенията на закона винаги успяват да надскочат властта: достатъчно било да се плати на някои пазители, за да се измъкнат тълпи от бежанци. За три години близо петдесет хиляди семейства напуснали кралството и били последвани от други; те отишли при чужденците със своите занаяти, манифактури и богатства. Почти цяла Северна Германия, дотогава недоद्याлана и неиндустриализирана, добила нов облик покрай прехвърлилите се там хора; те населили цели градове. Произвеждали купувани преди от

Франция платове, шевици, шапки и чорапи; цяло предградие на Лондон било населено от френски работници копринари; други пренесли там изкуството по обработката на кристалите, което било изгубено за Франция. И досега в Германия циркулира златото, харчено от бежанците. Така Франция изгубила около петстотин хиляди жители, огромно количество звонкови пари и най-вече изкуства, обогатили враговете ѝ. Холандия спечелила отлични офицери и войници; принц Д'Оранж и херцогът на Савоя съставили цели полкове от бежанци; същите онези владетели на Савоя и Пиемонте, които били проявили такава жестокост против верните на реформата в своите страни, заплащали на френските реформисти; принц Д'Оранж със сигурност не ги наемал поради преданост към религията. Някои се установили чак до нос Добра Надежда: племенникът на известния Дюкен, главен наместник на морината, основал малка колония в този далечен край. Тя не процъфтяла; устремилите се към нея загинали в по-голямата си част; и все пак още има следи от тази колония в съседство с хотентотите. Французите се разпилели по-далеч и от евреите.

Напразно затворите и галерите се пълнели с хора, несъумели да избягат. Какво да се прави с толкова нещастници, укрепени във вярата заради тормоза? Как да бъдат оставени по галерите правници и недъгави старци? Няколкостотин души били откарани в Америка. Накрая съветът сметнал, че ако отпътуването от кралството не е забранено, духовете няма да са настроени към тайно желание за непокорство и бягствата ще намалеят. Това също било грешка; местата за преминаване били отворени и повторно безсмислено затворени.

През 1685 г. на калвинистите било забранено да им прислужват католици, от страх да не би господарите да объркат слугите; година по-късно в друг едикт било разпоредено да уволнят слугите хугеноти, та да бъдат арестувани като скитници. Самият начин на репресиране не бил стабилен, просто възнамерявали да ги тормозят, докато ги покръстят.

Всички храмове били унищожени, всички преподобни — пратени в изгнание, целта била да бъдат задържани в римското вероизповедание всички, които по убеждение или поради страх се били присъединили към него. В кралството те били останали над четиристотин хиляди^[7]; били заставени да посещават богослуженията и да се черкуват; някои изхвърлили хостията, след като я получили, и

били изгорени живи. Телата на онези, които не искали да получат последно причастие преди смъртта, били жигосвани и изхвърляни на буницата.

Всяко гонение води до привързване, когато нанася удари при развихрен подем. Калвинистите се събирали навсякъде да пеят своите псалми въпреки заплахата от смъртна присъда за онези, които присъстват на събирания. Смъртна присъда очаквала и преподобните, прибрали се в кралството, като за предаващите ги имало пет хиляди и петстотин ливри награда. Мнозина се завърнали и били обесени или разчекнати на колело.

Сектата си съществувала, макар привидно да била смазана: тя напразно разчитала през време на войната от 1689 г., че крал Уилям, снемайки от престола своя тъст католик, ще подкрепи калвинизма във Франция; през войната от 1701 г. бунтовничеството и фанатизмът размирили Лангьодок и съседните провинции.

Бунтът бил възбуден от пророчества. Във всички времена предсказанията са представлявали средство за привличане на простодушните и за възпламеняване на фанатизма. Ако лукавството уцели от сто предсказания, които се е осмелило да направи, едноединствено, другите биват забравени, а това си остава залог за Божията благодат, доказателство за чудо: ако нито едно събитие не се сбъдне, се дават обяснения и се търси друг смисъл; ентузиастите се задоволяват с него, а глупците вярват.

Сред най-пламенните пророци бил преподобният Жюрийо. Като начало той се наложил над Котер, над някаква си Кристин^[8], на Юст Велзий, на Драбиций, които смятал за вдъхновени от Бога; после почти се поставил до автора на Апокалипсиса и до Свети Павел. Неговите привърженици, а по-скоро врагове, отсекли в Холандия медал с надписа: *Jurius propheta*. Той обещал, че Божият народ ще бъде освободен за осем години. Предсказваческата му школа имала влияние из планинските райони на Дофине, на Виваре и на Севените, местности, склонни да се вслушват в пророчества, населени от невежи и възпламенени духове, горещи като климат и като настроения на проповедниците.

Първата пророческа школа била основана в стъкларница на една планина в Дофине, наречена Пейра: стар хугенот на име Дьо Сер съобщил там за падането на Вавилон и възстановяването на

Йерусалим; той показвал на децата думите от Светото Писание, гласящи: „Кога трима или четирима се съберат в Мое име, Моят Дух е с тях; зрънце вяра ще е достатъчно, за да се поместят планини.“ Сетне Духът влизал в него: предавали му го, като му духали в устата, нали в Евангелие от Матей се казва, че Иисус духнал към учениците си преди смъртта. Той направо обезумявал; получавал гърчове; гласът му се променял; оставал неподвижен, несвестен, с щръкнала коса, както си му е редът при всички народи и в съответствие с традицията за безумците, предавана век подир век. Така децата получавали дарбата да пророкуват и ако не помествали планини, това било, понеже нямали достатъчно вяра, за да получат Духа, както и за да правят чудеса; затова те още повече се стараели, та да имат и тоя дар.

А докато Севените били школа за ентузиасти, преподобни, наричани апостоли, идвали тайно да проповядват сред народа.

Клод Брусон, от уважаван род в Ним, красноречив и дълбоко вярващ, силно тачен от чужденците, се завърнал в отечеството си през 1698 г. и бил обвинен не само че изпълнявал богослужебните си функции въпреки едиктите, а и че десет години по-рано е поддържал кореспонденция с врагове на държавата: действително работил по проект да вкара английски и савойски войски в Лангьодок. Собственоръчно писаният проект, пратен до херцог Фон Шомберг, бил заловен отдавна и се намирал в ръцете на интенданта на провинцията. Брусон пътувал от град в град, бил заловен в Олерон и прехвърлен в цитаделата в Монпелие. Интендантът и съдиите го разпитали: той отговорил, че е апостол на Иисус Христос, че е бил посетен от Светия Дух, че не бивало да скверни вярата, че негов дълг било като хляб да предава Словото на своите братя. Питали го дали апостолите са писали проекти, за да бунтуват провинции; показали му фаталното послание и съдиите единогласно го осъдили да бъде пребит на колелото. Умрял, както са умирали първите мъченици. Цялата секта ни най-малко не го приела за престъпник срещу държавата, а съзряла в него светец, укрепил вярата с кръвта си; било написано житие за мъченика господин Дьо Брусон.

Пророците се нароили и безумието нараснало. За беда през 1703 г. един абат от обителта Шела, инспектор на мисиите, получил заповед от двора да затвори в манастир двете дъщери на един наскоро покръстен благородник. Вместо да ги откара в манастира, той най-

напред ги завел в замъка си. Калвинистите се скупчили: разбили портите и освободили двете момичета и няколко други затворници. Метежниците заловили абат Дю Шела; предложили му да го оставят жив, ако приеме религията им; той отказал. Един пророк му извикал: „Умри тогава; Духът те осъжда, грехът ти е върху теб.“ И го застреляли с пушките. После хванали палачите, които обезглавявали, и ги обесили, като закачили на шиите им названията на техните длъжности; оттам се спуснали към всички свещеници, които срещали, и ги избивали. Срещу тях била вдигната потеря; те се оттеглили сред гори и скали. Броят им нараствал: мъже и жени пророци измежду тях им обещавали от името на Бога, че Йерусалим ще бъде възстановен, а Вавилон ще рухне. Внезапно между тях се появил абат Дьо Лабури и им дал наскре дивия им приют пари и оръжия.

Това бил синът на маркиз Дьо Гискар, помощник-губернатор на краля, един от най-разумните хора в кралството. Синът бил твърде недостоеен за своя баща. Бил се притаил в Холандия заради извършено престъпление и отишъл да подбужда Северните към бунт: подир известно време се прехвърлил в Лондон, където бил арестуван през 1711 г. за предателство спрямо английското правителство, след като бил предал родината си. Когато го отвели пред съвета, той грабнал от масата едно от онези дълги ножчета, с които може да се извърши убийство, и ударил с него канцлера Харли, впоследствие граф Оксфорд, та го отвели окован в затвора: самоубил се, за да не умре мъчително. Тъкмо този човек дошъл да окуражи фанатиците от името на англичаните, на холандците и на херцога на Савоя, обещавайки им значителна помощ.

1703 Голяма част от страната тайно им симпатизирала. Бойният им вик бил: „Без данъци; свобода на вероизповеданието.“ Подобен вик навсякъде би допаднал на населението. Този бяс оправдавал пред хората стремежа на Луи XIV да премахне калвинизма; ала без отменянето на Нантския едикт никога не би се стигнало до борба с подобни ужасни прояви.

Отначало кралят изпратил маршал Дьо Монревел с малко войска. Той воювал с нещастниците по начин, който ги надминал по варварство: разчеквали на колела и горели пленените; ала и войниците, заловени от метежниците, умирали от жестока смърт. Заставен да воюва навсякъде, кралят можел да изпрати срещу тях само малко

бойци: трудно било да бъдат притиснати сред почти непристъпните скали, в пещерите и из горите, където те се движели по неутъпкани пътища и от които се спускали внезапно напред като подивели зверове; те дори разгромили в пряк бой военноморски отряд. Срещу тях последователно били изпращани трима маршали на Франция.

През 1704 г. подир маршал Дьо Монревел отишъл маршал Дьо Вилар. Било дори по-трудно да бъдат открити, отколкото бити, така че след като им взел страха, маршал Дьо Вилар им предложил амнистия. Някои се съгласили — вече не вярвали на обещанията на херцога на Савоя да им помогне; нали по примера на толкова суверени и той ги преследвал в своите земи, а бил решил да ги закриля при неприятелите си.

Най-внушителният им водач, единственият, който заслужава да бъде споменат, бил Кавалие. Впоследствие съм го виждал в Холандия и в Англия: беше дребничък рус мъж, с приятно и мило лице — неговите хора го наричали Давид. От чирак на хлебар бил станал водач на доста хора на двацет и три години благодарение на храбростта си и на една жена пророк, която го изтъкнала по заповед на Светия Дух. Озовал се начело на осемстотин човека и ги командвал, когато му предложили амнистия. Поискал заложници, дали му: отишъл заедно с друг водач в Ним да преговаря с маршал Дьо Вилар.

Обещал да състави четири полка от бунтовници, които да служат на краля под заповедите на четирима полковници, като той щял да бъде единият, той щял да посочи и другите трима: в тези полкове щяло да има свобода на вероизповеданието, както при чуждестранните бойци, платени от Франция; другаде обаче нямало да бъде разрешено нищо подобно.

Условията били приети, ала тъкмо тогава холандски пратеници дошли да спрат преговорите, носейки пари и обещания. Те откъснали Кавалие от главните фанатици: той обаче бил дал дума на маршал Дьо Вилар и поискал да бъде верен на нея. Приел чина полковник и започнал да формира полк със сто и трийсет души, които оставали с него.

Често съм чувал от устата на маршал Дьо Вилар как попитал този младеж по какъв начин е успял на своята възраст да подчини до такава степен подобни жестоки и недисциплинирани хора. Той отговорил, че ако не му се покорявали, пророчицата с прякор голямата

Мари незабавно се вдъхновявала и осъждала на смърт недоволните, които били убивани без много размисъл^[9]. Зададох впоследствие на Кавалие същия въпрос и получих същия отговор.

Странният пазарлък бил проведен след битката при Хьохщет. Луи XIV, тъй надменно отписал калвинизма, сключил мир под названието „амнистия“ с един хлебарски чирак, а маршал Дьо Вилар му предал заповед за назначение като полковник с пенсия от хиляда и двеста ливри.

Новоназначеният полковник се представил във Версай; там получил заповеди от военния министър. Кралят го видял и свил рамене. Наблюдаваният от правителството Кавалие се изплашил и се оттеглил в Пиемонте: оттам преминал в Холандия и в Англия. Воювал в Испания, като командвал полк, съставен от френски бежанци, в битката при Алманса. Случилото се с този полк е потвърждение за диващината на гражданските войни и доказва доколко религията допринася за този бяс. Частта на Кавалие се сблъскала с френски полк: щом се разпознали, се спуснали един срещу друг с щикове, без да стрелят. Споменахме, че щикове не са решаващи за сраженията: при стрелбата точността на предната линия, съставена от три редици, е решаваща за дадения ден; тук яростта сторила нещо, което почти никога не се постига от храбростта: от полковете не останали общо и триста души. Маршал Бериук често с недоумение разказва за това премеждие.

Кавалие умира като генерал и губернатор на остров Джърси с репутация на голям храбрец, като съхранява единствено смелостта от първоначалните си изстъпления и донякъде заменя с предпазливост фанатизма поради липса на пример.

Маршал Дьо Вилар бил отзован от Лангьодок и заместен от маршал Бериук. Пораженията на кралските въоръжени сили укрепил фанатиците от Лангьодок, надяващи се на небесна помощ и получаващи такава от съюзниците: изпрацали им пари през Женева; те очаквали да им проведат и офицери от Холандия и от Англия; имали поддръжници във всички градове на провинцията.

Заговорът им да заловят в Ним херцог Бериук и интенданта Бавил, както и да побунят Лангьодок и Дофине и да докарат там враговете бил извънредно внушителен. Над хиляда съзаклятници го опазили в тайна; един обаче я издал и всичко се разкрило: повече от

двеста души били умъртвени жестоко. Маршал Бериук изтребил с огън и желязо де що били срещнати от тия клетници: някои загинали с оръжие в ръка, други — на колелата или сред пламъци; отделни хора, по-скоро склонни да боравят с пророчества, а не с оръжие, намерили начин да се прехвърлят в Холандия. Френските бежанци ги приели като небесни пратеници; излезли насреща им, пеейки псалми и хвърляйки по пътя им разлистени клонки. Мнозина от пророците заминали за Англия; там обаче сметнали, че епископалната църква доста прилича на римската, и се опитали да налагат своята вяра. Убеждението им било тъй силно, че без да се съмняват във възможността при силна вяра да бъдат вършени чудеса, предложили да възкресят някой мъртвец — когото им предложат. Простолудието навсякъде си е простолудие и презвитерианците можело да се присъединят към фанатиците против англиканското духовенство. Кой би повярвал, че един от най-видните европейски геометри, Фасио Дюилие, както и един твърде учен литератор на име Доде са били начело на тези луди глави? Фанатизмът превръща и науката в своя съзаклятница и души разума.

Английското правителство заело позиция, каквато винаги би била подобаваща спрямо хора, стряскащи с чудеса: позволили им да изкопаят един мъртвец от гробището при катедралния храм. Мястото било обградено от гвардейци; всичко преминало като съдебна церемония: резултатът бил, че пророците били приковани на позорния стълб.

Фанатичните изстъпления нямало как да успеят в Англия, където философията вече се налагала; те не притеснявали и Германия, откакто трите религии — католическата, евангелската и реформаторската — били еднакво защитени от вестфалските договори; Съединените провинции приемали всички изповедания с политическа търпимост. В крайна сметка в последните години на този век единствено Франция станала арена на духовни конфликти, независимо от напредъка на разума. Разумът, който тъй бавно надделява сред учените хора, все още едва си пробивал път към тях, да не говорим за повечето граждани. Той трябва първо да се вкорени във важните глави; после снизхожда към другите посредством общуването и накрая направлява самия народ, който не го познава, ала виждайки, че водачите се държат

умерено, се научава и сам да бъде такъв. Това е въпрос на дълго време, а времето още не е било дошло.

[1] Катрин Ларшевек дъо Партне (1554–1631), чийто първи брак бил с Шарл дъо Келенек, барон Дъо Пон, а втори съпруг ѝ станал Ръоне дъо Роан. — Б.фр.изд. ↑

[2] В „Есе за нравите“ (глава CLXXVI) Волтер твърди, че дигата е дълга четири хиляди и седемстотин стъпки. — Б.фр.изд. ↑

[3] Анри д’Агсо, интендант на Лимузен, а после и на Аангъодок, баща на канцлера Д’Агсо. — Б.фр.изд. ↑

[4] Госпожа Дъо Кайлю казва: „Неговите заповеди (на Луи XIV) били преиначавани, без негово знание били извършени жестокости, които той би наказал, ако имаше как да научи за тях“; господин Лувоа само се задоволявал всеки ден да му казва: „Еди-колко си души се покръстиха, както бях казал на Ваше Величество, само при вида на войниците.“ — Б.фр.изд. ↑

[5] „Сега отпускаш Твоя раб, Владико, според думата си, смиром; защото очите ми видяха Твоето спасение...“ (Лук. 2:29-30). — Б.пр. ↑

[6] Ако прочетете надгробното слово за Лъотелие от Босюе, канцлерът ще ви се стори праведен и велик човек. Ако прочетете „Анали“ на абат Дъо Сен Пиер, той е подъл и опасен царедворец, умел клеветник, за когото граф Дъо Грамон казвал, щом го видел да излиза от частна среща с краля: „Все едно гледам хищна белка, която е прегризвала пилешки вратове, как си облизва окървавената муцуна.“ — Б.а. ↑

[7] Неведнъж е писано, че във Франция има още три милиона предани на реформата. Това преувеличение е възмутително. Господин Дъо Бавил наброява по-малко от сто хиляди в Лангъодок и е точен. В Париж те не са и хиляда и петстотин; в много градове и в цели провинции изобщо липсват. — Б.а. ↑

[8] Кристин Понятовице, дъщеря на полски монах вероотстъпник, умряла през 1644 г. — Б.фр.изд. ↑

[9] Това обстоятелство би трябвало да се намира в истинските „Мемоари на маршал Дъо Вилар“. Първият том със сигурност е от него: той съвпада с видения от мен ръкопис; другите два са от друго, има разлика в стила. — Б.а. (Обстоятелството, цитирано от Волтер, наистина присъства в „Мемоарите на Вилар“. — Б.фр.изд.). ↑

ГЛАВА XXXVII. ОТНОСНО ЯНСЕНИЗМА

Калвинизмът неизбежно водел до граждански войни и подкопавал основите на държавите. Янсенизмът успявал само да поражда богословски спорове и словесни войни; реформаторите от шестнайсети век били разкъсали всички връзки, посредством, които римската църква удържала хората, били нарекли най-светите за нея неща идолопоклонство, били разтворили вратите на нейните обители и предали съкровищата ѝ на светски лица — едната фракция трябвало да унищожи другата. Действително няма страна, в която религията на Калвин и на Лутер да се е вестила, без да доведе до гонения и до войни.

Янсенистите обаче не нападали Църквата, не посягали към основните догми и богатствата ѝ, пишели само по абстрактни въпроси, ту против верните на реформата, ту против папските институции, и никъде не спечелили подкрепа; накрая тяхната секта била презряна почти в цяла Европа, макар немалко нейни последователи да били достойни за уважение покрай своите таланти и нрави.

В това време, когато хугенотите привличали сериозно вниманието, янсенизмът по-скоро обезпокоил Франция, без да я притесни; диспутите били привнесени от другаде, както се случва нередко. Първо един богослов от Льовен, наречен Мишел Бай, когото наричали „Байус“ според обичая на тогавашния педантизъм, решил да изведе към 1552 г. няколко съждения относно милостта и предопределението. Този въпрос, както и почти цялата метафизика, достига в дълбочина до лабиринта на съдбата и свободата, където цялата античност се е обърквала и където за човека липсва ръководна нишка.

Духът на любопитството, даден от Бог на човека, този необходим за познанието ни импулс, непрестанно ни отвежда отвъд целта, както и другите сили в душата ни, които, ако не ни тласкаха все по-далеч, вероятно не биха били толкова възбуждащи.

Спорило се е за всичко, което се знае и за всичко, което не се знае; ала диспутите на древните философи са били винаги мирни, докато богословите често стигат до кръвопролития и винаги — до бури.

Корделиерите, които си нямали представа за какво става дума, както и Мишел Бай, сметнали, че е извършено покушение против свободната воля и доктрината на Скот е в опасност: впрочем те таели гняв против Бай поради друг спор в почти същия дух и препратили седемдесет и шест съждения на Бай на папа Пий V. Сикст Квинт, който бил тогава главен пълномощник на корделиерите, съставил булата за осъждане през 1567 г.

Дали поради страх от компрометиране или поради отвращение да се разискват подобни тънкости, или поради безразличие и презрение към пропозициите от Льовен, седемдесетте и шест съждения били осъдени общо като еретични, водещи към ерес, неблагозвучни, нагли и подозрителни, без да се стига до каквито и да било подробности. Този метод предполага върховна власт и не оставя възможност за диспут. Льовенските богослови били много притеснени, когато получили булата; в нея имало особено една фраза, където в зависимост от запетая, поставена на едно или друго място, се осъждали или приемали твърдения на Мишел Бай: университетът проводил пратеничество до Рим, за да се разбере от Светия Отец къде трябва да бъде поставена запетаята. Римският двор си имал други грижи и в отговор пратил на фламандците екземпляр от булата, в който изобщо липсвала запетая: той бил съхранен в архивите. Архивикарият на име Морийон заявил, че булата на папата следва да бъде приета, „дори да съдържа грешки“ Политически Морийон бил прав; със сигурност е по-добре да се получат сто сбъркани були, отколкото сто селища да бъдат изпепелени, както постъпвали хугенотите и техните противници. Бай повярвал на Морийон и миролюбиво се отрекъл от написаното.

Подир няколко години Испания, пълна със схоластични автори и с напълно липсваща философска школа, дала на света йезуита Молина, който сметнал, че е открил как точно Бог действа върху своите създания и как те му се противят. Той отличил естествения ред и свръхестествения ред, предопределението към милост и предопределението към слава, възпиращата и съдействащата милост,

изобретил съвпадащата подкрепа, умереното познание и конгруизма. Умереното познание и конгруизмът били особено редки попадения: с умереното си познание Бог умело се допитвал до човешката воля, за да знае какво ще предприеме човекът, след като получи милостта му; после според употребата, до която ще доведе свободната воля, уреждал нещата тъй, че да подкрепи човека; уреждането на нещата представлявало конгруизмът.

Испанските доминиканци, които не проумявали това обяснение, също както и йезуитите, но им завиждали, написали, че книгата на Молина е „предвестник на Антихриста“.

Римският двор се заел с диспута, попаднал вече в ръцете на великите инквизитори, и съвсем мъдро призовал двете страни да замлъкнат, което и двете не сторили.

Най-сетне се стигнало до самия Климент VIII; за срам на човешкия разум цял Рим се включил в процеса. Един йезуит на име Аший Гаяр уверил папата, че има сигурен начин да се въдвори мир в църквата; той най-сериозно предложил да бъде прието непризованото предопределение, стига доминиканците да приемат умереното познание, и тогава двете системи някак щели да се съвместят. Доминиканците не се съгласили с уговорката на Аший Гаяр; известният сред тях Лемос подкрепил възпиращото съдействие в допълнение към активната добродетел: конгрегациите се развихрили, без да стигнат до съгласие.

Климент VIII умрял, без да успее да сведе до яснота аргументите за и против. Павел V възобновил процеса; тъй като обаче за него самия имало друг, по-важен, свързан с република Венеция, заставил да млъкнат конгрегациите, които били наречени й още биват наричани *de auxiliis*. Това название, само по себе си също толкова неясно, колкото и поставените въпроси, им било дадено, тъй като думата означава *помощ*, а в диспута ставало дума за помощта, която Бог дарява на слабата човешка воля. В крайна сметка Павел V заповядал на двете фракции да заживеят в мир.

Докато йезуитите налагали своето умерено познание и своя конгруизъм, Корнелий Янсений, епископ на Ипър, подновил някои от идеите на Бай в дебела книга за свети Августин, излязла от печат едва подир смъртта му; така станал водач на секта, без да си има понятие от това. Почти никой не е чел тази книга, довела до такива смутове, ала

Дю Верже дьо Оран, абат на Сен Сиран, приятел на Янсений, човек пламенен, макар и объркан и неясен в собствените си съчинения, дошъл в Париж и спечелил за каузата млади богослови и няколко старици. Йезуитите поискали от Рим да осъди книгата на Янсений като продължение на книгата на Бай и постигнали целта си през 1641 г.; в Париж обаче, във факултета по богословие, както и в учените среди, царели разногласия. Изглежда като че ли няма особено значение да мислим заедно с Янсений, че Бог заповядва невъзможни неща; това не е нито философско, нито утешително разсъждение; и все пак тайната наслада да принадлежиш към фракция, омразата, която си били навлекли йезуитите, стремежът към самоизтъкване и неуморимостта на съзнанието довели до създаването на секта.

Факултетът осъдил пет съждения на Янсений с вишегласие: петте съждения били точно извлечени от книгата по смисъл, но не и като точно предаден словоред. Шейсет богослови се обърнали към парламента с твърдението, че е извършена злоупотреба и камарата постановила страните да се явят.

Страните не се явили; иначе от една страна богослов на име Абер насъсквал духовете против Янсений; от друга страна прословутият Арно, възпитаник на Сен Сиран, защитавал янсенизма с буйно красноречие. Той ненавиждал йезуитите повече, отколкото одобрявал ефективната милост; бил и ненавиждан от тях, тъй като баща му, правник по занятие, се изказал шумно в полза на университета и против техния орден. Роднините му били спечелили голямо уважение като правници и военни; геният му и обстоятелствата, сред които се озовал, го насочили към словесна война и към ръководство на фракция — при подобни обстоятелства честолюбието отхвърля всеки друг път. Борил се срещу йезуитите и срещу преданите на реформата до осемдесетгодишна възраст; негово дело са сто и осем тома, от които почти никой не е сред добрите класически книги, увековечили времето на Луи XIV и пълнещи националните библиотеки. Всички тия произведения имали голям успех в своето време както поради славата на автора, така и поради разгорещеността на споровете. Разгорещеността е охладняла; книгите са забравени; остава онова, което просто е дело на разума: геометрията, вразумителната граматика, логиката, където той се изявява чудесно. Едва ли някой е бил раждан с по-философски дух; ала философията отпада при него поради

фракционерството, на което се посвещава, въвлякло в шейсетгодишни жалки школки диспути и нещастия, свързани с твърдоглавието, един ум, създаден, за да просвещава хората.

Университетът не постигнал съгласие относно прословутите пет съждения, епископите също били разделени: осемдесет и осем епископи на Франция писали общо до Инокентий X с молба да отсъди, а единайсет писали отделно, молейки го да не го прави. Инокентий X отсъдил; осъдил всяко от петте съждения поотделно, ала все тъй, без да цитира страниците, откъдето те били извлечени, както и текстовете преди и след тях.

Този пропуск, какъвто не би бил допуснат при частно дело дори в най-затътеното съдилище, бил налице и в Сорбоната, и при янсенистите, и при йезуитите, и при владетеля понтифекс. Смисълът на петте осъдени съждения със сигурност се съдържа у Янсений. Достатъчно е да бъде отворен трети том на парижкото издание от 1641 г. на страница 138, и четем дума по дума: „Всичко това доказва напълно и очевидно, че няма нищо по-сигурно и по-фундаментално в учението на свети Августин от това, че някои заповеди са невъзможни не само за неверниците и за заслепените и закоравелите, а и за верните, за праведните, независимо от волята и усилията им, според силите, които имат; и няма милост, която да направи тези заповеди възможни.“ На страница 165 можем също да прочетем, че „според свети Августин Иисус Христос не е умрял за всички хора“.

Кардинал Мазарини приема булата на папата при единодушие на духовенството: тогава бил в добри отношения с папата; не обичал янсенистите и с основание ненавиждал фракционерството.

Като че ли настъпил мир за Църквата във Франция; янсенистите обаче изписали толкова писма, свети Августин бил толкова цитиран, задействани били толкова жени, че подир приемането на булата янсенистите се нароили повече от всякога.

Един свещеник от „Сен Сюлпис“ отказал опрощение на господин Дьо Лианкур, защото се твърдяло, че не вярвал, че петте съждения ги има у Янсений, и бил приютит в дома си еретици. Това бил нов скандал и нов повод за писаници. Обадил се богословът Арно; в ново писмо до херцог и пер — истински или въображаем — той изтъкнал, че осъдените съждения на Янсений ги няма при Янсений, но пък ги имало при свети Августин и при много от Отците на Църквата;

и добавил, че „свети Петър е бил праведник, за когото милостта, без която не можем нищо, я е нямало“.

Вярно е, че свети Августин и свети Хризостом са казали същото; само дето нещата се променят в зависимост от конюнктурата и Арно се излязъл виновен. Говорело се, че във виното на светите отци трябва да се налива вода; нещо, което е съвсем сериозно за едни, става повод за шеги при други. Факултетът се събрал, дори канцлерът Сегие дошъл от името на краля: Арно бил осъден и изключен от Сорбоната през 1654 г. Присъствието на канцлера сред богословите придало на нещата деспотичност, която на допаднала на обществеността; старанието залата да бъде претърпкана от богослови и от монаси просяци, които не били свикнали да бъдат по толкова мнозина наведнъж, кара Паскал да напише в своите „Провинциални писма“ че „по-лесно е да се намерят монаси, отколкото мислещи хора“.

Повечето от тези монаси не приемали конгруизма, умереното познание, своенравната милост на Молина; те подкрепяли представата за достатъчна милост, към която волята може да се приобщи и никога не се приобщава; за ефективна милост, срещу която може да се противостои, ала това не става; внасяли яснота, като казвали, че може да се противостои разделно на милостта, но не и съставно.

Тези възвишени неща са малко в разрез с човешкия разум, ала позицията на Арно и на янсенистите била прекалено близо до чистия калвинизъм. Тъкмо оттук тръгвал спорът между гомаристите и арминианите. Той разделил Холандия, както янсенизмът разделя Франция; в Холандия обаче всичко се превръща в политика, а не в диспут на лениви хора; заради него по ешафода потича кръвта на държавния секретар Барневелт: ужасяващо насилие, от което холандците се гнусят днес, след като очите им се отвориха за абсурдността на тези диспути, за ужаса на гоненията и за превъзходната потребност от търпимост, изповядвана от мъдреците, управляващи не според мимолетните възторзи на онези, които спорят. Този диспут довежда във Франция само до пастирски послания, до були, до официални писма и до брошури, тъй като имало и по-важни източници на конфликти.

Арно само бил изключен от факултета. Тази дребна несгода му докарала безброй приятели; иначе и той, и янсенистите винаги трябвало да противостоят срещу Църквата и папата. Едно от първите

действия на Александър VII, приемника на Инокентий X, било да поднови отричането на петте съждения. Епископите на Франция, които вече били изготвили документ, съчинили нов, завършващ с думите: „Осъждам в сърцето и с устата си петте съждения, съдържащи се в книгата на Корнелий Янсений, чието учение не е учението на свети Августин, обяснено зле от Янсений.“

Впоследствие трябвало да се подкрепя тази формулировка; епископите я представили в своите епархии на всички подозрителни лица. Пожелали тя да бъде подписана и от монахините в Пор Роаял дьо Пари и в Пор Роаял де Шан. Двете обители били светилища на янсенизма, били подвластни на Сен Сиран и на Арно.

Те били основали край манастира Пор Роаял де Шан школа, в която се били оттеглили значителен брой добродетелни, но твърдоглави учени, събрали се поради общите си виждания и обучавали подбрани млади хора. От тази школа излиза Расин, световен поет, познал най-добре човешкото сърце. Паскал, първенец сред френските сатирици — Депрео си остава втори, бил силно свързан с тези знаменити и опасни самотници. Представили за подпис документа на девойките от Пор Роаял дьо Пари и от Пор Роаял де Шан: те отговорили, че не могат добросъвестно да признаят подир папата и епископите, че петте съждения се намират в книгата на Янсений, която не били чели, че най-вероятно мисълта му не е схваната, че можело петте съждения да са погрешни, но че Янсений не бърка.

Това заинатяване раздразнило двора. Цивилният наместник Д'Обре (все още нямало полицейски наместник) отишъл да изкара от Пор Роаял де Шан всички самотници, оттеглили се там, и всички обучавани от тях млади хора. Чула се заплаха, че двата манастира ще бъдат закрити. Спасило ги чудо.

Госпожица Перие, пансионерка в Пор Роаял дьо Пари, племенница на известния Паскал, я боляло окото; в Пор Роаял прибягнали до церемонията с целуване на един от тръните на венеца, положен някога върху главата на Иисус Христос. Трънът бил отскоро в Пор Роаял. Не е много лесно да се докаже как е бил съхранен и пренесен от Йерусалим до предградието „Сен Жак“. Болната го целунала; подир известен брой дни била излекувана. Веднага било заявено и удостоверено, че за миг е била излекувана от безнадеждна

фистула на слъзния канал. Девојката починала чак през 1728 г. Лица, живели дълго с нея, са ме уверявали, че излекуването ѝ траяло доста дълго, което е и най-правдоподобно: неправдоподобно е, че Господ, който не извършва чудеса, за да обърне към нашата религия деветнайсет двайсети от земните жители, за които тази религия е непозната или бива ненавистна, внезапно би прекъснал общия ход на природата в полза на едно момиченце, за да оправдае дванайсетина монахини, твърдящи, че Корнелий Янсений не е написал десетината реда, които се смятат за негови, или ги е написал с друга цел, а не с онази, която му е вменена.

Чудото се разчуло до такава степен, че йезуитите писали против него. Отец Анна, изповедник на Луи XIV, публикувал „Всуе, янсенисти — по повод чудото, което уж станало в Пор Роаял, от един католически богослов“. Анна не бил нито богослов, нито учен. Той сметнал, че доказва как ако един трън е пристигнал от Юдея в Париж, за да излекува малката Перие, това изтъква как Иисус е умрял за всички, а не само за мнозина. Всички освиркали отец Анна. Тогава йезуитите също захванали да вършат чудеса, ала не им провървяло — по онова време се харесвали единствено янсенистките. Няколко години по-късно последвало друго чудо. Една сестра Жертрюд била излекувана в Пор Роаял от оток на крака. Събитието не пожънало успех: времето му било отминало; пък и сестра Жертрюд нямала за чичо човек като Паскал.

Йезуитите, зад които заставали папите и кралете, били напълно отхвърлени от волята на народите: за тях непрестанно се разказвали стари истории за опита за убийство на Анри Велики, замислен от Бариер и изпълнен от техния възпитаник Шател; за мъките на отец Гинар, за прогонването им от Франция и от Венеция, за барутния заговор в Лондон, за Севилския банкрут. По всякакъв начин се мъчели да ги изкарат зловредни. Паскал сторил нещо повече, направил ги смешни. Публикуваните му тогава „Провинциални писма“ били образец за красноречие и шеговитост. И най-добрите комедии на Молиер са безсолни пред първите провинциални писма; Босюе не е дал нищо по-възвишено от последните.

Вярно е, че цялата книга се основава върху една невярна предпоставка: екстравагантните мнения на множество испански и фламандски йезуити умело се приписват на цялото общество. Те биха

лъснали също и при доминиканските и францискански казуисти, но целта били единствено йезуитите. В писмата се доказва, че те имат ясното намерение да навредят на нравите на хората — намерение, което никоя секта, никоя общност никога не е имала и не може да има. Ставало дума обаче не за истината, а да се позабавлява публиката.

Йезуитите не разполагали тогава с нито един добър писател, та да заличат безчестието, в което ги запокитва най-добре написаната книга, излизала дотогава във Франция. Въпреки всички свади обаче им се случило почти същото, каквото и на кардинал Мазарини: хора като Бло, Марини и Барбансон накарали цяла Франция да му се смее — той обаче си бил господар на Франция. Отците успели да изгорят „Провинциалните писма“ с решение на парламента на Прованс (9 февруари 1657 г.); въпреки това били смешни и нацията съвсем ги възненавидяла.

Отговорните монахини от абатство Пор Роаял дьо Пари били арестувани от двеста гвардейци и разпръснати по други манастири; оставени били само онези, които се съгласили да подпишат документа. Разпръсването на монахините било новина за Париж. Сестра Пердро и сестра Пасар, които подписали и накарали и други да се подпишат под изявлението, станали тема за шеги и песни, от които градът бил зял благодарение на ленивите хора от онзи вид, за които всичко е забавно и които винаги се присмиват, докато убедените пъшкат, разбунтуваните редят речи, а правителството действа.

Гоненията заякчили янсенистите. Четирима прелати — Арно, епископ на Анже, брат на богослова; Бюзанвал от Бове; Павийон от Але и Коле от Памие — същият, който впоследствие възроптал срещу Луи XIV заради Регалата — се обявили против документа. Това било ново изявление, съставено лично от папа Александър VII, всъщност съвсем същото като първите, получено във Франция от епископите и от парламента. Възмутен, Александър VII назначил девет френски епископа, които да съдят четиримата прелати отстъпници. Тогава нещата съвсем се влошили.

Ала тъкмо когато всичко било пламнало около въпроса дали петте съждения ги има у Янсений или не, Роспилиози станал папа под името Климент IX и успокоил настроенята за известно време. Той настоял четиримата епископи не чисто и просто да подпишат документа, а да го сторят искрено: така излизало, че хем петте

съждения са осъдени, хем май не са извлечени от Янсений. Четиримата епископи дали някои пояснения; италианската ведрост укротила френската свадливост. Само един човек вместо друг осъществил този мир, който бил наречен мир на Климент IX, та дори „мир на Църквата“, макар да ставало дума само за един диспут, неизвестен или пренебрегнат навсякъде из останалия свят. Явно след Бай папите винаги се стремят да потушават противоречията, при които настъпват несъгласия, и да заставят страните да поучават в един дух, който всички разбират — нещо съвсем разумно; само дето все става дума за живи хора.

Правителството освободило затворените в Бастилията янсенисти, сред които и Саси, автора на версията на Завета. Върнали изпратените в изгнание монахини: те подписали искрено и сметнали, че чрез тази дума побеждават. Арно излязъл от скривалището, където се бил притаил, бил представен на краля, приет от нунция, посрещнат от обществеността като Отец на Църквата: оттогава се зарекъл да се бори единствено с калвинистите; било му необходимо да воюва. Спокойното време го довело да създаде книгата „Вечността на вярата“, за която му помогнал Никол; това била и темата на големия спор между тях и преподобния Клод, спор, при който и двете страни се сметнали за победили, както си му е редът.

Мирът на Климент IX, спуснат на не особено миролюбиви духове, които все тъй упорствали, се оказал съвсем краткотраен; и двете страни не престанали с подмолните заговори, интригите и оскърбленията.

Херцогиня Дьо Лонгвил, сестра на великия Конде, твърде известна покрай гражданските войни и любовните си връзки, била остаряла, нямала си занимание и станала набожна; и понеже ненавиждала двора, а имала нужда от интриги, се писала янсенистка. Тя изградила квартири при Пор Роаял де Шан, където понякога се оттегляла със самотниците. Това било времето на техния разцвет. Арно, Никол, Льомер, Ерман, Саси, доста хора, които не били толкова известни, но имали заслуги и репутация, се събирали при нея: заменяли духовитостта на сбирките в двореца в Рамбуе на херцогиня Дьо Лонгвил със сериозни разговори и с онзи мъжки, енергичен и жив дух, който отличавал книгите и беседите им. Те доста спомогнали във Франция да се развие добрият вкус и истинското красноречие; за

жалост държали особено да разпространяват своите идеи. Самите те били сякаш доказателство за фаталистичната система, заради която ги корели; като че ли се стремели неуморно да си спечелват неприятности заради химери, след като можели да се радват на голямо уважение и на щастлив живот, ако се откажели от напразните диспути.

1679 г. Фракцията на йезуитите, все тъй бясна заради „Провинциалните писма“, ги преследвала безпощадно. Понеже не можела да заговорничи покрай Фрондата, госпожа Дьо Лонгвил заговорничела покрай янсенизма. Събирали се в Париж, ту при нея, ту при Арно. Кралят, решен да се пребори с калвинизма, не искал нова секта. Той отправил заплахи; накрая Арно, опасявайки се от въоръжените си неприятели с владетеля зад тях, след като загубил подкрепата на вече покойната госпожа Дьо Лонгвил, решил да напусне завинаги Франция и да се установи в Нидерландия като непознат за всички там, без средства, дори без прислуга — а племенникът му е бил министър; самият той е можел да стане кардинал; отказал се от всичко това заради удоволствието да пише свободно. Живял до 1694 г. в убежище, непознато за светските среди, известно само на неговите приятели, все тъй пишел, все тъй философски посрещал несгодите и до последния си миг давал примера на една чиста, силна и непоколебима душа.

Неговата фракция била неизменно преследвана от католическата Нидерландия, неслучайно наречена „покорна“, където булите на папата били закон. Същото и дори в по-голяма степен било във Франция.

Странно е, че проблемът „дали петте съждения действително ги има при Янсений“ си оставал единствен повод за подмолната частна война. Определянето на фактологията и на правото било важно за умовете. Най-сетне през 1701 г. бил поставен богословският въпрос, който буквално излагал съвестта на изпитание: „Би ли било редно да се причестява човек, подписал заявлението, вярвайки дълбоко в сърцето си, че папата и дори Църквата може да грешат спрямо фактите?“ Четирийсет богослови се подписали, че такъв човек може да бъде опростен.

Войната се развихрила отново. Папата и епископите държали да им се вярва според фактите. Ноай, архиепископът на Париж, разпоредил, че правото е Божие дело, а фактите — въпрос на човешка

вяра; останалите, та дори и архиепископът на Камбре Фенелон, който не харесвал господин Дьо Ноай, настояли, че и фактите са Божие дело. Вероятно по-добре би било да си дадат труда да цитират пасажии от книгата; това така и не било сторено.

През 1705 г. папа Климент XI издал булата *Vineam Domini*, с която наредил да се вярва на фактите, без да се пояснява дали са божие или човешко дело.

Нещо ново било за Църквата булите да се приподписват от девойки: тази чест отново била предложена на монахините от Пор Роаял де Шан. Кардинал Дьо Ноай бил заставен да им изпрати булата, за да бъдат изпитани. Те я подписали, без да накърнят мира на Климент IX, като отминали с уважително мълчание въпроса за фактите.

Не се знае кое е по-странно — дали признанието, за което настоявали спрямо тези девойки, че пет съждения се съдържали в книга на латински, или заинатеният отказ на тези монахини.

Кралят поискал от папата була, за да закрие манастира им; кардинал Дьо Ноай ги лишил от причастие; адвокатът им бил затворен в Бастилията; всички монахини били разпръснати, поотделно изпратени в не толкова непокорни манастири; през 1709 г. полицейският наместник разрушил до основи постройката; накрая през 1711 г. изровили трупите от църквата и гробището и ги пренесли другаде.

Смутовете не били премахнати с премахването на манастира: янсенистите все тъй искали да заговорничат, а йезуитите се стремели да развиват дейност. Отец Кенел, свещеник от парижкия калвинистки храм „Оратоар“, приятел на известния Арно, който бил край него до последния му миг, бил съчинил още през 1671 г. сборник с набожни разсъждения по текстовете на Новия Завет. Книгата съдържа откровения, които изглеждат добронамерени към янсенизма; те обаче се губят сред множеството свети максими, изпълнени с вяра, която печели сърцата, така че произведението било посрещнато с всеобщо одобрение. Доброто в него лъха отвсякъде, а злото трябва да се търси. Доста епископи го похвалили силно още при появата му и затвърдили похвалите, след като авторът доусъвършенствал книгата. Зная, че абат Рьонодо, един от най-учените хора във Франция, при пребиваването си в Рим през време на първата година от служението на Климент XI един

път посетил папата, който обичал учените и сам бил учен, и го заварил да чете книгата на отец Кенел. Папата казал: „Ето една отлична книга. В Рим нямаме човек, способен да пише така: бих искал да привлека автора при себе си.“ Същият този папа впоследствие осъжда книгата.

Въпреки всичко не бива хвалебствията на Климент XI и цензурата, наложена след хвалебствията, да се възприемат като противоречие. При четенето можем да бъдем развълнувани от внушителната красота на едно произведение, а после да осъдим скритите му слабости. Един от прелатите, одобрили най-искрено във Франция книгата на Кенел, бил архиепископът на Париж кардинал Дьо Ноай. Той бил негов закрилник още като епископ на Шалон и книгата му била посветена. Този кардинал, добродетелен и учен, добър човек, влюбен в мира, защитавал няколко янсенисти, без сам да бъде такъв, и не обичал никак йезуитите, без да им вреди и без да се бои от тях.

Йезуитите вече се радвали на голямо влияние, откакто отец Дьо Лашез, изповедник на Луи XIV, всъщност ръководел галиканската църква. Отец Кенел, който се боял от тях, се бил оттеглил в Брюксел заедно с учения бенедиктинец Жерброн, с един свещеник на име Бригод и още неколцина като него: бил им станал водач подир смъртта на прословутия Арно и подобно на него се наслаждавал на приятната слава да разполага с тайна империя, независима от владетелите, да властва над умове и да бъде водач на една фракция, съставена от просветени люде. По-разгърнати от тази фракция, по-могъщи от нея, йезуитите скоро измъкнали Кенел от усамотението му. Те подели гонение против него пред Фелипе V, който бил още господар на Нидерландия, както били преследвали неговия вдъхновител Арно пред Луи XIV. Извоювали заповед от краля на Испания самотниците да бъдат арестувани. Кенел се озовал в затвора на архиепископството на Мехелен. Един благородник, който смятал, че янсенистите ще го направят богат, ако освободи водача им, пробил стените и организирал бягството на Кенел, който се оттеглил в Амстердам, където умира през 1719 г., достигнал дълбока старост, след като съдейства в Холандия да бъдат основани няколко янсенистки църкви — скромно паство, което се топи всекидневно.

Когато го арестували, отнели цялата му документация и открили, че има оформена същинска партия. Налице било копие на стар договор между янсенистите и Антоанет Буриньон, известна с виденията си

богата жена, която била закупила от името на своя духовен водач остров Нордстранд край Холщайн, за да се събират там хората от мистичната секта, която желаела да основе.

Въпросната Буриньон била отпечатала със свои средства деветнайсет дебели тома с набожни мечтания и била пръснала половината си богатство, за да печели привърженици. Успяла само да стане смешна, та дори и да си навлече неприятностите, свързани с всяко нововъведение. Накрая се отчаяла, че някога ще може да се установи на своя остров и го препродала на янсенистите, които също не успели да се настанят там.

Сред ръкописите на Кенел открили и друг проект, който можел да се окаже по-зловреден, ако не бил безумен. През 1684 г. Луи XIV бил изпратил в Холандия граф Д'Аво с пълномощия да приеме с двайсетгодишно примирие великите сили, които биха желали да получат достъп до страната, а янсенистите под името *ученици на свети Августин* се опитали да се включат в примирието, сякаш наистина били грамадна фракция, каквато тъй дълго били калвинистите. Смътното хрумване си останало неизпълнено; все пак предложенията за мир на янсенистите спрямо краля на Франция били написани черно на бяло; в проекта личал стремеж да се изкарат твърде внушителни, а това само по себе си било престъпно. Било лесно да бъде убеден Луи XIV, че те са опасни.

Той не бил достатъчно образован, за да знае, че спекулативните мнения отпадат сами, ако не им обръщаме внимание. Превръщането им в държавен въпрос им придавало без нужда тежест. Лесно било книгата на отец Кенел да бъде разглеждана като вредна, след като авторът бил смятан за бунтовник. Йезуитите настояли кралят лично да поиска от Рим книгата да бъде осъдена: по такъв начин щял да бъде осъден кардинал Дьо Ноай, който ревностно я бил защитавал. Не без основание те се ласкаели от мисълта, че папа Климент XI ще уязви архиепископа на Париж. Редно е да се знае, че когато Климент XI бил кардинал Албани, поръчал да бъде отпечатана една съвсем молинистка книга на неговия приятел кардинал Сфондрато, а господин Дьо Ноай нападнал книгата. Било естествено да се предположи, че станалият папа Албани ще отвърне подобаващо на подкрепата, дадена на Кенел, заради стореното против подкрепата, дадена на Сфондрато.

Точно тъй станало: към 1708 г. папа Климент XI издал декрет против книгата на Кенел. Тогава обаче светските събития попречили изникналият духовен проблем да бъде решен: дворът бил недоволен от Климент XI, който бил признал ерцхерцог Карл за крал на Испания, след като бил признал Фелипе V. Изнамерили неточности в неговия декрет; той не бил приет във Франция; свадите позатихнали до смъртта на отец Дьо Лашез, изповедника на краля, благ човек, покрай когото пътищата за примирие били винаги открити и който имал добро отношение към кардинал Дьо Ноай като към съюзник на госпожа Дьо Ментьонон^[1].

Йезуитите имали възможност да излъчат изповедник на краля, както и почти на всички католически владетели: тази привилегия се падала на техния орден, който не водел до почетни санове. Онова, което техният основател бил възприел поради смирение, се било преобразило в знак на величие: колкото повече стареел Луи XIV, толкова по-значим бил постът на неговия изповедник. Този пост бил даден на Лютелие, син на прокурор от Вир в Долна Нормандия, един мрачен, пламенен, непоколебим човек, който скривал насилническата си природа под привидна флегматичност. Той сторил всичкото зло, на което бил способен, на този пост, от който с лекота може да бъде внушено всичко и да бъдат погубени онези, които лицето мрази — а той лелеел и лични отмъщения. Янсенистите били издействали Рим да осъди една негова книга за китайските церемонии; той имал зъб на кардинал Дьо Ноай и нищо не можело да го спре. Объркал цялата Църква на Франция; през 1711 г. съставил писма и постановления, които епископите трябвало да подпишат; изпратил им обвинения срещу кардинал Дьо Ноай, а те трябвало само да положат имената си под тях. В светските отношения подобни дела биват наказвани; те били разкрити и въпреки това успели^[2].

Изповедникът на краля се обърнал към съвестта му, а и авторитетът му бил накърнен от мисълта за бунтовническа фракция. Напразно кардинал Дьо Ноай поискал справедливо отношение въпреки тези несправедливи и потайни козни; изповедникът обяснил, че си е послужил с мирски пътища за успеха на божествени задачи; и понеже действително защитавал авторитета на папата и единството на Църквата, самият казус бил в негова полза. Кардиналът се допитал до дофина, херцога на Бургундия, ала той си бил съставил мнение според

писмата и приятелите на архиепископа на Камбре. Човешката слабост има място във всички сърца: Фенелон не бил още достатъчно философски настроен, та да забрави, че кардинал Дьо Ноай бил съдействал за осъждането му; Кенел пък плащал заради госпожа Гийон.

Кардиналът не получил подкрепа и от госпожа Дьо Ментьонон. Този случай е показателен за характера на дамата, която никога нямала своя позиция, а се стремяла винаги да се съобразява с краля — три реда от нейната ръка, написани до кардинал Дьо Ноай, разкриват как да възприемаме и самата нея, и интригата на отец Лютелие, и поведението на краля, и цялата конюнктура. „Познавате ме достатъчно, за да сте наясно как се отнасям към новите факти; поради доста причини обаче ми се налага да замълча. Не е моя работа да съдя или да осъждам; аз само мълча и се моля за Църквата, за краля и за Вас. Дадох Вашето писмо на краля и то бе прочетено: само това мога да Ви кажа, обзета от дълбока тъга.“

Притиснатият от един йезуит кардинал архиепископ отнел правото да проповядват и изповядват на всички йезуити, освен на най-хрисимите и умерени сред тях. Санът му давал опасното право да попречи на Лютелие да изповядва краля; той обаче не посмял да вбеси дотам своя враг^[3]. Писал на госпожа Дьо Ментьонон: „Опасявам се, да не би да съм прекалено отстъпчив спрямо краля, като давам права на оня, който изобщо не ги заслужава. Моля се Богу да му вдъхне разбиране колко е опасно за него да доверява душата си на човек с подобен характер^[4].“

В доста мемоари четем как отец Лютелие твърдял, че трябва или той да изгуби своя пост, или кардиналът. Правдоподобно е да го е мислил, но едва ли го е казал.

Когато духовете се размирят, и двете страни извършват пагубни постъпки. Поддръжници на отец Лютелие, епископи, които се надявали на кардиналски шапчици, използвали кралския авторитет, за да лумне пламък от искрите, които можело да бъдат угасени. Вместо да постъпят както Рим, който неведнъж бил призовавал към мълчание двете фракции, вместо да озаптят един монах и да усмирят кардинала, вместо да забранят тези битки подобно на дуелите и да заставят всички свещеници, както и всички благородници, да бъдат полезни, без да стават опасни, вместо най-сетне да притиснат двете фракции под

тежестта на върховната власт, подкрепяна от разума и от всички магистрати, Луи XIV сметнал за добре да си навлече сам от Рим обявяване на война, като получил в отговор оттам прословутата конституция *Unigenitus*, изпълнила по-нататък живота му с горчивина.

Йезуитът Лютелие и неговата фракция изпратили в Рим сто и три съждения, които да бъдат осъдени: светият официй забранил сто и едно. Булата била спусната през месец септември 1713 г.: още с пристигането ѝ срещу нея се обявила почти цяла Франция. Кралят я бил поискал, за да не настъпи разкол, а тя почти го предизвикала: поплакът бил всеобщ, тъй като измежду сто и едното съждения имало такива, които според всички съдържали най-невинен и напълно нравствен смисъл. В Париж бил свикан голям епископски събор: четирийсет прелати приели булата поради необходимостта от мир; дали обаче и обяснения към нея, за да успокоят обществеността. На папата бил изпратен само протокол за приемането, промените били заради хората: така бил направен опит да бъдат удовлетворени и понтифексът, и кралят, и множеството. Кардинал Дьо Ноай обаче, както и други седем епископи, присъствали на събора, не се съгласили нито с булата, нито с поправките към нея: те писали до папата, че очакват въпросните поправки от страна на Негово Светейшество. Това било едно учтиво предизвикателство: кралят не го допуснал; той попречил писмото да замине, отпратил епископите в техните епархии и забранил на кардинала да се появява в двора. Тормозът спечелил на архиепископа още по-голямо уважение от обществеността: към него се присъединили още седем епископи. Било истинско разделение сред епископите, сред цялото духовенство, сред религиозните ордени. Всички признавали, че не ставало дума за фундаментални религиозни истини; и все пак помежду духовете се водела гражданска война, сякаш ставало дума да се отмени християнството, при което и от двете страни имало политически кроежи като при най-обикновен светски казус.

Плод на кроежите бил опитът конституцията да бъде приета от Сорбоната. Тя не събрала повечето гласове; въпреки това била регистрирана. Министерствата едва се оправяли със заповедите, изпращащи опозиционерите в затвора или в изгнание.

1714 г. Булата била регистрирана в парламента със съответните забележки относно обичайните права на короната, относно свободите

на галиканската църква, относно властта и юрисдикцията на епископите; ала въпреки послушанието се долавял скрит вопъл. Кардинал Дьо Биси, един от най-пламенните защитници на булата, признал в едно свое писмо, че и в Женева не биха я приели по-зле, отколкото в Париж.

Духовете се бунтували най-вече срещу йезуита Льотелие. Нищо не дразни повече от могъществото на един монах: властта му ни се струва кощунство спрямо неговия обет; ако пък и злоупотребява с тази власт, направо става отвратителен. Отдавна всички затвори били пълни с граждани, обвинени в янсенизъм. Луи XIV, несведущ в тези въпроси, бил уверяван, че това е дълг на един прехристиянски крал и че греховете му ще бъдат опростени само ако преследва еретиците. Най-срамното е, че на йезуита Льотелие били препращани копия от разпитите на несретниците. Никога правосъдието не е било тъй сквернено; никога низостта не е била проявявана в по-пълна мяра спрямо властта. През 1768 г. в главната квартира на ордена на йезуитите бяха открити тия паметни свидетелства за тяхната тирания, след като те най-сетне понесоха наказанието за своите изстъпления и бяха прогонени от всички парламенти в кралството, от волята на нацията и накрая от едикт на Луи XV. Льотелие се осмелил да се възползва от положението си дотам, че предложил кардинал Дьо Ноай да бъде низвергнат на национален събор. Ето как един монах се стремил да си отмъсти с посредничеството на своя крал, на своя довереник, на своята религия.

За да бъде подготвен този събор, на който трябвало да бъде низвергнат един човек, станал любим на Париж и на Франция поради чистотата на своите нрави, поради мекотата на своя характер, а още повече и поради преследванията, Луи XIV бил убеден да регистрира в парламента изявление, според което всеки епископ, не приел ясно и просто булата, се задължавал да я подпише или да бъде съден със строгостта на каноните. Едиктът бил съставен от канцлера Воазен, държавен секретар по военните въпроси, твърд и деспотичен човек. Главният прокурор Агсо, по-наясно от канцлера Воазен със законите на кралството и притежаващ тогава душевната сила на младостта, отказал категорично да се ангажира с такъв документ. Първият председател Дьо Мем изразил гласно пред краля какви ще бъдат последствията. Работата се проточила. Кралят вече умираше.

Злощастните свади вгорчили и съкратили последните му мигове. Безжалостният му изповедник изтощавал отслабналия владетел с настоявания да довърши едно дело, което нямало да увенчае паметта за него: възмутените прислужници на два пъти не го допуснали в стаята на краля, а накрая се договорили с него да не му говори за конституцията. Владетелят умира и всичко се променя.

Херцог Д'Орлеан, регент на кралството, първо премахва цялата форма на управление на Луи XIV, въвежда съвети към службите на държавните секретари и съставя вероизповеден съвет с председател кардинал Дьо Ноай. Йезуитът Лютелие, ненавиждан от обществото и не особено обичан от своите, бива изселен.

Епископите, не одобрили булата, отправят призови за нов събор, който обаче така и не се състоява. Сорбоната, свещениците от парижката епархия, монашески ордени изискват същото; накрая кардинал Дьо Ноай прави свой събор през 1717 г., ала отначало не е искал той да стане публичен. Твърди се, че заключенията са отпечатани въпреки неговото несъгласие. Църквата на Франция си остава разделена на две фракции: приемащи и отхвърлящи. Приемащи са стоте епископи, присъединили се при властта на Луи XIV заедно с йезуитите и капуцините; към отхвърлящите се причисляват петнайсет епископи и цялата нация. Приемащите твърдят, че са на страната на Рим; другите — на страната на университетите, парламентите и народа. Печатат се том подир том, писмо подир писмо. Избухват взаимни упреци в схизматизъм и ерес.

Един архиепископ на Реймс на име Май, виден и щастлив привърженик на Рим, поставя името си върху две писания, които парламентът разпорежда да бъдат изгорени от палач. Когато архиепископът научава това, заръчва да се пее *Te Deum*, благодарейки на Бога, че е оскърбен от схизматиците. Бог го възнагражда: той става кардинал. Един епископ на Соасон, наречен Ланге, получава същото отношение от парламента и изтъква пред институцията, че „не тя е в правото си да го съди, та дори и за престъпление срещу владетеля“ — той бива осъден на глоба от десет хиляди ливри; регентът обаче не се съгласява той да ги плати — заявил, че се бои да не би и той да стане кардинал.

Рим затрупва властта с укори; водят се тежки преговори; отправят се призови и контрапризови — всичко това заради няколко

забравени днес пасажа от книгата на осемдесетгодишен свещеник, живял от милостиня в Амстердам.

Безумието на финансовата система съдейства за завръщането на мира в Църквата повече, отколкото е прието да се смята. Обществеността се хвърля яростно в търговията с акции: алчността на хората, възбудена от възможността, е тъй всеобща, че вече няма кой да слуша приказки за янсенизъм и за були; Париж не им обръща внимание, както и на войната по границите с Испания. Бързо натрупаните и невероятни тогавашни богатства, луксът и насладите, доведени до крайност, налагат мълчание на спорещите поради духовни съображения; удоволствията осъществяват неосъщественото от Луи XIV.

Херцог Д'Орлеан използва тази конюнктура, за да обедини Църквата на Франция. Той има своя политически интерес: опасява се да не би по някое време да настрои против себе си Рим, Испания и сто епископи.

Налага се кардинал Дьо Ноай не само да приеме тази конституция, която смята за скандална, а и да оттегли своите смятани за напълно законосъобразни призови; така от него се изисква дори повече, отколкото напразно пожелава неговият благодетел Луи XIV. Херцог Д'Орлеан среща най-силен отпор от страна на парламента, изпратен от него в Понтоаз. Въпреки това се справя с всичко. Съставя се цялостна доктрина, която почти задоволява двете фракции; кардиналът е принуден да заяви, че най-сетне ще се покори. Херцог Д'Орлеан отива лично на разширения съвет с благородниците и перовете, за да се регистрира един едикт, разпореждащ приемането на булата, прекратяването на призивите, човечност и мир. Парламентът, уязвен от представянето пред този висш съвет на декларации, които би следвало той да приеме, заплашен с изселване от Понтоаз в Блоа, регистрира регистрираните решения на разширения съвет не без известни възражения — сиреч при спазване на свободите на галиканската църква и на законите на кралството.

Кардиналът архиепископ, обещал да смени позицията си при послушание от страна на парламента, най-сетне се вижда принуден да спазва дадената дума; изявлението с неговото отричане на дотогавашното мнение бива обнародвано на 20 август 1720 г.

Дюбоа, новият архиепископ на Камбре, син на аптекар от Брив ла Гаярд, впоследствие кардинал и министър-председател, има най-голяма роля в това дело, при което мощта на Луи XIV се оказва недостатъчна. Едва ли някой не знае за поведението, начина на мислене и нравите на този министър. Безпътният Дюбоа надделява над набожния Ноай. Помним с какво пренебрежение херцог Д'Орлеан и неговият министър говорят за прекратените от тях свадни, с каква насмешка се отнасят към противоречието, разпалило малката война. Пренебрежението и насмешката се поставят в услуга на мира. Всеки накрая се отказва да се сражава в спорове, които са станали забавни за хората.

Оттогава всичко, наричано във Франция янсенизъм, квиетизъм, були и богословски спорове, бива значително принижено. Няколко несъгласни епископи си остават упорито на противно мнение.

Някои известни епископи и няколко безвестни духовни лица обаче си остават верни на своя янсенистки ентузиазъм: те остават убедени, че Бог ще унищожи земята, след като някакъв си лист хартия, наречен була, отпечатан в Италия, бива приет във Франция. Ако само бяха обозрели върху някой глобус малкото място върху него, заето от Франция и от Италия, и малкото значение на провинциалните епископи и на обичайните енорийски пасоми, не биха писали, че Господ ще съсипе целия свят от любов към тях, а следва да признаем, че това не се и случва. Кардинал Дьо Фльори обезумява в друга посока, възприемайки набожните непрокопсаници като опасни за държавата.

Впрочем той иска да се хареса на папа Бенедикт XIII от стария род Орсини — възрастен заинатен монах, смятащ, че булите са дело на самия Бог. Орсини и Фльори свикват малък събор в Амбрен, за да осъдят Соанен, епископ на селцето Сене, който е на осемдесет и една години, бивш свещеник в „Оратоар“ и янсенист, по-упорит дори от папата.

Председател на събора е Тансен, архиепископ на Амбрен, който страстно се стреми да получи кардиналска шапчица, а не да подкрепя някаква си була. Парламентът го е преследвал като практикуващ симония, а обществеността го познава като свещеник прелюбодеец и непочтен играч на комар. Той обаче успява да приобщи към Църквата банкера Лоу^[5], генерален контролор, като от шотландски

презвитерианец го преобразява във френски католик: това добро дело донася много пари на покръстителя, както и архиепископството на Амбрен.

Соанен е смятан за светец в цялата провинция. Симонистът осъжда светеца, низвергва го от епископството и от свещенството и го вкарва в планински бенедиктински манастир, където осъденият се моли за покръстителя до деветдесет и три годишна възраст.

Съборът, осъждането, а най-вече председателят на събора възмуцават цяла Франция; подир два дни никой вече не ги и споменава.

Злощастната янсенистка фракция прибъгва до чудеса, обаче вече липсва вкус към чудесата. Един стар свещеник от Реймс на име Рус, починал, както се казва, като праведник, току лекувал зъбобол и навяхвания; светото причастие, отнесено в предградиято „Сент Антоан“ в Париж, напрасно спасява някоя си Лафос от кръвотечение за три месеца, при което тя ослепява.

Най-накрая някакви ентузиастични си въобразяват, че един дякон на име Парис, брат на съветник в парламента, който току призовавал и контрапризовавал, а бил погребан в гробището Сен Медар, трябва да върши чудеса. Неколцина човека от фракцията, отишли да се молят над гроба му, развиват такова въображение, че органите им са потресени и те получават леки конвулсии. Гробът незабавно бива заобиколен от народ, тълпи напират денонощно. Качващите се върху гроба разтърсват тела и приемат това за чудо. Тайно поощряващите фракцията окуражават безумието. Край гроба се произнасят молитви на просторечив език; всички говорят как глухи чули по няколко думи, слепи попрогледнали, недъгави за малко походили правилно; чудесата биват удостоверени дори юридически от множество свидетели, които почти ги били видели, понеже отишли с надеждата да ги видят. Правителството оставя болестта да се вихри цял месец. Подкрепата обаче расте, чудесата растат на брой; накрая се налага гробището да бъде затворено и охранявано. Тогава същите ентузиастични започват да вършат чудеса по домовете. Гробът на дякона Парис става в съзнанието на всички почтени хора гроб на янсенизма. При не тъй просветени времена тези фарсове биха довели до сериозни последствия. Май поддържащите ги не са били наясно в кой век живеят.

Суеверието стига дотам, че един съветник от парламента на име Каре, наричан Монжерон, в своето безумие представя на краля през 1736 г. опис на всички тия чудеса заедно със значителен брой удостоверяващи ги свидетелства. Този несвестен човек, деец и жертва от името на други несвестни, заявява в своя доклад до краля, че „трябва да се вярва на свидетели, готови да бъдат заклани, за да подкрепят своите свидетелства“. Ако неговата книга оцелее, а всички други бъдат изгубени, потомците биха сметнали, че нашият век е бил варварско време.

Тези изстъпления във Франция са последни издихания на една секта, която, вече неподкрепяна от хора като Арно, Паскал и Никол, разполагайки единствено с хора, движени от конвулсии, е напълно западнала: вече не би ставало и дума за подобни спорове, които безчестят разума и нанасят вреда на религията, ако от време на време не се намираха буйни глави, търсещи сред угасналата пепел останки от огъня, за да предизвикат пожар. Дори да успеят някой ден, диспутът с молинизма и янсенизма вече няма да доведе до смутове. Онова, което е станало смешно, не може да бъде и опасно. Спорът ще добие друг облик. Хората си търсят поводи, за да си вредят едни на други, когато липсват каузи.

Все още религията може да изкара по някоя и друга наточена кама. Във всяка нация има и люде, загърбили почтените хора, несвикнали с настоящия век, който няма как да спре напредъка на разума, а ужасите на фанатизма съхраняват своята власт над тях, както има болести, проявяващи се единствено сред най-низшите обществени прослойки.

Йезуитите сякаш биват повлечени от провала на янсенизма; разнебитените им оръжия не срещат вече противници; те губят в двора властта, с която Лютелие е злоупотребил; техният „Журнал дьо Треву“ не им донася нито уважение, нито дружелюбие от страна на литераторите. Епископите, над които те са властвали, ги смесват с другите монаси; бивайки принизени от тях, те ги принизяват на свой ред. Парламентите нееднократно изразяват какво мислят за тях, осъждайки техни писания, които би следвало да бъдат забравени. Университетът, започнал да дава добро обучение по литература и да осигурява отлично образование, им отнема влиянието над множество млади хора; йезуитите очакват да се издигнат отново с помощта на

свои гениални представители и на конюнктурата, ала надеждите им биват излъгани; провалът им, премахването на техния орден във Франция, прогонването им от Испания, Португалия и Неапол най-сетне доказват колко е сбъркал Луи XIV, като им се е доверявал.

Много полезно би било за заинатените любители на диспути да обозрат общата история на света; като хвърлим поглед към многобройните нации, обичаи и различни религии, си даваме сметка колко малко означават на земята молинистите и янсенистите: тогава всеки би се изчервил от срам, задето войнствено защитава някоя фракция, тънеща в безвестност сред тълпите и многообразието на нещата.

[1] Някои хора ме укоряват, че съм снизходителен към госпожа Дьо Ментьонон... На кого е сторила зло госпожа Дьо Ментьонон? Кого е преследвала? Тя разгръща очарованието на своя дух и дори набожността ѝ е величава; тя укротява своя характер, укротявайки и Луи XIV. Какви отвратителни злоупотреби е сторила покрай своята власт? Конституцията Unigenitus ѝ се струва свята, както сама казва в своите писма; ала нима е заговорничила, за да наложи папската воля? Може да си е позволила да има свое мнение по въпроси, които не е разбирала и които биха били пренебрегнати от един мъжки ум, ала нима не е редно да бъдем благодарни, задето една жена не е отстоявала твърдо своето мнение? (Волтер, „Опровержение на критическите забележки на господин Дьо Лабомел“ и т.н.) — Б.фр.изд. ↑

[2] В „Животопис на херцог Д'Орлеан“ отпечатан през 1737 г., се казва, че кардинал Дьо Ноай обвинил отец Льотелие в продажба на бенефиции и че йезуитът заявил на краля: „Съгласен съм да ме изгорят жив, ако това обвинение бъде доказано, стига кардиналът също да бъде изгорен жив, в случай че не го докаже.“

Тази история е измислена покрай разправиите около конституцията, а тези разправии са също толкова абсурдни, колкото и „Животопис на херцог Д'Орлеан“. Повечето подобни писания са дело на нещастници, които просто се опитват да спечелят пари; тези хора не знаят, че човек, който държи на уважението на краля, когото изповядва, не би му предложил за свое оправдание да изгори жив един архиепископ.

Всевъзможни подобни измислици могат да бъдат открити в „Мемоарите на Ментьонон“. Трябва да отличаваме грижливо фактите пред слуховете. — Б.а. ↑

[3] Вж. „Писма на госпожа Дьо Ментьонон“ Личи, че авторът познава писмата още преди те да са били отпечатани и е напълно меродавен. — Б.а. ↑

[4] Когато разполагаме с такива автентични писма, те могат да бъдат цитирани: това са най-ценни източници за историята. Нима може обаче да се опрем на едно писмо, което уж било изпратено на краля от кардинал Дьо Ноай: „Бях сред първите, работили за провала на духовенството, за да спася Вашата държава и да подкрепям вашия престол. Не е редно да ми търсите сметка за моето поведение.“ Правдоподобно ли е един мъдър и добросъвестен поданик, какъвто е бил кардинал Дьо Ноай, да изпрати до своя владетел едно тъй нагло и грубо писмо? Това е несръчна фалшификация; намира се на стр. 141 в том V на „Мемоарите на Ментьонон“; тъй като не е нито автентична, нито правдоподобна, не бива да я приемаме с доверие. — Б.а. ↑

[5] Волтер нарича Law Lass, погрешна форма на името му, която е била популярна във Франция. — Б.пр. ↑

ГЛАВА XXXVIII

ОТНОСНО КВИЕТИЗМА

Посред фракционерството на калвинизма и разправиите около янсенизма във Франция избуява и разделение относно квиетизма. То било злощастно следствие от напредъка на човешкия дух през века на Луи XIV, при който имало опити да се надминат във всичко предписаните граници на нашето познание; всъщност било и доказателство за недостатъчността на въпросния напредък.

Диспутът относно квиетизма се дължи на неумереността на духовете и на богословски тънкости, които не биха оставили никаква следа в паметта на хората, ако не бяха имената на двамата знаменити противници в този диспут. Една жена, не спечелила доверие и доста бездуховна, отличаваща се само с разгорещеното си въображение, вкарала в схватка двама от най-великите хора в Църквата: нейното име било Бувиер дьо Ла Мот; родът ѝ произхождал от Монтаржи. Тя се била омъжила за сина на Гийон, предприемача по прокопаването на Бриарския канал. Овдовяла доста млада, разполагала със средства, била и красива, и с дух, приятен за светско общуване, и се отдала на нещото, което наричаме *спиритуализъм*. Неин изповедник бил един монах от ордена „Сен Пол“ на име Лакомб, живеещ в областта Анеси близо до Женева. Този човек, познат най-вече с доста обичайното примесване на страсти и религия, който полудял, преди да умре, потопил духа на своята довереница в мистични мечтания, на каквито тя се отдавала и без това. Стремехът да стане света Тереса във Франция ѝ пречел да осъзнае колко различен е френският гений от испанския и я накарал да надмине света Тереса. Амбицията да има свои ученици, една от най-силните амбиции, завладяла сърцето ѝ.

Изповедникът Лакомб я отвел в Савоя, в скромната местност Анеси, където е резиденцията на женевския епископ. Достатъчно неприлично било за един монах да води млада вдовица далеч от дома ѝ, ала това е практика почти при всички, решени да създават секти; те неизменно влачат със себе си жени. Младата вдовица си спечелила

известен авторитет в Анеси посредством куп подаяния. Тя изнасяла беседи. Проповядвала пълно себеотричане, мълчание на душата, усмиряване на всички пориви, обърнат навътре култ, чиста и безкористна любов, несмущавана нито от страх, нито пък лелееща възнаграждения.

Нежното, гъвкаво въображение, особено женското, а и на някои монаси, които всъщност неволно се радвали да чуят Божието слово от устата на една красива жена, с лекота се поддадо на тази велеречивост, подходяща, за да внуши каквото и да било на едни податливи умове. Явили се нейни последователи. Епископът на Анеси издействал да прогонят от областта нея и нейния изповедник. Двамата се преместили в Гренобъл. Тя го заляла с една книжка, наречена „Късият път“, както и с друга, озаглавена „Потоци“ — и двете били писани подобия на речите ѝ, така че била принудена да напусне и Гренобъл.

Тя вече се ласкаела, че е станала едва ли не изповедница, получила видение и пророкувала; изпратила пророчеството си на отец Лакомб. Казвала тъй: „Целият ад ще се напрегне, за да попречи на вътрешния напредък и на вселяването на Иисус Христос в душите: буря ще се извие, камък върху камък не ще остане; струва ми се, че по цялата земя ще има безредици, войни и превратности. Жената ще бъде бременна от вътрешен дух и змеят ще се изправи срещу нея.“

Пророчеството частично се сбъднало: адът не се напрегнал; тя обаче се завърнала в Париж, водена от своя изповедник, двамата се изказвали по догматични въпроси през 1687 г.; архиепископ Д'Арле дьо Шанвалон издействал заповед от краля Лакомб да влезе в затвора като прелъстител, а госпожа Гийон да бъде прибрана в манастир, понеже била душевноболна и се нуждаела от лечение. Преди този тежък удар обаче госпожа Гийон си била осигурила закрилници, които ѝ помогнали. В тъкмо проходилата школа Сен Сир имало нейна братовчедка на име госпожа Дьо ла Мезонфор, която била любимка на госпожа Дьо Ментьонон. Била спечелила умовете на херцогините Дьо Шеврьоз и Дьо Бовилие: всичките ѝ приятелки надигнали глас с оплакването как архиепископът Д'Арле, известен със слабостта си към жените, преследва една жена, която говори единствено за любов към Бога.

Мощната закрила на госпожа Дьо Ментьонон наложила мълчание на парижкия архиепископ и върнала свободата на госпожа

Гийон. Тя отишла във Версай, влязла в Сен Сир, присъствала на благочестивите беседи, изнасяни от абат Дьо Фенелон, след като вечеряла на шест очи с госпожа Дьо Ментьонон. Принцеса Д'Аркур и херцогините Дьо Шеврьоз, Дьо Бовилие и Дьо Шард имали участие в тия тайни.

Абат Дьо Фенелон, който тогава имал грижата за челядта на краля, бил най-привлекателният мъж в двора. Роден с нежно сърце, с кротко и блестящо въображение, той просвещавал духа си с най-ценните литературни произведения. Бил с вкус включително към изящното и предпочитал в богословието всичко трогателно и възвишено, а не онова, което е мрачно и раздиращо; при това бил и някак романтичен, поради което се вдъхновил, макар и не за мечтания като госпожа Гийон, но в спиритуалистична посока, доста близка до идеите на тази дама.

Въображението му го понасяло към невинността и добродетелта, както други се подбуждат от страсти. Неговата страст била да люби Бог заради него самия. Той съзрял в госпожа Гийон една чиста душа, отдадена на сходни с неговите чувства, и съвсем спокойно се сближил с нея.

Чудно било как тъй го завладява една жена, отдадена на откровения, пророчества и всякакви небивалици, която се задъхвала от вътрешна милост, чието притегнато тяло се налагало да бъде разхлабвано, която изпразвала (според нейните собствени думи) излишъка от милост, за да се издуе от нея тялото на избраника, седнал до нея. Що се отнася обаче до приятелските връзки и до мистичните представи, Фенелон бил като любовник: прощавал слабостите и бил очарован единствено от конформизма на очаровалите го чувства.

Успокоена и горда с подобен последовател, когото наричала свой син, госпожа Гийон разчитала също и на госпожа Дьо Ментьонон, и дала воля на своите представи в Сен Сир. Епископът на Шартр Годе, в чиято епархия се намирал пансионът Сен Сир, се стреснал и се оплакал. Парижкият архиепископ заплашил, че ще възобнови преследването.

Госпожа Дьо Ментьонон копнеела Сен Сир да стане мирно място, знаела колко ненавижда кралят всякакви новости, нямала нужда да печели допълнително уважение, оглавявайки някаква си секта, и

изобщо си гледала влиянието и спокойствието, прекратила всякакви отношения с госпожа Гийон и ѝ забранила да стъпва в Сен Сир.

Абат Дьо Фенелон видял, че се задава буря, и се изплашил, да не би да се размине с високите длъжности, на които се надявал. Той посъветвал своята приятелка сама да се остави в ръцете на известния Босюе, епископ на Мо, възприеман като Отец на Църквата. Тя се подчинила на решенията на прелата, приела участие от ръката му и му дала да прегледа всичките ѝ писания.

Епископът на Мо със съгласието на краля взел за помощници при прегледа епископа на Шалон, който впоследствие станал кардинал Дьо Ноай, и абат Тронсон, наместник на „Сен Сюлпис“. Събрали се тайно в селцето Иси край Париж. Архиепископът на Париж Шанвалон, ядосан, че други съдят в неговата епархия, издал публична цензорна справка за преглежданите книги. Госпожа Гийон се оттеглила в самия град Мо; тя подписала всичко, което епископ Босюе пожелал, и обещала повече да не се изказва по догматични въпроси.

Същевременно Фенелон бил издигнат до архиепископ на Камбре през 1695 г., като бил посветен в сана от епископа на Мо. Като че ли цялото твърде забавно до този момент премеждие заглъхнало и нямало да има повече отзвук. През същата тази 1695 г. обаче госпожа Гийон, макар да обещала да мълчи, била обвинена, че пак се изказва по догматични въпроси и била хвърлена с кралска заповед в затвора във Венсен като опасна за държавата личност. Тя нямало как да бъде такава и набожните ѝ мечтания не заслужавали вниманието на владетеля. Във Венсен съчинила голям том с мистични стихове, послаби дори от прозата ѝ; пародирала оперните либрета. Често пеела:

*Същинската любов и по-далеко стига,
отколкото щом се надига,
но колко ли ще струва тя?
Сърце, не би познало Венсен и вериги,
ако не беше любовта.*

Разбиранията на хората зависят от времената, от местата и от обстоятелствата. Докато държали в затвора госпожа Гийон, която се омъжила за Исус Христос през време на един от екстатичните си

припадъци и оттогава не се молела вече на светиите, пояснявайки, че домакинята няма за какво да общува с прислугата — през същото това време в Рим се борели да бъде канонизирана Мария де Агреда, която била преживяла повече видения и откровения от всички мистици, взети заедно; а като връх на противоречията, с които е пълен светът, в Сорбоната хулели същата тази монахиня от Агреда, която в Испания искали да бъде призната за светица. Университетът в Саламанка осъдил Сорбоната и бил осъден от нея. Трудно било да се каже от коя страна била проявено по-абсурдно безумие; навярно най-голямото е, дето на всички тези крайности се придава понякога прекомерно голяма тежест^[1].

Босюе, който дълго смятал себе си за нещо като баща и наставник на Фенелон, проявил ревност към славата и възможностите на своя възпитаник, искал да запази влиянието, което бил спечелил спрямо своите събратя; той настоял новият архиепископ на Камбре да осъди госпожа Гийон заедно с него и да възприеме пастирските му наставления. Фенелон не пожертвал заради него нито мнението си, нито своята приятелка. Били предложени споразумения, били изречени обещания, и от двете страни се позовавали на дадена дума. Преди да поеме към епархията си, архиепископът на Камбре дал за печат в Париж своята книга „Максими на светците“ — творба, в която смятал, че дава отпор на укорите срещу неговата приятелка и разгръща праведните мисли на отдадените на набожно съзерцание, които надхвърлят сетивата и са устремени към съвършено състояние, непознато за обикновените души. Епископът на Мо и неговите приятели се обявили против книгата; тя била обругана пред краля, все едно била толкова опасна, колкото била неразбираема. Кралят разговарял за нея с Босюе, тъй като уважавал славата и просветеността му. Той пък се хвърлил на колене пред владетеля и му поискал прошка, задето не го е предупредил по-рано за ужасната ерес на господин Дьо Камбре.

Този ентузиазъм се сторил неискрен на многобройните приятели на Фенелон; придворните сметнали, че това е трик на придворен. Всъщност било доста неподходящо човек като Босюе да възприема като ужасна ерес набожната химера Бог да бъде обичан само заради себе си: възможно е и да е бил искрен в ненавистта си към мистичната преданост, а още по-искрен — в тайната си ненавист към Фенелон; да

е смесил двете и така да е достигнал до убеденото обвинение срещу своя събрат и бивш приятел, може би вярвайки, че издайничество, което би било безчестно за военен, е почетно за един духовник и че верността към религията краси подлите постъпки.

Кралят и госпожа Дьо Ментьонон незабавно се посъветвали с отец Лашез: изповедникът отговорил, че книгата на архиепископа е твърде добра, че всички йезуити са били просветени от нея и тя не се нрави единствено на янсенистите. Епископът на Мо не бил янсенист, но бил се обръщал към свестните им произведения. Йезуитите не го обичали, а и той не обичал тях.

Дворът и градът били разделени, цялото внимание се насочило натам и така янсенистите си поотдъхнали. Босюе писал срещу Фенелон. И двамата изпратили творенията си на папа Инокентий XII и поискали неговото мнение. Обстоятелствата сякаш не били на страната на Фенелон; наскоро в Рим осъдили сурово испанеца Молинос заради квиетизъм, в какъвто обвинявали и архиепископа на Камбре: Молинос бил преследван от кардинал Д'Етре, посланик на Франция в Рим. Въпросният кардинал Д'Етре, когото на стари години видяхме да се занимава повече с приятните страни на обществото, отколкото с богословие, преследвал Молинос, за да се хареса на враговете на клетия свещеник; той дори подтикнал краля да поиска осъждането му от Рим, а искането било удовлетворено с лекота: ето как Луи XIV, без да знае, станал най-страшният враг на чистата любов на мистиците.

В тези деликатни материи надали има нещо по-лесно от това в една подложена на съд книга да се намерят пасажи, подобни на други от вече забранена книга. На страната на архиепископа на Камбре били йезуитите, херцог Дьо Бовилие, херцог Дьо Шеврьоз и кардинал Дьо Буйон, отскоро посланик на Франция в Рим; господин Дьо Мо разполагал с голямо име и с подкрепата на главните прелати във Франция. Той отнесъл на краля подписите на доста епископи и на значителен брой богослови, които до един били противници на книгата „Максими на светците“.

Авторитетът на Босюе бил такъв, че отец Дьо Лашез не посмял да поддържа архиепископа на Камбре пред своя довереник краля, а госпожа Дьо Ментьонон напълно изоставила своя приятел. Кралят писал на папа Инокентий XII, че са му изтъкнали книгата на

архиепископа на Камбре като вредно произведение, че я е предал на нунция и моли Негово Светейшество да отсъди.

Твърдяло се, та дори се заявявало публично в Рим, и това е слух, който още има привърженици, че архиепископът на Камбре е бил тормозен така само защото се е възпротивил срещу оповестяването на тайната сватба на краля и госпожа Дьо Ментьонон: създателите на анекдоти твърдели, че тази дама се е постарала да издейства от отец Дьо Лашез кралят да я признае за кралица, че йезуитът ловко прехвърлил рискованата задача на абат Дьо Фенелон и че отговарящият за възпитанието на челядта на краля предпочел честта на Франция и на своите ученици пред богатството, че се хвърлил в нозете на Луи XIV, за да го разубеди спрямо една внезапна постъпка, чиято странност би му донесла по-голямо неразбиране от страна на потомците, отколкото приятни преживявания приживе^[2].

Истина е, че Фенелон все тъй се занимавал с обучението на херцога на Бургундия, след като бил одобрен за архиепископ на Камбре, а междувременно кралят бил подочул за връзките му с госпожа Гийон и с госпожа Дьо ла Мезонфор. Между другото той сметнал, че възпитателят подготвя херцога на Бургундия в доста въздържан дух, като му внушава принципи на управление и нравственост, които биха могли един ден да се преобразят в непряк упрек срещу видимото величие, срещу жаждата за слава, срещу поведените с лекота войни, срещу тежнението към празненства и удоволствия, характерни за неговото управление.

Той пожелал да проведе с новия архиепископ разговор относно политическите му възгледи. Преизпълнен със своите идеи, Фенелон разкрил донякъде пред краля част от максимите, които впоследствие развива при пасажите в „Телемах“ където говори за управлението: максими, по-близки до републиканството на Платон, отколкото до начина да се управляват хора. Подир разговора кралят казал, че е разговарял с най-умния човек и най-големия фантазьор в кралството си.

Херцогът на Бургундия си взел поука от думите на краля; подир известно време ги повторил на господин Дьо Малзьо, който му преподавал геометрия. Това е сведение от самия господин Дьо Малзьо, потвърдено ми от кардинал Дьо Фльори.

Вследствие на този разговор кралят повярвал с лекота, че Фенелон е също тъй романтичен в религията, колкото и спрямо политиката.

Съвсем сигурно е, че кралят е бил лично засегнат от архиепископа на Камбре. Годен Демаре, епископът на Шартр, който направлявал госпожа Дьо Ментьонон и Сен Сир с деспотичността на изповедник, влял отрова в сърцето на краля: монархът превърнал в своя главна кауза един смехотворен диспут, от който нищо не разбираше; той обаче вдигнал такъв шум в двора, че се стреснал да не назрее заговор, а не само ерес. Това е основната причина за строгостта спрямо Фенелон.

Кралят наредил на кардинал Дьо Буйон, който тогава бил негов посланик в Рим, с писма от август^[3] 1697 г. да изиска осъждането на един човек, когото на всяка цена искали да представят като еретик: той собственоръчно писал до папа Инокентий XII, за да ускори решението.

Конгрегацията на светия официй назначила за процеса един доминиканец, един йезуит, един бенедиктинец, двама корделиери, един фолиант и един августинец. Това са тъй наречените в Рим консултанти. Кардиналите и прелатите обикновено предоставят на тези монаси изучаването на богословието, за да се отдават на политика, на интриги или на насладите на леността.

Консултантите изследвали на трийсет и седем заседания трийсет и седем съждения и ги преценили като погрешни с мнозинство на гласовете; застанал начело на конгрегацията от кардинали, папата ги осъдил с брече, публикуван и разпространен в Рим на 13 март 1699 г.

Епископът на Мо победил, ала архиепископът на Камбре извлякъл по-красива победа от своето поражение. Той се подчинил безусловно и напълно; сам се качил на амвона в Камбре да осъди собствената си книга; заставил приятелите си да не го защитават. Този уникален пример за послушанието на един учен, който е можел да създаде голяма фракция поради самия тормоз, това простодушие или велика преструвка спечелили на негова страна всички сърца и почти събудили ненавист към оня, който бил надделял в битката. Оттогава Фенелон си живял в своята епархия като достоен архиепископ и литератор: благостта на неговото поведение, личаща и при разговор, и при написаното от него, му спечелила нежното приятелство на всички, които се виждали с него; гонението и неговият „Телемах“ му

спечелили уважението на Европа. Особено англичаните, водили военни действия в неговата епархия, се стараели да заявят уважението си към него; херцог Марлборо внимавал да не засегнат владенията му. Той бил неизменно обичан от херцога на Бургундия, когото бил възпитал, и е щял да участва в управлението, ако принцът бе живял по-дълго.

Откъм неговото философско и достойно уединение виждаме колко трудно е било човек да се откъсне от двор, подобен на двора на Луи XIV; други управления са били напускани от множество известни хора, без те да изпитат каквото и да било съжаление. Той винаги го споменавал с желание и интерес, които се прокрадвали въпреки примирението. Много философски и богословски трудове и литературни творби били плод на уединението му. Херцог Д'Орлеан, впоследствие регент на кралството, се допитвал до него по щекотливи въпроси, засягащи всички хора, за които малко хора се сецат: той задавал въпроси дали може да се докаже съществуването на Бог, дали въпросният Бог се нуждае от култ, какъв култ би му допаднал, дали е възможно той да се почувства засегнат от неправилния избор. Отправял множество подобни питання като философ, който се стреми да бъде просветен; архиепископът отговарял като философ и богослов.

След като бил победен в диспута относно школата, може би е щяло да бъде по-уместно да не се набърква в свадите относно янсенизма; той обаче се включва и в тях. Навремето кардинал Дьо Ноай бил заел позицията на по-силния срещу него; архиепископът на Камбре постъпил по същия начин: той хранил надежда, че ще се завърне в двора и пак ще се допитват до него; тъй трудно е за човешкия дух да се откъсне от обществените дела, след като те веднъж вече са подхранвали безпокойствата му! Желанията му обаче били умерени, както и писанията; към края на живота си той дори най-сетне презрял всички диспути; по това единствен той се доближил до Юе, епископа на Авранш, един от най-учените мъже в Европа, който в края на дните си повярвал в суетата на повечето науки и на човешкия дух. Архиепископът на Камбре (кой би си го помислил!) пародирал по следния начин една мелодия на Люли:

Млад, бях аз твърде мъдър,

*какво ли не узнах;
сега искам да бъда
безразсъден;
за нищо да не съдя и да умра без грях.*

Съчинил тези стихове пред своя племенник маркиз Дьо Фенелон, впоследствие посланик в Хага; зная ги от него^[4]: гарантирам за този факт. Той не би бил от значение сам по себе си, ако не доказваше до каква степен обзираме по различен начин сред спокойствието на старостта онова, което ни се е струвало велико и важно във възрастта, когато дееспособният дух е играчка за желанията и илюзиите си.

Тези диспути, които дълго занимавали Франция, както и много други, породени от леността, са избледнели; днес се дивим как тъй са предизвикали подобни вражди. Философският дух, който се налага всекидневно, като че ли подсигурава общественото спокойствие; дори фанатиците, които се надигат против философите, им дължат мира, на който се наслаждават и който се опитват да погубят.

Придобилият печална важност при Луи XIV въпрос за квиетизма, днес напълно презрян и забравен, злепоставя безвъзвратно в двора кардинал Дьо Буйон. Той бил племенник на известния Тюрен, комуто кралят дължал спасението си през гражданската война, а впоследствие — и разширението на кралството.

Бидейки приятел на архиепископа на Камбре, натоварен с противостояща нему кралска воля, той се опитал да съчетае двата дълга. От писмата му личи как никога не изневерил на задачите си, бидейки верен на своя приятел. В съответствие със заповедите от двора той настоявал папата да отсъди по-бързо; същевременно се стремял да помири двете страни.

Един италиански свещеник на име Джори, който шпионирал в полза на противниковата фракция, спечелил доверието му и го наклеветил в своите писма; коварството му станало пълно, когато по най-низък начин му поискал помощ от хиляда екюта, а след като ги получил, повече не се вестил.

Тъкмо писмата на този негодник погубили кардинал Дьо Буйон пред двора. Кралят го засипал с упреци, все едно бил предал

държавата. А според всичките му послания явно се е държал и мъдро, и достойно.

Той се подчинявал на волята на краля, искайки да бъдат осъдени някои смехотворно набожни максими на мистиците, които са алхимиците на религията; бил обаче предан на приятелството, като отклонявал ударите, които трябвало да понесе Фенелон. Ако предположим, че за Църквата е уместно Бог да не бъде обичан заради него самия, не е било толкова уместно да бъде жегнат архиепископът на Камбре: за жалост кралят пожелал Фенелон да бъде осъден — било то поради неприязън, недостойна за един велик крал, било то поради обвързаност с противната страна, което било още по-неприсъщо за славата на престола. Тъй или иначе, на 16 март 1699 г. той изпратил на кардинал Дьо Буйон едно язвително писмо, изпълнено с упреци: в него се заявява, че той желае архиепископът на Камбре да бъде осъден; личи си, че е писано от засегнат човек. Тогава за „Телемах“ се вдигал голям шум из цяла Европа; „Максими на светците“, непрочетени от краля, следвало да бъдат наказани заради максимите, с които бил изпълнен „Телемах“, който той бил чел.

Кардинал Дьо Буйон бил спешно отзован: той поел на път; на няколко мили от Рим обаче научил, че кардиналът доайен е починал и бил принуден да се върне обратно, за да приеме достойнството, което му принадлежало по право, на най-дълголетен кардинал, при все че бил твърде млад.

Мястото на доайен в свещената колегия в Рим дава твърде големи права; в съответствие с представите от онова време за Франция било твърде приятно то да бъде заето от французин.

Впрочем не било неучтивост към краля да получиш полагаемото ти се и да поемеш на път след това; и все пак тази постъпка направо вбесила краля: когато кардиналът се завърнал във Франция, бил изпратен в изгнание, което траяло цели десет години.

Изтощен от подобна немилост, той решил да напусне Франция завинаги през 1710 г., когато Луи XIV привидно бил смазан от съюзниците, а кралството било застрашено отвсякъде.

Неговите роднини принц Ойген и принц Д'Оверн го посрещнали на границата с Фландрия, където побеждавали тогава. Той изпратил на краля кръста на ордена на Светия Дух и оставката си от поста главен капелан на кралското семейство, като му написал дословно:

„Възстановявам си свободата, която ми е дадена по рождение като чуждестранен принц, син на владетел, зависещ само от Бога, и моето достойнство на кардинал на Светата Римска Църква и на доайен на свещената колегия... Ще се стремя да работя през дните, които ми остават, в служба на Бога и на Църквата на първото място подир върховното...“ и пр.

Претенцията му да е независим принц му се струвала основателна не само поради аксиомата на множество правници, които твърдят, че „който се отказва от всичко, няма никакви задължения“ и че всеки човек има право да си избере местожителство, а и поради факта, че кардиналът действително бил роден в Седан във времето, когато баща му още бил владетел на Седан; той възприемал качеството си на независим принц като незаличимо; колкото до титлата „кардинал доайен“, която нарича „първо място подир върховното“, това е позоваване на примера на всички негови предшественици, минавали безусловно пред кралете на всички церемонии в Рим.

Дворът на Франция и парижкият парламент имали съвсем различни позиции. Главният прокурор Д'Агсо, впоследствие канцлер, го обвинил пред събраните камари, които разпоредили той да бъде арестуван и конфискували цялото му имущество. Той живял почитан — макар и беден — в Рим и умрял като жертва на квиетизма, който презирал, и на приятелството, което благородно се опитал да съчетае с дълга си.

Не бива да премълчаваме, че когато се оттегля от Нидерландия в Рим, в двора донякъде се стряскат, да не би да стане папа. Притежавам писмо от краля до кардинал Дьо Латримуй от 26 май 1710 г., в което той дава израз на това опасение. Той пише: „Всичко е възможно от страна на едно лице, което смята, че зависи единствено от себе си. Достатъчно е мястото, от което кардинал Дьо Буйон понастоящем се опива, да му се стори под достойнството на неговия произход и дарби; току-виж сметнал всеки път за позволен, та да се озове на първото място в Църквата, след като се е взрял отблизо в нейния блясък.“

Ето как, докато кардинал Дьо Буйон е преследван и е издадена заповед „той да бъде отведен в затвора към Консиержри, ако бъде заловен“, едновременно назрява страх той да не се окаже на един престол, възприеман като първи на земята от изповядващите католическата религия, и обединен с враговете на Луи XIV, да си

отмъсти дори повече от принц Ойген — сами по себе си оръжията на Църквата не могат да сторят нищо, ала тогава са били способни на доста неща покрай оръжията на Австрия.

[1] Следва да отбележим, че квиетизмът присъства в „Дон Кихот“. Странстващият рицар казва, че трябва да служи на Дулсинея без друга награда, освен да бъде неин рицар. Санчо му отговаря: *Con esta manera de amor he oido yo predicar que se ha de amar á nuestro Señor por si solo, sinque nos mueva esperanza de gloria, ó temor de pena; aunque yo le querria amar y servir por le que pudiese.* („Слушал съм да проповядват, че с тази любов трябва да обичаме нашия Господ-Бог заради него самия, а не с надеждата за небесна награда, нито пък от страх пред божие наказание. На мене обаче по ми се ще да го обичам и да му служа за това, което може да ми даде.“ „Изток-Запад“, 2015. Прев. Тодор Нейков.) — Б.а. ↑

[2] Тази приказка може да бъде открита в „История на Луи XIV“, отпечатана в Авиньон. Хората, приближени до монарха и до госпожа Дьо Ментьонон, знаят до каква степен всичко това не отговаря на истината. — Б.а. ↑

[3] Тук има пояснителна бележка на Волтер, че на френски август следва да бъде наричан *auguste*, а не *août*. — Б.пр. ↑

[4] Тези стихове фигурират сред поетичните опити на госпожа Гийон, ала племенникът на господин архиепископа на Камбре нееднократно ме увери, че били дело на неговия чичо, че го чул да ги рецитира в деня, когато ги бил съчинил, затова нека бъдат приписани на истинския си автор. Те биват отпечатани в петдесет екземпляра на изданието на „Телемах“, подготвено от маркиз Дьо Фенелон в Холандия, ала липсват в другите екземпляри.

Тук съм принуден да отбележа, че притежавам писмо от Рамзи, възпитаник на Фенелон, в което той ми казва: „Ако бе роден в Англия, щеше да разгърне цялостно своя гений и да даде ход на своите принципи, които си останаха относително непознати.“

Авторът на „Исторически, литературен и критически речник“ и пр., издаден в Авиньон през 1759 г., пише в статията за Фенелон, че „е бил лукав, гъвкав, умее да ласкае и да се прикрива“. Той уязвява тъй паметта му, позовавайки се на пасквил на абат Фелипо, враг на този велик човек. После заявява, че архиепископът на Камбре бил „слаб

богослов“, понеже не бил янсенист. Отскоро ни заливат речници, представляващи очернящи пасквили. Никога литературата не е била сквернена така, нито истината — тъй нападена. Същият автор отрича, че господин Рамзи ми е написал споменатото от мен писмо, отрича грубо и оскърбително, макар голяма част от статиите му да са цитати от „Векът на Луи XIV“. Плагиаторите янсенисти са невъзпитани: аз обаче, след като не съм нито янсенист, нито молинист, нито квиетист, нямам друг отговор, освен че притежавам писмото. Ето точните думи: *Were he born in a free country, he would have display'd his whole genius, and given a full career to his own principles never known.* — Б.а. ↑

ГЛАВА XXXIX.

ДИСПУТИ ОКОЛО КИТАЙСКИТЕ ЦЕРЕМОНИИ. КАК ТЕЗИ СПОРОВЕ ДОВЕЖДАТ ДО ЗАБРАНА НА ХРИСТИЯНСТВОТО В КИТАЙ

Като че малко е било за духовете ни, дето хиляда и седемстотин години се караме по отделни въпроси в нашата религия, та се стига дотам вярата на китайците също да стане част от нашите спорове. Този диспут не предизвиква големи раздвижвания, но е характерен повече от всеки друг за дейния, всеоспорващ и крамолен дух, който царува в нашата част от света.

В края на седемнайсети век йезуитът Матео Ричи е един от първите мисионери в Китай. По отношение на философията и литературата китайците са били и си остават приблизително такива, каквито сме били ние преди двеста години: уважението към древните господари им предписва граници, отвъд които не смеят да пристъпват. Напредъкът в науките се получава с времето и покрай смелостта на духа; моралът и възпитанието обаче намират по-лесна почва от науките, усъвършенствани са при тях, когато другите изкуства са били едва в зародиш и така се получава, че китайците, вече над две хиляди години застинали във всички постижения, до които са се домогнали, си остават посредствени в науките, а са първият народ на земята по отношение на морала и на възпитанието, като най-древен народ.

Подир Ричи много други йезуити проникват в обширната империя; благодарение на европейската наука те успяват тайно да посеят семена на християнската религия сред произхождащи от народа деца, които наставляват, както са могли. Доминиканците, също участващи в мисията, обвинили йезуитите, че допускат идолопоклонство, докато проповядват християнството. Въпросът бил

деликатен, също както и подходът, който следвало да бъде възприет в Китай.

Законите и спокойствието на тази велика империя почиват върху право, което е и естествено, и свещено — почитта на потомците към предците. Към тази почит те прибавят и уважението, което дължат на своите първоучители в областта на морала, а най-вече на Кун Фудзъ, когото ние наричаме Конфуций — древен мъдрец, който им вдъхнал добродетелност близо шестстотин години, преди да бъде основано християнството.

Характерно е, че родовете се събират в дадени дни, за да поменат своите предци, като грамотните го правят публично, почитайки Кун Фудзъ. Те се просват наземи в съответствие със своя обичай да поздравяват висшестоящите — римляните, открили това правило из цяла Азия, са го наричали „обожаване“; палят се свещи и благовония; колао, наричани от португалците мандарини, колят два пъти годишно край залата, в която бива поменаван Кун Фудзъ, животни, от които се приготвят ястия. Идолопоклонски ли са тези церемонии? Дали те са изцяло граждански? Признават ли предците и Кун Фудзъ за богове? Или те биват призовавани само както ние призоваваме светците? Дали това е политически обичай, с който злоупотребяват само отделни суеверни китайци? Това били неща, трудно обясними за чужденци в Китай и мъчни за преценка в Европа.

Доминиканците предали китайските обичаи на съд от страна на римската инквизиция през 1645 г.: според тяхното изложение светият официал забранил китайските церемонии, докато папата не вземе своето решение.

Йезуитите поддържали каузата на китайците и техните нрави, които явно нямало как да бъдат забранени, без да се стигне до пълно отхвърляне на християнската религия в една империя, тъй ревнива спрямо своите обичаи: те представили своите основания. През 1656 г. инквизицията разрешила грамотните да почитат Кун Фудзъ, а китайските деца да почитат бащите си, „като се въздържат от суеверия, ако се проявяват такива“.

Въпросът си оставал неясен, мисионерите все тъй били разделени и разглеждането му току се подновявало в Рим; независимо от това йезуитите, които били в Пекин, дотолкова угодили на императора Канси като математици, че този владетел, известен с

добротата и благодтта си, най-накрая им позволил да бъдат мисионери и да разпространяват публично християнското учение. Не ще е безполезно да отбележим, че иначе деспотичният император, внук на завоевателя на Китай, все пак до такава степен се подчинявал на законите на империята, щото не могъл самолично да позволи християнството, а трябвало да се обърне към трибунал и сам приподписал две молби от името на йезуитите. Най-сетне през 1692 г. християнството било разрешено в Китай благодарение на неуморната дейност и уменията единствено на йезуитите.

В Париж има институция, установена заради чуждестранните мисии: тогава неколцина свещеници, работещи в нея, били в Китай. Папата, който изпраща апостолически викарии във всички страни, наричани „земи на неверници“, избрал един свещеник измежду тях, наречен Мегро, за да председателства в качеството си на викарий мисията в Китай, като му дал епископството Конон, малка китайска провинция във Фокиен. Този французин, бидейки епископ в Китай, не само определил ритуалите, посветени на мъртвите, като суеверни и идолопоклонски, а обявил и грамотните за атеисти. Такова било мнението на всички ригористи във Франция. Същите онези хора, които толкова беснеели против Бейл, укорявайки го, задето бил заявил, че и общество от атеисти може да съществува, които толкова писали, че подобна общност е невероятна, хладнокръвно поддържали тезата, че една подобна общност процъфтява в Китай при най-разумно управление. Тогава на йезуитите им се наложило да се борят със своите събратя мисионери повече, отколкото с мандарините и с населението: те изтъкнали пред Рим, че изглежда несъвместимо китайците да са и атеисти, и идолопоклонници. Грамотните били упреквани, че признават единствено материята; при това положение било слабо вероятно да призовават душите на предците си, както и душата на Кун Фудзъ; едното обвинение отричало другото, освен ако се приеме, че в Китай е възможно противоречие, както често се случва помежду нас; трябвало обаче човек да бъде добре запознат с езика и обичаите им, за да разкрие противоречието. Преценяването на въпроса за Китай в римския двор продължило дълго; същевременно йезуитите били нападнати отвсякъде.

Един от техните учени мисионери, отец Льоконт, писал в мемоарите си за Китай, че „този народ две хиляди години е съхранил

познанието на истинния Бог, принасял е жертви на Твореца в най-древния храм на света; в Китай са дадени най-чисти уроци в областта на нравствеността, докато Европа е била подвластна на невежеството и корупцията“.

Ставало е дума, че тази нация е налице покрай една истинска история и пресметната основателно поредица от трийсет и шест слънчеви затъмнения далеч отвъд времето, в което смятаме, че се е състоял всемирният потоп. Никога грамотните не са имали друга религия, освен обожаването на едно Върховно същество; техен култ е била правдата: те не са били запознати с последователните закони, които Бог е спуснал на Авраам и Мойсей, нито с усъвършенствания закон на Месията, тъй дълго непознат за народите на Запад и на Север. Известно е, че галските земи, Германия, Англия и целият Север са тънели в най-варварско идолопоклонство, когато трибуналите в обширната Китайска империя са укрепвали нравите и законите, признавайки един Бог, чийто простиъкъ култ никога не се е променял при тях. Тези очевидни истини би следвало да оправдаят написаното от йезуита Льоконт: и все пак, понеже в съжденията се съдържала представа, която е неприемлива спрямо общоприетото мнение, написаното било нападателно в Сорбоната.

Абат Боало, брат на Депрео, не по-малко язвителен от брат си и дори по-голям враг на йезуитите, обявил през 1700 г. тази възхвала на китайците за богохулство. Абат Боало имал жив, особен нрав и пишел насмешливо сериозни и смели неща: той е автор на книгата „Флагелантите“ и на още няколко подобни. Казвал, че пишел на латински от страх да не би епископите да му наложат цензора; неговият брат Депрео пък разправял: „Ако не беше богослов в Сорбоната, щеше да бъде майстор на словото на италианските комедии.“ Той рязко се изказал против йезуитите и против китайците, като заявил още в самото начало, че „възхвалата на това население разтърси моя християнски мозък“. И другите мозъци на събранието били разтърсени. Имало известни спорове: един богослов на име Льосаж изразил мнение да бъдат изпратени на място дванайсет яки духом негови събрата, та да проучат нещата. Сцената била жестока, ала накрая Сорбоната обявила благите думи за китайците за погрешни, скандални, нагли, безбожни и еретични.

Бурната и детинска препирня разпалила отново спора относно церемониите; най-сетне папа Климент XI година по-късно изпратил свой легат в Китай: избрал Тома Маяр дьо Турнон, който бил действащ патриарх на Антиохия. Патриархът успял да пристигне едва през 1705 г. Дотогава дворът в Пекин си нямал понятие, че го съдят в Рим. Това е дори по-нелепо, отколкото република Сан Марино да се опита да посредничи между султана и персийското царство.

Отначало императорът посрещнал патриарх Дьо Турнон много радушно: можем да си представим колко се е изненадал, когато преводачите на легата го осведомили, че християните, които проповядвали религията си в неговата империя, не се разбирали помежду си и прелатът бил дошъл дотук, за да разреши един спор, напълно неизвестен на двора в Пекин. Легатът му обяснил, че всички мисионери, с изключение на йезуитите осъждали старите имперски обичаи и дори подозирали, че Негово китайско Величество и грамотните са атеисти и признават единствено материалното небе. Той добавил, че в Конон имало учен епископ, който щял да разясни всичко, стига Негово Величество да благоволи да го изслуша. Удивлението на монарха нараснало, когато научил, че в империята му има епископи; читателят обаче несъмнено също ще се удиви не по-малко от сведението, че всепрощаващият владетел проявил добрината да позволи на епископа от Конон да дойде и да му говори за религията — против общоприетото в неговата страна, та и против него самия. Епископът от Конон получил аудиенция: той знаел съвсем слабо китайски. Императорът първо поискал от него да обясни четири знака, изписани със злато над неговия трон: Мегро успял да разчете два; той обаче заявил, че думите дзин тиен, които императорът лично бил изрисувал върху плочки, не означавали *Почитайте небето*. Императорът търпеливо му обяснил посредством преводачите, че тъкмо това бил смисълът на тези думи. Той благоволил да произнесе дълга реч, оправдал почестите, които се въздавали на мъртвите: епископът не се трогнал. Можем да си представим, че йезуитите са се ползвали с по-голямо доверие в двора от него. Императорът, който по закон можел да му наложи смъртно наказание, се задоволил да го осъди на изгнание; разпоредил също всички европейци, които желаят да останат в империята, тепърва да идват да получават от него разрешителни за пребиваване и да бъдат разпитвани преди това.

Легатът Дьо Турнон получил заповед да напусне столицата. Още щом пристигнал в Нанкин, издал пастирско послание, което осъждало напълно китайските ритуали, засягащи мъртвите, и забрана да бъде използвана думата, с която императорът си послужил, за да означи *Почитайте небето*.

После легатът бил препратен в Макао, който все още принадлежи на китайците, макар те да позволяват на португалците да имат губернатор там. Докато легатът се терзаел в Макао, папата му изпратил шапчица, ала тя му послужила, колкото да си умре като кардинал: животът му секнал през 1710 г. Враговете на йезуитите им приписали смъртта му: можело е да се задоволят да им припишат и само неговото изгнание.

Разделението сред чужденците, дошли да просвещават империята, дискредитирало проповядваната от тях религия: тя била още по-силно отречена, когато дворът се позапознал с европейците и научил, че разделение има не само помежду мисионерите, ами и сред търговците, които се пришвартовали край Кантон, съществуват няколко жестоко враждуващи помежду си секти.

Император Канси умрял през 1724 г.: бил владетел, който харесвал европейското изкуство. Били му изпратили много просветени йезуити, които той обикнал заради заслугите им — както вече споменахме, тъкмо те получили от него разрешение да практикуват и да разпространяват християнството.

Четвъртият му син Юнджън, посочен от него за император в ущърб на по-големите си братя, се възкачил на престола, без те да възроптаят. Синовната почит, която е в основата на тази империя, повелява, че е престъпно и позорно да се оплакваме от последната воля на бащата.

Новият император Юнджън надминал своя родител в любовта към законите и общественото благо. Никой император не се бил отнасял тъй грижливо към земеделието. Той насочил вниманието си към това изначално необходимо изкуство, като извел до титлата мандарин от осма степен във всяка провинция онзи орач, който бъде признат от магистратите в своя кантон за най-оправен, най-трудолюбив и най-почтен; целта не била орачът да изостави занаята, в който бил сполучил, и да упражнява непознати за него правораздавателни функции — той си оставал орач с мандаринска титла, имал право да

сяда с вицекраля на провинцията и да се храни с него. Името му бивало изписано със златни букви в зала с обществен достъп. Твърди се, че това правило, тъй несвойствено според нашите нрави, което може би е и един укор към тях, все още се спазва.

Владетелят разпоредил из цялата империя никой да не бъде екзекутиран, преди делото относно престъплението да му бъде представено, та дори на три пъти. Две основания за този едикт са достойни за уважение не по-малко, отколкото самият едикт: едното е доколко трябва да ценим човешкия живот; другото е обичта, която един крал дължи на своя народ.

Той създал големи складове за ориз във всяка провинция при една икономика, която никога не била в ущърб на народа и винаги предотвратявала масовото гладуване. Всички провинции изразявали радостта си с нови зрелища и признателността си, като му издигали триумфални арки. Той настоял чрез едикт да се прекратят зрелищата, тъй като рушели препоръчаната от него политика на икономии, и забранил да му издигат паметници. Заявява тъй в своето послание към мандарините: „Въздадох благоволение не за да си спечеля празна слава: искам народът да бъде щастлив; искам да стане по-добър и да изпълнява докрай своите задължения. Само подобни паметници приемам.“

Такъв бил този император; за жалост тъкмо той забранил християнската религия. Йезуитите вече имали доста открити църкви, дори някои принцове с владетелска кръв били приели кръщение: възникнали страхове за пагубни нововъведения в империята. Бедите в Япония оставяли по-дълбоко впечатление у хората, отколкото доста пренебрегваното християнство със своята чистота можело да предизвика. Станало известно тъкмо тогава, че диспутите, настройващи мисионерите от различните ордени едни против други, били довели до отхвърлянето на християнската религия в Тонкин; същите тия диспути, още по-бурни в Китай, предизвикали отрицателното отношение на всички трибунали към онези, които идвали да дават наставления по своя закон, а същевременно не могли да постигнат помежду самите себе си съгласие тъкмо за него. При това се разбрало и че в Кантон има холандци, шведи, датчани и англичани, които били християни, ала не практикували религията на християните от Макао.

Като цяло тези сведения накарали най-сетне върховния трибунал по ритуалите да забрани изповядването на християнството. Присъдата била издадена на 10 януари 1724 г., ала без гаври, без строги санкции, без обидни слова спрямо мисионерите: самата присъда приканвала императора да задържи в Пекин онези, които покрай математиката можело да се окажат полезни. Императорът потвърдил присъдата и разпоредил с едикт мисионерите да бъдат препратени в Макао заедно с един мандарин, който да се грижи за тях по пътя и да внимава да не бъдат оскърбявани. Точно тъй е казано в едикта.

Той задържал няколко души при себе си, сред тях бил и йезуитът Паренен, за когото съм писал вече с уважение; човек, известен с познанията и с мъдрото си поведение, който говорел много добре китайски и татарски. Той бил необходим не само като преводач, но и като добър математик. Познат е сред нас главно с мъдрите и познавателни отговори относно китайската наука покрай затрудненията на един от най-добрите ни философи. Този монах се радвал на благоволенieto на император Канси, а също и на Юнджън. Ако някой можел да спаси християнската религия, това бил той: заедно с други двама йезуити получил аудиенция при принца, брат на императора, който бил натоварен да проучи присъдата и да докладва за нея. Паренен чистосърдечно ни разказва какъв бил отговорът. Принцът, който ги закрилял, им казал: „Вашите истории ме объркват. Четох обвиненията против вас: вашите свади с другите европейци относно ритуалите в Китай безкрайно ви навредиха. Какво бихте казали, ако ние се пренесем в Европа и се държим като вас? Честно — бихте ли ни изтърпели?“ Било трудно да се отвърне нещо на изреченото. Все пак те успели да накарат принца да се обърне с молба в тяхна полза към императора; а когато застанали пред престола, императорът им заявил, че в крайна сметка ще прогони всички тъй наречени мисионери.

Вече сме цитирали тези думи: „Съумели сте да заблудите баща ми, не се надявайте да заблудите и мен.“

Въпреки мъдрите заповеди на императора неколцина йезуити впоследствие тайно се завърнали в провинциите през времето на приемника на известния Юнджън; те били осъдени на смърт, задето явно нарушили законите на империята. Така ние ексукутираме във Франция проповедниците хугеноти, които осъществяват събрания,

независимо от кралските заповеди. Бесът да се набират привърженици е привично заболяване за нашите общества, както вече отбелязахме: той никога не е съществувал в далечната част на Азия. Тамошните народи никога не са изпращали мисионери в Европа; единствено нашите нации са се опитвали да разпространят начина си на мислене и търговските си отношения в двете посоки на земното кълбо.

Самите йезуити докарват смърт на множество китайци, както и на двама принцове по кръв, които ги подкрепяли. Нима не е безкрайно нещастие да пристигнеш от другия край на света, за да посееш смут в императорското семейство и да доведеш до казън двама принцове? Смятали, че постигат уважение в Европа за своята мисия, заявявайки, че Бог е на тяхна страна, че бил очертал четири кръста в облаците по небето над Китай. Накарали да изрисуват тия кръстове в техните поучителни и любопитни писма: ала ако Бог бе искал Китай да бъде християнски, дали би се задоволил с тези кръстове във въздуха? Дали не би ги вложил в сърцата на китайците?

ВРАЗУМИТЕЛЕН СПИСЪК НА ПОТОМЦИТЕ НА ЛУИ XIV, НА ПРИНЦОВЕТЕ ОТ ФРЕНСКИЯ ДОМ В НЕГОВО ВРЕМЕ, НА ТОГАВАШНИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ, НА МАРШАЛИТЕ НА ФРАНЦИЯ, НА МИНИСТРИТЕ И НА ПОВЕЧЕТО ПИСАТЕЛИ И ТВОРЦИ, ПРОЦЪФТЕЛИ ПРЕЗ ТОЗИ ВЕК

Луи XIV е имал само една съпруга, Мария Тереза Австрийска, родена като него през 1638 г., единствена дъщеря на Фелипе IV, крал на Испания, от първия му брак с Елизабет дьо Франс, сестра на Карлос II и на Маргарита Тереза, родени от втория брак на Фелипе IV с Мария Анна Австрийска. Вторият брак на Фелипе IV е особено забележителен. Мария Анна Австрийска е била негова племенница и през 1648 г. е сгодена за Фелипе Балтасар, инфант на Испания; с други думи, Фелипе IV се жени едновременно за своя племенница и за годеницата на своя син.

Сватбата на Луи XIV се състои на 9 юни 1660 г. Мария Тереза умира през 1683 г. Историците с мъка успяват да разкажат нещо за нея. Твърди се, че една монахиня я запитала дали се е опитвала да се хареса на младите мъже в двора на своя баща краля, а тя била отговорила: „Не, сред тях нямаше крале.“ Името на монахинята не се споменава; трябва да е била доста недискретна. Инфантите не са могли да разговарят с никакви младежи в двора; когато кралят на Англия Чарлс I в качеството си още на Уелски принц отива в Мадрид, за да се ожени за дъщерята на Фелипе III, дори не успява да разговаря с нея. Впрочем думите на Мария Тереза като че ли предполагат, че ако е имало крале в двора на нейния баща, тя е щяла да се опита да им се хареса. Подобен

отговор би бил подходящ за сестра на Александър Велики, но не и за скромността и простотата на Мария Тереза. Немалко историци си доставят удоволствието да влагат в устите на владетелите слова, които те не биха и не са могли да изрекат.

Единствената рожба от този брак на Луи XIV, която оцелява, е Луи, дофин, наричан Негово Кралско Височество, роден на 1 ноември 1661 г., умрял на 14 април 1711 г. Дълго още преди смъртта на този принц била популярна поговорката, свързана с него: Син на крал, баща на крал, нивга крал. Събитията като че ли са в полза на доверието на обичащите предсказанията; всъщност това е повторение на казаното за бащата на Филип дьо Валоа и се основава на здравето на Луи XIV, който бил по-жизнен от своя син.

Правдивостта изисква да кажем, че не бива да се хваща вяра на скандалните книги относно личния живот на владетеля. Съставените от Лабомел „Мемоари на госпожа Дьо Ментьонон“ изобилстват със смехотворни измислици. Една от най-екстравагантните е, че Негово Кралско Височество бил влюбен в сестра си и се бил оженил за госпожица Шуен. Редно е тези глупости да бъдат отречени, след като са били отпечатани.

Той се жени за Мария Анна Кристина Виктория фон Байерн на 8 март 1680 г. (умира на 20 април 1690 г.); тя му ражда:

1. ЛУИ, херцог на Бургундия, роден на 6 август 1682 г., умрял на 18 февруари 1712 г. от епидемична шарка; същият има от Мария Аделаида Савойска, дъщеря на първия крал на Сардиния, умряла на 12 февруари 1712 г.:

ЛУИ, херцог на Бретан, роден през 1705 г., умрял през 1712 г., и ЛУИ XV, роден на 15 февруари 1710 г.

Преждевременната смърт на херцога на Бургундия е печална и за Франция, и за Европа. Той е бил много образован, справедлив, миротворец, враг на празната слава, достоен ученик на херцог Дьо Бовилие и на известния Фенелон. За срам на човешката природа разполагаме със стотина тома писания против Луи XIV, против сина му, Негово Кралско Височество, против племенника му херцог Д'Орлеан — и с нито един, който да ни запознае с качествата на този принц, който би заслужил хвалебствия, ако не бе останал само частно лице.

2. ФЕЛИПЕ (ФИЛИП), херцог Д'Анжу, крал на Испания, роден на 19 декември 1683 г., умрял на 9 юли 1746 г.

3. ШАРЛ, херцог Дьо Бери, роден на 31 август 1686 г., умрял на 4 май 1714 г.

Дуй XIV има още двама сина и три дъщери, умрели невръстни.

ИЗВЪНБРАЧНИ УЗАКОНЕНИ ДЕЦА

Госпожа херцогинята Дьо Лавалиер, която постъпва като монахиня кармелитка на 2 юни 1674 г., изповядва вярата на 4 юни 1675 г. и умира на шейсет и пет години на 6 юни 1710 г., ражда на Луи XIV:

ЛУИ ДЪО БУРБОН, роден на 27 декември 1663 г., умрял на 15 юли 1666 г.

ЛУИ ДЪО БУРБОН, граф Дьо Вермандоа, роден на 2 октомври 1667 г., умрял през 1683 г.

МАРИ АН, наричана госпожица Дьо Блоа, родена през 1666 г., омъжена за Луи Арман, принц Дьо Конти, умряла през 1739 г.

ДРУГИ ИЗВЪНБРАЧНИ УЗАКОНЕНИ ДЕЦА

От Франсоаз Атенаис дьо Рошешуар Мортемар, съпруга на Луи дьо Гондрен, маркиз Дьо Монтеспан. Всички те се раждат, докато маркиз Дьо Монтеспан е жив, и името на тяхната майка не е вписано в актовете им за раждане и за узаконяване:

ЛУИ ОГЮСТ ДЪО БУРБОН, херцог Дьо Мен, роден на 31 март 1670 г., умрял през 1736 г.

ЛУИ СЕЗАР, граф Дьо Вексен, абат на Сен Дьони и на Сен Жермен де Пре, роден през 1672 г., умрял през 1683 г.

ЛУИ АЛЕКСАНДЪР ДЪО БУРБОН, граф на Тулуза, роден на 6 юни 1678 г., умрял през 1737 г.

ЛУИЗ ФРАНСОАЗ ДЪО БУРБОН, наречена госпожица Дьо Нант, родена през 1673 г., омъжена за Луи III, херцог Дьо Бурбон Конде, умряла през 1743 г.

ЛУИЗ МАРИ ДЪО БУРБОН, наречена госпожица Дьо Тур, умряла през 1681 г.

ФРАНСОАЗ МАРИ ДЪО БУРБОН, наречена госпожица Дьо Блоа, родена през 1677 г., омъжена за Филип II, херцог Д'Орлеан, регент на Франция, умряла през 1749 г.

Има още двама синове, умрели невръстни, единият от госпожица Дьо Фонтанж.

Дофинът ЛУИ оставя една извънбрачна дъщеря. След смъртта на баща ѝ се опитват да я направят монахиня; госпожа херцогинята на Бургундия научава, че я насилват, противопоставя се, дава ѝ зестра и я омъжва.

ПРИНЦОВЕ И ПРИНЦЕСИ С КРАЛСКА КРЪВ, ЖИВЕЛИ ПРЕЗ ВЕКА НА ЛУИ XIV

ЖАН БАТИСТ ГАСТОН, херцог Д'Орлеан, втори син на Анри IV и на Мария Медичи, роден във Фонтенбло през 1608 г., почти неизменно злощастен, мразен от брат си, преследван от кардинал Дьо Ришельо, включил се във всички интриги и често изоставял приятелите си. Той станал причина за смъртта на херцог Дьо Монморанси, на Сен Мар, на добродетелния Дьо Ту. Ревнив към своето място и към етикета, един ден накарал да променят местата на всички в двора, когато давал някакъв прием; уловил за ръка херцог Дьо Монбазон, за да слезе от едно стъпало, а херцог Дьо Монбазон му рекъл: „Аз съм първият ви приятел, на когото помагате да слезе от ешафода.“ Изиграл значителна, но недобра роля през време на регентството и умрял, изпратен в Блоа, през 1660 г.

ЕЛИЗАБЕТ, дъщеря на Анри IV, родена през 1602 г., съпруга на Фелипе IV, много нещастна в Испания, където живяла, без да спечели доверие и без никаква утеха. Умряла през 1644 г.

КРИСТИН, втора дъщеря на Анри IV, съпруга на Виторио Амедео, херцог на Савоя. Животът ѝ в двора и покрай различните събития бил непрестанно много бурен. Оспорвали правото ѝ да има настойничество над сина си, нападнали властта и репутацията ѝ. Умряла през 1663 г.

АНРИЕТ МАРИ, съпруга на Чарлс I, крал на Великобритания, най-нещастната принцеса в рода; притежавала почти всички качества на баща си. Умряла през 1669 г.

Госпожица ДЪО МОНПАНСИЕ, наричана Нейно Височество, дъщеря на Гастон и на Мари дьо Бурбон Монпансие — тя оставя след себе си мемоари, в историята говорихме много за нея. Умряла през 1693 г.

МАРГЬОРИТ ЛУИЗ, съпруга на Козимо Медичи; тя оставя съпруга си и се оттегля във Франция.

ФРАНСОАЗ МАДЛЕН, съпруга на Карло Емануеле, херцог на Савоя.

ФИЛИП, Негово Височество, единствен брат на Луи XIV, умрял през 1702 г. Той се жени за Хенриета, дъщеря на краля на Англия Чарлс I, внучка на Анри Велики, принцеса любимка на Франция поради своя дух и изящество, умряла в разцвета на силите си през 1670 г. Тя му ражда Мари Луиз, омъжена за Карлос II, крал на Испания, през 1679 г., умряла на двайсет и седем години през 1689 г., и Ан Мари, омъжена за Виторио Амедео, херцог на Савоя, впоследствие крал на Сардиния. Заради този брак в повечето мемоари относно войната за наследството херцог Д'Орлеан бива наричан чичо на Фелипе V.

Той става родоначалник на новия дом Д'Орлеан. Дъщерята на избирателя на Пфалц, умряла през 1722 г., му ражда:

ФИЛИП Д'ОРЛЕАН, регент на Франция, известен с храбростта, духовитостта и любовта си към удоволствията; роден да бъде харесван в обществото, без да е особено оправен във важните дела, един от най-приятните хора, живели някога. Сестра му е последната херцогиня на Лотарингия. Умрял през 1723 г.

КЛОНЪТ КОНДЕ Е ОСОБЕНО БЛЕСТЯЩ

АНРИ, принц дьо КОНДЕ, втори с това име, първи принц по кръв, се радва на огромно доверие през време на регентството и има репутацията да бъде рядко почтен в онези смутни времена. Според сегашните пресмятания има около два милиона рента и в своето стопанство дава пример за икономии, който кардинал Мазарини е трябвало да последва при управлението на държавата, ала е било твърде трудно. Най-голямата му слава е, че е баща на великия Кенде. Умрял през 1646 г.

ВЕЛИКИЯТ КОНДЕ, ЛУИ II по име, син на предходния и на Шарлот Маргьорит дьо Монморанси, племенник на знаменития и злощастен херцог Дьо Монморанси, обезглавен в Тулуза, събира в свое лице всичко най-характерно през вековете за двата героични рода. Роден на 8 септември 1621 г., умрял на 11 декември 1686 г.

Клеманс дьо Майе дьо Брезе, племенница на кардинал Дьо Ришельо, му ражда:

АНРИ ЖЮЛ, наричан обикновено Негово Височество, умрял през 1709 г.

Анна фон Байерн фон Райн Пфалц ражда на Анри Жюл:

ЛУИ ДЪО БУРБОН, наричан Великия херцог, баща на онзи, който става министър-председател при Луи XV. Умрял през 1710 г.

КЛОН КОНТИ

Първият принц ДЪО КОНТИ-АРМАН — е бил брат на великия Конде; играе роля по време на Фрондата. Умрял през 1666 г.

Анна Мартиноци, племенница на кардинал Мазарини, му ражда:

ЛУИ, умрял през 1685 г. без деца от съпругата си Мари Ан, дъщеря на Луи XIV и на херцогиня Дъо Лавалиер.

ФРАНСОА-ЛУИ, принц на Ла Рош сюр Йон, впоследствие Дъо Конти, избран за крал на Полша през 1697 г.; благородник, за когото паметта във Франция се запазва дълго, тъй като той приличал на великия Конде по дух и по храброст и винаги се стремил да се хареса — качество, което понякога липсвало на великия Конде; умрял през 1709 г.

Неговата братовчедка Аделаид дъо Бурбон му родила:

ЛУИ АРМАН, роден през 1695 г., надживял Луи XIV.

КЛОН ДЪО БУРБОН СОАСОН

От този клон бил само ЛУИ, граф Дъо Соасон, убит в сражението при Марфе през 1641 г. Всички останали клонове на дома Бурбон били прекъснати.

Родът КУРТНЕ бил признат за кралски по кръв само от народа, не притежавали този ранг. Били потомци на Луи Дебели, ала предците им били възприели герба на наследницата на Куртне, не се били обвързали подобаващо към кралския дом в една епоха, когато едрите земевладелци приемали за предимство само крупните феоди и длъжността пер. От този клон имало и императори на Константинопол, ала не и признати принцове по кръв. За да уязви дома Конде, кардинал Мазарини се опитал да даде на семейство Куртне ранга и почестите, които те искали отдавна; те обаче не успели да го подкрепят силно да изпълни това свое намерение.

ТОГАВАШНИ ВЛАДЕТЕЛИ

ПАПИ

Барберини, УРБАН VIII. Той дава на кардиналите титлата преосвещенство. Премахва женските йезуитски манастири. Все още не става дума за пълна забрана на йезуитите. Разполагаме с голям сборник с негови стихове на латински. Трябва да се признае, че Ариосто и Тасо са се справяли по-добре. Умрял през 1644 г.

Памфили, ИНОКЕНТИЙ X, известен, задето прокудил от Рим двамата племенници на Урбан VIII, на които дължал всичко; също тъй осъдил петте съждения на Янсений, без да бере досадата да четете книгата му, и бил под чехъл на снаха си дона Олимпия, продала през време на неговия понтификат всичко, което можело да се продаде. Умрял през 1655 г.

Киджи, АЛЕКСАНДЪР VII. Той поискал прошка от Луи XIV чрез своя легат а latere. Бил по-лош като поет и от Урбан VIII. Дълго възхваляван, че не се прекланял пред непотизма, а накрая го въздигнал на престола. Умрял през 1667 г.

Роспилиози, КЛИМЕНТ IX, любител на литературата, без да пише стихове, миролюбив, пестелив и либерален, същински баща на народа. Присърце му били две неща, с които не се справил: да попречи на турците да завладеят Кандия и да въдвори мир в Църквата на Франция. Умрял през 1669 г.

Алтиери, КЛИМЕНТ X, почтен и миролюбив като своя предшественик, ала много се влияел. Умрял през 1676 г.

Одескалки, ИНОКЕНТИЙ XI, горд враг на Луи XIV, забравя интересите на Църквата заради лигата, оформена против този монарх. За него се говори доста в тази история. Умрял през 1689 г.

Отобони, венецианец, АЛЕКСАНДЪР VIII. Надали някой е помагал повече на бедните и е обогатявал повече роднините си. Умрял през 1691 г.

Пинятели, ИНОКЕНТИЙ XII. Той осъжда знаменития Фенелон; иначе е обичан и уважаван. Умрял през 1700 г.

Албани, КЛИМЕНТ XI. Неговата була против Кенел, само един лист, е много по-известна от шестте му големи тома със съчинения. Умрял през 1721 г.

ОТОМАНСКИ ДЪРЖАВНИ ГЛАВИ

ИБРАХИМ. За него Расин неслучайно казва:

Глупакът Ибрахим властта си сам изяде,
при все че бе велик, на детството отдаден.

Изваждат го от затвора, за да царува след смъртта на своя брат Мурад. Глупак или не — по негово време турците завладяват Кандия. Ухушен през 1649 г.

МЕХМЕД IV, син на Ибрахим, свален от власт и умрял през 1687 г.

СЮЛЕЙМАН II, син на Ибрахим и брат на Мехмед IV, след различни успехи във войните срещу Германия умира от естествена смърт през 1691 г.

АХМЕД II, брат на предходния, поет и музикант. Армията му е разбита от принц Лудвиг фон Баден при Сланкамен. Умрял през 1695 г. МУСТАФА И, син на Мехмед IV, победител при Темишвар, разбит от принц Ойген в сражението при Зента на река Тиса през септември 1697 г., свален от власт в Одрин и починал в константинополския сарай през 1703 г.

АХМЕД III, брат на предходния, също разбит от принц Ойген при Петроварадин и при Белград, свален от власт през 1730 г.

ИМПЕРАТОРИ НА ГЕРМАНИЯ

За тях няма да споменем нищо тук, тъй като говорихме доста в изложението на историята.

ФЕРДИНАНД III, умрял през 1657 г.

ЛЕОПОЛД I, умрял през 1705 г.

ЙОЗЕФ I, умрял през 1711 г.

КАРЛ VI, умрял през 1740 г.

КРАЛЕ НА ИСПАНИЯ

Както по-горе.

ФЕЛИПЕ IV, умрял през 1665 г.

КАРЛОС II, умрял през 1700 г.

ФЕЛИПЕ V, умрял през 1746 г.

КРАЛЕ НА ПОРТУГАЛИЯ

ЖОАУ IV, херцог на Браганса, наричан Щастливи. Става крал на Португалия покрай съпругата си Луиса де Гусман. Умрял през 1656 г.

АЛОНСО, син на предходния. Жоау става крал заради смелостта на съпругата си, Алонсо бива детрониран от своята; заточават го на остров Терсейра, където умира през 1683 г.

ДОН ПЕДРУ брат на предходния, му отнема короната и жената; за да се ожени законно за нея, го обявява за импотентен, при все че развратничел. Умрял през 1706 г.

ЖОАУ V, умрял през 1750 г.

КРАЛЕ НА АНГЛИЯ, ШОТЛАНДИЯ И ИРЛАНДИЯ, ЗА КОИТО СЕ СПОМЕНАВА ВЪВ „ВЕКЪТ НА ЛУИ XIV“

ЧАРЛС I, убит с правна разпоредба на ешафода през 1649 г.

КРОМУЕЛ (Оливър), станал протектор на 22 декември 1653 г., по-могъщ от крал. Умрял на 15 септември 1658 г.

КРОМУЕЛ (Ричард), става протектор незабавно след смъртта на баща си и бива мирно свален от власт през месец юни 1659 г. Умрял през 1685 г.

ЧАРЛС II, умрял през 1685 г.

ДЖЕЙМС II, свален от престола през 1688 г. Умрял през 1701 г.

УИЛЯМ III, умрял през 1702 г.

АН СТЮАРТ, умряла през 1714 г.

ДЖОРДЖ I, умрял през 1727 г.

КРАЛЕ НА ДАНИЯ

КРИСТИАН IV, умрял през 1648 г.

ФРЕДЕРИК III, признат през 1661 г. от духовенството и буржоазията за абсолютен владетел над законите, с правото да ги създава, да ги премахва и да ги пренебрегва по своя воля. Благородниците били принудени да се съобразят с волята на двете други съсловия в държавата. Посредством това странно законодателство кралете на Дания стават единствени правно признати деспотични властници; още по-странно е, че и този крал, и следващите не злоупотребяват с волята си, освен рядко. Умрял през 1667 г.

КРИСТИАН V, умрял през 1699 г.

ФРЕДЕРИК IV, умрял през 1730 г.

КРАЛЕ НА ШВЕЦИЯ

КРИСТИНА. За нея се говори много във „Векът на Луи XIV“ Абдикира през 1654 г. Умряла в Рим през 1689 г.

КАРЛ X, обикновено наричан Карл Густав: той бил от рода Пфалц, племенник на Густав Адолф по майчина линия. Опитал се да установи в Швеция самовластие. Умрял през 1660 г.

КАРЛ XI, успял да установи самовластието. Умрял през 1697 г.

КАРЛ XII, злоупотребил с него и довел до освобождаването на кралството. Умрял през 1718 г.

КРАЛЕ НА ПОЛША

ВЛАДИСЛАВ СИГИЗМУНД, победител на турците. През 1645 г. провожда великолепно пратеничество, за да сключи задочно брак с принцеса Мари дьо Гонзаг дьо Нювер. Личностите, дрехите, конете и каретите на полската делегация затъмнили блясъка на френския двор, който още не бил получил от Луи XIV оня великолепен вид, затъмнил впоследствие всички дворове по света. Умрял през 1648 г.

ЯН КАЖИМЙЕЖ, брат на предходния, йезуит, после кардинал, после крал, оженил се за вдовицата на брат си, Полша му омръзнала, напуснал я през 1670 г., оттеглил се в Париж, станал абат на Сен Жермен де Пре, живял дълго с Нинон. Починал през 1672 г.

МИХАЛ ВИШНЬОВЕТСКИ, избран през 1670 г. Той допуснал турците да превземат Камйенец, единственият укрепен град, който откривал достъп до кралството, и им плащал данък. Умрял през 1673 г.

ЯН СОБЕСКИ, избран през 1674 г., победил турците и освободил Виена. Има негов животопис от абат Коайе, един философски настроен мъдрец. Той се жени за францужойка също като Владислав и Кажимйеж, а именно за госпожица Д'Аркиен. Умрял през 1783 г.

АВГУСТ I, избирател на Саксония, избран през 1697 г. от част от благородниците, докато принц Дьо Конти бил избран от друга. Скоро той остава единствен крал; детрониран е от Карл XII и възстановен на престола от цар Петър I. Умрял през 1783 г.

СТАНИСЛАВ^[1], въздигнат, обратно, от Карл XII и низвергнат от Петър I. Умрял през 1766 г.

КРАЛЕ НА ПРУСИЯ

ФРИДРИХ, първи крал. Умрял през 1700 г.

ФРИДРИХ ВИЛХЕЛМ, първият, събрал голяма армия, въвел дисциплина в нея, баща на Фридрих Велики — първият, победил с тази армия. Умрял през 1740 г.

ЦАРЕ НА РУСИЯ, ВПОСЛЕДСТВИЕ ИМПЕРАТОРИ

МИХАИЛ РОМАНОВ, син на Филарет, патриарх на Ростов, избран през 1613 г. на възраст петнайсет години. По негово време царете се женели само за свои поданички; довеждали им в двора известен брой девойки и те избирали. Такива са старите азиатски обичаи. Затова Михаил се оженил за дъщерята на беден благородник, който сам обработвал нивите си. Умрял през 1645 г.

АЛЕКСЕЙ, син на Михаил, сражавал се успешно с отоманците. Умрял през 1676 г.

ФЬОДОР, син на Алексей, който пожелал да облагороди руснаците — задачата останала за Петър Велики. Умрял през 1682 г.

ИВАН, брат на Фьодор, по-голям от Петър, немощен на престола. Умрял през 1688 г.

ПЕТЪР ВЕЛИКИ, фактически основател. Умрял през 1725 г.

ГУБЕРНАТОРИ НА ФЛАНДРИЯ

Нидерландия почти винаги се оказва във война при Луи XIV, затова ни се струва подходящо да изложим тук поредицата от губернатори на тази провинция, непосещавана от никой свой крал след Фелипе II.

Маркиз ФРАНСИСКО ДЕ МЕЛО ДАСУМАР, същият, който бива победен от великия Конде. Свален през 1644 г.

Великият командор КАСТЕЛ РОДРИГО, умрял през 1647 г.

ЛЕОПОЛД ВИЛХЕЛМ, ерцхерцог на Австрия — сиреч носещ титлата ерцхерцог, без да притежава нищо в Австрия, — брат на Фердинанд II. Тъкмо той изпраща представител до парижкия парламент, за да сключи с него съюз против кардинал Мазарини. Умрял през 1656 г.

Дон ХУАН АВСТРИЙСКИ, незаконороден син на Фелипе IV, прославен враг на министър-председателя на Испания, йезуита Нитар, също както принц Дьо Конде е враг на кардинал Мазарини, но пощастлив от принц Дьо Конде, тъй като прогонва Нитар завинаги. Той е победен от Тюрен в битката при Дюнците. Умрял през 1659 г.

Маркиз ДЕ КАРАСЕНА, умрял през 1664 г.

Маркиз ДЕ КАСТЕЛ РОДРИГО, воювал слабо срещу Луи XIV — а нямало и как да воюва успешно. Умрял през 1668 г.

ФЕРНАНДЕС ДЕ ВЕЛАСКО, конетабъл на Кастилия. Умрял през 1669 г.

Граф ДЕ МОНТЕРЕЙ, помогнал тихомълком на холандците против Луи XIV. Умрял през 1675 г.

Херцог ДЕ ВИЛЯ ЕРМОЗА, най-щедрият мъж на своето време. Умрял през 1678 г.

АЛЕСАНДРО ФАРНЕЗЕ, втори син на херцога на Парма. Не е лесно да се казваш Александър, като не те бива. Свален през 1682 г.

Маркиз ДЕ ГРАНА, умрял през 1685 г.

Маркиз ДЕ КАСТАНАГА, умрял през 1692 г.

МАКСИМИЛИАН ЕМАНУИЛ, избирател на Бавария, става губернатор на Нидерландия след битката при Хьохщет и запазва титлата до Утрехтския мир през 1714 г. Умира същата година.

Принц ОЙГЕН, главен управител на Нидерландия. Никога не е живял там. Умрял през 1736 г.

МАРШАЛИ НА ФРАНЦИЯ, УМРЕЛИ ПРИ ВЛАСТТА НА ЛУИ XIV ИЛИ СЛУЖИЛИ НЕМУ

АЛБРЕ (Сезар Фебюс д'), от рода на наварските крале, маршал на Франция от 1653 г. Той благоразумно се жени за дъщерята на Генего, касиер на спестяванията, която се оказва извънредно достойна дама. Възхвалявана е от Сент Еврьомон. Бил любовник на госпожа Дьо Ментьонон и на прочутата Нинон; обичан в обществото, уважаван воин. Умрял през 1676 г.

АЛЕГР (Ив д'), служи близо шейсет години при Луи XIV, а става маршал едва през 1724 г. Умрял през 1733 г.

АРКУР (Анри, херцог Д'). Може да се каже, че той слага край на някогашната взаимна неприязън между французите и испанците като посланик в Мадрид. Точността му и умението му да се харесва толкова допадат на испанския двор, че накрая Карлос II убедено вписва като

свой наследник внук на Луи XIV. Трябвало е да командва вместо маршал Дьо Вилер през годината на чудесната кампания при Денен, ала би му било трудно да се справи по-добре. Маршал от 1703 г. Умрял през 1718 г. Впоследствие синът му става маршал през 1746 г.

АСФЕЛД (Клод Франсоа Бидал д'), придобива голяма слава като нападател и защитник на укрепени селища; свършва много работа в битката при Алманса; маршал от 1734 г. Умрял през 1743 г.

БАЛЕНКУР (Тестю дьо), става маршал през 1746 г.

БАРУИК или по-скоро БЕРУИК (Джек Фицджеймс), извънбрачен син на краля на Англия Джеймс II и на една сестра на херцог Марлборо. Баща му го прави херцог Баруик в Англия. Той има и испанска херцогска титла. Получава такава и във Франция. Става маршал през 1706 г.; пада убит при обсадата на Филипсбург през 1734 г. Оставил е мемоари, които господин абат Хук публикува през 1778 г.; в тях има любопитни анекдоти и поучителни подробности за кампаниите, в които е взимал участие.

БАСОМПИЕР (Франсоа дьо), роден през 1579 г., главен полковник на швейцарците, маршал от 1622 г.; затворен в Бастилията от 1631 г. до смъртта на кардинал Дьо Ришельо. Там съставя мемоари, които се въртят около дворцовите интриги и галантните му приключения. В своите спомени Цезар не говори за нежните си завоевания. Обикновено не се знае, че е облицовал с камъни за своя сметка рова при Кур ла Рен, наскоро засипан. Умрял през 1646 г.

БЕЗОН (Жак Базен дьо), маршал от 1709 г. Умира през 1733 г.

БЕЛ ИЛ (Луи Шарл Огюст дьо Фуке дьо), внук на главния интендант, отличил се във войните от 1701 г.; херцог и пер, принц на Империята, маршал от 1741 г. Изработва заедно с брат си целия план за войната против кралицата на Унгария, в която брат му бива убит. Умира като министър и държавен секретар по военните въпроси през 1761 г.

БЕЛФОН (Бернарден Жито дьо), маршал от 1668 г.; печели битка в Каталуния през 1684 г. Умрял през 1694 г.

БИРОН (Арман Шарл дьо Гонто, херцог Дьо), възкресил херцогството на своя род. Служи във всички войни на Луи XIV, губи едната си ръка при обсадата на Ландау, а става маршал едва през 1734 г. БРАНКА (Анри дьо), служи дълго при Луи XIV, става маршал през 1734 г.

БРЕЗЕ (Юрбен дьо Майе, маркиз Дьо), зет на кардинал Дьо Ришельо, маршал от 1632 г., вицекарал на Каталуния. Умрял през 1650 г.

БРОЛИО (Виктор Морис), служил във всички войни на Луи XIV, маршал от 1724. Умрял през 1727 г.

БРОЛИО (Франсоа Мари, херцог Дьо), син на предходния. Един от най-добрите офицер-наместници във войните на Луи XIV, маршал от 1734 г.; баща на друг маршал, Дьо Брوليو, съчетал дарбите на своите предци.

БУР (Елеонор Мари дю Мен, граф Дю), печели важна битка при Луи XIV; става маршал през 1725 г. Умрял същата година.

БУФЛЕР (Луи Франсоа, херцог Дьо), един от най-добрите офицери на Луи XIV; маршал от 1693 г. Умрял през 1711 г.

ВИВОН (Луи Виктор дьо Рошьюшуар, херцог Дьо), знаменосец на Църквата, генерал на галерите, вицекарал на Месина; маршал на Франция от 1675 г. Не го споменаваме като първи маршал на морината, защото дълго е служил по суша. Умрял през 1688 г.

ВИЛАР (Луи Клод, херцог Дьо), приел името Ектор, маршал от 1702 г., председател на Военния съвет през 1718 г., представител на конетабъла при коронацията на Луи XV през 1722 г. Умрял през 1734 г. За него се споменава често в тази история, както и за Тюрен.

ВИЛРОА (дьо Ньовил, херцог Дьо), гуверньор на Луи XIV от 1646 г.; става маршал същата година. Умрял през 1685 г.

ВИЛРОА (Франсоа дьо Ньовил, херцог Дьо), син на предходния, гуверньор на Луи XV, маршал от 1693 г. Неговият баща и той самият стават ръководители на съвета по финансите, титла без функции, която им давала правото да присъстват на съветите. Умрял през 1730 г.

ВОБАН (Себастиен Льо Претр, маркиз Дьо), маршал от 1703 г. Умрял през 1707 г.

ГАСИОН (Жан дьо), ученик на великия Густав Адолф, маршал от 1643 г. Бил калвинист. Така и не пожелал да се ожени, твърдял, че животът струва твърде малко, за да се споделя с някого. Загива при обсадата на Ланс през 1647 г.

ГЕБРИАН (Жан Батист дьо Бюд), маршал от 1642 г., един от големите военни дейци на своето време; убит през 1643 г. при обсадата на Ротвайл, погребан с големи почести в „Нотър Дам“.

ГРАМОН (Антоан дьо), внук на предходния, маршал от 1724 г., баща на херцог Дьо Грамон, който пада убит в сражение при Фонтъноа. Умрял през 1725 г.

ГРАМОН (Антоан дьо), маршал от 1641 г. Умрял през 1678 г.

ГРАНСЕ (Жак Руксел, граф Дьо), маршал от 1651 г. Умрял през 1680 г.

ДЮРАС (Жак Анри дьо Дюрфор дьо), племенник на виконт Дьо Тюрен, станал маршал през 1675 г., веднага след смъртта на своя чичо. Умрял през 1704 г.

ДЮРАС (Жан дьо Дюрфор, херцог Дьо), редови маршал при Луи XIV; маршал на Франция от 1741 г.; баща на живия днес маршал Дьо Дюрас.

ЕТАМП (Жак дьо Лаферте Ембо д'), маршал от 1651 г. Умрял през 1668 г.

ЕТРЕ (Виктор Мари д'), син на Жан д'Етре, вицеадмирал на Франция като баща си, става и маршал. Следва да се каже, че като вицеадмирал на Франция командва френските и испански флотилии през 1701 г.; маршал от 1703 г. Умрял през 1737 г.

ЕТРЕ (Жан д'), става вицеадмирал през 1670 г., а маршал — през 1681 г. Умрял през 1707 г.

ЕТРЕ (Франсоа Анибал, херцог Д'), маршал от 1626 г. Особено забележително е, че на деветдесет и три години той се оженил повторно за госпожица Дьо Маникан, а тя абортирала. Умрял над стогодишен през 1670 г.

ЖОАЙОЗ (Жан Арман дьо), маршал на Франция от 1693 г. Умрял през 1710 г.

ИЗАНГИЕН (Д'), от рода Гент, офицер при Луи XIV, маршал от 1741 г.

КАСТЕЛНО (Жак дьо), маршал от 1658 г., получил смъртоносна рана същата година при обсадата на Кале.

КАТИНА (Никола дьо), маршал от 1693. Съвместил философията с военното дарование. През последния ден, когато командвал в Италия, дал като парола „Париж й Сен Грасиен“ — така се казвала селската му къща. Умрял като мъдрец в нея през 1712 г., след като отказал синята панделка на ордена „Свети Дух“.

КЛЕРАМБО (Филип дьо Палюо дьо), маршал от 1653 г. Умрял през 1665 г.

КЛЕРМОН ТОНЕР (Дьо), служил във войната от 1701 г., маршал от 1747 г.

КОАНИ (Франсоа дьо Франкто дьо), дълго време главен офицер при Луи XIV; маршал от 1734 г.; печели две битки в Италия.

КОЛИНИ (Гаспар дьо), внук на адмирала; маршал от 1622 г.; командва армията на Луи XIII срещу бунтовните сили на граф Дьо Соасон, убит при Марфе. Умрял през 1646 г.

КРЕКИ (Франсоа дьо), маршал от 1668 г. Умрял през 1687 г. с репутацията на човек, който трябвало да замени виконт Дьо Тюрен. Принадлежал към рода Дьо Бланшфор.

ЛАМЕЙРЕ (Шарл дьо Лапорт дьо), става маршал през 1639 г. при Луи XIII, който му връчва маршалския жезъл край стените на Еден. Бил голям специалист по артилерията и имал репутацията на най-добър военачалник при обсадите. Умрял през 1664 г.

ЛАМОТ ОДАНКУР (Филип дьо), маршал от 1642 г. Бил заточен в замъка Пиер Енсиз през 1645 г.; за отбелязване е, че при властването на Ришельо и на Мазарини няма затворени или изселени военачалници. Умрял през 1657 г. Внукът му става маршал през 1747 г.

ЛАФАР (Дьо), син на маркиз Дьо Лафар, известен с приятните си стихове; офицер във войната от 1701 г., маршал от 1746 г.

ЛАФЕРТЕ СЕНТЕР (Анри, херцог Дьо), назначен за редови маршал в битката за Еден, командва лявото крило в битката при Рокроа; маршал от 1651 г. Умрял през 1681 г.

ЛАФОРС (Жак Номпар дьо Комон дьо), маршал от 1622 г. Оцелява след изстреблението през Вартоломеевата нощ и описва това събитие в мемоари, съхранени в дома му^[2]. Умира деветдесет и седем годишен през 1652 г.

ЛОРЖ (Ги Алфонс дьо Дюрфор дьо), племенник на виконт Дьо Тюрен; маршал от 1676 г. Умрял през 1702 г.

ЛЮКСАМБУР (Кристиан Луи дьо Монморанси), внук на предходния, проявил се във войната от 1701 г. Маршал от 1747 г.

ЛЮКСАМБУР или ЛЮКСЕМБУРГ (Франсоа Анри дьо Монморанси, херцог Дьо), ученик на великия Конде; маршал от 1675 г. Имало е седем маршали с това име, без да броим конетаблите; от единайсети век не е имало власт, без някой от този род да е бил начело на армии. Умрял през 1695 г.

МАЙБОА (Дьо), син на министъра Демаре, проявил се при всички възможни случаи през войната от 1701 г., произведен маршал през 1741 г.

МАРСЕН или МАРШЕН (Фердинан, граф Дьо), преминава от служба към австрийския дом на страната на Франция; маршал от 1703 г. Убит при Торино през 1706 г.

МАТИНЬОН (Шарл Огюст Гойон дьо Гасе дьо), маршал от 1708 г. Умрял през 1729 г.

МЕДАВИ (Жак Леонор Рузел дьо Грансе, граф Дьо), става маршал чак през 1724 г., макар да печели цяло сражение през 1706 г. Умрял през 1725 г.

МОЛЬОВРИЕ ЛАНЖРОН, маршал от 1745 г.

МОНРЕВЕЛ (Никола Огюст дьо Лабом), маршал от 1709 г. Умрял през 1725 г.

МОНТЕСКЮ (Пиер, граф Д'Артанян), маршал от 1703 г. Умрял през 1716 г.

НАВАЙ (Филип дьо Монто дьо Бенак, херцог Дьо), маршал от 1675 г., командва при Кандия под ръководството на херцог Дьо Бофор и след него. Умрял през 1684 г.

НАНЖИ (Луи Арман дьо Бришанто), служил образцово при маршал Дьо Вилар във войната от 1701 г.; става маршал при Луи XIV. Умрял през 1742 г.

НОАЙ (Адриен Морис дьо), син на предходния, армейски генерал в Русийон през 1706 г., испански гранд от 1711 г., след като превзема Херона. Става маршал на Франция едва през 1734 г. Управлява финансите през 1715 г. и впоследствие става министър. Никой не умее да пише кратки съобщения като него. Господин абат Мийо публикува през 1777 г. мемоари въз основа на неговия архив; в тях има любопитни анекдоти от двете царувалия, при които е живял. Двамата му синове станаха маршали през 1775 г. Умря през 1766 г.

НОАЙ (Ан ЖЮЛ, херцог Дьо), маршал от 1693 г. Проявява се в Испания, печелейки битката при Тер. Умрял през 1708 г.

ОБЮСОН ДЪО ЛАФЪОЯД (Франсоа д'), маршал от 1675 г. Тъкмо той издига от благодарност статуята на Луи XIV на площад „Виктоар“. Умрял през 1691 г. Неговият син става маршал много по-късно, през 1725 г.

ОКЕНКУР (Шарл дьо Монки), маршал от 1651 г. Убит, докато воювал на страната на врага при Дюнкерк през 1658 г.

ОМОН (Антоан д'), внук на известния Жан, маршал Д'Омон, един от големите военачалници на Анри IV. Антоан помага много за победата при Ретел през 1650 г. За награда получава маршалски жезъл и умира през 1669 г.

ОПИТАЛ (Никола дьо Л'), гвардейски капитан при Луи XIII, маршал от 1617 г., след като убил маршал Д'Анкър; той обаче заслужил това достойнство с чудесни подвизи. Причисляваме го към маршалите от този век, тъй като умира при властта на Луи XIV — през 1644 г.

ПЛЕСИ ПРАЛЕН (Сезар, херцог Дьо Шоазьол, граф Дьо), маршал от 1645 г. Той печели слава, побеждавайки виконт Дьо Тюрен при Ретел през 1650 г. Умрял през 1675 г.

ПЮИСЕГЮР (Шарл дьо Шастне дьо), маршал от 1734 г., син на Жак, лейтенант наместник при Луи XIII и при Луи XIV, спечелил си голямо уважение и оставил мемоари. Маршалът пише за военното дело. Той е човек, неизменно търсен от правителството за решаване на спорни въпроси.

РАНЦЗАУ (Жосиас), от род с корени в херцогство Холщайн, маршал от 1645 г., станал католик същата година, влиза в затвора през 1649 г. по време на смутовете, после бива освободен. Умрял през 1650 г. Често бил раняван, Бантрю казваше за него, че „е запазил по едно от всичко, което мъжете имат по две“. Съчиняват му епитафия, завършваща със следния стих: *Остана му от Марс единствено сърце.*

РИШЕЛЬО (Луи Франсоа Арман дю Плеси, херцог Дьо), бригаден командир при Луи XIV, армейски генерал при Генуа, маршал от 1748 г., отвоюва остров Минорка от англичаните през 1756 г.

РОЗЕН или РОЗ (Конрад), от стар ливонски род, дошъл първоначално да служи като прост конник в полка на Бринон; скоро обаче проявил достойнства, разбрал се произходът му и израснал в длъжност. Джеймс II го произвел генерал в своите войски в Ирландия. Станал маршал на Франция през 1703 г. Умрял осемдесет и седем годишен през 1715 г.

РОКЛОР (Антоан Гастон Жан Батист, херцог Дьо), маршал от 1724 г.

РОШФОР (Анри Луи д'Алони, маркиз Дьо), маршал от 1675 г. Умрял през 1676 г.

СЕН ЛЮК (Тимолеон д'Епине дьо), син на храбрия Сен Люк, възхвален от Брантом; маршал от 1628 г. Умрял през 1644 г.

ТАЛАР (Камий дьо Остен, херцог Дьо). Той подписа двата договора за поделянето. Маршал от 1703 г., министър от 1726 г. Умира през 1728 г.

ТЕСЕ (Рьоне дьо Фруле), маршал от 1703 г. Умрял през 1725 г.

ТУРВИЛ (Ан Иларион дьо Костантен), станал известен като малтийски рицар с подвизите си срещу турците и берберите. Като вицеадмирал от 1890 г. удържал пълна победа над флотите на Англия и Холандия, изгубил през 1692 г. битката при Ла Ог, а поражението му затъмнило победите. Маршал на Франция от 1693 г. Умрял през 1701 г.

ТЮРЕН (Анри дьо Латур д'Оверн, виконт Дьо), роден през 1611 г.; маршал на Франция от 1644 г., главен маршал от 1660 г. Умрял през 1675 г.

ФАБЕР (Абраам), маршал от 1658 г. Някои упорито желаят да свързват успеха и смъртта му със свръхестествени сили. Той изобщо не се отличава с друго, освен с това, че е сполучил благодарение на заслугите си, и с това, че е отказал орденската панделка, макар да не са му били нужни свидетелства за нея. Казват, когато кардинал Мазарини му предложил да служи като шпионин в армията, той му отвърнал: „На един министър може би са му необходими свестни хора и мошеници. Аз мога да бъда само сред първите.“ Умрял през 1662 г.

ФУКО (Луи), граф Дьо Доньон, маршал от 1653 г. Умрял през 1659 г.

ШАМИЙИ (Ноел Бутон дьо), бил изпратен при обсадата на Кандия; маршал от 1703 г.; станал известен с отбраната на Грав през 1675 г.; обсадата на градчето траяла четири месеца и струвала на съюзниците шестнайсет хиляди жертви. Сведущи люде смятат все още тази отбрана за образцова. Умрял през 1715 г.

ШАТО РЬОНО (Франсоа Луи Русле дьо), вицеадмирал на Франция, служил еднакво добре по суша и по море, прочистил морето от пирати, разбил англичаните в заливчето Бантри, бомбардирал Алжир през 1688 г., подсигурил защитата на американските острови; маршал от 1703 г. Умрял през 1716 г.

ШОАЗЬОЛ (Клод дьо), трети маршал на Франция с това име от 1693 г. Умрял през 1711 г.

ШОМБЕРГ (Фредерик Арман), ученик на Фредерик Анри, принц Д'Оранж, маршал през 1675 г., херцог Де Мертола в Португалия, губернатор и генералисимус в Прусия, херцог и генерал в Англия. Бил ревностен протестант и напуснал Франция при отменянето на Нантския едикт. Убит в битката при Бойн през 1690 г.

ШОН (Оноре д'Албер, херцог Дьо), маршал от 1620 г. Умрял през 1649 г.

ШУЛЕНБЕРГ (Жан), граф Дьо Монджьо, с произход от Прусия; маршал от 1658 г. Умрял през 1671 г.

ЮКСЕЛ (Никола Шалон дьо Бле, маркиз Д) маршал от 1703 г. Председател на съвета по външните работи от 1718 г. Умрял през 1730 г.

ЮМИЕР (Луи дьо Креван, маркиз Д'), маршал от 1668 г. Умрял през 1694 г.

ВЕЛИКИ АДМИРАЛИ НА ФРАНЦИЯ ПРИ ВЛАСТТА НА ЛУИ XIV

АННА АВСТРИЙСКА, кралица регент; оберинтендант по море на Франция от 1646 г.; подава оставка през 1660 г.

АРМАН ДЪО МАЙЕ; маркиз ДЪО БРЕЗЕ, главен началник, командир и главен оберинтендант на навигацията и търговията на Франция от 1643 г. Убит от топовен изстрел по море на 14 юни 1646 г.

Луи Александър ДЪО БУРБОН, узаконен във Франция, граф на Тулуза, става адмирал през 1683 г., умира през 1737 г.

Сезар, херцог ДЪО ВАНДОМ и Дьо Бофор, главен началник и оберинтендант на навигацията и търговията на Франция от 1650 г.

Франсоа ДЪО ВАНДОМ, херцог Дьо Бофор, син на Сезар, убит в битката за Кандия на 25 юни 1669 г.

Луи дьо Бурбон, граф ДЪО ВЕРМАНДОА, узаконен във Франция, станал адмирал през август 1669 г., двегодишен тогава. Умрял през 1683 г.

ГЕНЕРАЛИ НА ГАЛЕРИТЕ ВЪВ ФРАНЦИЯ ПРИ ВЛАСТТА НА ЛУИ XIV

Луи Огюст ДЪО БУРБОН, узаконен във Франция, принц Дьо Домб, херцог Дьо Мен и Д'Омал, от 1688 г.; подава оставка през 1694

г.

Луи Жозеф, херцог ДЪО БАН ДОМ, от 1694 г. Умрял през 1712 г.

Франсоа, маркиз ДЪО КРЕКИ, заема поста подир него и подава оставка през 1669 г. — една година, след като е произведен маршал на Франция.

Кавалер Д'ОРЛЕАН от 1716 г. Умрял през 1748 г. След него длъжността е придадена към адмиралтейството.

Арман Жан дю Плеси, херцог ДЪО РИШЕЛЬО, пер на Франция от 1643 г., приживе на своя баща: подава оставка от длъжността през 1661 г.

Луи Виктор ДЪО РОШЬОШУАР, граф, после херцог ДЪО ВИВОН, принц Дьо Тоне Шарант, от 1669 г.

Луи ДЪО РОШЬОШУАР, херцог ДЪО МОРТЬОМАР, наследява баща си. Умрял на 3 април 1688 г.

Рьоне, сир ДЪО ФРУАЕ, граф ДЪО ТЕСЕ, маршал на Франция от 1712 г., подава оставка през 1716 г.

ПРЕМИЕР-МИНИСТЪР

ДЖУЛИО МАЗАРИНИ, кардинал, премиер-министър, от стар сицилиански род, прехвърлил се в Рим, син на Пиетро Мазарини и Ортенсия Буфалини, роден през 1602 г.; първи работодател му бил кардинал Сакети. Той спрял сблъсъка между френската и испанската армии, които се канели да се бият при Казале, и уредил мира при Кераско през 1631 г. Служи като заместник-легат в Авиньон и като извънреден нунций във Франция от 1634 г. Прекратява смутовете в Савоя през 1640 г. в битността си на извънреден пратеник на краля. Кардинал е от 1641 г. по препоръка на Луи XIII. Оттогава си остава обвързан с Франция. На 5 декември 1642 г. влиза във върховния съвет с длъжност специален съветник. Заема място над това на канцлера. Според завещанието на Луи XIII е обявен за единствен съветник на кралицата регентка по духовните въпроси. Той е Наставник на Луи XIV заедно с принцеса Дьо Конде Монморанси. Най-напред се отказва да се мери с принцовете по кръв — нещо, което било обичайна узурпация за кардинал Дьо Ришельо; все пак минавал преди родовете Вандом и Лонгвил: подир Пиренейския договор започнал да влиза на трети места преди великия Конде. Никога не е получавал документи, означаващи го като премиер-министър, но изпълнявал неговите

функции. За кардинал Дюбоа биват изпратени такива. Филип д'Орлеан, внук на френския кралски род, благоволи да приеме подобни писма, след като бе регент. Кардинал Дьо Фльори никога не е имал нито писма, нито титлата. Кардинал Мазарини умира през 1661 г.

КАНЦЛЕРИ

ДАНИЕЛ ФРАНСОА ВОАЗЕН, умрял през 1717 г., предшественик на известния Д'Агсо.

ЕТИЕН Д'АЛИГР, канцлер от 1674 г., син на друг Етиен, канцлер при властта на Луи XIII. Умрял през 1677 г.

ЛУИ БУШРА, канцлер от 1685 г. Над девиза му бил изобразен петел под слънце — намек за герба на Луи XIV. Девизът гласял: *Sol reperit vigilem*^[3]. Умрял през 1699 г.

ЛУИ ФЕЛИПО, граф Дьо Поншартрен, потомък на много държавни секретари, канцлер от 1699 г. Оттеглил се в манастира към храма „Оратоар“ през 1714 г. Умрял през 1727 г.

МАТИЙО МОЛЕ, първи председател на парижкия парламент от 1641 г., министър на правосъдието от 1651 г., безпристрастен и неустрашим магистрат. Не е вярно, както се твърди в два нови речника, че народът искал да го убива; вярно е, че винаги се е противопоставял на метежите със спокойна смелост. Умрял през 1656 г.

МИШЕЛ ЛЬОТЕЛИЕ, канцлер от 1677 г., баща на забележителния маркиз Дьо Лувоа. Паметта му бива почетена с надгробно слово от великия Босюе. Умрял през 1685 г.

ПИЕР СЕГИЕ, канцлер, херцог Дьо Вилмор, пер на Франция. Той успокоил смутовете в Нормандия през 1639 г., излагал живота си на опасност през времето на барикадите. Бил неизменно верен в период, когато заслуга било да не си такъв. Не оспорвал реда на великия Конде при церемониите, когато присъствал на тях с парламента. Бил справедлив, учен, обичал литераторите и закрилял Френската академия още преди тази свободна институция, включваща големи сеньори от кралството и най-видните писатели, да се окаже в положението да няма друг закрилник, освен краля. Умрял на осемдесет и четири години през 1672 г.

ШАРЛ Д'ОБЕПИН, маркиз Дьо Шатоньоф, работил дълго по посолствата. Министър на правосъдието от 1630 г., през 1633 г. бил затворен в замъка в Ангулем и останал там десет години. През 1650 г.

пак се оказал министър на правосъдието, бил свален през 1651 г. — живял и си отишъл сред дворцовите бури. Умрял през 1653 г.

ОБЕРИНТЕНДАНТИ НА ФИНАНСИТЕ

КЛОД ЛЬО БУТИЛИЕ, отначало оберинтендант съвместно с Клод дьо Бюлион от 1632 г.; сам — от 1640 г. Той пръв наложил специалния личен данък чрез интендантите. Оттеглил се през 1643 г. Умрял през 1652 г.

НИКОЛА БАЙОЛ, маркиз Дьо Шато Гонтие, председател на парламента, оберинтендант на финансите от 1643 до 1648 г. Умрял през 1652 г. По-вещ в правото, отколкото във финансите. Негов заместник и главен контрольор бил Партичели, наричан Емери, известен с безобразията си.

Въпросният Емери бил син на селянин от Сиена, закрилян от кардинал Мазарини. Той твърдял, че финансовите министри са създадени, за да бъдат прокълнати.

Емери измислил всевъзможни данъци и нови длъжности на чиновници, които да мерят и разнасят въглищата; други — да леят метали, да товарят и да разнасят дървата; бирници за личния, за пътния данък, за данък по настилките, данък по едно су за ливра, увеличил лихвите; въвел контрольори по глобите и подправките и пр.

Същият този Емери станал оберинтендант през 1648 г.; няколко месеца по-късно обаче бил принесен в жертва на обществената злоба и го изселили.

Маршал херцог Дьо ЛАМЕЙРЕ станал оберинтендант от 1648 г., когато Емери бил изселен. Покрай този пост вече се били разгаряли войни. Бил почтен като херцог Дьо Сюли, ала не разполагал с неговите възможности. Дошъл в най-трудното време, докато херцог Дьо Сюли бил получил оберинтендантството тъкмо подир гражданската война. Той обложил с данъци всички финансисти и всички търговци. Повечето банкрутирали и вече нямало пари. Напуснал оберинтендантството през 1649 г. Умрял през 1664 г.

ЕМЕРИ поел отново оберинтендантството веднага след оставката на маршала. Един италианец на име Тонти измислил да се взимат заеми срещу пожизнени ренти, които се раздавали с различни стойности и се изплащали на последния жив от всяка група бенефициенти. Нарекли ги тонтини, по името на изобретилия ги. Те

достигнали до милион и двайсет и пет хиляди ливри годишно — невероятна печалба за последния оцелял. Това изобретение товари държавата за цял век, но е по-евтино от постоянните ренти, които товарят държавата завинаги. Умрял през 1650 г.

КЛОД ДЪО МЕМ, граф ДАВО, от стар род от Гиана, бил литератор, съчетаващ духовното начало и любовта към изящството с науката: получил пълна власт заедно със Сервиен; всички търговци го обожавали и изпитвали ужас от Сервиен; станал оберинтендант през 1650 г. Умрял същата година.

ШАРЛ, херцог ДЪО ЛАВИОВИЛ, същият, когото кардинал Дьо Ришельо бил наредил да изгонят от съвета и да го затворят в замъка в Амбоаз през 1624 г.; той се измъкнал от замъка, забягнал в Англия и бил задочно осъден на смърт; през 1651 г. бил въздигнат като херцог и пер, както и като оберинтендант. Умрял през 1653 г.

РЪОНЕ ДЪО ЛОНГЪОЙ, маркиз ДЪО МЕЗОН, съдебен председател, оберинтендант от 1651 г. Останал на поста само една година. Твърдяло се е, че през въпросната година бил изградил двореца Мезон, който е един от най-красивите в Европа; той обаче е построен предната година. Това е първият опит и шедьовърът на Франсоа Мансар, който тогава бил млад и обикновен зидар. За това се разказва анекдот, който много хора са чували като мен от внука на оберинтенданта. Неговият господарски дом, днес срутен, оформял задънен проход на улица „Прувер“. Един ден, докато разкопавали някакво старо малко подземие, открили четирийсет хиляди златни монети с печата на Шарл IX. Тъкмо с тези пари бил построен дворецът Мезон. Маркизът умрял през 1677 г.

Забелязваме как бързо се менят оберинтендантите покрай смутните събития.

После дошъл АБЕЛ СЕРВИЕН, след като спазарил Вестфалския мир заедно с херцог Дьо Лонгвил и граф Д'Аво, при което честта се падала главно нему; той станал оберинтендант през 1653 г. съвместно с Никола Фуке и се занимавал с административната работа до смъртта си, настъпила през 1659 г.; главен ръководител обаче бил все Фуке.

НИКОЛА ФУКЕ, маркиз Дьо БЕЛ ИЛ, оберинтендант от 1653 г., при все че бил и главен прокурор в парижкия парламент. В първите издания на „Векът на Луи XIV“ бе отпечатано погрешно, че е похарчил милион и осемстотин хиляди франка, за да построи своя дворец във

Во, който днес се нарича Вилар: това е печатна грешка; похарчил е осемнайсет тогавашни милиона и те биха излезли близо трийсет и шест в наше време.

Подир завръщането си през 1653 г. кардинал МАЗАРИНИ изисквал оберинтендантът да му брои за тайни разходи двайсет и три милиона годишно. Изкупувал на безценица стари отхвърлени полици и изисквал да му изплащат целите суми. Тъкмо това погубило Фуке. Надали някога разсипник на кралските финанси е бил по-благороден и по-щедър от този оберинтендант, надали някой на подобно място е имал повече лични приятели, надали един подложен на преследвания човек е бил по-силно подкрепян в своето нещастие. Въпреки това през 1664 г. е осъден от комисари на вечно изселване. Умрял безвестен през 1680 г. Подир изпадането му в немилост постът на оберинтенданта бил закрит.

По-долу от оберинтендантите били главните контрольори. Кардинал Мазарини назначил на това място един чужденец, калвинист от Аугсбург, наречен Бартоломеус Херварт; това бил неговият банкиер. Този Херварт вече бил правил големи услуги на короната. Тъкмо той подир смъртта на херцог Бернхард фон Заксен Ваймар уредил армията му да премине на страната на Франция, като осигурил нужните средства. Тъкмо той удържал същата тази армия и други полкове на служба при краля, когато виконт Дьо Тюрен се опитал да надигне бунт през 1648 г. За да ги накара да се придържат към дълга си, изкарал два милиона и петстотин хиляди тогавашни ливри. Ето две важни действия, доказващи, че можем да бъдем господари единствено посредством пари.

Когато оберинтендантът Фуке бил арестуван, той пак заел на краля два милиона. Бил страшно запален на комар и често само при една партия губел по сто хиляди екюта. Поради тези щедри навици не се домогнал до първото място. Кралят с основание се доверил на Колбер. Херварт умрял като обикновен държавен съветник през 1676 г.

Семейството му напуснало кралството подир отменянето на Нантския едикт и пренесло огромни средства в чужди страни.

ДЪРЖАВНИ СЕКРЕТАРИ И ГЛАВНИ КОНТРОЛЪОРИ ПО ФИНАНСИТЕ

АНРИ ЛУИ ДЪО ЛОМЕНИ, граф ДЪО БРИЕН, син на Анри Огюст, бил жизнен като баща си, но не притежавал другите му

качества. Станал държавен секретар на шестнайсет години, готвели го за външните работи, пратили го в Германия на обучение, отишъл до Финландия и описал пътуванията си на латински език. На двајсет и три години станал държавен секретар по външните работи, ала след като изгубил съпругата си Анриет дьо Шавини бил толкова съсипан, че разумът му се помрачил; наложило се да го отстранят от обществото. Остатъкът от живота му бил безкрайно нещастен. Паметта за него е грубо потъпкана в последните исторически речници; би трябвало да бъде проявено съчувствие към състоянието му, както и уважение към неговото име.

АНРИ ОГЮСТ ДЪО ЛОМЕНИ, граф ДЪО БРИЕН, получил отдела по външните работи през малолетието на Луи XIV. Гордостта му не му пречела, тъй като се основавала върху чувството за чест. Разполагаме с негови поучителни мемоари. Умрял през 1666 г.

ДАНИЕЛ ВОАЗЕН, държавен секретар по военните въпроси от 1709 г., останал начело на министерството, макар да бил канцлер от 1714 г. до смъртта на Луи XIV.

ЖАН БАТИСТ КОЛБЕР напреднал единствено поради заслуги. Домогнал се да стане интендант на кардинал Мазарини. Бил в течение на всички дялове от управлението, особено на финансите, и станал необходим човек наред с разрухата, в която кардинал Мазарини, оберинтендантът Фуке, а най-вече тогавашните беди били хвърлили финансите. Луи XIV пожелал да работи тайно заедно с него, за да придобие ученост. Той погубил Фуке заедно с Лютелие, който тогава бил държавен секретар, ала озлоблението му било простено, тъй като внесъл неизменен ред във финансите и оказал незабравими услуги. Станал главен контролор през 1664 г. На него може да се гледа като на основател на търговията и на покровител на всички изкуства; той не е пренебрегвал земеделието, както се твърди в множество нови книги. Геният и грижите му са се простирали и върху този основен поминък. Той може да бъде упрекнат може би единствено, задето се е повлиял от предразсъдъка търговията със зърнени страни да не си остава свободна. Умрял през 1683 г.

ЖАН БАТИСТ КОЛБЕР, маркиз ДЪО СЕНЬОЛЕ, син на предходния, с още по-мащабен дух от своя баща, много по-блестящ и по-начетен; държавен секретар по морината, която прави най-великолепна в Европа. Умрял през 1699 г.

ЖАН БАТИСТ КОЛБЕР, маркиз ДЪО ТОРСИ, син на предходния, държавен секретар по външните работи подир смъртта на баща си. Съчетава умения и почтеност, винаги удържа обещанията си, бива обичан и уважаван от чужденците. Умря през 1746 г.

ЖЕРОМ ФЕЛИПО, граф ДЪО ПОНШАРТРЕН, син на предходния, държавен секретар по времето, когато неговият баща канцлерът е още жив, бива отстранен от херцог Д'Орлеан след смъртта на Луи XIV.

КЛОД ЛЪО БУТИЛИЕ ДЪО ШАВИНИ получил военния отдел. Умрял през 1652 г.

КЛОД ЛЪОПЕЛТИЕ, председател на отдела по прошенията, старши на търговците, свестен човек, скромнен, сдържан, работил по правния кодекс. Тази дейност като че ли не го издигала до наследник на великия Колбер, ала той станал именно такъв през 1683 г. Казали на краля, че не става за това място, че не е достатъчно твърд. Луи XIV отговаря: „Тъкмо затова го избирам“. След шест години той напуснал и министерството, и двора. Цялото му семейство и самият той се славят с почтеността си. Умрял през 1711 г.

ЛУИ ФЕЛИПО, граф ДЪО ПОНШАРТРЕН, същият, който става канцлер, отначало е първи председател на парламента в Бретан; става главен контролор през 1690 г. подир оттеглянето на главния контролор Лъопелтие и държавен секретар подир смъртта на маркиз Дъо Сеньоле през същата 1690 г. Според твърдението на абат Биньон тъкмо той подчинява всички академии на държавните секретари — с изключение на Френската академия, която може да зависи единствено от краля.

ЛУИ ФЕЛИПО, маркиз ДЪО ЛАВРИЙЕР, получил деловодството на кралството. Умрял през 1681 г.

ЛУИ ФЕЛИПО, неговият син, застъпил в длъжност подир него; все пак накрая отделът бил поверен на друг негов потомък, Балтазар Фелипо, подир, който дошъл друг Луи Фелипо, негов син: Балтазар Фелипо, поел овакантината длъжност през 1669 г., бил назначен официално през 1676 г. и умрял през 1700 г. И тримата били ценени заради добродетелите им и обичани поради тяхната кротост. Длъжността „държавен секретар“ си останала без прекъсване в рода Фелипо 165 години, откакто Пол Фелипо станал държавен секретар

през 1610 г., та до Луи Фелипо, херцог Дьо Лаврийер, оттеглил се през 1775 г.

ЛУИ ФРАНСОА ЛЬОТЕЛИЕ, маркиз ДЪО БАРБЕЗИЙО, син на маркиз Дьо Лувоа, държавен секретар по военните въпроси подир смъртта на баща си, млад мъж, още в началото отдал предпочитания на удоволствията и разкоша пред работата. Умрял на трийсет и три години през 1701 г.

МИШЕЛ ЛЬОТЕЛИЕ, канцлер, държавен секретар до 1666 г.

МИШЕЛ ШАМИЯР, държавен съветник, главен контролър от 1699 г., държавен секретар по военните въпроси от 1701 г., кротък и мил човек, не успял да понесе тия две тежести в трудните времена; скоро бил заставен да се откаже от тях; синът му поел военното министерство, ала се оттеглил през 1709 г., едновременно с него. Умрял през 1721 г.

НИКОЛА ДЕМАРЕ, главен контролър от 1708 г., старателен, трудолюбив и умен, не успял да се справи с бедите от войната. Отстранен след смъртта на Луи XIV. Когато напуснал поста, предал на регента позитивен доклад за своята администрация, който впоследствие бе отпечатан. Там говори откровено за несправедливите сами по себе си мерки, които е бил принуден да предприеме покрай нещастията, за да не се стигне до по-големи нещастия и несправедливости. Съчинението му доказва, че е притежавал дарби, както и голяма скромност и честни намерения. Можем да го възприемаме като образец на простота, благородство, уважителност и неотстъпчивост, които се полагат на всеки министър, длъжен да отчита своята дейност. Обществената ненавист го загробва, а следовниците му ни карат да съжаляваме за него. Умрял през 1721 г.

СИМОН АРНО ДЪО ПОМПОН, държавен секретар по външните работи от 1671 г., учен и мъдър човек като почти всички представители на рода Арно; ценен в обществото, нерядко предпочитал приятните моменти в него пред делата; уволнен през 1679 г., заменен от маркиз Дьо Кроаси. Не е бил държавен секретар през целия си живот, както твърдят новите исторически речници; кралят му запазва титлата министър, както и правото да участва в съвета — разрешение, от което той не се възползва. Умрял през 1699 г.

ФРАНСОА МИШЕЛ ЛЬОТЕЛИЕ, маркиз ДЪО ЛУВОА, най-великият военен министър, виждан дотогава, държавен секретар от

1666 г. Кралят по-скоро не го обича, а го уважава, също както и дворът, и хората; подобно на Колбер той се радва на щастието да има потомци, увенчали с чест рода му, та дори и маршали на Франция; не е вярно, че е умрял внезапно, излизайки от заседание на съвета, както се казва в множество книги и справочници. Пиел е вода от Баларюк и е искал да работи и да я пие; смъртта му през 1691 г. е причинена от прекомерната му страст към работата.

ФРАНСОА СЮБЛЕ ДЕ НОАЙЕ, оттеглил се през 1643 г. Умрял през 1645 г.

ШАРЛ КОЛБЕР ДЪО КРОАСИ, брат на великия Колбер, държавен секретар по външните работи от 1679 г. подир ред славни посланичества. Той получил мястото на държавен секретар от Арно дьо Помпон; поставяме името му тук, за да не прекъсваме списъка на рода Колбер. Умрял през 1696 г.

ЮГ, маркиз ДЪО ЛИОН, от стар род от Дофине, работил по външните работи до 1670 г. Разполагаме с негови мемоари. Бил е и трудолюбив, и приятен човек. Синът му разчитал да заеме за постоянно неговото място, ала след смъртта на бащата то било дадено на господин Дьо Помпон. Умрял през 1671 г.

АЗБУЧЕН ИМЕННИК НА ПОВЕЧЕТО ФРЕНСКИ ПИСАТЕЛИ, РАБОТИЛИ ПРЕЗ ВЕКА НА ЛУИ ХІV, КОЙТО
ДА ПОСЛУЖИ ЗА ЛИТЕРАТУРНАТА ИСТОРИЯ НА ТОВА ВРЕМЕ

АБАДИ (Жак), роден в Беарн през 1658 г., известен със своя трактат „За християнската религия“, който после принизява своя труд с „Повдигането на седемте печата“ Умрял в Ирландия през 1727 г.

АБАДИ или ЛАБАДИ (Жан), роден в Гиана през 1610 г., йезуит, после янсенист, после протестант, пожелал накрая да основе секта и да се обедини с Буриньон, който му отвърнал, че всеки си има Свети Дух, а неговият стои доста над този на Абади. Разполагаме с негови трийсет и един тома, посветени на фанатизма. Говорим тук за него само за да посочим колко сляп може да е човешкият разум. Той е имал и последователи. Умрял в Алтона през 1674 г.

АБЛАНКУР (Никола Перо д'), от стар род, свързан с парижкия парламент, роден във Витри през 1606 г.; изящен преводач — наричали неговите преводи „неверните красавици“ Умрял беден през 1664 г.

АВРИНИ (Д'), йезуит, създател на нов начин да се пише история. Разполагаме с неговите „Хронологични анали от 1601 г. до 1715 г.“ В

тях виждаме какво важно се е случило в Европа, точно коментирано, с малко думи; датите са верни. Никога така ясно не е било показвано онова, което е истинско, фалшиво и съмнително. Той създава също и „Духовни мемоари“; за жалост те са белязани от фракционерски дух. Марсел и той бяха обезличени от „Хронологична история на Франция“ от председателя Ено — едно едновременно по-кратко и по-пълно произведение от този вид, по-удобно за читателите.

АЛД (ДЮ), йезуит, макар изобщо да не е излизал от Париж и да не е знаел и дума китайски, дава, ползвайки мемоари на свои събратя, най-обширното и добро описание на китайската империя в света. Умрял през 1743 г.

Ненаситното ни любопитство да опознаем дълбоко религията, законите и нравите на китайците все още не е задоволено: един градски съветник от Миделбург на име Хюде, извънредно богат човек, воден единствено от любопитството си, направо се разорил към 1700 г. Той използвал огромна част от богатството си, за да се осведоми за всичко. Научил тъй добре езика, че го вземали за китаец. За негово щастие формата на лицето не го издавала. Накрая се преборил за званието мандарин; в това си качество обиколил всички провинции, подир, което се завърнал в Европа със сборник, обхващащ трийсетгодишни наблюдения; той обаче бил изгубен при корабкрушение: това е може би изобщо най-голямата загуба за литературните среди.

АЛЕКСАНДЪР (Ноел), роден в Руан през 1639 г., доминиканец. Създава доста богословски трудове и много се заяжда с обичаите в Китай и с йезуитите, завърнали се оттам. Умрял през 1724 г.

АМЕЛ (Жан Батист ДЮ), от Нормандия, роден през 1624 г., секретар на Академията на науките. Макар и философ, бил богослов. Философията, при това усъвършенствана по-нататък, навредила на трудовете му, ала името му си остава. Умрял през 1706 г.

АМЛО ДЪО ЛАУСЕ (Никола), роден в Орлеан през 1634 г. Преводите му, включващи и политически бележки, и неговите истории са много търсени; азбучно подредените му мемоари са пълни с грешки. Той пръв ни запознава с управлението на Венеция. Историята му не допада на сената, верен все още на стария предразсъдък, че има политически тайни, които не бива да се разкриват. По-нататък всички научаваме, че не съществуват вече тайни и че политиката се състои в

това да бъдем богати и да поддържаме добри армии. Амло превежда и коментира „Владетелят“ на Макиавели, една книга, която отдавна е ценена от дребните власти, спорещи за малки, зле управлявани държави, ала става ненужна във време, когато толкова велики и непрестанно въоръжени сили задушават честолюбието на слабите. Амло се смятал за най-големият политик в Европа; същевременно той така и не се отгласнал от посредствеността и умрял в нищета: просто е бил политик по дух, а не по характер. Умрял през 1706 г.

АМЛОТ (Дьони), роден в Сентонж през 1609 г., от храма „Оратоар“. Познат е главно от един твърде добър превод на Новия Завет. Умрял през 1678 г.

АМОНТОН (Гийом), роден в Париж през 1663 г., отличен физик. Умрял през 1699 г.

АНСЕЛМ, монах августинец, първият, създал родословна история на великите офицери на короната, доразвита и дописана от деловодителя Дю Фурни. Твърде неясно е кои са великите офицери. Представяме си обикновено онези, които по служба носят титлата „велик“ като например „велик оръженосец“, „велик виночерпец“. Само че конетабълът, маршалите, канцлерът също са велики офицери, а не носят титла „велик“, докато други я имат, без да се славят като велики офицери. Гвардейските командири, първите благородни камерхери реално се оказват велики офицери, а не са упоменати от отец Анселм. Материята си остава неясна — докато в администрацията във Франция цари ред, правата и титлите тънат сред объркване и неяснота. Умрял през 1694 г.

АНСИЙОН (Давид), роден в Мец през 1617 г., калвинист, както и неговият син Шарл, умрял в Берлин през 1715 г., имат известна литературна слава.

АРДУЕН (Жан), йезуит, роден в Кемпер през 1646 г., дълбок, що се отнася до историята, и химеричен, що се отнася до мненията. Монтен казва: „Да проучим не кой знае най-много, а кой знае най-добре.“ Ардуен стига дотам в странностите си, щото твърди, че „Енеида“ и „Оди“ на Хораций са съчинени от монаси от тринайсети век; иска му се Еней да е Иисус Христос, а Лалаге, любовницата на Хораций, да е християнската религия. Същото отношение, според което отец Ардуен съзира Месията в Еней, му разкрива атеизъм у отците Томасен, Кенел, Малбранш, у Арно, Никол и у Паскал.

Безумието му смекчава отвратителната клевета, ала невинаги всички, които подновяват упрека в атеизъм срещу мъдреци, биват признати за луди и това ги прави често много опасни. Виждало се е как някои злоупотребяват със своя сан, използвайки оръжия, срещу които няма щит, и погубват напълно уважавани хора пред недостатъчно образовани властници. Умрял през 1729 г.

АРНО (Антоан), двайсети син на онзи, които се надига срещу йезуитите, доктор в Сорбоната, роден през 1612 г. Отлично са познати неговото красноречие, неговата образованост и неговите диспути, поради които е и много известен, и много нещастен в съответствие с обичайната представа, че е нещастие да си изгнаник и да си беден, без да се имат предвид славата, приятелите и доброто здраве в старостта, които са сподиряли този прочут човек. В приложението към речника на Морери се казва, че за да си спечели добронамереност от страна на двора, през 1689 г. Арно съчинил памфлет срещу крал Уилям под заглавието „Истинският портрет на Уилям Хенри Насау, новият Авесалом, новият Ирод, новият Кромвел, новият Нерон“. Този стил, напомнящ стила на отец Гарас, няма нищо общо със стила на Арно. Той никога не е и помислял да ухажда двора. Луи XIV би приел твърде зле една книга с подобно грубо заглавие; онези пък, които приписват това творение и подобно намерение на прочутия Арно, не са наясно, че човек не може да преуспее в двора, като издава книги. Умрял в Брюксел през 1694 г. В статията АРНО на „Исторически, литературен, критически и янсенистки речник“ авторът твърди, че още щом книгата му относно честите причестявания излязла, „*адът потръпнал, а йезуитът Нуе я нападнал*“. Доста трудно е да се знае точно какво е мнението в ада относно една нова книга; хората пък дори не помнят кой е отец Нуе. Вярно, повечето полемични писания на Арно днес вече не са познати. Такава е съдбата на почти всички диспути. „Исторически, литературен, критически и янсенистки речник“ малко се дразни от тази истина; има основание: авторът обаче би следвало да знае, че ругатните, изсипани по повод богословски спорове, днес са също толкова презрени, колкото и въпросните спорове — и толкоз по въпроса.

АРНО ДАНДИЙИ (Робер), по-голям брат на предходния, роден през 1588 г., един от най-видните автори от абатство Пор Роаял. На осемдесет и пет години представил на Луи XIV своя превод на Йосиф

Флавий, най-търсеното от всичките му произведения: Той бил баща на министъра Симон Арно, маркиз Дьо Помпон; дори министърът не могъл да прекрати диспутите и немилостта, в която бил изпаднал неговият чичо, доктор в Сорбоната. Умрял през 1674 г.

АШРИ (Люк д), бенедиктинец, значителен и умел компилатор, роден през 1608 г. Умрял през 1685 г.

БАЙЕ (Адриен), роден край Бове през 1649 г., известен критик. Умрял през 1706 г.

БАЛЗАК (Жан Луи), роден през 1594 г. Красноречив човек, първи учредил награда за красноречие. Получил свидетелства като историограф на Франция и като държавен съветник, но ги наричал великолепно дреболии. Френският език му дължи извънредно много. Той пръв твори изобилно и хармонично в проза. Приживе бил толкова известен, че някой си Гулю, виден деец на ордена на фолиантите, изписал срещу него два тома ругатни. Умрял през 1654 г.

БАЛЮЗ (Етиен), от Лимузен, роден през 1630 г. Той събира ръкописите в Библиотеката на Колбер. Работи до осемдесет и осем годишна възраст. Дължим му седем тома със старинни паметници на културата. Изселен, задето подкрепил претенциите на кардинал Дьо Буйон, който се смятал за независим от краля и основавал правото си върху своя произход от владетелски род, притежавал княжество Седан преди промяната на суверенитета с кралския. Умрял през 1718 г.

БАНАЖ (Жак), роден в Руан през 1653 г. Калвинист, пастор в Хага, по-годен за министър, отколкото за свещеник. От всичките му книги най-ценени са неговата „История на евреите“ и „История на Съединените провинции и на Църквата“. Книгите относно съвременните явления си отиват заедно с тях; остават общополезните произведения. Умрял през 1723 г.

БАНАЖ ДЪО БОВАЛ (Анри), от Руан, адвокат в Холандия, но също и философ, написал „За веротърпимостта“. Бил е трудолюбив; дължим му допълнено издание на речника на Фюртиер. Умрял през 1710 г.

БАРАТИЕ, може би най-любопитното от всички известни деца. Трябва да се води французин, макар да е роден в Германия. Баща му бил проповедник бежанец. Научил гръцки на шест години, а иврит — на девет. Нему дължим преводите на пътешествията на евреина Бениамин Туделски, съчетани с любопитни съждения. Младият

Баратие бил учен и по история, и по философия, и по математика. Удивлявал всички, които го познавали приживе, и бил оплакван след смъртта си; бил едва на деветнайсет години, когато си отишъл от този свят; истината е, че и баща му много работил над творбите на това дете.

БАРБЕЙРАК (Жан), роден в Безие през 1674 г., калвинист, професор по право и по история в Лозана, преводач и коментатор на Пуфендорф и Гроциус. Изглежда трактатите „за правото на хората, на война и мир“, които никога не са послужили нито при мирни договори, нито при обявявания на война, нито пък за да осигурят нечии права, представляват някаква утеха за народите спрямо бедите, причинени от политиката и от силата. Те дават представа за справедливостта, както разполагаме с портрети на известните хора, които не можем да видим. Предисловието му към Пуфендорф заслужава да се прочете: в него той доказва, че моралът на Отците стои доста по-ниско от морала на съвременните философи. Умрял през 1729 г.

БАРБИЕ (госпожица) е написала няколко трагедии.

БАРБИЕ Д'ОКУР (Жан), известен сред йезуитите под името *Avocat Sacrus*, а в света със своята „Критика на беседите на отец Буур“, както и с отличната си пледоария за един невинен човек, подложен на въпросите на инквизицията и загинал при тях; дълго бил закрилян от Колбер, който го направил контролор на кралските сгради; след като обаче останал без покровител, умрял в нищета през 1694 г.

БАРО (Жак дьо Лавале, сеньор ДЕ) е познат на литераторите и на хората с вкус покрай доста пиески с приятни стихове в стила на Гаразен и на Шапел. Бил е съветник в парламента. Знаем, че се ядосал заради един процес, по който докладвал, платил със свои пари на ищеца, хвърлил делото в огъня и си подал оставката. Поетичните му пиески все още се срещат в ръцете на любопитни люде; всичките са доста смели. Мълвата му приписва един посредствен, но известен сонет, завършващ със стиховете:

*Удряй, блъскай сега; срещу мене воювай,
гина, без да поставям яда под въпрос:
ала ударът твой не ще много да струва,
падайки връз кръвта свещена на Христос.*

Този сонет изобщо не е от Де Баро; той много се сърдел, че му го вменяват. Всъщност е дело на абат Дьо Лаво, който тогава бил още млад и не много уважаван; видях доказателството за факта в писмо на Лаво до абат Сервиен. Де Баро умрял през 1673 г.

БАРОН (Мишел). Не вярваме пиесите, написани от негово име, да са негови. Най-признатото му достойнство бе съвършеното майсторство на комедианта — едно рядко, принадлежащо единствено нему съвършенство. Това изкуство изисква всички природни дарби, висока интелигентност, упорита работа, несмутима памет, а най-вече тъй рядкото умение да се превъплъщаваш в образа, който представляваш. И все пак това е упорито презрян занаят. Често проповедниците идваха да наблюдават Барон в някоя комедия в зарешетена ложа, а оттам отиваха да ругаят комедиите. Обичайно е изповедниците да изискват от умиращите комедианти да се отричат от професията си. Барон бе напуснал театъра през 1691 г. от отвращение. През 1720 г., на шейсет и осем години, се бе завърнал на сцената и будеше възхищение чак до 1729 г. Тогава е почти на седемдесет и осем години; оттегля се пак и умира същата година, като заявява, че никога не го е притеснявало да излиза пред публика с шедьоврите на гения и на морала на великите автори на нацията, че е безобразие да се преценява като срамно рецитирането на произведения, чието съставяне носи слава.

БАСОМПИЕР (Франсоа, маршал Дьо). Макар неговите мемоари да се отнасят до предния век, можем да го причислим към този списък, тъй като е умрял през 1646 г.

БЕЙЛ (Пиер), роден в Карла, в графство Фоа през 1647 г.; оттеглил се в Холандия по-скоро като философ, а не като калвинист; цял живот преследван от Жюрийо, а подир смъртта му — от врагове на философията. Този учен, наричан „ужасен човек“ от Луи Расин, раздавал излишъка от средствата си на бедните; когато Жюрийо намалил пенсията му, отказал увеличение на хонорара си, каквото му предложил Рейние Леерс, неговият печатар. Ако е предполагал колко търсен ще бъде неговият речник, е щял да го направи още по-полезен, като съкрати безинтересните статии и добави повече значителни имена. Той е препоръчителен главно заради отличното му отношение, а не заради начина му на писане, твърде често разпилян, объркан, неточен, с присъща фамилиарност, достигаща до принизяване. Бил

възхитителен диалектик, а не толкова дълбок философ, и не разбирал много от физика. Не е знаел за откритията на великия Нютон. Почти всички негови философски статии предполагат или се борят против едно непознато вече картезианство. Той не признава друга дефиниция на материята, освен пространството. Другите ѝ признати и подозирани качества най-сетне породиха истинска философия. Направени бяха нови демонстрации, възникнаха нови съмнения: съответно на доста места скептикът Бейл все пак не е достатъчно скептичен. Живял и умрял като мъдрец. Де Мезо описа живота му в едно голямо произведение, а е трябвало да бъде не повече от шест страници: животът на един непътуващ писател са неговите творби. Умрял през 1706 г. Не бива да забравяме какво гонение подклажда фанатичният Жюрийо спрямо този философ в една свободна страна. Той насъсква срещу него калвинистката консистория по множество поводи, особено във връзка с прословутата статия относно Давид. Бейл набляга силно върху изстъпленията, предателствата и варварщините, които еврейският владетел извършва във времената, когато милостта Божия не е върху него. Би било основателно консисторията да поощри Бейл да прослави еврейския владетел, задето толкова се покаял и увещал Бог да умори с чума седемдесет хиляди негови поданици, та да изкупят престъплението на своя цар, който се осмелил да осъществи преброяване на своя народ. Следва впрочем грижливо да отбележим, че в отхвърлянето си пасторите му придирият, затова че понякога хвалел свестните папи, и го съветват никога да не оправдава никой папа, понеже, както дословно е заявено от тях, те не принадлежали към тяхната Църква. Ето подробност, която явно характеризира фракционната ограниченост. Иначе някои се опитали да допълнят речника му, ала не успели в наподобяването. Продължителите смятали, че всичко е само въпрос на компилация, а трябва човек да притежава гения и диалектиката на Бейл, за да се осмели да работи в подобен жанр.

БЕНСЕРАД (Исаак дьо), роден в Нормандия през 1612 г. Къщичката му в Жантийи, където се оттегля в края на живота си, била пълна с надписи в стихове, не по-малко ценни от другите му произведения; жалко, че не са съхранени. Умрял през 1691 г.

БЕРЖИЕ (Никола) е получил титлата историограф на Франция; той обаче е по-познат заради любопитната си „История на главните

пътища в римската империя“ надмината от нашите по красота, ала не и по основателност. Синът му доопроявя това полезно произведение и го отпечатва при властта на Луи XIV^[4]. Умрял през 1623 г.

БЕРНАР (госпожица), автор на няколко театрални пиеси, писани съвместно с известния Бернар дьо Фонтенел, който е написал почти изцяло „Брут“. Струва си да отбележим, че „Алегорична басня за въображението и щастието“ отпечатана с нейното име, всъщност е от епископа на Ним Лапаризиер, приемник на Флешие.

БЕРНАР (Жак), от Дофине, роден през 1658 г., учен литератор. Неговите вестници били уважавани. Умрял в Холандия през 1718 г.

БЕРНИЕ (Франсоа), известен под прозвището „Могол“, роден в Антверпен към 1625 г. Бил осем години лекар на императора на Индия. Любопитни са неговите „Пътувания“. Опитал съвместно с Гасенди да обнови частично атомната система на Епикур; със сигурност до голяма степен е бил прав, видовете няма как да се възпроизвеждат под една външност, ако изначалните принципи не са неизменни: по онова време обаче романите на Декарт още не били надживяни. Умрял като истински философ през 1688 г.

БИЙО (Адам), известен под името МАЙСТОРА АДАМ, дърводелец в Нювер. Не бива да забравяме този особен човек, който без никаква литературна закваска става поет в дюкянчето си. Не се съдържа и поместваме тук едно негово рондо, което струва повече от някои подобни творби на Бенсерад:

*За да се изцериш от ишиаса,
убил у тебе всякаква нагласа,
що те е приковал към тоз креват,
от лозовий ластар вземи екстракт
и чети после как да го подквасиш.*

*Глътни два пръста, както си сколасал,
и болката смажи ти без опаса,
пий и мажи, след туй бъди рахат.
Това е лек.*

Неверник не бъди и ще мирясаш,

*аз клетва давам и не те поднасям,
и нека впрочем, ако си инат,
и доктор види тоз илач богат
що има вътре, та да не пукясаш.
Това е лек.*

Получил пенсия от кардинал Дьо Ришельо и от Гастон, брата на Луи XIII. Умрял през 1662 г.

БИНЪОН (Жером), роден през 1590 г. Остава по-скоро голямо име, отколкото големи произведения. Не е случил добрите за литература времена. Парламентът, където служил като прокурор, с основание почита паметта му. Умрял през 1656 г.

БОАВЕН (Жан), роден в Нормандия през 1663 г., брат на Луи Боавен, също като него полезен за проумяване прелестта на гръцките автори. Умрял през 1726 г.

БОАЛО (Жак), друг по-голям брат на Депрео, доктор в Сорбоната: особен ум, създал особени произведения, написани на забележителен латински, като „История на флагелантите“ „Неприличните докосвания“ „Одеждите на свещениците“ и пр. Питали го защо пише все на латински, а той отвърнал: „От страх да не ме прочетат епископите; ще ме преследват.“ Умрял през 1716 г.

БОАЛО (Жил), роден в Париж през 1631 г., по-голям брат на прочутия Боало. Направил е някои преводи, които струват повече от стиховете му. Умрял през 1669 г.

БОАЛО ДЕПРЕО (Никола), член на Академията, роден в селцето Крон край Париж през 1636 г. Опитал адвокатурата, сетне Сорбоната. Отвратил се и от двете дейности и се отдал единствено на своя талант, като станал виден творец във Франция. Творбите му са толкова коментирани и коментарите са тъй засипани с подробности, че каквото и да кажем тук, ще е излишно.

БОАРОБЕР (Франсоа ЛЬО МЕТЕЛ), по-известен с любезното отношение на Ришельо към него и с късмета си, отколкото с някакви заслуги. Съчинил осемнайсет пиеси за театър, които имали успех само според неговия закрилник. Умрял през 1662 г.

БОДРАН (Мишел), роден в Париж през 1633 г., географ, не тъй уважаван, както Сансон. Умрял през 1700 г.

БОЕНДЕН (Никола), ковчежник на Франция и прокурор, приближен на краля, от Литературната академия, познат от отлични изследвания за древните театри и за римските племена, както и с приятната комедия „Морското пристанище“. Бил суров критик; „Историческият и янсенистки“ речник го нарича атеист. Никога нищо не е писал за религията. Защо авторите на този речник обругават паметта на един непознат за тях магистрат? Какво заслужаващо наказание безочие е това! Умрял непричестен и свещениците от неговата енория били решили да му откажат погребението — те твърдят, че имат право на подобна юрисдикция; ала правителството и магистратите, които бдят да се спазват законите, както и да има почтеност в нравите, старателно се опълчват против подобни суеверни и варварски действия. Все пак било опасно да не би свещениците да насъскат населението срещу Боенден, както го насъскали срещу церемонията по погребението на Молиер. Боенден бива погребан без церемония. Умира през 1753 г.

БОМОН ДЪО ПЕРЕФИКС (Ардуен), наставник на Луи XIV, архиепископ на Париж. Неговата „История на Анри IV“ съвсем кратичка, буди любов към великия владетел и е стойностна за възпитаването на един добър крал. Той я написал за своя ученик. Смятало се, че е взел участие и Мезре: действително доста често разпознаваме свойствения му език; Мезре обаче няма нищо общо с вълнуващия стил, на доста места достоен за владетеля, чийто живот описва Перефикс, както и за оногова, комуто е предназначено произведението. Превъзходните съвети за самоличното управление биват вмъкнати едва във второто издание, след смъртта на кардинал Мазарини. От тази история впрочем опознаваме Анри IV много по-добре, отколкото от историята на Даниел, написана малко сухо, в която твърде много се говори за отец Котон, а твърде малко — за отличните качества на Анри IV и за особеностите в живота на този добър крал. Перефикс вълнува всяко едно чувствително сърце, предизвиква обожание към паметта на владетеля, чиито слабости са били слабости на обичлив човек и чиито добродетели са били добродетели на велик човек. Умрял през 1670 г.

БОСОБР (Исаак дьо), роден в Ниор през 1659 г. в род, отличил се посредством оръжията; един от хората, правещи чест на отечеството си, което са били принудени да напуснат. Неговата „История на

манихейството“ е една от най-дълбоките, най-любопитните и най-добре написани книги. В нея е разгърната философската религия на Мани, която е в основата на някогашните зороастрийски и свързани с Хермес догми — религия, която дълго е привличала свети Августин. Тази история е обогатена от познания за античността, но в крайна сметка си остава (както множество не толкова добри книги) само един сборник на човешките заблуждения. Умрял в Берлин през 1738 г. БОСЮЕ (Жак Бенин), от Дижон, роден през 1627 г., епископ на Кондом, а сетне и на Мо. Разполагаме с петдесет и едно негови произведения, ала надгробните слова и „Курс по всеобща история“ го отвеждат към безсмъртието. Нееднократно е отпечатвано, че този епископ живял женен; Сен Хиасент, известен като литературен шегобиец покрай историите с Матанасиус, минавал за негов син; това обаче е доказана лъжа. Родът Де Съюс, уважаван в Париж и дал на страната хора със заслуги, уверява, че е имало брачен договор между съвсем младия Босюе и госпожица Де Вийо, че тази госпожица жертвала страстта и благосъстоянието си заради възможностите, които красноречието на нейния любовник щяло да му осигури в Църквата; че се съгласила никога да не се самоизтъква с този договор, който не довел до освещаване; че така Босюе вече не бил неин съпруг и добил монашески сан, а подир смъртта на прелата същият този род уредил наследствените въпроси според брачното споразумение. Според семейството госпожицата никога не злоупотребила с опасната тайна. Живяла неизменно като приятелка на епископа на Мо в един строг и уважаван съюз. Той ѝ дал средства да закупи малкото имение Молеон на пет левги от Париж. Тогава тя приела името Молеон; живяла близо сто години. Разправят как той казал на йезуита Лашез, изповедник на Луи XIV: „Знайно е, че не съм янсенист.“ Лашез отвърнал: „Знайно е, че сте само молеонист.“ Впрочем твърдяло се е, че този велик човек е имал философски разбирания, различни от богословските му изяви, почти като магистрат, който съди според буквата на закона, ала тайно се поставя над него със силата на гения си. Умрял през 1704 г.

БОШАР (Самюел), роден в Руан през 1599 г., калвинист, един от най-просветените хора в Европа, що се отнася до езиците и до историята, но твърде системен като всички учени. Той бил един от онези, които заминали в Швеция да образуват кралица Кристина и да ѝ се възхищават. Умрял през 1667 г.

БРЕБЪОФ (Гийом), роден в Нормандия през 1618 г. Известен с превода си на „Фарсала“; мнозина не знаят, че е автор и на „Лукан в други одежди“. Умрял през 1661 г.

БРИЕН (Анри Огюст дьо Ломели дьо), държавен секретар. Оставил е мемоари. Би било полезно министрите да пишат такива, ала подобни на онези, които отскоро биват съставяни от името на херцог Дьо Сюли. Умрял през 1666 г.

БРЪОТЪОЙ (Габриел Емили), маркиза Дьо Шатле, родена през 1706 г. Тя изяснява Лайбниц, превежда и коментира Нютон — една ненужна заслуга спрямо двора, но уважавана при всички нации, копнеещи за знания, както и от онези, които са се възхищавали на дълбочината на нейния гений и красноречие. Сред всички жени, прославили Франция, тя има най-истински дух, който най-малко се е проявявал в духовитост. Умряла през 1749 г.

БРЮЕЙ (абат Дьо), роден в Лангъодок през 1639 г.^[5] Десетте тома полемики, които е създал, биха обрекли името му на забрава, ала малката комедия „Крамолникът“, по-добра от всички фарсове на Молиер, както и „Адвокатът Патлен“ стар паметник на галското простодушие, подмладен от него, му осигуряват известност, докато във Франция продължава да съществува театър. Палапра му помага за тези две чудесни пиеси. Те са единствените дела на двама автори, работещи съвместно, които си остават гениални. Умрял през 1723 г.

Тук може би следва да изтъкнем един много любопитен факт, упоменат в „Сборник с литературни анекдоти“ 1750 г., *Durand*, том II, стр. 369. Ето думите на автора: „След като любовите на Луи XIV били поставени на сцена в Англия, Луи XIV пожелал да бъдат представени и любовите на крал Уилям. Абат Брюей бил натоварен от господин Дьо Торси да съчини пиесата, ала, макар да ѝ ръкопляскали, тя не била играна.“

Забележете, че този сборник с анекдоти, пълен с подобни измишльотини, е отпечатан с положителна оценка и с привилегия; любовните връзки на Луи XIV никога не са представяни от нито един лондонски театър, а знаем и че крал Уилям никога не е имал любовници. Пък и да беше имал, Луи XIV е бил твърде привързан към благоприличието, за да заповяда да се състави комедия от любовите на Уилям; господин Дьо Торси не е човек, способен да предложи нещо тъй неприлично; а накрая — абат Брюей не е и помислял да съчинява

смехотворната творба, която му се приписва. За сетен път ще повторим, че повечето такива сборници от анекдоти и хапливости, тайните мемоари, с които публиката е наводнена, са само сбиротъци, скупчени как да е от писатели печалбари.

БРЮМОА (Жан), йезуит, роден в Руан през 1688 г. Съчинението му „Театърът на гърците“ минава за най-доброто произведение в този жанр въпреки грешките и неправилния превод. Със стиховете си той доказва, че е много по-лесно да се превеждат и хвалят древните, отколкото да се надпреварваме чрез собствено творчество с големите съвременни автори. Впрочем той може да бъде упрекнат, защото не е усетил достатъчно предимствата на френския театър пред гръцкия, както и огромната разлика между „Мизантроп“ и „Жабите“. Умрял през 1742 г.

БУДИЕ, автор на някои правдиви стихове. На деветдесет години на смъртния си одър измислил своята епитафия:

*Бях поет и историк —
нищо съм от този миг.*

БУЙЕ (Жан), председател на парламента на Дижон, роден през 1673 г. Известен с образоваността си. Превел е в стихове на френски от латински някои поети. Смятал, че няма как да бъдат преведени другояче; от стиховете му обаче личи колко тежка е задачата. Умрял през 1746 г.

БУЙО (Исмаел), от Луден, роден през 1605 г., учен в областта на историята и математиката. Подобно на всички астрономи през този век се е занимавал и с астрология, както личи от писмата, които му е изпращал Деноайе, посланик в Полша, а впоследствие държавен секретар; навремето така били ухажвани могъщите хора. *Confugiendum ad astrologiam, astronomice altricem*^[6] — казвал Кеплер. Умрял през 1694 г.

БУЛЕНВИЛИЕ (граф Дьо), от рода Круи, най-образованият благородник в историята на кралството и най-способният да напише историята на Франция, ако не беше толкова систематичен. Нарича нашето феодално управление „шедьовър на човешкия ум“. Феодалната система би могла да заслужи оценката „шедьовър“ единствено в

Германия; във Франция тя е била шедьовър на анархията. Той съжالياва за времето, когато населението е робувало на дребни, невежи тирани и варвари и не е разполагало нито с индустрия, нито с търговия, нито със собственост; вярва, че стотина сеньори, същински потисници и врагове на краля, биха били най-съвършени управници. Въпреки тези възгледи той си оставал примерен гражданин, а бил — независимо от своята слабост към астрологическото предопределение — и философ; от онези философи, за които животът не струва много и които презират смъртта. Творбите му, които трябва да бъдат четени предпазливо, са дълбоки и полезни. В края на събраните му произведения е отпечатан голям доклад „Как кралят на Франция да стане по-богат от всички останали монарси, взети заедно“. Този текст съвсем явно не е дело на граф Дьо Буленвиле; и все пак всички дребни политически драскачи, управляващи държавата от таванските помещения, цитират този епос. Умрял към 1720 г.

БУРДАЛУ роден в Бурж през 1632 г., йезуит, първи образцов проповедник в Европа. Умрял през 1704 г.

БУРЗЕИС (Амабл дьо), роден в Оверн през 1606 г., автор на множество политически и полемични творби. Битуват подозрения, че двамата със Силон са съчинили „Политическо завещание“ приписвано на кардинал Дьо Ришельо. Умрял през 1672 г.

БУРСИЕ (Лоран), от обществото на Сорбоната, роден през 1679 г., автор на прочутата книга „Въздействие на Бог върху неговите създания, или Физическото предопределение“ Това е произведение, дълбоко като разсъждения, подсилено от значителна начетеност и украсено нерядко с голямо красноречие. Обвързването обаче с някои догми може да отнеме на този известен текст много от същинската му сила. Авторът прилича на държавник, който, стремейки се да определи общи закони, ги замърсява с родствени интереси. Прекалено трудно е да се обвържат системите на личната милост с великата система на вечното и неизменно въздействие на Бог над всичко съществуващо. Редно е да признаем, че има само два философски способа да бъде обяснен световният механизъм: или Бог е заповядал веднъж, а природата винаги се покорява, или Бог придава постоянно битие на всичко и променя битието; трета обяснима възможност няма.

В „Нов исторически, литературен, критически и янсенистки речник“ пише, че „Бурсие подобно на орел се въздига и потопява

перото си в Божието естество“. Не е много ясно как Бог ще служи като мастилница на господин Бурсие. За пръв път някой сравнява Бог с подобен предмет. Умрял през 1749 г.

БУРСО (Едм), роден в Бургундия през 1638 г. Неговите „Писма до Бабет“ които някога са се харесвали, са станали подобно на всички такива писъмца забавление за младите провинциалисти. Все още се играе неговата комедия „Езоп“. Умрял през 1701 г.

БУУР (Доминик), йезуит, роден в Париж през 1628 г. Езикът и добрият вкус му дължат много. Създал е някои добри произведения, за които критиката се изказва ласкаво: *Ex privatis odiis respublica crescit*.

Съставеният от него „Животопис на Игнатий Лойола“ няма успех нито сред светските лица, нито сред учените, нито сред философите. Произведението на Ксавие е посрещнато дори по-зле. „Забележки върху езика“ и най-вече „Как да мислим по-добре, създавайки духовни произведения“ винаги ще бъдат полезни на младите хора, които желаят да оформят своя вкус: той учи как да се избягват прекомерните натежавания, неяснотата, претенциозността и фалшивостта; на места съди Тасо и други италиански автори твърде строго, ала често е прав в отрицателното си мнение. Стилът му е чист и приятен. Книжката „Как да мислим по-добре“ оскърбява италианците и става повод за крамола между нациите; личало си как твърденията на Буур в съчетание с тези на Боало можели да се превърнат в закони. Маркиз Орси и някои други изписали дебели томове, за да защитят някои стихове на Тасо.

Нека отбележим, че отец Буур не е съвсем в правото си да упреква за неверни мисли италианците, след като сам сравнява Игнатий Лойола с Цезар и Франсоа Ксавие с Александър, при все че рядко прави подобни грешки. Умрял през 1702 г.

БУШНЮ ДЪО ВАЛБОНЕ (Жан Пиер), роден в Гренобъл през 1651 г. През младостта си той пътувал и се озовал на английски кораб в битката при Солбей. Впоследствие станал първи председател на сметната палата на Дофине. Паметта му е тачена в Гренобъл заради добрините му, както и от литераторите заради големите му изследвания. Неговите „Мемоари за Дофине“ били съчинени, след като ослепял — четели му източниците. Умрял през 1730 г.

БЮСИ РАБЮТЕН (Роже, граф Дьо), роден в Ниверне през 1618 г. Писал чисто. Бедите и творбите му са познати. Неговите „Галски

любви“ минават за посредствено произведение, като имитацията на Петроний е твърде бледа. Мания на французите е, че тъй дълго са вярвали как едва ли не цяла Европа се занимава с галантните им приключения. Двайсетина придворни са написали истории за своите любви, които едва-едва се четат от камериерките на любовниците им. Умрял в Отен през 1693 г.

БЮФИЕ (Клод), йезуит. Съчинението му „Изкуствената памет“ е извънредно полезно за онези, които биха желали да съхранят в съзнанието си главните факти от историята. Той впряга стиховете (не казвам „поезията“) в изначалната им роля: да запечатат в паметта на хората събития, за които е желателно да има спомен. В неговите трактати по метафизика има откъси, от които не би се отвърнал дори Лок; той е единственият йезуит, вложил разумна философия в своите произведения. Умрял през 1737 г.

ВАВАСЬОР, роден в Шароле през 1605 г., йезуит, голям литератор. Той пръв отбелязва, че при гърците и при римляните не е имало шутовщини, които са остатък от варварството. Умрял през 1681 г.

ВАЛЕНКУР (Жан Батист Анри дю Трусе дьо), роден през 1653 г. Едно стихотворно послание на Депрео до него му осигурява голяма репутация. Иначе има някои негови дребни произведения: бил е добър литератор. Натрупал доста голямо състояние, което нямало да се случи, ако се занимавал единствено с литература. Литературата сама по себе си, лишена от трудолюбивата мъдрост, която прави човека полезен, почти винаги води до един злощастен и пренебрегнат живот. Една от най-добрите речи, произнасяни някога в Академията, е речта, в която господин Дьо Валенкур се опитва да изтъкне грешката на огромния брой млади хора, смятащи своя бяс за писане за талант, поднасящи лоши стихове на висши благородници и наводняващи публиката със своите брошури, укорявайки неблагодарността на своя век, понеже не са полезни нито за света, нито за самите себе си. Той ги уведомява, че дори най-низшите занятия са за предпочитане пред онова, на което са се посветили. Умрял през 1730 г.

ВАЛОА (Адриен дьо), роден в Париж през 1607 г., историограф на Франция. Най-добрите му творби са „Сказание за Галия“ и „История на първата династия“. Умрял през 1692 г.

ВАЛОА (Анри дьо), брат на предходния, роден през 1603 г. Произведенията му не са тъй полезни за французите, както тези на брат му. Умрял през 1676 г.

ВАРИЙА (Антоан), роден в Ла Марш през 1624 г., по-скоро приятен, отколкото точен историк. Умрял през 1692 г.

ВАРИНЬОН (Пиер), роден в Кан през 1654 г., известен математик. Умрял през 1722 г.

ВАЯН (Жан Фoa), роден в Бове през 1632 г. Публиката му дължи „Изкуството на медалите“ а кралят — половината си кабинет. Министърът Колбер го праща да пътува в Италия, в Гърция, в Египет, в Турция, в Персия. През 1674 г. заедно с архитекта Дегоде го пленяват алжирски пирати. Кралят откупува и двамата. Никога учен не се е излагал на толкова опасности. Умрял през 1706 г.

ВАЯН (Жан Франсоа), роден в Рим през 1665 г. през време на пътуванията на баща си, учен по античността също като него. Умрял през 1708 г.

ВЕИСИЕР (Матюрен дьо ЛАКРОЗ), роден в Нант през 1661 г., бенедиктинец в Париж. Свободомислието и един нетърпим за него приор го накарали да напусне ордена и религията. Бил като една жива библиотека, с невероятна памет. Освен полезните и приятни неща, които знаел, бил изучавал и други, по-непознати, като староегипетския. Има едно негово уважавано произведение — „Християнството в Индия“. Най-любопитното в него е, че брамините вярват в единия Бог, а оставят идолите за простолудието. Бесът за писане е толкова голям, че животът на този човек е описан в един том с размерите на животописа на Александър. Този малък текст, който сам по себе си е дълъг, е съвсем достатъчен. Умрял в Берлин през 1739 г.

ВЕРЖИЕ (Жак), роден в Париж през 1675 г. Той е спрямо Лафонтен това, което Кампистрон е спрямо Расин — блед, но естествен имитатор. Бил убит в Париж от крадци през 1720 г. В Морери се намеква, че бил съчинил пародия против могъщ владетел, който уредил да го усмъртят. Това е лъжа.

ВЕРТО (Рьоне Обер), роден в Нормандия през 1655 г., приятен, изискан историк. Умрял през 1735 г.

ВИЛАР (маршал херцог Дьо), роден през 1652 г. Първият том на мемоарите с неговото име е изцяло негов. Знаеше наизуст най-хубавите откъси от Корней, Расин и Молиер. Един ден го чух да казва

на доста известен държавник, който се чудеше как тъй знае толкова стихове от пиеси: „Играл съм по-малко от вас, но зная повече.“ Умря през 1734 г.

ВИЛАР ДЪО МОНФОКОН (абат Дьо), роден през 1635 г., известен с „Граф дьо Габалис“ В него има частичен разказ за персийската митология. Авторът бил убит от пистолетен изстрел през 1675 г. Твърди се, че силфите са го усмъртили, задето разкрил тайните им.

ВИЛДИЙО (госпожа Дьо). Романите ѝ осигуряват слава. Впрочем тук не бихме дали висока оценка за всички тези романи, от които Франция беше и е залята; почти всички те, като изключим „Заида“ са дело на слаби умове, описващи с лекота неща, недостойни да бъдат четени от сериозни умове: немалко направо са лишени от въображение; четири страници от Ариосто съдържат повече, отколкото всички тези блудкави писания, които развалят вкуса на младежта. Умряла през 1683 г.

ВИЛИЕ (Пиер дьо), роден в Коняк през 1648 г., йезуит. Занимавал се с литература като всички от този орден. Неговите проповеди и поемата му „Изкуство на проповедта“ известно време се харесвали. Стансите му за самотата стоят доста по-високо от прословутите стихове на Сент Аман, ала все пак не са напълно достойни за един век, надскочил тъй много века на Сент Аман. Умрял през 1728 г.

ВИШАР ДЪО СЕН РЕАЛ (Сезар), роден в Шамбери, ала израсъл във Франция. Неговата „История на заговора във Венеция“ е шедьовър. „Животът на Иисус Христос“ е твърде различна работа. Умрял през 1692 г.

ВОАТЮР (Венсан), роден в Амьен през 1598 г. Той пръв се проявява във Франция като човек с тъй наречената богата душевност. Писанията му печелят главно с това, те не са подходящи за оформяне на вкус, ала тогава тази заслуга била рядкост. Има много хубави, ала малобройни стихове. Създадените за кралица Анна Австрийска, които не са отпечатани в неговия сборник, представляват паметник на галантното свободомислие, царило в двора на тази кралица и преувеличено, що се отнася до мекотата и добротата, от фронтдорите.

*... Дали пък този кардинал,
Дьо Лавалет що носи име,
тъй прелестна би Ви видял,
сред блясъка, във Вас го има;
сияете от красота,
величие пред нея няма,
простете, но е тъй голяма,
че не съзирам тук властта.*

Писал също успешно стихове на италиански и на испански. Умрял през 1648 г.

ВОБАН (маршал Дьо), роден през 1633 г. Вменяват му кралския *девятък*, който обаче не е негово дело, а на Боагийбер. Той така и не се утвърждава и е несъбираем. От него има много доклади, достойни за един добър гражданин. Със съветите си помага много при прокарването на канала в Лангьодок. Нека отбележим, че бил много невеж, признавал го откровено, но не се хвалел с това. Голяма смелост, ненакърнимо упорство, естествен талант в комбинаторството, усърдие в работата, ясен поглед към обстоятелствата, който невинаги бива съчетан с познанията и с таланта: това са качествата, на които дължал своята репутация. С поведението си доказва как и при едно абсолютно управление може да има граждани. Умрял през 1707 г.

ВОЖЛА (Клод Фавр дьо), роден в Бур ан Брес през 1585 г. Един от първите, прочистили и установили основите на езика, като освен това пишел италиански стихове, без да успява да пише френски. Трийсет години обработвал превода си на Квинт Курций. Всеки, който иска да пише добре, трябва да поправя творбите си цял живот. Умрял през 1650 г.

ГАКОН (Франсоа), роден в Лион през 1667 г., включен от отец Нисерон в списъка на знаменитите хора, известен само покрай простоватите смешки, наречени шегички на свещенишките шапки. Тези безобразия водели началото си от някакво сдружение, носещо името полк на лудите и свещеникошапкистите. Със сигурност това не е добър вкус. Почтените люде се отнасят с презрение към подобни съчинения и към техните автори, които могат да бъдат цитирани единствено за да бъдат изтъкнати като отвратителен пример. Гакон пише само лоши

сатири в лоши стихове срещу най-уважаваните автори на своето време. Онези, които пишат подобни днес, и то в лоша проза, са по-жалки и от него. Споменаваме го тук просто за да вдъхнем подобно презрение спрямо неговите подражатели. Умрял през 1725 г.

ГАЛАН (Антоан), роден в Пикардия през 1646 г. Научил в Константинопол източните езици и превел част от арабските приказки, известни като „Хиляда и една нощ“; вложил доста от себе си; това е една от най-познатите книги в Европа, забавна е за всички нации. Умрял през 1715 г.

ГАЛОА (Жан), абат, роден в Париж през 1632 г., универсален учен, първият, работил над „Журнал де саван“ с помощник-писаря Сало, измислил начинанието. Впоследствие преподавал латински на министъра Колбер, който, независимо от задълженията си сметнал, че разполага с нужното време, за да научи този език; уроците се провеждали главно в каляски при пътуванията му между Версай и Париж. Твърдяло се не съвсем неправдоподобно, че това е път към канцлерството. Следва да отбележим, че двамата мъже, закриляли най-много литературата — Луи XIV и Колбер, не са знаели латински. Твърди се, че абат Галоа разправял: „Понякога господин Колбер иска да фамилиарничи с мен, ала аз го отблъсвам с уважение.“ Подобни думи се приписват и на Фонтенел във връзка с регента: те са уместни за характера на Фонтенел, а и регентът бил по-склонен да фамилиарничи от Колбер. Умрял през 1707 г.

ГАСЕНДИ (Пиер), роден в Прованс през 1592 г., възстановява частично физиката на Епикур. Долавя необходимостта от наличието на атомите и на празното пространство. Нютон и други доказват впоследствие твърденията на Гасенди. Той не е прославен като Декарт, понеже бил по-разумен и не бил изобретател; и той обаче също като Декарт бил обвинен в атеизъм. Според някои оня, който приемал празното пространство подобно на Епикур, отричал Бог като него. Така разсъждават клеветниците. В Прованс, където никой не завиждал на Гасенди, той бил наричан свят отец; в Париж неколцина завистници го наричали атеист. Вярно, бил скептик и покрай философията се съмнявал във всичко, ала не и в съществуването на Виеше същество. Много преди Лок бил изтъкнал в дълго писмо до Декарт, че никой не познава душите, че Бог може да вдъхне мисъл на другото, непознато естество, наречено материя, и да я съхрани навеки. Умрял през 1655 г.

ГЕРЕ (Габриел), роден в Париж през 1641 г., в свое време известен с „Реформираният Парнас“ и с „Войната на авторите“. Имал е вкус, ала неговото виждане, че „красноречието има по-голяма власт от любовта“, не е показателно за това. Издавал „Журнал дю пале“ заедно с Блондо: този вестник представлява сборник от решенията на френските парламенти, които често биват различни при еднакви по същина казуси. Надали има по-ясен знак как правото има нужда от реформа в сравнение с тези събрани закуп решения. Умрял през 1688 г.

ГОДО (Антоан), един от основателите на Френската академия, поет, оратор и историк. Знаем как заради играта на думи кардинал Дьо Ришельо му дава епископство Грас, задето версифицирал *Benedicite*^[7]. Неговата „История на духовенството“ в проза била по-добре оценена от поемата му „Празници на Църквата“. Сбъркал, стремейки се да се изравни с „Празници“ на Овидий; били недостатъчни както темата, така и геният му. Голямо заблуждение е да се мисли, че християнските теми могат да се съчетаят с поезията както езическите, чиято приятна, макар и невярна митология озарява цялата природа. Умрял през 1672 г.

ГОДФРОА (Дьони), негов син, ражда се в Париж през 1615 г., историограф на Франция подобно на баща си. Умрял през 1681 г. Целият този род е бил знаменит в литературата.

ГОДФРОА (Теодор), син на Дьони Годфроа, парижанин, учен, роден в Женева през 1580 г., историограф на Франция при управлението на Луи XIII и на Луи XIV. Занимавал се най-вече с титлите и с церемониите. Умрял през 1648 г.

Забележка: Неговият баща Дьони оказва голяма услуга на Европа с огромната си работа върху *Corpus juris civilis*.

ГОМБЕРВИЛ (Марен), роден в Париж през 1600 г., един от първите академици. Писал големи романи, преди да дойде времето на добрия вкус и репутацията му си отишла с него. Умрял през 1674 г.

ГОМБО (Жан Ожие дьо), макар и роден през времето на Шарл IX^[8], живял дълго при Луи XIV. Написал някои добри епиграми, от които дори се помнят отделни стихове. Умрял през 1666 г.

ГОНДИ (Жан Франсоа), кардинал Дьо Рец, роден през 1613 г., живял като Катилина в младостта си и като Атик в старостта. Доста места от неговите мемоари са достойни за Салустий, ала не всичко е равностойно. Умрял през 1679 г.

Госпожа Дьо Ментьонон подкрепила силно този автор: толкова настойчиво го препоръчала на държавния секретар господин Дьо Поншартрен, че министърът приел Дюше за значителен човек и отишъл да го посети. Дюше, който тогава имал още съвсем скромна съдба, решил, че ще го отведат в Бастилията, като видял при себе си държавния секретар. Умрял през 1704 г.

ГРЕКУР, каноник на Тур. Поемата му „Филотан“ се радва на небивал успех. Достойнството на подобни произведения обикновено се състои в избора на история и в човешкото хитроумие. Наистина в поемата има и добри стихове: началото е особено хубаво; продължението обаче не струва. Дяволът не говори тъй забавно, както в първата част. Стилът е принизен, еднообразен, липсва диалог, няма изящество, изтънченост, чистота, не достига въображение при изразяването; в крайна сметка това е сатирична история на булата *Unigenitus* в развлекателни стихове, някои от които са забавни. Умрял през 1743 г.

ГУРВИЛ, камериер на херцог Дьо Ларошфуко, който станал негов приятел, а той се сприятелил дори и с великия Конде. Негово чучело било обесено в Париж и бил пратеник на краля в Германия; впоследствие бил предложен да поеме министерския пост подир Колбер. Разполагаме с негови мемоари, писани простодушно, в които говори за произхода и за късмета си с безразличие. Има любопитни истински анекдоти.

Д'АГСО (Анри Франсоа), канцлер, най-ученият магистрат в историята на Франция, владел половината съвременни европейски езици, освен латинския, гръцкия и малко иврит; изключително просветен в областта на историята, дълбокомислен правник, при това — нещо рядко — красноречив. Той пръв се изразява в съда и силно, и чисто; допреди него просто се редят изречения. Имал желание да реформира законите, но успял да издаде само четири-пет полезни наредби. Сам човек няма как да осъществи такъв огромен труд, какъвто Луи XIV бил предприел с помощта на множество магистрати. Умрял през 1751 г.

Д'АРГОН (Ноел), роден в Париж през 1634 г., монах от ордена на свети Бруно в Гайон. Единствен той от този орден се занимава с литература. Неговите „Смесици“, издадени под името „Виньол дьо Марвил“ са пълни с любопитни и смели анекдоти. Умрял през 1704 г.

Д'ОНОА, графиня. Спечелва си известна слава със своето „Пътуване“ и с „Мемоари от Испания“ както и с леко написани романи. Умряла през 1705 г.

ДАНЕ (Пиер); един от хората, които са били по-полезни, отколкото известни. Неговите речници на латинския език и на античността са в числото на паметните книги, създадени за възпитанието на дофина Негово Кралско Височество, и макар да не преобразяват принца в учен, способстват силно за просвещението във Франция. Умрял през 1709 г.

ДАНЖО (Луи, абат Дьо), роден през 1643 г., отличен академик. Умрял през 1723 г.

ДАНИЕЛ (Габриел), йезуит, историограф на Франция, роден в Руан през 1649 г., поправя грешките на Мезре относно първата и втората династия. Укорявали са го за неговото звучене, за прекалено слабия му стил, за това, че не буди интерес, че не обрисова, че не е наясно с обичаите, нравите и законите, че неговата история представлява безкрайно изброяване на военни операции, като един подобен на него историк винаги греши с тях. Умрял през 1728 г.

В своите „Мемоари относно управлението на Франция“ граф Дьо Буленвиле казва, че Даниел може да бъде упрекван за десетина хиляди неточности: това е много; за щастие повечето от тези неточности са също тъй безразлични, колкото истините, които би изложил на тяхно място; нима е от значение дали левият или десният фланг се е огънал в битката при Монлери? От значение ли е през кое място Луи Дебели навлиза сред колибите в Пюизе? Всеки гражданин би желал да научи как постепенно управлението се е променяло, как съсловията са осъществявали правата си или са ги узурпирали, как са постъпили генералните щати, какъв е бил духът на нацията. Голямата слабост на Даниел е, че не е познавал правата на нацията или ги е премълчал. Той изобщо не споменава известните щати от 1355 г. Говори за папите, а най-вече за великия и добър.

Анри IV единствено като йезуит; няма познания за финансите, за вътрешността на кралството, за нравите.

В своя предговор той твърди, а председателят Ено също го е казал подир него, че първоначалният етап от историята на Франция е по-интересен, отколкото този на Рим, понеже Кловис и Дагобер притежавали повече земи от Ромул и Тарквиний. Не е забелязал, че

мъничкото начало на всичко велико винаги заинтригува хората; приятно е да съзреш нищожните първи стъпки на един народ, за който Франция е представлявала само провинция, който разгръща своята империя до Елба, Ефрат и Нигер. Трябва да признаем, че нашата история, както и историята на другите народи между пети век от старата епоха, та до пети от настоящата, представлява само хаос от варварски премеждия и варварски имена.

ДАНКУР (Флоран Картон), адвокат, роден във Фонтенбло през 1661 г., предпочел да се отдаде на театъра вместо на правото. Комедиографът Данкур представлява във фарса това, което Реняр е спрямо Молиер във високите комедии. Доста негови пиеси все още продължават да допадат на хората; весели са; диалогът е простодушен. Огромен е броят на пиесите, създадени в този лек жанр; те са по-скоро предназначени за простолудието, отколкото за деликатни люде, ала забавлението е една от човешките потребности; този род комедии, лесни за представяне, се харесват на мнозина в Париж и в провинцията, там, където липсва чувствителност към по-висши удоволствия. Умрял през 1726 г.

ДАНШЕ (Антоан), роден в Риом през 1671 г., постига успех редом с музиканта в няколко опери, които не са толкова лоши, колкото трагедиите му. Прологът на светското зрелище в присъствие на Хезион дори минава за твърде добра работа и може да се сравнява с работата на Амадис; помнят се чудесни стихове, подражание на Хораций:

*Отче на дни и времена,
век паметен стори ти по земите наши!
Дано народът страж, за враговете страшен
да е навек щастлив и здрав като стена!
Законът и сега победата ни дава,
и огън твой трепти в обширната ни слава!*

*Властта вселенска да наложим в своя бяг,
ти всеки дъх долавяш живо,
о, слънце, нека няма враг
могъществото ни щастливо!*

В този пролог звучат ариети, послужили впоследствие като канава за поета Русо, който по тях съчинил разюзданите куплети, причинили му немилост. Оригиналните куплети на Данше струват навярно повече от пародиите на Русо. Ето един куплет на Данше, който най-много се запомня:

*Нека любовникът с късмет
да бъде после вечно верен!
Сред възелчетата безчет
той нежност нова да намери!
Въздишките, умората
едничка да са суета
на строгостта така красива
и тях да търси в любовта,
да вкусва и да се опива!*

Умрял през 1748 г.

ДАСИЕ (Андре), роден в Кастр през 1651 г., калвинист, подобно на съпругата си, станал католик като нея; пазител на книгите в парижкия кралски кабинет — една длъжност, която вече не съществува. Той е по-скоро учен, отколкото елегантен автор, но си остава полезен чрез преводите си и чрез някои бележки. Умрял в Лувъра през 1722 г. Дължим на госпожа Дасие най-верния като стил превод на Омир, макар да ѝ липсва сила, и най-полезните бележки, макар те да не задоволяват напълно добрия вкус. Личи особено как тя никога не е усещала какво трябва да е допадало на гърците в грубите времена и какво е било уважавано вече като древност в заменилите ги по-просветени времена — то не би се харесало, ако бе писано приживе на Платон и на Демостен. В крайна сметка обаче никоя жена не е оказвала повече услуги на литературата. Госпожа Дасие е едно от чудесата на века на Луи XIV.

ДЕКАРТ (Ръоне), роден в Турен през 1596 г., син на съветник от парламента в Бретан; най-великият математик на своето време, но като философ познава най-малко природата, ако бъде сравнен с последвалите го. Прекарва почти целия си живот извън Франция, за да философира свободно, по примера на Сомез, който бил взел подобно

решение. Ставало е дума, че имал по-голям брат, съветник в парламента на Бретан, който го презирал дълбоко и твърдял, че е под достойнството на брата на един съветник да се унижи дотам, че да бъде математик. Търсил покой сред самота в Холандия, но не го намерил. Някой си Вьот и някой си Шокиус, и двамата преподаватели по схоластичните бъркотии, които още се учили, скалпили против него смехотворното обвинение в атеизъм, което пренебрегваните драскачи винаги отправят спрямо философите. Декарт напразно изтощавал своя гений, за да събере доказателства за божественото начало, както и да изнамери нови; гнусните му врагове го сравнили в публичен текст с Ванини: не че Ванини е бил атеист, противното е доказано; бил обаче изгорен като такъв, надали можело да се направи по-чудовищно сравнение. Декарт с мъка постигнал съвсем слабо удовлетворение чрез присъдата на академията в Гронинген. Неговите „Размишления“ и „Разсъждение за метода“ са все още уважавани; цялата му физика е отживяла, тъй като не се основава върху геометрията или върху експериментите. Неговите „Изследвания върху диоптриката“ в които намираме основния закон на тази наука, предизвестен от Снелиус, както и приложенията на този закон, можели да бъдат създадени единствено от велик геометър; работите му върху законите при сблъсъка между телата, един предмет, с който той пръв се заел, винаги ще бъдат, независимо от допуснатите грешки, паметници на един изключителен гений; книжката, известна под заглавието „Геометрия на Декарт“ му осигурява предимство пред всички математици от негово време. Той дълго е имал толкова огромна репутация, че Лафонтен, без да е наясно с истината, ала като отглас от всеобщия хор, казва за него:

*Декарт, тоз смъртен ум, достоен и за бог
езически, въздигнал тоз темел висок
между човек и дух, и мида и човека
сред хората е сам, с товар съвсем нелек е.*

През настоящия век абат Жьоне се заема с нещастната задача да съчини на френски стихове за физиката на Декарт. Едва от 1730 г., след като геометрията и експерименталната физика претърпяват развитие

във Франция, започват да се осъзнават всички грешки на тази химерична философия. За физиката Декарт ще бъде, каквото е Ронсар за поезията. Умрял в Стокхолм през 1650 г.

ДЕМАРЕ ДЪО СЕН СОРЛЕН (Жан), роден в Париж през 1595 г. Работил много върху трагедията „Мирам“ на кардинал Дьо Ришельо. Комедията му „Фантазьори“ се приела като шедьовър; само че Молиер още го е нямало. Бил главен контролър на извънредните военни разходи и секретар за Леванта. В края на живота си бил познат повече заради своя фанатизъм, отколкото заради произведенията си. Умрял през 1676 г.

ДЕТУШ (Нерико), роден в Тур през 1680 г., като млад бил актьор. След като създал доста комедии, дълго бил натоварен с делата на Франция в Англия; изпълнил успешно задълженията си и пак прописал комедии. В тези пиеси не откриваме силата и веселостта на Реняр, а още по-малко обрисуване на човешките сърца, естественост, същинската шега, великолепната комичност, характерни за неподражаемия Молиер, но покрай тях и той придобива слава. Няколко негови пиеси имат успех, макар комичността им да е малко насилена. Поне е избягнал жанра на мудната комедия, на своеобразната буржоазна трагедия, която не е нито трагична, нито комична — едно чудовище, зародило се от безсилието на авторите и от преситеността на публиката подир славните дни на века на Луи XIV. Комедията му „Прославен“ е най-добрата му творба и вероятно ще си остане в театъра, макар да се смята, че „прославеният“ не е изпипан образ; останалите характери обаче са внушителни. Умрял през 1754 г.

ДОМА (Жан), известен правник. Книгата му „За гражданските закони“ получава силно одобрение. Умрял през 1696 г.

ДУЖА (Жан), роден в Тулуза през 1639 г., правник и литератор. Всяка година правел на жена си по едно дете и пишел по една книга. Така се говори и за Тирако. „Журнал де саван“ го нарича „велик човек“: да не прекаляваме. Умрял през 1688 г.

ДЮБО (абат). Неговата „История на лигата от Камбре“ е дълбока, политически издържана и интересна; от нея научаваме за тогавашните деяния и нрави, тя е образец в жанра. Всички творци имат полза да прочетат неговите „Разсъждения за поезията, живописата и музиката“. Това е най-стойностната книга, писана някога на тези теми, при която и да е нация в Европа. Трудът печели главно защото в него

има малко заблуди и множество действителни твърдения, които са и нови, и дълбоки. Това не е учебно помагало, но авторът следва своята мисъл и кара читателя също да мисли. Иначе не е познавал музиката, никога не е успявал да пише стихове, не е създал и картини, ала много е чел, видял, слушал и разсъждавал. През време на войната за испанското наследство той публикува труд, озаглавен „Зле прецененият интерес на Англия в настоящата война“. Предвижда отделянето на английските колонии като необходимо следствие от съсипването на френското могъщество в Северна Америка, също и как ще възникне нужда Англия да наложи данъци на колониите и как те ще откажат да плащат тези данъци. Умрял през 1742 г.

ДЮБОА (Жерар), роден в Орлеан през 1629 г., от храма „Оратоар“. Написал е „История на парижката Църква“. Умрял през 1696 г.

ДЮГЕ (Жак Жозеф), роден във Форез през 1649 г., едно от най-добрите пера на янсенистката фракция. Неговата книга „Възпитанието на един крал“ не е създадена за владетеля на Сардиния, както се е твърдяло, и е била довършена от друго лице. Стилът на Дюге е оформен според стила на добрите писатели от „Пор Роаял“. И той като тях е можел да даде много на литературата; трите му тома, писани по двайсет и пет глави на пророк Исаия, доказват, че не е скъпял нито времето, нито перото си. Умрял през 1733 г.

ДЮГЕ ТРУЕН, роден в Сен Мало през 1673 г., от корабостроител става лейтенант наместник на морските войски, един от най-великите хора в своята област, оставя мемоари, написани във войнишки стил, годни да бъдат за пример сред неговите сънародници. Умрял през 1736 г.

ДЮПЕН (Луи), роден през 1657 г., доктор в Сорбоната. Неговата „Библиотека на автори от духовенството“ му създава значителна репутация и неколцина врагове. Умрял през 1719 г.

ДЮПЛЕИ (Сипион), от Кондом, макар и роден през 1569 г., може да се води във века на Луи XIV, тъй като е живял и при неговото управление. Той е първият историк, цитирал в бележки своите извори — едно абсолютно необходимо уточнение, ако човек не пише за своето време, освен в случаите, когато става дума за известни факти. Неговата „История на Франция“ вече не се чете, тъй като оттогава са написани други, по-добри. Умрял през 1661 г.

ДЮПЮИ (Пиер), син на Клод Дюпюи, съветник в парламента, много учен мъж, се ражда през 1583 г. Учеността на Пиер Дюпюи е от голяма полза за държавата. Той работил повече от всички върху инвентаризирането на правилниците и върху издирването на правата на краля над множество области. Доколкото е възможно, внася яснота в салическият закон^[9], защитава и свободите на галиканската църква, доказвайки, че те са просто част от древните права на старите Църкви. От неговата „История на тамплиерите“ личи, че в ордена някои са имали вина, ала осъждането на целия орден и жестоките мъки за толкова рицари представляват една от най-чудовищните неправди, извършвани някога. Умрял през 1651 г.

ДЮФРЕНИ (Шарл), роден в Париж през 1648 г. Минавал за внук на Анри IV и приличал на него. Баща му бил гардеробиер на Луи XIII, а синът — на Луи XIV, който винаги се отнасял добре с него въпреки слабоумието му, като, независимо от това той си умрял беден. Бил духовно развит и твърде талантлив, ала не успял да свърши нищо, както трябва. Дължим му много комедии и всичките радват с хубави и остроумни сцени. Умрял през 1724 г.

ДЮФРЕНОВА (Шарл), роден в Париж през 1611 г., художник и поет. Неговата поема „Живопис“ се оказва успешна сред онези, които могат да четат други латински стихове, освен онези от века на Август. Умрял през 1665 г.

ДЮШЕ ДЪО ВАНСИ (Жозеф Франсоа), камериер на Луи XIV, написал за двора няколко трагедии по мотиви от Светото Писание по примера на Расин, ала не със същия успех. Операта „Ифигения в Таврида“ е най-доброто му произведение. Проявил е голям вкус, и макар това да е само опера, дава представа за най-доброто въздействие на гръцките трагедии. Вкусът остава нетраен; твърде скоро след това се поставят вече само прости балети, съставени от отделни картини и създадени единствено заради танца; така и операта се изражда наред с всеобщия упадък.

ДЮШЕН (Андре), роден в Турен през 1584 г., историограф на краля, автор на много истории и родословни изследвания. Наричали го „бащата на историята на Франция“. Умрял през 1640 г.

ЕКЕ, лекар, извел през 1722 г. вразумителната система за *тритурацията*, внушителна идея, която не обяснява как се извършва храносмилането. Другите медици добавиха към нея стомашните

сокове и вътрешната топлина; никой обаче не е успял да разкрие тайната на природата, която се крие във всички тези дейности.

ЕНО, известен със сонета „Пометниче“ както и с други текстове, би имал огромна репутация, ако първите три песни на неговия превод на Лукреций, за жалост изгубени, бяха публикувани и написани като всичко, което ни е останало от началото на това произведение. Умрял през 1682 г. Впрочем потомците не биха го сбъркали с човек, носещ същото име и имащ по-големи заслуги, на когото дължим най-кратката и най-добра „История на Франция“, както може би и единствения пример как тепърва да се пишат всички големи истории. Множеството факти и писания така ни затрупват, че скоро ще трябва да се ограничаваме до откъси и до речници. Трудно ще бъде обаче да бъде имитиран авторът на „Кратка хронология“ и да се придаде такава дълбочина на толкова неща, като те уж само са леко засегнати.

ЕНО, председател по разследванията в парламента, главен интендант на кралицата, от Френската академия, роден в Париж през 1686 г. Споменахме неговата полезна книга, разказваща сбито историята на Франция. Мъчителните проучвания, необходими за подобна студия, не са му попречили да се отдаде на музите; той спада към съвсем незначителния брой учени, добавили към полезния труд и удоволствията на обществото, а те не са толкова достъпни. За историята той е това, което е Фонтенел за философията. Направил я е достижима за всички; затова и на него, както на Фонтенел, сме въздали справедливост още приживе. Умря през 1770 г.

ЕРБЛО (Бартелеми д'), роден в Париж през 1625 г., първи сред французите научава добре езиците и историята на Изтока; отначало е слабо известен в родината си; приет от великия херцог на Тоскана Фердинанде II с уважение, което показало на Франция достойнството му; впоследствие бил призован и окуражен от Колбер, който подкрепял всички. Неговата „Източна библиотека“ е и любопитна, и дълбока. Умрял през 1695 г.

ЕРМАН (Годфроа), роден в Бове през 1616 г. Пише само полемични работи, които губят смисъл при приключване на спора. Умрял през 1690 г.

ЕРМАН (Жан); роден в Кан през 1650 г., автор на „История на съборите, на религиозните ордени и на ересите.“ Тази история на

ересите не е по-добра от историята на господин Плюке. Умрял през 1725 г.

ЕСПРИ (Жак), роден в Безие през 1611 г., автор на книгата „За фалшивостта на човешките добродетели“, представляваща просто коментар на написаното от херцог Дьо Ларошфуко. Канцлерът Сегие харесал литературните му опити и му осигурил званието държавен съветник. Умрял през 1678 г.

ЕСТРАД (маршал Д'), неговите „Писма“ се ценят, също както и писмата на кардинал Д'Оса; особеност при французите е как прости съобщения представляват отлични творби. Умрял през 1686 г.

ЖАКЛО (Исаак), роден в Шампан през 1647 г.; калвинист, пастор в Хага, после в Берлин. Създава няколко труда за религията. Умрял през 1708 г.

ЖЕДУЕН, каноник на „Сент Шапел“ в Париж, автор на отличен превод на Квинтилиан и на Павзаний. Бил приет при йезуитите петнайсетгодишен и се откъснал от тях в зряла възраст. Добрите автори от античността толкова му харесвали, щото искал да бъде простено на религията им заради прелестта на творбите и на митологията им; съзирал в тяхното божествено предание възхитителна естествена философия и поразителни образи на всички прояви на божествеността. Вярвал, че духът на всички нации се е стеснил, че великата поезия и великото красноречие са изчезнали от света заедно с гръцката митология. Поемата на Милтън му се струвала варварска, изтъкана от мрачен и противен фанатизъм, сред който дяволът непрестанно вие против Месията. Написва по този повод четири твърде любопитни разсъждения; смята се, че скоро те ще бъдат отпечатани. Умрял през 1744 г. Забележка: В няколко речника е отпечатано, че Нинон го приела в обятията си на осемдесет години. При подобен случай би следвало да се каже по-скоро, че абат Жедуен я е приел в своите обятия; това обаче е смехотворна басня. Нинон поискала среща с абата на Шатоньоф за деня, когато щяла да става на шейсет години.

ЖИРАР (абат), от Академията. Книгата му „Синонимите“ е много полезна; тя ще съществува, докато го има езикът, и дори ще помага да го има. Умря твърде стар през 1748 г.

ЖОЛИ (Ги), съветник в Шатле, секретар на кардинал Дьо Рец, оставил мемоари, които спрямо мемоарите на кардинала са това, което

е прислужникът спрямо господаря; има обаче и някои любопитни особености.

ЖУВАНСИ (Жозеф), йезуит, роден в Париж през 1643 г. Още един човек, заслужил безславно с писане на толкова добър латински, какъвто е възможен в наши дни. Неговата книга *De ratione discendi et docendi* е една от най-добрите в областта и най-непознатите от времето на Квинтилиан. През 1710 г. публикува в Рим част от историята на своя орден: написана е от йезуит, при това живеещ в Рим. Парижкият парламент, мислещ различно от Рим и от йезуитите, осъжда тази книга, в която е оправдан отец Гиняр, осъден на обесване от същия този парламент поради атентат срещу Анри IV, за който носел отговорност студентът Шател. Напълно вярно е, че Гиняр изобщо не е бил съучастник и е бил осъден набързо; вярно е обаче също, че бързина е била необходима в тези печални времена, когато част от Европа, заслепена от чудовищен фанатизъм, е възприемала като религиозен акт изтърбушването на един чудесен крал и човек. Умрял през 1719 г.

ЖЪОНЕ (Шарл Клод), роден през 1635 г., капелан на херцогиня Д'Орлеан, философ и поет. Неговата трагедия „Пенелопа“ още има успех в театъра, само тя от неговите пиеси се играе досега. Тя е сред творбите, написани в небрежен прозаичен стил, единствено ситуацията в нея звучат добре при представяне. Старателното му произведение „Философията на Декарт“, по-скоро римувана, отколкото създадена в стихове, говори повече за търпение, отколкото за гений; приликата му с Лукреций свършва със стремежа да се версифицира една философия, която е погрешна почти изцяло. Бива подпомогнат от Луи XIV. Умрял през 1719 г.

КАЙИ (кавалер Дьо), известен единствено под името Д'Асийи, бил свързан с министъра Колбер. Не се знае кога е роден и кога е умрял^[10]. Оставил е един сборник с няколко епиграми, сред които има множество лоши, а някои са очарователни. Пише естествено, но без никакво въображение, що се отнася до изказа.

КАЛМЕ, бенедиктинец, роден през 1672 г. Няма по-полезно четиво от компилативното му изследване върху Библията. Фактите са верни, цитатите са точни. Той не разсъждава, ала осветлява всичко и буди размисли. Умрял през 1757 г.

КАМПИСТРОН (Жан), роден в Тулуза през 1656 г., ученик и имитатор на Расин. Бил секретар на херцог Дьо Вандом и той съдействал за успеха му, а комедиантът Барон укрепил отчасти репутацията му. В неговите пиеси има трогателни моменти; те не са добре написани, но езикът все пак е доста чист; след него езикът на театралните пиеси е толкова занемарен, че стилът стана съвсем варварски. На смъртния си одър Боало се оплаква от това. Умрял през 1723 г.

КАНЖ (Шарл дю Френ ДЮ), роден в Амиен през 1610 г. Знае се колко полезни са двата негови словника за предаването на езика на Византия и на последващите векове. Човек направо се ужасява от огромните му познания и от труда му. Подобни хора заслужават вечна благодарност заедно с онези, които служат със своя гений на нашето удоволствие. Той бил сред хората, наградени от Луи XIV. Умрял през 1688 г.

КАСАНДР (Франсоа) се е поставил заедно с Дасие в услуга на Аристотел в много по-голяма степен от всички тъй наречени философи, взети заедно. Той превежда „Риторика“, а Дасие — „Поетика“ на знаменития грък. Не можем да не се възхищаваме на Аристотел и на века на Александър, като виждаме, че наставникът на този велик човек, толкова обругаван заради физиката, е познавал дълбоко всички принципи на красноречието и на поезията. При кой днешен физик бихме могли да научим как се съчинява реч или трагедия? Касандр живял и умрял в дълбока бедност. Това не било заради таланта му, а понеже бил непоносим, дързък и самотен по природа.

Онези, които роптаят против съдбата, често следва да бъдат недоволни от самите себе си. Умрял през 1695 г.

КАСИНИ (Жан Доминик), роден в графство Ница през 1625 г., призован от Колбер през 1666 г. Бил най-видният астроном на своето време, поне сред италианците и сред французите; и той, подобно на други, започнал от астрологията. След като е приел френско поданство, оженил се е във Франция, в нея се родили децата му и е умрял в Париж, следва да го причисляваме към французите. Обезсмъртил името си с меридиана на свети Петроний в Болоня: Той послужил, за да се наблюдават промените в скоростта на въртенето на Земята около Слънцето. Дължим му първите таблици на спътниците на Юпитер,

познанията за движенията на Юпитер и на Марс, дължината на техните дни, откритието на четири от спътниците на Сатурн. Хюйгенс бил забелязал само един от тях; откритието на Касини било почетено с медал от Луи XIV. Той пръв наблюдавал и изтъкнал зодиакалната светлина. Изобретил метод за определяне на паралакса на небесните тела посредством наблюдение от едно и също място, като чрез него определил разстоянието между небесните тела и Земята по-точно, отколкото други преди него; все пак първи Морен измисля този метод. Синът и внукът на Касини са били в Академията на науките, в нея бе приет и правнукът му през 1772 г.; тази почит е по-реална и ще се окаже по-трайна от известността на рода Касини в Италия през минали векове, която превратностите в тази страна погубили. Умрял през 1712 г.

КАТРУ роден през 1659 г., йезуит. Заедно с отец Руйе съставя двайсеттомна „История на Рим“. Стремили са се към красноречие, ала са допуснали неточности. Умрял през 1737 г.

КЕНЕЛ (Паские), роден през 1634 г., от храма „Оратоар“. Бил е нещастен, тъй като става повод за голямо разделение сред своите съотечественици. Впрочем живял е бедно и в изгнание. Бил строго нравствен човек — каквито са всички, които се занимават само с диспути. Трийсетина променени и смекчени страници в книгата му биха спестили на родината му куп крамоли; нямало е обаче да стане толкова известен. Умрял през 1719 г.

КЕНСИ (маркиз Дьо), артилерийски оберлейтенант, автор на „Военна история на Луи XIV“. Той навлиза в множество подробности, полезни за онези, които желаят при четенето да проследят действията при една кампания. Тези подробности биха могли да послужат за пример, ако има други подобни случаи; само дето никога не става така — нито в деловите въпроси, нито във войните. Приликите винаги са такива само донякъде, разликите винаги са големи. Воденето на войни е също като игрите, изискващи ловкост, където човек се учи чрез практикуване; нерядко акциите се провеждат като хазартни игри.

КИНО (Филип), роден в Париж през 1635 г., одитор на сметното ведомство, известен с чудесната си лирическа поезия и с мекотата, която противопоставил на крайно несправедливите сатири на Боало. В своя жанр Кино стоял много по-високо от Люли. Той ще си остане четен; като се изключат речитативите, Люли вече не може да се пее.

Въпреки това по времето на Кино се е смятало, че той дължи репутацията си на Люли. Времето пресява всичко. И той подобно на други велики хора получавал възнаграждения от Луи XIV, но твърде скромни — голямото благоволение било към Люли. Умрял през 1688 г. Бележка: В „Литературни анекдоти“ (ст. КИНО в тритомното издание) е казано как Боало казал на служителя, който настанявал посетителите в залата на версайската опера: „Господине, сложете ме някъде, където да не чувам думите. Ценя високо музиката на Люли, но дълбоко презирам стиховете на Кино.“

Надали Боало е изрекъл подобна грубост. Да бе казал само: „Сложете ме някъде, където да чувам само музиката.“ Това би било само забавно, ала пак би било доста несправедливо. Люли е многократно надминат във всичко при него, освен в речитатива; там никой не може да се сравни с Кино.

КЛОД (Жан), роден в Аженоа през 1619 г., преподобен в Шарантон и оракул на своята фракция — достоен подражател на Босюе, Арно и Никол. Съставил е петнайсет произведения, четени жадно във времената на диспутите. Почти всички полемични книги си отиват с времето си; басните на Лафонтен, Ариосто си остават за всички поколения; пет-шест хиляди тома с препирни са вече забравени. Умрял в Хага през 1687 г.

КОЛЕ (Филибер), роден в Шатийон ле Домб през 1643 г., правник и свободен човек. Архиепископът на Лион го отлъчил поради някаква свада в енорията и той писал против отлъчването; борил се срещу затварянето на монахините; в своя „Трактат за лихварството“ силно подкрепил утвърдената в Брес практика лихвите да се приспадат към капитала — една практика, съществуваща в по-голямата част на Европа и възприета от търговците в останалата част, независимо от законите, които не се спазват. Уверявал също така, че десетъкът, който се плаща на духовенството, не е по божествено право. Умрял през 1718 г.

КОЛОМИЕ (Пол). Не се знае кога е роден: повечето му произведения добиват известност; полезни са за онези, които обичат литературните изследвания. Умрял в Лондон през 1692 г.

КОМИР, йезуит. Успява сред онези, които вярват, че може да се пишат добри стихове на латински и мислят, че чужденци са в

състояние да възкресят века на Август чрез един език, който дори не могат да произнасят. Умрял през 1702 г.

In silvam non ligna feras...
(Hor., I, sat. X, v. 24)^[11]

КОНТИ (Арман, принц Дьо), брат на великия Конде, първоначално насочван към духовенството във време, когато предразсъдъците все още определяли кардиналския сан като повисокостоящ от ранга на един принц с френска кралска кръв. Имал нещастieto да стане генералисимус на Фрондата срещу двора и дори против своя брат. Впоследствие станал набожен и янсенист. Разполагаме с произведението му „Дългът на важните люде“. Писал относно Божията милост в противоречие на йезуита Дешан, бивш негов префект. Писал също и против комедиите; по-добре да бе се изказал против гражданските войни. „Цина“ и „Полиевкт“ са били доста по-полезни и достойни за уважение, отколкото войната на коларските порти и на цукалата — твърде несправедни и смехотворни.

КОРДЪОМОА (Жеро дьо), роден в Париж. Той пръв внася ред в хаоса на двете първи династии на френските крале; дължим полезния труд на херцог Дьо Монтозие, натоварил Кордъомоа да създаде „История на Шарльоман“ за обучението на Негово Кралско Височество. Той открил при старите автори единствено абсурди и противоречия. Сложността на работата го окуражила и подредил двете първи династии. Умрял през 1684 г.

КОРНЕЙ (Пиер), роден в Руан през 1606 г. Макар вече да се играят едва шест-седем от трийсет и трите пиеси, които е написал, той завинаги си остава баща на театъра. Първи въздига гения на нацията и това ни призовава да се смилим над близо двайсетте негови пиеси, които, като се изключат отделни места, са най-ужасни като стил, с безинтересна интрига, с неподобаващи и блудкави любви, със скупчването на изкуствени разсъждения, противоречащи на трагичността. Великият човек обаче следва да бъде съден според шедьоврите, а не според греховете си. Твърди се, че неговият „Превод на «Имитация на Иисус Христос»“ е бил отпечатан трийсет и два пъти: трудно е да се повярва, трудно е и да се прочете дори веднъж. Получил

възнаграждение от краля при последното влошаване на здравето си. Умрял през 1684 г.

В множество сборници с анекдоти е отпечатано, че всеки път, когато присъствал на представление, мястото му било обозначено, че ставали, когато се появял, и ръкопляскали. За жалост хората не въздават чак толкова правда. Факт е, че кралските комедианти отказали да играят последните му пиеси и той бил принуден да ги даде на друга трупа.

КОРНЕЙ (Тома), роден в Руан през 1625 г., можел да си спечели голяма слава, ако не бил брат му. От него са останали трийсет и четири театрални пиеси. Умрял беден през 1709 г.

КРЕБИЙОН (Жолио), роден в Дижон през 1674 г. Нямаме представа дали един прокурор на име Прийор го е направил поет, както се казва в четиритомния „Преносим исторически речник“. Вярваме, че геният е имал по-голяма роля от прокурора. Не вярваме, че анекдотът срещу неговия син, изнесен във въпросното издание, е верен. Едва ли можем да се позоваваме на подобни баснички. Кребийон следва да бъде нареден сред гениите, ознаменуващи века на Луи XIV, тъй като най-добрата му пиеса, трагедията „Радамист“, е играна през 1710 г. Ако намиращият се тогава на смъртния си одър Депрео смята тази трагедия за по-слаба от произведенията на Прадон, това се дължи на възрастта и състоянието му, при които човек става почувствителен към недостатъците, отколкото към прелестите. Умрял на осемдесет и осем години през 1762 г.

КУЗЕН (Луи), роден в Париж през 1627 г., председател на монетния двор. Никой не е разкривал тъй много изворите на историята. Неговите преводи на византийската колекция и на Евсевий Кесарийски откриват възможността пред всички да съдят за вярното и невярното, да научат как историята почти винаги е писана сред различни предразсъдъци и фракционерски дух. Дължим му множество преводи на гръцки историци, с които единствен той ни е запознал. Умрял през 1707 г.

КУТЮР (барон ДЕ) превежда в проза и коментира Лукреций към средата на царуването на Луи XIV. По отношение на основните принципи по различни въпроси той имал сходни виждания с този философ; смятал материята за вечна по примера на всички древни.

Единствено християнската религия се е обявявала против това становище.

Л'ИЛ (Гийом дьо), роден в Париж през 1675 г., реформирал географията, която тепърва ще има нужда от усъвършенстване. Той променя дължината според позиционирането на нашето полукълбо. Преподава на Луи XV география и едва ли е имал по-добър ученик. Подир смъртта на своя учител монархът пише „Трактат за пътя на всички големи реки“ Гийом дьо Л'Ил първи получава титлата „първи географ на краля“. Умрял през 1726 г.

ЛАБЕ (Филип), роден в Бурж през 1607 г., йезуит. С голям принос към историята. От него са останали седемдесет и шест произведения. Умрял през 1667 г.

ЛАБРЮЙЕР (Жан), роден в Дурдан през 1645 г. Той със сигурност обрисова в своите „Характери“ известни и важни лица. Книгата му породила множество лоши имитации. Уважавано е онова, което казва в края ѝ против атеистите; ала когато се занимава с богословие, се излага дори повече от богословите. Умрял през 1696 г.

ЛАБУРЬОР (Жан ЛЬО), роден в Монморанси през 1623 г., прислужващ на Луи XIV благородник, впоследствие негов капелан. Разказът му за пътуването до Полша, което предприел заедно с госпожа маршалката Дьо Гебриан — единствената жена, получила и изпълнявала някога длъжността пълноправен посланик, е доста любопитен. Историческите му коментари, с които е обогатил мемоарите на Кастелно^[12], хвърлят ярка светлина върху историята на Франция. Лошата поема „Шарльоман“ не е от него, а от брат му. Умрял през 1675 г.

ЛАИР (Филип), роден в Париж през 1640 г., син на добър художник. Учен математик, с голям принос за прословутия френски меридиан. Умрял през 1718 г.

ЛАКАЛПРЪОНЕД (Готие дьо), роден в Каор към 1612 г., обикновен благородник в служба на краля. Той въвежда модата на дългите романи. Достойнството на тези романи се състояло в перипетиите, чиято интрига била твърде изкусна, като не била невъзможна, при все че изглеждала почти невероятна. Боярдо, Ариосто и Тасо, тъкмо напротив, товарели своите поетични романи с измислици, противоречащи напълно на природата; и все пак очарованието на тяхната поезия, прекрасните и неизброими

подробности, възхитителните алегии, особено тези на Ариосто, осигуряват на тези поеми безсмъртие, докато творбите на Лакалпръонед, както и другите големи романи, си отидоха. Провалът им се дължи главно на съвършенството на театъра. При добрите трагедии и в оперите виждаме много повече чувства, отколкото в тези грамадни томове: чувствата са изразени много по-добре и познанието на човешкото сърце е по-дълбоко. Затова Расин и Кино, които немалко са имитирали стила на тези романи, ги доведоха до забрава, обръщайки се към сърцата с по-истински, по-нежен и по-хармоничен език. Умрял през 1663 г.

ЛАКЕНТИНИ (Жан), роден край Поатие през 1626 г. Създал изкуството да се култивират дървета, както и да се пресаждат. Неговите предписания биват последвани в цяла Европа, а талантът му е разкошно възнаграден от Луи XIV. Умрял към 1700 г.

ЛАЛУБЕР (Симон дьо), роден в Тулуза през 1642 г., изпратен в Сиам през 1687 г. Разполагаме с негови мемоари от тази страна, които са по-добри от неговите сонети и оди. Умрял през 1729 г. Има йезуит от същия край, със същото име, който е учен математик, ала остава познат единствено със стремежа си да има слава едновременно с Паскал за решаването на задачите около циклоидата.

ЛАМАР (Никола дьо), роден в Париж през 1641 г., комисар в Шатле. Създава произведение в своята област, „История на полицията“ То има смисъл единствено за парижаните и е по-добро за справки, отколкото за четене. Като възнаграждение получава част от приходите на комедийни спектакли, но не се възползва от него; какво ли би било комедиантите да получат пенсии от сумите, предназначени за охраната.

ЛАМБЕР (Ан Терез дьо Маргьона дьо Курсел, маркиза Дьо), родена през 1647 г., дама с богата душевност, оставила някои писания с полезни морални послания и с приятен стил. Нейният „Трактат за приятелството“ разкрива, че е заслужавала да има приятели. Броят на дамите, украсили този велик век, е едно от големите доказателства за напредъка на човешкия дух:

Le donne son venute in eccellenza
Di ciascun' arte ove hanno posto cure.^[13]
(Ариосто, пес. XX, ст. II)

Умряла в Париж през 1743 г.

ЛАМИ (Бернар), роден в Льо Ман през 1645 г., от храма „Оратоар“, учен в много области. Съставил своите „Основи на математиката“ при пешеходно пътуване от Гренобъл до Париж. Умрял през 1715 г.

ЛАМОНОА (Бернар дьо), роден в Дижон през 1641 г., отличен литератор. Той пръв получил наградата за поезия на Френската академия; при това неговото стихотворение „Премахването на дуелите“, за което бил избран, до известна степен е едно от най-добрите поетични произведения, появявали се във Франция. Умрял през 1728 г. Непонятно защо Ладвока, доктор от Сорбоната, твърди в своя речник, че „Коледи“ на Ламоноа, писана на бургундско наречие, е най-добрата му творба. Може би в Сорбоната, като не знаят бургундското наречие са издали присъда над тази книга; без да са я разбрали?

ЛАМОТ УДАР (Антоан дьо), роден в Париж през 1672 г., станал известен със своята трагедия „Инес де Кастро“ една от най-интересните; останала свежа за театъра, с прелестни опери и най-вече с няколко оди, които веднага му осигурили голяма репутация: в тях има и мисъл, и стихове; той е философ и поет. Прозата му е все тъй уважавана. Написал речите на маркиз Дьо Мимьор и на кардинал Дюбоа, когато те били приети във Френската академия; манифеста за войната от 1718 г. и речта, произнесена от кардинал Дьо Тансен на малкия събор в Амбрен. Този факт е паметен: един архиепископ осъжда епископ, а проповедта на архиепископа е дело на автор на опери и на комедии. Той имал много приятели, сиреч допадал на много хора. Бях свидетел как умря през 1731 г. без никого до смъртния си одър. Абат Трюбле твърди, че имало хора; явно е бил там по друго време, за разлика от мен.

Единствено привързаността към истината ни принуждава тук да се разпрострем повече, отколкото в другите статии.

Този кротък и благонравен човек, от когото никой никога не се оплаквал, след смъртта му бе обвинен почти юридически в едно огромно престъпление — че бил съставил ужасните куплети, погубили Русо през 1710 г., като години наред бил начело на действията, довели до осъждането на един невинен. Обвинението тежи — още повече че е отправено от човек, добре запознат с тази история, и е написано едва

ли не като посмъртно завещание. Кралският прокурор към финансовия отдел при краля Н. Буенден оставя след смъртта си през 1752 г. подробен доклад, в който обвинява подир четирийсет години Ламот Удар от Френската академия, Жозеф Сорен от Академията на науките и търговеца на скъпоценности Малафер, че са оплели тези козни, твърдейки също, че Шатле и парламентът са издали последователно крайно несправедливи присъди.

1. Щом Н. Буенден наистина е бил убеден в невинността на Русо, защо я оповестява тъй късно? Защо не я изтъква веднага след смъртта на враговете му? Защо не е предал този доклад, писан преди повече от двайсет години?

2. Кой не би прозрял, че докладът на Буенден е долнопробен пасквил, че този човек е изпитвал омраза към всички, за които говори в издайничеството си пред потомците?

3. Той започва с факти, за които се знае, че изобщо не са верни. Твърди, че граф Дьо Носе и Н. Мьолон, секретар на регента, били съдружници на Малафер, дребен търговец на бижута. Всички, които ги познават, са наясно доколко това е безпочвена клевета; после той бърка Н. Лафе, секретар на кабинета на краля, с неговия брат, гвардейски капитан. А и изобщо как би могъл някакъв бижутер да е замесен в цялата история с куплетите?

4. Буенден заявява, че бижутерът и геометърът Сорен се били обединили с Ламот, за да попречат Русо да получи пенсията на Боало, който бил още жив през 1710 г. Възможно ли е трима души с тъй различни професии да се обединят и да се отдадат заедно на една тъй преднамерена, отвратителна, трудна дейност, за да лишат един неизвестен тогава гражданин от една несвободна още пенсия, която Русо не би получил и за която никой от тримата съзаклятници не би могъл да претендира?

5. След като приема, че Русо е написал първите пет куплета, последвани от онези, заради които той изпада в немилост, Н. Буенден хвърля върху Ламот Ухар подозрението за съставянето на дузина други подобни; единствено доказателство за това обвинение е, че дванайсетте куплета против дванайсетимата, които трябвало да се съберат у господин Н. дьо Вилие, били занесени от Ламот Улар лично в дома на въпросния Дьо Вилие един час след като Русо бил осведомен за присъствието им в дома. Той твърди, че само за час Русо не би

могъл да съчини и напише оскърбителните стихове: щом Ламот ги бил отнесъл, значи Ламот бил авторът. Напротив, аз смятам, че след като е проявил добронамереността да ги занесе, не би трябвало да бъде подозиран за безочието да ги е сътворил. Те са били хвърлени пред вратата му, както и пред вратите на още няколко лица. Той е отворил пакета; открил е вътре отвратителни обиди към всички свои приятели и към самия себе си; отишъл да съобщи: надали може да има по-невинно поведение.

6. Онези, които се интересуват от историята на тази гнусна загадка, трябва да знаят, че събиранията у Н. дьо Вилие се състояли от месец и че повечето събиращи се там са били вече обругани от Русо в петте куплета, които той неблагоприятно бил рецитирал пред няколко души. Тъкмо първият от новите дванайсет куплета обозначавал, че засегнатите се срещали ту в едно кафене, ту при Дьо Вилие:

*Тъпаци при Дьо Вилие,
на глупостта царе сте вие
в едно квартално кафене,
яда към вас не ще прикрия.
Ще ви преследвам всъде аз,
ще ви очерням с мощен глас
и песнички за вас ще вадя,
ще ви се смея до захлас,
ще черпя от това наслада.*

7. Не е вярно, че първите пет куплета, със сигурност от Русо, са засягали бегло смешните страни на пет-шест лица, както се твърди в доклада; в тях има същите отвратителни неща, както и в другите.

*Палачът с якото възже
Перен и другите мъже
да стегне за гърлата мигом;
Пекур, държацият ръжен,
старателно да ги повдига.*

Това е стилът на първите пет куплета, признати от Русо. Със сигурност тук не става дума за обикновена закачка. В същия тон са издържани и следващите куплети.

8. Колкото до последните куплети по същата мелодия, заради които през 1710 г. бива заведено дело против Сорен от Академията на науките, докладът не казва нищо, което да не се знае отдавна от материалите по процеса. Той само твърди, че клетникът, осъден на изгнание за това, че е бил подкупен от Русо, би трябвало да бъде осъден на каторга, ако наистина е свидетелствал лъжливо. Тук нашият Буенден греша; първо, би било смехотворно несправедливо подкупеният да бъде осъден на каторга, след като подкупващият бива осъден на изгнание; второ — нещастникът не е обвинил Сорен. Подкупът не го е развратил напълно. Показанията му били противоречиви; естеството на прегрешението и слабоумието му не предвестили тежка присъда.

9. В своя доклад Н. Буенден недвусмислено заявява, че родът Дьо Ноай и йезуитите се стремели да погубят Русо посредством тази афера, че Сорен е бил защитен от най-високо място въз основа на доверие и благоволение. Аз пък зная със сигурност, и много още живи лица знаят като мен, че нито родът Дьо Ноай, нито йезуитите са се намесвали. Първоначално с благоволение се ползва изцяло Русо; макар общественото мнение да е против него, той спечелва на своя страна двама държавни секретари, господин Дьо Поншартрен и господин Дьо Воазен, които не са се стряскали от въпросното обществено мнение. Въз основа на техните заповеди под формата на преписки криминалният инспектор Льоконт заема становище, затваря Сорен, разпитва го, прави му очна ставка, сменя нови показания — всичко това при бърза процедура, за по-малко от двайсет и четири часа. Канцлерът прави забележка на криминалния инспектор за грубата и необичайна процедура. Колкото до йезуитите, те изобщо не са се обявявали против Русо — незабавно след противоречивото решение на Шатле, според което той бива единодушно осъден, Русо се оттегля в послушническата обител на йезуитите, ръководена от отец Санадон, докато отправя прошение за преразглеждане към парламента. Оттеглянето му при йезуитите доказва две неща: първо, те не са били негови врагове; второ — стремил се е да покаже религиозност на практика заради допълнителните обвинения в разгул и неверие. Той

вече е написал най-добрите си псалми, както и непристойните си епиграми, които наричал Gloria Patri сред псалмите; Данше вече му бил посветил стиховете:

*Маскирай се с труда,
превеждай без спор
Петроний в града
и Давид за двора и т.н.*

Не би било учудващо, след като е приел религиозната мантия подобно на мнозина други, след като е носил наметката на циника, да е задържал първата на раменете си, понеже му е станала абсолютно необходима. Не се опитваме да вменяваме нищо чрез този намек; единствено Бог познава човешките сърца.

10. Важно е да се отбележи, че Ламот Ухар, Сорен и Малафер, надживели процеса, в продължение на повече от трийсет години не са били заподозирани в никакви погрешни стъпки, не са създали дори най-леки сатири. Ламот Ухар изобщо не отговаря на чудовищните обиди, известни като „Шамарчета“, а и под други заглавия, с които един-двама души, неприятни за всички, го тормозят тъй дълго. Той никога не безчести таланта си със сатири; все пак през 1709 г., постоянно оскърбяван от Русо, съчинява хубавата ода:

*Човек баща си не избира;
народна злост и да извира,
не дразни истински мъдрец.
Простакът нека друго мисли,
Русо е с произход нечист и
пак в добродетел тъне днес и т.н.*

Искам да кажа, че и тази работа е по-скоро урок по морал и философия, отколкото сатира. Той призовава Русо, който се отричал от баща си, да не се черви поради близките си. Призовава го да овладее завистта и склонността към сатири. Това няма нищо общо с беса,

вдъхновил куплетите, за които го обвиняват. Ала Русо, въпреки присъдата, от която би следвало да помъдрее, все едно дали е невинен или виновен, не могъл да овладее склонностите си. Често оскърбявал с епиграми същите хора, които нападали в куплетите: Лафе, Данше, Ламот Удар и др. Той съчинил стихове срещу бившите и новите си покровители. Някои от тях се срещат в писма и не са достойни да бъдат обнародвани, ала биват отпечатани; повечето стихчета са в стила на куплетите, за които го осъжда парламентът; нека вземем като пример тези, създадени срещу видния музикант Рамо:

*Писач на грапави акорди,
омайващи глупаците,
с тез опери, накичен гордо,
идете при диваците и т.н.*

И други подобни куплети със същия вкус могат да се намерят в сборничето „Чантата на Русо“ — против абат Д’Оливе, който искал да го върне във Франция. Най-сетне, когато към края на живота си той дойде да се скрие за малко в Париж, преструвайки се на набожен, пак не можа да се сдържи и да не напише разни груби епиграми. Вярно, възрастта бе поразвалила стила му, ала не промени характера му — само дето се получи една странна, ала обичайна за хората смесица между безобразие и набожност, освен ако, съответно на не по-малко обичайна лошотия, набожността е била лицемерна.

11. Ако Сорен, Ламот и Малафер са били в сговор за престъплението, за което ги обвиняват, при положение че тримата не са се разбирали много впоследствие, трудно е да предположим, че нещо не би излязло наяве. Това разсъждение не е доказателство; в съчетание с останалите обаче придобива тежест.

12. Ако едно ростовато и грубовато момче като Гийом Арну, осъдено в качеството му на подкупен от Русо свидетел, не бе действително виновно, то щеше да го каже, да го крещи цял живот на всички. Аз го познавах. Майка му помагаше в кухнята в дома на баща ми, както е казано в показанията на Совен; и майка му, и той много пъти са заявявали пред близките ми в мое присъствие, че е бил осъден справедливо.

Та защо подир четирийсет и две години Н. Буенден на смъртния си одър е решил да отправи недвусмислено обвинение срещу трима покойници? Просто докладът е съставен преди над двацет години; Буенден е ненавиждал и тримата; не е можел да прости на Ламот, че не му е издействал място във Френската академия, а му е признал, че неговите неприятели, обвиняващи го в атеизъм, ще гласуват против него. Скарал се е със Сорен, който е бил като него, надменен и непреклонен. Развалил си е отношенията с Малафер, един груб, невъзпитан човек. Бил е вече враг на Лъориже дьо Лафе, съчинил по негов адрес следната епиграма:

*Познаваме ви ние най-добре;
да съдите умеете вий доста;
ако творбата ви се стори проста,
кой с по-зъл език ще я подбере?
Не си личи във вас да се явява
подкрепа за това, що подобава,
а има хора, съдят тъй по свят.
Нима да смятаме за познавачи
ние сега такива като вас?
Напротив: никак няма да ги тачим,
не ще ги слушаме, щом дигнат глас.*

Действително нравът на Буенден бил такъв и тъкмо той е обрисован в „Храм на вкуса“ под името Барду. В своя доклад той е изцяло подвластен на омразата си. Бил е неспособен да каже нещо, в което не е вярвал, неспособен да промени мнението си, вдъхнато му от настройката, неговото благонравие е било безукорно: живял е винаги като твърд философ, проявявал е публична щедрост; настройката му обаче била сурова, странял от обществото и развивал неприязни, от които никога не се отказвал. Тази печална история, довела до толкова последствия, за която надали някой е по-добре осведомен от мен, започва от невинното удоволствие, с което достойни хора се събирали в едно кафене. Там не се уважавало първото условие в обществото, да бъдем любезни помежду си. Взаимните критики били сурови, обикновена липса на възпитание водела до трайна омраза и до

престъпления. Нека читателят да прецени дали във въпросната афера е имало трима престъпници или само един. Казвало се е, че е напълно възможно Сорен да е бил автор на последните куплети, приписвани на Русо. Възможно е, след като Русо е бил признат за виновен за първите пет, които са също тъй отвратителни, Сорен да е съставил последните, за да го погуби, при все че между двамата не е имало никакво съперничество, при все че тогава Сорен е бил зает с алгебрични изчисления, при все че самият той е жестоко засегнат в тия последни куплети, при все че всички оскърбени единогодушно ги вменяват на Русо; тъй да бъде, макар явен съд да е обявил Сорен за невинен. Ала, макар това да е физически възможно, изобщо не е правдоподобно. Русо го обвинява цял живот: той хвърля върху него вината в своето завещание; ала професор Ролен, на когото Русо показва завещанието, идвайки тайно в Париж, го заставя да зачеркне обвинението. Русо се задоволява да изтъкне невинността си на смъртния си одър; никога обаче, нито през време на процеса, нито пред останалата част от живота си, нито в последните си мигове, не се осмелява да обвини Ламот. Само продължава да пише стихове против него. (Вж. статията Жозеф СОРЕН.)

ЛАНСЬОЛО (Клод), роден в Париж през 1616 г. Взел е участие в много полезни трудове на самотниците от „Пор Роаял“, предназначени за възпитанието на младежта. Умрял през 1695 г.

ЛАНФАН (Жак), роден в Бос през 1661 г., калвинистки пастор в Берлин. Допринесъл повече от всеки друг за разпространението на изяществото и силата на френския език из различни краища на Германия. Неговата „История на Констанцкия събор“ добре оформена и написана, ще си остане за вечни времена свидетелство за доброто и злото, което могат да причинят тези велики събрания, както и че от недрата на страстите, интересите, та дори и на жестокостта, все пак могат да изкласят добри закони. Умрял през 1728 г.

ЛАПОРТ, първи камериер на кралицата майка, известно време — и на Луи XIV; вкаран в затвора от кардинал Дьо Ришельо, заплашен със смърт, за да бъде принуден да издаде тайните на своята господарка, които не издал. Сред безбройните мемоари, които разкриват историята на онези години, мемоарите на Лапорт не са за пренебрегване; те са дело на почтен човек, който ненавижда интригите и подлизурството и е строг до педантизъм. Признава как предупреждавал кралицата, че

фамилиарниченето между нея и кардинал Мазарини вреди на уважението към нея от страна на важните хора и на простолюдията. В неговите мемоари има анекдот за детството на Луи XIV, който звучи гнусно за паметта на кардинал Мазарини, ако е бил виновен за срамното престъпление, за което сякаш го вини Лапорт. Явно Лапорт е бил твърд спрямо приличието и не е познавал телата; не му е било известно, че някои съзряват по-рано. Редното е било да си мълчи; като се е разприказвал, се погубва, отнасяйки към порока едно напълно естествено явление.

ЛАРЕ (Исаак дьо), роден в Нормандия през 1638 г. Неговата „История на Англия“ била на почит преди историята на Рапен дьо Тоара; неговата „История на Луи XIV“ така и не се харесала. Умрял в Берлин през 1719 г.

ЛАРОШФУКО (Франсоа, херцог Дьо), роден през 1613 г. Неговите „Мемоари“ се четат, а „Размисли“ се знае наизуст. Умрял през 1680 г.

ЛАРЮ (Шарл дьо), роден през 1643 г., йезуит, поет на латински на френски, проповедник, един от хората, работили над сборниците, наречени „дофини“ за възпитанието на Негово Кралско Височество. Паднал му се Вергилий. Писал няколко трагедии и комедии; неговата трагедия „Сула“ била предложена на комедиантите, а те я отхвърлили. Създал и друга — „Лизимах“. Смята се, че много е работил над „Андриана“. Бил близък с комедианта Барон, от когото се научил да рецитира. Имало две много популярни негови проповеди: едната била „Умиращият грешник“ а другата — „Умрелият грешник“; окачали ги пред него, когато трябвало да ги изрича. Умрял през 1725 г.

ЛАСАБЛИЕР (Антоан дьо Рамбуйе дьо). Неговите мадригали са писани с изтънченост, която не накърнява естествеността. Умрял през 1680 г.

ЛАСЮЗ (графиня Анриет дьо Колини дьо), известна в свое време с духовитостта си и със своите елегии. Станала католичка, тъй като мъжът ѝ бил хугенот, но се разделила с него, та, както казвала кралица Кристина, да не види повече съпруга си нито на тоя, нито на оня свят. Умряла през 1763 г.

ЛАФАЙЕТ (Мари Мадлен дьо Лаверн, графиня Дьо). Нейните „Принцеса Дьо Клев“ и „Заида“ били първите романи, в които изящно били описани нравите на почтени хора и естествени приключения.

Преди нея всички пишели измъчени, слабо правдоподобни неща. Умряла през 1693 г.

ЛАФАР (маркиз Дьо), известен със своите „Мемоари“ и с някои приятни стихове. Поетичният му талант се развил чак на близо шейсетгодишна възраст. Написал първите си стихове за госпожа Дьо Кайлю, едно от чаровните присъствия през този век и поради красотата, и поради ума си, и може би те са най-нежните редове, оставени от него:

*Бях се оставил в плена на тъгата
на безнадежден и бездеен ден
и жалех за живота, озарен
от нежността на младостта богата.
Нима навек съм ги загубил тук?
Любов, няма ли жребий друг,
та както в ранното ми детство
ти с повей на духовен юг
да пръснеш мрачното наследство?
Тогаз детето аз съзрях,
света що води в радост, в грях,
да се усмихва с благост чудна,
да казва сладко: „Не скърби, аз всичко чух,
душата ти ще се пробуди
от взора на Кайлю като от дух.“*

Роден през 1644 г., умрял през 1713 г.

ЛАФОНТЕН (Жан), роден в Шато Тиери през 1621 г., съвсем прости чок човек, ала възхитителен в своя жанр, макар да е пренебрегван и неравен. Той единствен измежду великите хора в свое време не е задължен за благодеяния от страна на Луи XIV. Имал е право на това заради заслугите и бедността си. В повечето си басни стои много над онези, които са писали преди и след него, все едно на какъв език. Имитирал е сюжети на Ариосто и там не проявява изящество и чистота; в никакъв случай не е велик художник; това не е забелязано от Боало в разсъжденията му относно „Джокондата“ тъй като Депрео почти не знаел италиански. В разказите, заимствани от

Бокачо, Лафонтен се извисява над него, тъй като притежава повече духовитост, изящество и тънкост. Бокачо се задоволява единствено с простодушието, яснотата и чистотата на езика. Той е спомогнал за своя език, а Лафонтен замърсява своя доста често. Умрял през 1695 г. Редно е младите хора, и особено онези, които ги насочват в четивата, да внимават да не объркват естествеността му с фамилиарното, низкото, небрежното, пошлото: той често има такива недостатъци. В пролога си се обръща към дофина така:

*Ако от твоя вкус аз не получа дар,
за мен ще е честта, че имаш екземпляр.*

Долавя се, че не би било особена чест екземплярът да не допадне. И мисълта, и изразът са лоши.

*Вий пяхте, радвам се:
танцувайте сега.
Как една мравка би могла да каже тази народна
поговорка
на един щурец?
Да знаех и иврит, науки и история!
Трудно било, говори се.*

Ще признаем, че Федър пише с чистота, далечна от това принизяване.

*Врабчетата, не са те плячка за лъва,
а дивите свине, елени — знай това.*

*Веднъж жерав един вървял по своя път,
наточил дълги клон, крачета, та и врат.*

Лисицата пък имала „хитрини в торбата“ а котаракът нямал „в своите дисаги“.

Нека отделим тези недоглеждания, тези детинщини, които са многобройни, от възхитителните черти на този очарователен автор, които са още по-голямо множество.

Колко голяма е силата на естествените стихове: само с това очарование Лафонтен при огромна небрежност има световна и заслужена слава, без да е измислил нищо! А колко голямо е достойнството на азиатските автори, измислили тези басни, познати по всички обитавани земи!

ЛАФОС (Антоан дьо), роден през 1658 г. „Манлий“ е най-добрата му театрална пиеса. Умрял през 1708 г.

ЛАШАМБР (Марен Кюро дьо), роден в Льо Ман през 1594 г. Един от първите членове на Френската академия, а после и на Академията на науките. Умрял през 1669 г. И той, и синът му, свещеник в „Сен Бартеlemi“ и академик, имали добра слава.

ЛАШАПЕЛ (Жан дьо), главен бирник, автор на няколко трагедии, имали успех в своето време. Бил сред онези, които се опитвали да подражават на Расин; без да иска, Расин създава школа като великите художници. Той се оказал Рафаел без свой Джулио Романо: все пак поне първите му ученици пишели на чист език; в последвалия упадък на нашето съвремие се срещат цели трагедии, в които не могат да се открият и дванайсет стиха без груби грешки. Ето докъде сме стигнали, до какви безобразия, след като е имало такива велики образци.

ЛАШАТР (Едм, маркиз Дьо) е оставил мемоари. Умрял през 1645 г.

ЛЕМБОРИ (Никола), роден в Руан през 1645 г., бил първият разумен химик и първи публикувал „Универсална фармакопeя“ Умрял през 1715 г.

ЛЕН или ЛЕНЕ (Александър), роден в Ено през 1650 г.; особен поет, от когото открийме малобройни вдъхновени стихове. Човек, постарал се да издигне скъпоструващ бронзов Парнас, обсипан с релефни фигури на всички поети и музиканти, които е познавал, поставя този Лене сред най-знаменитите люде. Единствените му очарователни стихове са писани за госпожа Мартел:

*Един ден Аполон в забава с божества,
за Нептун водени от важната Атина,
съзрял бил сто жени с неземна красота —
от всяка по черта той взимал
и във Венера вложил всички без предел.
Да бе видял тогаз прекрасната Мартел,
би била хубостта единна!*

Не се знае, че тези стихове са леко удължен превод на чудесните думи на Ариосто:

*Non avea da torre altra, che costei;
Che tutte le bellezze erano in lei.*^[14]
(Песен XI, СТ. LXXI)

Умрял през 1710 г.

ЛЕНЕ (Пиер), държавен съветник, роден в Дижон, свързан с великия Конде, оставил мемоари за гражданската война. Всички мемоари от онова време се изясняват и оправдават взаимно. Те хвърлят ясна светлина върху историческата истина. Спомените на Лене съдържат една забележителна подробност. Важна дама от Франш Комте била бременна в осми месец в Париж през 1664 г. Внезапно пристигнал мъжът ѝ, отсъстващ от една година; изплашила се да не я убие; обърнала се към Лене, без да го познава. Той се свързал с посланика в Испания; двамата измислили да издействат писмо под печат, с което да вкарат съпруга в Бастилията, докато жената се оправи след раждането. Обърнали се към кралицата. Кралят се разсмял, съставил и подписал писмото лично; така спасил живота на жената и на детето; после поискал прошка от съпруга и му направил подарък.

ЛИОН (Жан ДЕ), роден в Понтоаз през 1615 г., доктор в Сорбоната. Особен човек, автор на множество полемични произведения. Опитал се да докаже, че празненствата по повод Богоявление са светотатствени и скоро ще дойде краят на света. Умрял през 1700 г.

ЛОН (Жак ДЪО), роден в Париж през 1655 г., от храма „Оратоар“. Неговата „Историческа библиотека на Франция“ е много издържана и много полезна, при все че има няколко грешки. Умрял през 1721 г.

ЛОНГВАЛ (Жак), роден през 1681 г., йезуит. Създал осем тома от „История на Галиканската църква“ като продължението било дело на абат Фонтъоне. Умрял през 1735 г.

ЛОНГРЮ (Луи дю Фур дьо), роден в Шарльовил през 1652 г., абат на Жар; освен древните езици знаел и всички европейски. За да се научи посредствено един език, са необходими няколкогодишни усилия; за да се говори чисто и красноречиво родният език, са необходими усилия през целия живот. Той познавал световната история; твърди се, че съставил по памет историческо и географско описание на някогашна и днешна Франция. Умрял към 1733 г.

ЛОНЕ (Франсоа дьо), роден в Анже през 1612 г., правник и литератор. Пръв преподавал френско право в Париж. Умрял през 1693 г.

ЛОНЖЬОПИЕР (Илер Бернар дьо Рьоклен, барон Дьо), роден в Бургундия през 1659 г. Владеел прекрасно гръцки, една рядка заслуга по негово време: от него имаме преводи в стихове на Анакреон, Сафо, Бион и Моск. Неговата трагедия „Медея“, макар и неравна и изпълнена с декламаторство, е по-добра от едноименната творба на Пиер Корней — ала „Медея“ на Корней е от неговия слаб период. Лонжьопиер създал доста други трагедии, следвайки гръцки поетични образци, на които подражавал, без да намесва любовта в строгите и ужасяващи сюжети; подражавал им обаче и по отношение изобилието на посредствени слова, и по проточеното действие, и по слабостта на интригата, а не им бил равностоен в красотата на изказа, която е основно предимство на поетите. Дал на театъра само „Медея“ и „Електра“^[15]. Умрял през 1721 г.

ЛОНОА (Жан дьо), роден в Нормандия през 1603 г., доктор по богословие, трудолюбив учен и безстрашен критик. Разкрил множество несъобразности, особено по отношение на съществуването на много светци. Известно е, че един свещеник от „Сент Йосташ“ казал: „Винаги му се кланям доземи, та да не ми отнеме моя свети Йосташ.“ Умрял през 1678 г.

ЛОРИЕР (Йозеб), роден в Париж през 1659 г., адвокат. Никой не се е задълбочавал толкова в областта на правото и на произхода на законите; той очертал плана на „Сборник на съдебните решения“, огромен труд, отбелязал властта на Луи XIV. Това е паметник на непостоянството у хората. Сборникът с присъди представлява история на променените мнения. Умрял през 1728 г.

ЛЪОБОСЮ (Ръоне), роден в Париж през 1631 г., редовен каноник на „Сент Жьонвиев“. Опитал се да съчетае Аристотел с Декарт; не знаел, че и двамата трябва да бъдат изоставени. Неговият „Трактат върху епическата поезия“ се ползва с добра слава, но от прочитането му няма да произлязат поети. Умрял през 1680 г.

ЛЪОБРЕН (Пиер), роден в Екс през 1661 г., от храма „Оратоар“. Критичната му книга за „Суеверното поведение“ е била търсена; той обаче е лекар, говорещ за твърде малко заболявания, и при това сам е болен. Умрял през 1729 г.

ЛЪОБЪОФ (абат), роден през 1687 г., един от най-просветените люде, що се отнася до подробностите на историята на Франция. Той би могъл да бъде служител на Колбер, ала идва на тоя свят прекалено късно. Умря през 1760 г.

ЛЪОВАСОР (Мишел), от „Оратоар“, забягва в Англия. Неговата „История на Луи XIV“ разхвърляна, тежка и язвителна, е търсена заради доста многото факти в нея; той обаче е отвратителен декламатор, със своята „История на Луи XIV“ непрестанно се опитва да отрече Луи XIV, напада и мъртъвците, и живите; греши за много малко факти, ала се смята, че всичките му преценки са погрешни. Умрял през 1718 г.

ЛЪОВЕЙЕ (Франсоа), роден в Париж през 1588 г. Възпитател на Негово Височество брата на Луи XIV, преподавал една година на краля; историограф на Франция, държавен съветник, виден и известен последовател на Пирон. Пиронизмът му не станал пречка да му се повери едно тъй важно обучение. Произведенията му са и научни, и разумни, но доста разхвърляни. Пръв се сражавал успешно с неподобаващото за нас мнение, че нашият морал струва повече от античния. Трактатът му „Добродетелта на езичниците“ е уважаван от мъдреците. Девизът му бил:

De las cosas mas seguras
La mas segura es dudar.^[16]

Девизът на Монтен пък е: Какво зная? Льовейе умрял през 1672 г.

ЛЪОГРАН (Жоашен), роден в Нормандия през 1653 г., ученик на отец Льокоент. Един от най-дълбоките хора в историята. Умрял през 1733 г.

ЛЪОЖАНДР (Луи), роден в Руан през 1659 г., е написал една „История на Франция“ За да стане тя както трябва, биха били необходими перото и свободното време на председателя Дьо Ту; и пак би било трудно първите векове да бъдат интересни. Умрял през 1733 г.

ЛЪОКИЕН (Мишел), роден през 1661 г., доминиканец, извънредно учен. Работил много по устройството на източните Църкви и на англиканската. Най-вече писал против Льокурейе относно правата на англиканските епископи: англичаните обаче не обръщат внимание на подобни диспути, както турците не разсъждават относно гръцката църква. Умрял през 1733 г.

ЛЪОКЛЕР (Жан), роден в Женева през 1657 г., но има корени в Бове. Не бил единственият учен от своето семейство, ала бил най-ученият. Неговата „Всеобща библиотека“, в която подражавал на „Литературна република“ на Бейл, е най-добрата му работа. Особено значима е заслугата му да се доближи до Бейл, с когото често се бил препирал. Писал е много повече от този велик човек, ала не е усвоил уменията да се харесва и да поучава, което стои над науките. Умрял в Амстердам през 1736 г.

ЛЪОКОЕНТ (Шарл), роден в Троя през 1611 г., от храма „Оратоар“. Неговите „Духовни анали“ отпечатани в Лувъра по заповед на краля, са един полезен паметник. Умрял през 1681 г.

ЛЪОМОАН (Пиер), йезуит, роден през 1602 г. Станал смешен с „Приложна богопреданост“ ала успял да си създаде име със своята „Луизиада“. Имал невероятно въображение. Защо не е успял? Просто не е имал нито вкус, нито познания за гения на своя език, нито строги приятели. Умрял през 1671 г.

ЛЪОНЕН ДЪО ТИЛМОН (Себастиен), син на Жан Льонен, завеждащ прошенията, роден в Париж през 1637 г., възпитаник на

Никол, един от най-учените писатели от „Пор Роаял“. Неговата „История на императорите“ и шестнайсетте тома на „История на духовенството“ са написани възможно най-правдиво, доколкото могат да бъдат компилация от стари историци; преди изобретяването на книгопечатането историята не е била подлагана на отрицания и не е била особено точна. Умрял през 1698 г.

ЛЪОСАЖ, роден през 1677 г. Романът му „Жил Блас“ си остава, тъй като е естествен; той е изцяло подражание на испанския роман, озаглавен *La Vida del escudero don Marcos de Obrego*. Умрял през 1747 г.

ДЪОТУРНЬО, роден през 1640 г. Неговият „Християнски годишник“ е бил доста търсен, макар и включен от Рим в списъка на забранените книги — а може би тъкмо защото е попаднал там. Умрял през 1686 г.

ЛЪОФЕВР (Ан), госпожа Дасие, родена като калвинистка в Сомюр през 1651 г., знаменита със своята ученост. Херцог Дьо Монтозие ѝ поръчал да работи над поредицата от книги „Дофините“ за възпитанието на Негово Кралско Височество. Тя превежда Флор и добавя бележки на латински. Преводите ѝ на Теренций и на Омир ѝ осигуряват безсмъртие. Можем да я укоряваме единствено за прекомерното ѝ възхищение към преведените от нея творби. Ла Мот я напада с устрем, а тя му отвръща с ерудиция. Умряла през 1720 г. в Лувъра.

ЛЪОФЕВР (Танги), роден в Кан през 1615 г., калвинист, преподавател в Сомюр, презрял представителите на своята секта и останал си сред тях повече философ, отколкото хугенот, като пишел на латински толкова добре, колкото е възможно за един мъртъв език, а съчинявал и стихове на гръцки, които едва ли са имали много читатели. Литературата му е задължена главно заедно с просветил госпожа Дасие. Умрял през 1678 г.

МАБИЙОН (Жан); роден в Шампан през 1632 г., бенедиктинец. Когато бил натоварен да изложи съкровищата на „Сен Дьони“ помолил да го освободят от поста му, понеже „не обичал да смесва басни и истина“ Осъществил задълбочени изследвания. Колбер го използвал; за да издирва старинни грамоти. Умрял през 1707 г.

МАЙЕ (Беноа дьо); консул в Кайро. От него са запазени интересни писма от Египет, както и ръкописни произведения със смел

философски оттенък. Произведението „Ейамьод“ е негово или най-малкото е създадено в съответствие с неговите идеи. Там откриваме мнението, че Земята е била изцяло покрита с вода, както смята и господин Дьо Бюфон, който принесе като потвърждение и нови доказателства — ала това е и дълго ще си остане само мнение. Дори е сигурно, че има големи пространства, из които няма останки от подводно битуване, както има и други, където има само отлагания от земни води. Умрял през 1738 г.

МАЛБРАНШ (Никола), роден в Париж през 1638 г.; от храма „Оратоар“; един от най-дълбокомислените хора, писали някога. Обладан от силно въображение, което печели повече поклонници от истината, той имал мнозина такива: по негово време те се именуваха дори малбраншисти. Възхитително доказва грешките на сетивата и на въображението, ала когато иска да вникне в природата на душите, затъва в бездна като всички други. Подобно на Декарт и той е велик човек, покрай когото научаваме немалко, а не е бил велик геометър като Декарт. Умрял през 1715 г.

МАЛВИЛ (Клод дьо), един от първите академици. Прочул се с едничкия си сонет „Красива в утринта“. Днес не би се заговорило за подобно произведение, но пък и добрите неща във всички жанрове тогава са били рядкост, а не е тъй днес. Умрял през 1647 г.

МАЛЗИЙО (Никола), роден в Париж през 1659 г. „Основи на геометрията за херцога на Бургундия“ представлява лекциите му за този принц. Извоюва си репутация с дълбоките си литературни познания. Госпожа херцогиня Дю Мен се погрижва добре за него. Умрял през 1727 г.

МАРКА (Пиер дьо), роден през 1594 г. Бил многодетен вдовец, приели го в Църквата и го назначили на архиепископското място в Париж. Неговата книга „За съгласието в империята и сред духовенството“ се цени. Умрял през 1662 г.

МАРОЛ (Мишел дьо), роден в Турен през 1600 г., син на прочутия Клод дьо Марол, капитан на швейцарските гвардейци, известен покрай запомнящото се сражение, което водил начело на армията на Анри IV срещу Мариво. Мишел, абат на Вилъолоен, съставил шейсет и девет произведения, като множество представлявали преводи, твърде полезни за онова време. Умрял през 1681 г.

МАРСЕ (Сезар Шено ДЮ), роден в Марсилия през 1676 г. Никой не бил по-запознат от него с метафизиката на граматиката; никой не се е задълбочавал повече в основите на езиците. Неговата книга „Тропи“ неусетно става необходима, а всичко, което е писал за граматиката, си заслужава изучаването. В големия „Енциклопедичен речник“ много статии са негови и са крайно полезни. Той бил един от онези неизвестни философи, каквито има много в Париж, които имат трезва преценка за всичко, живеят в мир помежду си и сеят разум, без да са познати на великите хора, ала са извънредно опасни за всевъзможните шарлатани, които искат да владеят хорските мисли. Големият брой подобни мъдреци е следствие на духа на великия век. Умрял през 1756 г.

МАРСОЛИЕ (Жак), роден в Париж през 1647 г., редовен каноник на църквата „Сент Жьонвиев“ известен покрай доста добре написани истории. Умрял през 1724 г.

МАРТИНЯК (Етиен дьо), роден през 1628 г., първи осъществява поносим превод в проза на Вергилий, Хораций и пр. Съмнявам се те някога да бъдат добре преведени в стихове. Не би било достатъчно човек да притежава техния гений: различието в езиците представлява почти непреодолимо препятствие. Умрял през 1698 г.

МАСИЙОН, роден в Прованс през 1663 г., от храма „Оратоар“; епископ на Клермон; той е проповедникът, който е имал най-големи познания за света; по-цветист е от Бурдалу, по-приятен, по красноречието му разпознаваме придворния, академичния, духовния човек; при това е умерен и толерантен философ. Умрял през 1742 г.

МАСКАРОН (Жюл), от Марсилия, роден през 1634 г., епископ на Тюл, после на Ажан. Отначало неговите надгробни слова се състезават с тези на Босюе; днес обаче те са само повод да се убедим какъв велик човек е бил Босюе. Умрял през 1703 г.

МЕЗРЕ (Франсоа), роден в Аржантан, в Нормандия през 1610 г. Неговата „История на Франция“ е отлично известна; другите му писания — не толкова. Изгубил пенсиите си, понеже казал неща, за които смятал, че са истина. Впрочем той бил повече храбър, отколкото точен, а стилът му е неравен. Фамилното му име било Йод; бил брат на отец Йод, основател на твърде разпространената се, но слабо известна конгрегация на йодистите. Умрял през 1683 г.

МЕМБУР (Луи), йезуит, роден през 1610 г. Някои негови разкази и досега се четат не без удоволствие. Отначало бил много известен, после — твърде пренебрегван. Любопитно е, че му се наложило да напусне йезуитския орден, понеже писал в подкрепа на френския клир. Умрял в абатство „Сен Виктор“ през 1686 г.

МЕНАЖ (Жил), роден през 1613 г. в Анже. Той доказва, че е по-лесно да се пишат стихове на италиански, отколкото на френски. Неговите италиански стихове се приемат добре дори в Италия, а нашият език дължи много на неговите изследвания. Бил учен в различни области. Неговият „Доклад относно речниците“ му попречва да влезе в Академията. Когато кардинал Мазарини се завърнал във Франция, той му посветил текст на латински, в който имало и следния стих:

Etputo tam wiles despicias ipse togas.^[17]

Парламентът, който първо бил обявил награда за главата на кардинала, а после го възхвалил, сметнал, че стихът се отнася до него и искал да накаже автора, обаче Менаж доказал на парламента, че *toga* е дворцова одежда. Умрял през 1692 г. Ламоноа допълнил и поправил *Menagtana*.

МЕНАР (Франсоа), председател в Орияк, роден в Тулуза към 1582 г. Можем да го причислим към предтечите на века на Луи XIV. Оставил е множество добри, чисто написани стихове. Бил един от авторите, които най-много се оплаквали от лошата съдба на талантните. Нямам представа, че успехът на едно добро произведение е единствената достойна за твореца награда, че ако владетелите и министрите пожелаят за своя чест да възнаградят тази своеобразна заслуга, по-почетно е тези благини да бъдат очаквани, без да бъдат искани, че ако един добър писател копнее за почести, трябва да си ги извоюва сам. Отлично известен е неговият превъзходен сонет за кардинал Дьо Ришелю, както и твърдят отговор на министъра: Нищо. Председателят Менар, най-сетне оттеглил се от служба в Орияк, написал тези стихове, които заслужават да бъдат известни не по-малко от неговия сонет:

*Решавате съдбата на света;
речете ли: настъпват мир и буря.
Остана ми семейството в скръбта,
а Вий се смейте, че съм тъй затурен.
Ала няма е нищо да си сам
и да не влагаш вече сили, плам,
с надежда и боязън да не спиш ти?
Дано небето, що ме награди,
и Франция, и Вас да Ви щадя,
и щастieto ми тогава вижте!*

След смъртта на кардинала той заявява в други стихове, че тиранинът е мъртъв, а на него пак не му е хубаво. Ако кардиналът бе проявил благоволение към него, въпросният министър би бил за него направо бог: станал тиранин, понеже не му дал нищо. Така човек се оказва в ролята на онези просяци, които наричат минувачите „господарю“ а ги проклинат, ако не получат милостиня. Стиховете на Менар били доста хубави. Би било хубаво и да бе изживял живота си, без да иска и без да мрънка. Епитафията, която е съчинил за себе си, се повтаря често от хората:

*Надявах се и се оплаквах
от музи, късмет и величия,
без страх, копнеж, а с безразличие
смъртта си само тук очаквам.*

Последните два стиха представляват превод на стария латински стих:

Summum nec metuas diem, nec optes.

(Марциал, кн. X, епиг. 47, ст.13)

Повечето хубави стихове с морално съдържание са преводи. Най-често не копнеем за смъртта и е рядкост да не се страхуваме от нея, ала величие би било изобщо да не се сещаме дали има величия на този свят. Умрял през 1646 г.

МЕНЕСТРИЕ (Клод Франсоа), роден през 1631 г., имал голям принос в науката за гербовете; емблемите и девизите. Умрял през 1705 г.

МЕНТЬОНОН (Франсоаз д'Обине Скарон, маркиза Дьо). Тя става автор подобно на госпожа Дьо Севине, тъй като след смъртта ѝ публикуват нейните писма. Писмата и на двете са писани от дами с богата душевност, ала тя им дава различен отпечатък. Мадам Дьо Севине влага в своите сърдечен плам и въображение — те са повесели, по-освободени. Писмата на госпожа Дьо Ментьонон издават задръжки, сякаш тя винаги е предвиждала, че един ден ще станат публично достояние. Пишейки до дъщеря си, госпожа Дьо Севине пише само за нея. И в едните, и в другите писма откриваме някои анекдоти. От писмата на госпожа Дьо Ментьонон виждаме, че тя се омъжва за Луи XIV, че влияе на държавните дела, но не ги ръководи; че не е напирала да бъде отменен Нантският едикт със съответните последствия, но и че не се е противопоставила на това; че е заела страната на молинистите, понеже така е постъпил Луи XIV и че впоследствие се е обвързала с тази фракция; че в края на живота си Луи XIV е носел реликви, както и множество други подробности. Само дето познанията, които могат да бъдат почерпани от този сборник, струват скъпо заради обема от ненужни писма в него — неприятност, характерна за всички сборници. Ако се печатаха единствено полезните неща, щеше да има сто пъти по-малко книги. Умряла в Сен Сир през 1719 г. Някой си Лабомел, бивш учител от Женева, отпечата „Мемоари на Ментьонон“, пълни с неверни неща.

МЕНЯН (Еманюел), роден в Тулуза през 1601 г., от ордена на свети Франсоа дьо Пол, изучил математиката без преподаватели; учител по математика в Рим, където оттогава винаги има френски преподавател по математика от неговия орден. Умрял в Тулуза през 1676 г.

МЕРИ (Жан), роден в Бери през 1645 г., един от хората, прославили хирургията. Оставил полезни бележки. Умрял през 1722 г.

МИМЬОР (маркиз Дьо), придворен, свързан с Негово Кралско Височество, сина на Луи XIV. Разполагаме с поетични откъси от него, които не са по-лоши от работите на Ракан или на Менар, ала понеже те се появяват във време, когато добрите работи са били редки, а маркиз Дьо Мимьор — във време, когато изкуството е вече свършено, стиховете се прославили, а за него знаели единствено малцина. Неговата „Ода за Венера“, имитация на Хораций, съвсем не е недостойна за оригинала.

МОКРОА (Франсоа дьо), роден в Ноайон през 1619 г., историк, поет и литератор. Някои негови стихове остават, например тези, писани, когато бил над осемдесетте:

*Всеки ден е за мен небесна благодат;
нека днес да приемем дара неповикан:
той добър е не само, за който е млад,
а дареното утре не е дар за никой.*

Умрял през 1708 г.

МОЛИЕР (Жан Батист), роден през 1620 г., най-добрият комедиен поет на всички нации. Заради тази статия попрехвърлихме античните комедийни поети. Трябва да се признае, че ако сравняваме майсторството и подредеността на нашия театър с безразборните сцени на древните, със слабите им интриги, с грубия похват актьорите да поясняват в хладни и неправдоподобни монолози какво са сторили и какво възнамеряват да правят — твърдя, следва да признаем, че Молиер е извлякъл комедията от хаоса, както Корней трагедията, а французите в това отношение превъзхождат всички народи на света. Впрочем Молиер има и друг вид заслуга, каквато нямат Корней, Расин, Боало и Лафонтен. Той е бил философ — едновременно в теорията и в практиката. Тъкмо на философа архиепископът на Париж Арле, тъй осъждан за неблагонаравието си, отказва суетната почест на погребението: наложило се кралят да притисне прелата, та Молиер да бъде погребан тайно в гробището до малкия параклис „Сен Жозеф“ в предградието Монмартър. Умрял през 1673 г. В някои нови речници ужасно се стараят да обругаят стиховете на Молиер, възхвалявайки неговата проза, в съответствие с тезата на Фенелон, архиепископа на

Камбре, който действително сякаш отдава предпочитание на прозата на великия комедиограф и си има свои основания да цени поетичната проза; Боало обаче не е смятал така. Редно е да признаем, че като се изключат някои небрежности, поносими за комедиите, Молиер прелива от великолепни стихове, които лесно остават в паметта. „Мизантроп“ „Училище за жени“ „Тартюф“ са написани като „Сатири“ на Боало. „Амфитрион“ е същински сборник от епиграми и мадригали, написани с непостижимо до днес изкуство. Добрата поезия е за добрата проза това, което е танцът спрямо обикновена благородна походка, това, което е музиката спрямо обичайния изказ, това, което представляват багрите на една картина спрямо рисунката с молив. Тъкмо затова гърците и римляните никога не са имали комедии в проза.

МОНГО (абат). Най-добрият превод на писмата на Цицерон е негов. Обогатен е с разумни и полезни бележки. Абатът бил възпитател на сина на херцога на Орлеан, регент на кралството, и умрял, както се твърди, от мъка, задето не могъл да се уреди покрай своя ученик подобно на абат Дюбоа. Явно не му е било известно, че късметът е въпрос на характер, а не толкова на ум. Роден през 1674 г., умрял през 1746 г.

МОНПАНСИЕ (Ан Мари Луиз д'Орлеан), известна под името Нейно Височество, дъщеря на Гастон д'Орлеан, родена в Париж през 1627 г. Нейните „Мемоари“ са по-скоро дело на жена, заета със самата себе си, отколкото на принцеса, станала свидетел на велики събития; някои неща в тях обаче са твърде любопитни; разполагаме също и с няколко нейни малки романа, които никой не чете. В своите писани творби властниците са като другите хора. Ако Александър и Семирамида бяха написали скучни произведения, те щяха да бъдат отхвърлени. По-лесно е да се наберат придворни, отколкото читатели. Умряла през 1693 г.

МОНТЕСКЬО (Шарл), председател на парламента в Бордо, роден през 1689 г., на трийсет и две години създаде „Персийски писма“, шеговитата творба, пълна с щрихи, издаващи един дух, по-зрял от самата книга. Това е имитация на „Сиамецът“ на Дюфрени и на „Турският шпионин“, ала имитацията показва как би трябвало да бъдат написани оригиналите. Обикновено подобни произведения са успешни заради чуждестранния привкус; удачно е в устата на един азиатец да се вложи

сатира за нашата страна, която би била приета по-зле от устата на сънародник: така обичайните сами по себе си неща добиват необичаен облик. Гениалността на „Персийски писма“ разтваря пред председателя Дьо Монтескьо вратите на Френската академия, при все че отношението към нея в книгата е твърде критично; същевременно свободното му слово спрямо правителството и религиозните злоупотреби му навлича гнева на кардинал Дьо Фльори. Той извънредно умело приобщава към своите намерения министъра; само за няколко дни подготвя ново издание на книгата си, в което било съкратено или смекчено всичко, което би подразнило кардинал или министър. Господин Дьо Монтескьо отнесъл лично произведението си на кардинала, който не четял изобщо, ала прочел една част. Това доверчиво поведение, подкрепено от настойчивостта на няколко важни лица, успокоило кардинала и Монтескьо влязъл в Академията. После той написал трактата „Величието и упадъкът на римляните“, една овехтяла тема, която обновил с тънки разсъждения и ярки описания: това е политическа история на римската империя. Накрая се появил и „Духът на законите“. Тази книга била сметната за по-смислена от трудовете на Гроциус и на Пуфендорф. Човек трябва да се насили, за да чете тези автори, докато човек чете „Духът на законите“ и за удоволствие, и за да просвети ума си. Книгата е написана също тъй свободно, както и „Персийски писма“; свободата способства доста за нейния успех: тя му спечелва неприятели, които увеличават неговата репутация поради омразата, която вдъхвали към себе си: става дума за лицата, намърдали се в безвестните фракционерски духовни препирни, които смятат мнението си за священо, а онези, които го презират, за богоборци. Те се развихрили срещу председателя Дьо Монтескьо: заставили Сорбоната да разгледа книгата, обаче неприкритото презрение, което пораждали, възпряло Сорбоната. Основната заслуга на „Духът на законите“ е любовта към законността, която лъха от произведението; самата любов към законността пък се основава върху любовта към човешкия род. Най-странното е, че възхвалата на английското управление най-много се харесва във Франция. Живата, остра ирония срещу инквизицията очаровала всички, освен инквизиторите; разсъжденията, почти винаги дълбоки, се основавали върху примери, взети от историята на всички нации. Вярно, отправяни са упреци, че твърде често се срещат примери от малки, диви

племенни нации, почти неизвестни, според доста съмнителни наблюдения на пътешественици. Той не цитира винаги много точно; например вменява на автора на „Политическо завещание“ приписвано на кардинал Дьо Ришельо, думите: „ако измежду народа се намери някой нещастен честен човек, не бива да бъде използван.“ В „Политическо завещание“ на цитираното място се казва само, че има по-голям смисъл да се използват богати и добре възпитани хора, понеже са по-малко подкупни. Монтескьо греши и за други цитати дотам, щото твърди, че Франсоа I (който не е бил роден, когато Христофор Колумб открива Америка) бил отхвърлил предложенията на Христофор Колумб. Постоянната липса на методичност в това произведение, особената приумица да се оставят някои глави само с по три-четири реда, при което редовете представляват просто шеги, отблъсват доста читатели; има мнения, че твърде често се срещат само проблясъци там, където би следвало да стоят разгърнати разсъждения; авторът е бил укоряван и понеже често представя съмнителни идеи за сигурни — ала и да не просвещава винаги своя читател, той винаги го кара да мисли; това е едно голямо достойнство. Живите, изобретателни изрази, в които съзираме въображението на сънародника му Монтен, особено допринасят за голямата слава на „Духът на законите“; същите неща, изречени от учен човек, та бил той и по-учен от него, нямаше да бъдат прочетени. И изобщо надали има произведения, в които да се срещат повече мъдрост, дълбоки идеи и смели обобщения, от които да се черпят толкова знания — независимо дали подкрепяме мнението му, или го опровергаваме. Този текст трябва да бъде признат за една от оригиналните книги, прославили века на Луи XIV, без да имат предвестници в античността. Умрял през 1755 г., както и живял — като философ.

МОНТРЪОЙ (Матийо дьо), роден в Париж през 1621 г., един от тези приятни, леки автори, каквито векът на Луи XIV произвежда доста и които неизменно успяват, макар и посредствени. Има малко истински гении, но духът на времето и подражанието създават много приятни автори. Умрял в Екс през 1692 г.

МОНФОКОН (Бернар дьо), роден през 1655 г., бенедиктинец, един от най-учените хора в сферата на античността в Европа. Умрял през 1741 г.

МОРЕН (Жан), роден в Блоа през 1591 г., учен, най-добър в източните езици и в критиката. Умрял в „Оратоар“ през 1659 г.

МОРЕН (Мишел Жан Батист), роден в Божоле през 1583 г., лекар, математик и — поради тогавашните предразсъдъци — астролог. Той съставя хороскопа на Луи XIV. Въпреки всичкото шарлатанство бил учен. Предложил да се използват наблюденията на курса на луната при определяне на морските географски дължини; методът обаче изисквал таблици на движенията на тази планета със степен на точност, която била постигната едва при общия труд на най-видните геометри на този век. Вж. статията КАСИНИ. Умрял през 1659 г.

МОРЕН (Симон), роден в Нормандия през 1620 г. Споменаваме го тук само за да оплачем печалното му полудяване, както и безумието на Сен Сорлен Демаре, неговия обвинител. Сен Сорлен е бил фанатик, нападнал друг такъв. Морен, който е заслужавал само да го приберат в „Птит мезон“, бил изгорен жив през 1663 г., преди философията да е напреднала дотам, че учените да не стават догматици, а съдиите да не бъдат толкова жестоки.

МОРЕРИ (Луи), роден в Прованс през 1643 г. Кой би очаквал, че авторът на „Земя на любов“, преводачът на „Родригес“ ще се захване в младостта си с първия появявал се някога фактологически речник. Огромният труд му струва живота. Произведението, поправено и силно допълнено, все тъй носи неговото име, а вече не е негово. То е новостроен град върху плана на стария. Твърде много подозрителни родословия развалят полезната книга. Умрял през 1680 г. Някои от приложенията бъкат от грешки.

МОТВИЛ (Франсоаз Берто дьо), родена през 1615 г. в Нормандия. Тази дама е написала „Мемоари“ в които разказва главно за кралица Ан, майка на Луи XIV. В тях има множество дребни факти, звучат извънредно искрено. Умряла през 1689 г.

НИВЕЛ ДЪО ЛАШОСЕ. Написва няколко комедии в нов дух, трогателни, които имат успех. Истината е, че не му достига комедиен гений, за да създава комедии. Доста хора с вкус не могат да търпят комедии, в които липсват действително шеговити моменти; въпреки това е достойнство да бъде досегнат и добре осветлен моралът, да се пишат сносни стихове с добър стил: тук са заслугите на този автор. Той се ражда по времето на Луи XIV. Укорявали са го, задето трагичното в неговите пиеси невинаги е интересно, задето комичното не е

достатъчно ведро. Трудно е да се смесят двата метала. Ние смятаме, че Лашосе е един от най-изявените подир действителните гении. Умря към 1750 г.

НИКОЛ (Пиер), роден в Шартър през 1625 г., един от най-добрите писатели на „Пор Роаял“. Написаното от него против йезуитите не се чете много днес; неговите „Опити за морала“ са полезни за човешкия род и ще си останат. Особено главата за средствата, за да се поддържа мир в обществото, е шедьовър — нищо подобно не откриваме в античността; такъв мир обаче навярно е също тъй трудно достижим, както и мирът на абат Дьо Сен Пиер. Умрял през 1695 г.

НИСЕРОН (Жан Пиер), монах от ордена на свети Павел, роден в Париж през 1685 г., автор на „Мемоари за знаменити литератори“. Всички не са знаменити, но се изразява за всекиго почтително; не нарича сръчен майстор „велик човек“. Заслужил си е мястото сред полезните учени. Умрял през 1738 г.

НОДЕ (Габриел), роден в Париж през 1600 г., лекар, а най-вече и философ. Първоначално бил обвързан с кардинал Барберини в Рим, после с кардинал Дьо Ришельо, с кардинал Мазарини, сетне с кралица Кристина, като отишъл за известно време в нейния богат на мислители двор; накрая се оттеглил в Абвил и умрял там, оставайки свободен. От всичките му книги остава едва ли не единствено „Възхвала на великите хора, обвинени в магьосничество“. Би могла да се състави и по-дебела книга за великите хора, обвинени в безбожие подир Сократ.

... Populus man solos credit habendos

Esse deos quos ipse colit.^[18]

(Ювенал, сат. XV, ст. 37)

Умрял през 1653 г.

НОДО е известен само покрай своите „Фрагменти на Петроний“ за които твърди, че е открил в Белград през 1688 г. Допълненото от него на местата с пропуски не ми се струва на толкова лош латински, колкото твърдят неговите врагове. Действително има изрази, с които не си служат нито Цицерон, нито Вергилий; нито Хораций; истинският Петроний обаче е пълен с подобни изрази, които са били вече модерни

покрай новите нрави и обичаи. Впрочем аз пиша тази статия относно Нодо главно за да изтъкна, че сатирата на Петроний съвсем не е тази, която, както се твърди, консултът Петроний изпраща на Нерон, преди да си пререже вените: *Flagitia principis sub nominibus exoletorum feminarumque, etnovitate cujusque stupriperscripsit, atque obsignata misit Neroni.*^[19] (Тацит, „Анали“, кн. XVI, гл. XIX) Твърдяло се е, че преподавателят Агамемнон е образ на Сенека; стилът на Сенека обаче е коренно различен от стила на Агамемнон, *turgida oratio*^[20]; Агамемнон е плосък колежански декламатор.

Осмеляват се да казват, че Трималхион е Нерон. Нима може един млад император, който все пак е имал и дух, и таланти, да фигурира като смешен стар финансист, поканил на вечеря още по-смешни паразити и брътвящ несвестни глупости подобно на буржоата благородник на Молиер?

Как мърлявата и тъпа Фортуната, която стои много по-долу от госпожа Журден, би могла да е съпруга или любовница на Нерон? Каква връзка с великолепия и сладен двор на един император биха могли да имат някакви невъзпитани колежанчета, препитаващи се с дребни кражби и посещаващи жалки и порочни вертепи? Кой разумен човек, четейки това неприлично произведение, няма да отсъди, че то е дело на разюздан човек, донейде духовит, ала с още неоформен вкус, който ту реди много приятни, ту много лоши стихове, който смесва долнопробни смешки с изискани шеги и сам е образец за упадъка във вкуса, от който се оплаква? Ключът към Петроний е подобен на ключа към „Характери“ на Лабрюйер — правен е наслуки.

НЪОВЕР (Филип, херцог Дьо). Оставил е поетични откъси с твърде особен вкус. Не бива да се позоваваме на пародийния сонет на Расин и Депрео:

*Сред позлатен палат Нъовер завивжда бледен
и стихове върти, що никой не призна.*

Въртял е такива, които са се разбирали и харесвали, като например стиховете срещу Рансе, прочутия реформатор на трапистите, писал срещу архиепископ Фенелон:

*Абатът тоз, що в святост беше потопен,
старееше си сам и скромн бе весден,
извит от болки и лежащ с не един кръст,
мълчеше допреди, но заговори с хъс.
Заяде се сега с един пресеят прелат,
от самотата си забълва грубо яд;
нескромен по сърце и с гняв необорим
решава вмиг онуй, що се решава в Рим.*

Духът и талантите му са усъвършенствани от неговия внук. Умрял през 1707 г.

НЪОМУР (Мари дьо Лонгвил, херцогиня Дьо), родена през 1625 г. От нея са останали мемоари, в които се намират отделни факти от злочастните времена на Фрондата. Умряла през 1707 г.

ОБЕРИ (Антоан), роден през 1616 г. Разполагаме със съставени от него животописи на кардиналите Ришельо и Мазарини, посредствени сами по себе си, ала от тях човек може да почерпи познания. Той пръв разкрива подлостта на автора на „Политическо завещание на кардинал Дьо Ришельо“ Умрял през 1695 г.

ОБИНЯК (Франсоа д'), роден през 1604 г. Винаги сам си бил господар. Бил обвързан с кардинал Дьо Ришельо. Враг на Корней. „За театъра от опит“ не се чете особено; с трагедията си „Зиновия“ доказал, че между познанията и таланта няма връзка. Умрял през 1676 г.

ОЗАНАМ (Жак), евреин по произход, роден край Домб през 1640 г. Изучил геометрията без преподавател още на петнайсет години. Той пръв съставя математически речник. Неговите „Развлечения от математиката и физиката“ все тъй се продават, но това вече не е производението на Озанам, както последните издания на речника на Морери не са негово дело. Умрял през 1717 г.

ОЗИЕ (Пиер Д'), роден в Марсилия през 1592 г., син на адвокат. Пръв внесъл ред в родословните проучвания и ги превърнал в наука. Луи XIII го направил обслужващ благородник, метр дотел и благороден камериер. Луи XIV му дал поста държавен съветник. Действително велики люде не са били облагодетелствани толкова;

техният труд не е бил дотам необходим на човешката суета. Умрял през 1660 г.

ОЛИВЕ (Жозеф д'), абат, почетен съветник на сметната палата в Дол, член на Френската академия, роден в Сален през 1682 г.; известен като литератор покрай своята „История на Академията“, излязла, когато вече не се надявахме да се появи някоя, сравнима с историята на Пелисон. Дължим му най-изящните и най-верни преводи на философските творби на Цицерон, обогатени с уместни бележки. Всички произведения на Цицерон, отпечатани под неговите грижи и украсени с неговите бележки, представляват прекрасен паметник, доказващ, че прочитът на древните не е загърбен през този век. Той говори своя език със същата чистота, с която Цицерон се е изразявал на своя, и оказва на френската граматика услуга с тънките си и точни наблюдения. На него дължим издаването на книгата „За слабостта на човешкия разум“, съчинена от Юе, епископ на Авранш, когато подир продължителен опит най-сетне се откъсва от абсурдните школки дреболийки и от хаоса на изследванията относно варварските векове. Йезуитите, автори на „Журнал дьо Треву“, беснеят против абат Оливе и разправят, че творбата не е дело на епископ Юе под претекста, че не подобавало бивш прелат на Нормандия да признава доколко смехотворна е схоластиката и как легендите напомнят за рицарските поеми за четиримата синове на Еймон — като че ли заради общественото възпитание би било редно един нормандски епископ да е глупак. Горедолу по същия начин те изкарват, че мемоарите на кардинал Дьо Рец не са дело на този кардинал. Абат Оливе им отговаря, като най-ясният отговор е да покаже на Академията произведението на бившия епископ на Авранш със собственоръчния почерк на автора. Неговата възраст и достойнства нека ни послужат за извинение, задето го поставихме, както и председателя Ено, в един списък, в който по правило следва да става дума само за мъртвите. (Умрял след отпечатването на тази статия, през 1763 г.).

ОПИТАЛ (Франсоа, маркиз Дьо А'), роден през 1661 г., пръв пише във Франция за пресмятанията на Нютон, които нарича безкрайно мънички тогава това било чудо. Умрял през 1704 г.

ОРЛЕАН (Жозеф д'), йезуит, първият, избрал за своя единствена тема от историята революциите. Английските са описани

красноречиво, ала след царуването на Хенри VIII сладкодумието му надделява над точността. Умрял през 1698 г.

ПАВИЙОН (Етиен), роден в Париж през 1632 г., прокурор към парламента в Мец, известен заради няколко естествено написани стихотворения. Умрял през 1705 г.

ПАЖИ (Антоан), от Прованс, роден през 1624 г., францисканец. Внесъл поправки у Бароний и получил пенсия от клира за своя труд. Умрял през 1699 г.

ПАПЕН (Исаак), роден в Блоа през 1657 г., калвинист. Загърбил своята религия и писал срещу нея. Умрял през 1709 г.

ПАРАН (Антоан), роден в Париж през 1665 г., добър математик. И той е от хората, изучили геометрията без преподаватели. Най-забележителното при него е, че живял дълго в Париж свободен и щастлив с по-малко от двеста ливри рента. Умрял през 1716 г.

ПАРДИ (Иняс Гастон), йезуит, роден в По през 1636 г., известен покрай своите „Основи на геометрията“ и със своята книга „Душите на животните“ Да твърдим, подобно на Декарт, че животните са просто безчувствени машини, при все че имат сетива, означава да опровергаваме опита и да оскърбяваме природата. Да заявяваме, че са движени от чисти помисли, означава да заемаме позиция без доказателства. Да признаваме, че животните имат сетива и памет, без да знаем как точно става това, би било да говорим като мъдреца, който знае, че невежеството е по-добро от погрешните схващания: та кое е делото на природата, чиито първи принципи познаваме? Умрял през 1673 г.

ПАСКАЛ (Блез), син на първия интендант, служил в Руан, роден през 1623 г., преждевременно развит гений. Пожелал да си служи с възможностите на този гений, както кралете използват могъществото си; смятал, че може всички да покори и да принизи със сила. Онова, което най-силно възмуцава някои читатели на неговите „Мисли“, е деспотичният и пренебрежителен тон на началото. Би било добре да бе започнал, заемайки правилна позиция. Иначе езикът и красноречието му дължат много. Враговете на Паскал и на Арно изискват премахването на хвалбите за тях в книгата „Знаменити личности“ на Перо. За това е цитиран пасажът от Тацит („Анали“ кн. III, гл. LXXVI): *Praefilgebant Cassius atque Brutus eo ipso quod effigies eorum non visebantur.*^[21] Умрял през 1662 г.

ПАТЕН (Ги), роден в Удан през 1601 г., лекар, по-известен със злостните си писма, отколкото в медицината. Сборникът му с писма бил четен жадно, понеже съдържа разкази и анекдоти, каквито допадат на всички, както и сатири, които се харесват още повече. В негово лице виждаме ясно как съвременните автори, които набързо описват новините в даден ден, са неверни източници за историята. Тези разкази често биват неверни или изопачени от хитруване; въпреки това множеството дребни факти са ценни само за дребните души. Умрял през 1672 г.

ПАТЕН (Шарл), роден в Париж през 1633 г., син на Ги Патен. Произведенията му са четени от учените, а писмата на баща му — от ленивците. Шарл Патен бил извънредно учен спрямо античността, напуснал Франция и умрял като професор по медицина в Падуа през 1693 г.

ПАТРЮ (Оливие), роден в Париж през 1604 г., първи въвел чист език в юридическите прения. При последното си заболяване получил помощ от Луи XIV, понеже му били казали, че Патрю не е богат. Умрял през 1681 г.

ПЕЗРОН (Пол), от ордена на Сито, роден в Бретан през 1639 г. Учен относно античността, работил върху произхода на келтския език. Умрял през 1706 г.

ПЕЛИСОН ФОНТАНИЕ (Пол), роден калвинист в Безие през 1624 г., всъщност посредствен поет, но много учен и красноречив човек. Чиновник и доверено лице на оберинтенданта Фуке; затворен в Бастилията през 1661 г. Останал там четири години и половина, понеже бил верен на своя покровител. Прекарал останалата част от живота си в изливане на хвалебствия за краля, който му отнел свободата: такива неща се случват само при монархиите. Повече придворен, отколкото философ, променил своята религия и преуспял. Сметководител, началник по прошенията, абат — бил натоварен да използва една трета от доходите на интендантствата, за да откъсне хугенотите от тяхната религия, след като сам се бил отрекъл от нея. Неговата „История на Академията“ пожънала голям успех. От него са останали доста произведения, „Молитви по време на литургия“, сборник „Галантни творби“, „Трактат за причастието“ множество любовни стихове до Олемп. Олемп била госпожица Де Вийо, за която се твърдяло, че се е омъжила за известния Босюе, преди той да стане

член на Църквата; ала най-достоините работи на Пелисон са отличните речи на господин Фуке и неговата „История на кампанията за Франш Комте“. Протестантите твърдят, че умрял с безразличие; католиците поддържат обратната теза; всички единодушно признават, че е умрял непричестен. Умрял през 1693 г.

ПЕРО (Клод), роден в Париж през 1613 г. Бил лекар, ала упражнявал медицината само за своите приятели. Без учител придобил умения във всички области, сродни на чертаенето и механиката. Станал добър физик и голям архитект, подпомагал изкуствата под закрилата на Колбер и имал добра слава въпреки Боало. Публикувал множество трудове върху сравнителната анатомия, в сборниците на Академията на науките, както и едно великолепно издание на Витрувий. Преводът и украсилите го рисунки също са негово дело. Умрял през 1688 г.

ПЕРО (Шарл), роден през 1633 г., брат на Клод, главен контролор по строителството при Колбер, придал форма на академиите по живопис, скулптура и архитектура; бил полезен на литераторите, които го търсели, докато бил жив покровителят му, а после го изоставили. Укорявали са го, че откривал прекалено много грешки при по-старите автори; голямата му грешка е, че ги е критикувал несръчно и си създава неприятели от хората, които е можел да противопостави на старите. Този спор е бил и си остава фракционерски, както е било и по времето на Хорацій. Колко хора в Италия не могат да четат Омир без отвращение, четат всекидневно Ариосто и Тасо с възторг, ала наричат Омир несравним и досега! Умрял през 1703 г. Бележка: В „Литературни анекдоти“, статия II, том II, стр. 27, е казано, че Адисън подарил неговите творби на Депрео, а той му отвърнал, че никога не би писал против Перо, ако бе видял отличните творби на един модерен автор. Как може да се печатат такива лъжи? Боало не е знаел думица английски; тогава никой французин не е изучавал този език. Чак към 1730 г. донякъде започват да се оправят с него. Пък и дори Адисън, който се е подиграл на Боало, да му е бил познат, защо Боало да не пише против Перо и в полза на „старите“, които Адисън хвали във всичките си произведения? Нека за пореден път да не обръщаме внимание на разните хапливости, на анекдотчетата. Сигурен начин да се ръсят глупости е наслуки да се повтаря нещо дочуто.

ПЕТИ ДЪО ЛАКРОА (Франсоа), един от хората, поощрени и възнаграждавани за заслуги от Колбер. Луи XIV го изпраща в Турция и в Персия шестнайсетгодишен, за да научи източните езици. Кой би повярвал, че той е съставил частичен животопис на Луи XIV на арабски и книгата се цени в Ориента? Разполагаме с неговата „История на Чингис хан и на Тамерлан“ почерпена от древни арабски автори, както и с множество полезни книги; неговият превод на „Хиляда и един дни“ обаче вече изобщо не се чете:

Човек за правдата е хладен,
а за лъжата той гори.

Лафонтен, IX, 6

Умрял през 1713 г.

ПЕТО (Дьони), роден в Орлеан през 1583 г. Реформира хронологията. От него имаме седемдесет произведения. Умрял през 1652 г.

ПЛАСЕТ (Жан), от Беарн, роден през 1639 г., протестант, преподобен в Копенхаген и в Холандия; уважаван заради разнообразните си произведения. Умрял в Утрехт през 1718 г.

ПОЛИНЯК (Мелшиор дьо), кардинал, роден в Пюи ан Веле през 1662 г.; добър поет на латински, доколкото човек може да бъде такъв на един мъртъв език, много красноречив на своя. Той е един от хората, доказали, че е по-лесно да се пишат стихове на латински, отколкото на френски. Може само да се съжالياва, че критикувайки Лукреций, критикува и Нютон. Умрял през 1741 г.

ПОНТИ (Дьо). Мемоарите му са били толкова популярни, щото е нужно да се каже, че този човек, свършил чудесна работа в служба на краля, е единственият, който говори за това. Прочее, мемоарите му не са негово дело, а на Дюфосе, писател от „Пор Роаял“ Той се преструва, че героят носи името на негово имение в Дофине. В Дофине изобщо не е имало сеньорски род Дьо Понти. Дори можем да се усъмним дали Понти е съществувал^[22]. Според четиритомния „Преносим исторически речник“ мемоарите са истински. Въпреки това са пълни с измислици, както изтъква отец Д'Аврини в предговора към своите „Исторически мемоари“.

ПОРЕ (Шарл), роден в Нормандия през 1675 г., йезуит, един от малобройните преподаватели, придобили известност в светските среди, красноречив в стила на Сенека, поет, с богата душевност. Най-голямата му заслуга е, че накарал своите ученици да обичат литературата и добродетелта. Умрял през 1741 г.

ПЪОТИ (Пиер), роден в Париж през 1617 г., философ и учен. Писал само на латински. Умрял през 1687 г.

ПЮИ СЕГЮР (маршал Дьо). Оставил ни е „Изкуството на войната“, както Боало — „Поетическото изкуство“.

РАНСЕ (Жан Лъобутилие дьо), роден през 1626 г., отначало превел Анакреон, а след това въвел плашещата реформа на обителта „Ла Трап“ през 1664 г. В качеството си на законодател не спазвал лично закона, принуждаващ всички, живеещи в тази гробница, да не знаят изобщо какво става по света. Писал красноречиво. Крайно непостоянен човек! Учредил и управлявал своята институция, отказал се от поста, а после пожелал да се върне на него. Умрял през 1700 г.

РАПЕН (Рьоне), роден в Тур през 1621 г., йезуит, известен покрай поемата си на латински „Градини“ както и с много други литературни творби. Умрял през 1687 г.

РАНЕН ДЪО ТОАРА (Пол), роден в Кастр през 1661 г.; бежанец в Англия, дълго време офицер. Англия доста време му дължи единствената добра история на кралството, като тя е и едничката безпристрастна в една страна, където се пише само от фракционерски съображения: тя дори била и единствена от този род в Европа, тъй като се доближавала до съвършенството, което се изисква от подобни произведения, докато най-сетне била публикувана и работата на известния Хюм, написал история в качеството си на философ. Умрял във Везел през 1725 г.

РАСИН (Жан), роден в Ла Ферте Милон през 1639 г., отгледан в „Пор Роаял“. Още носел свещеническа одежда, когато създал трагедията „Теаген“ и я представил на Молиер, както и „Братя-врагове“ за която сюжет му дал Молиер. В разрешителното писмо на „Андромаха“ го титулуват като настоятел на Епине. Луи XIV открил изключителните му заслуги. Дал му титлата обикновен благородник, няколко пъти го взимал на излетите до Марли, при едно от боледуванията си го взел да спи при него в стаята му и го засипал с благодеяния. Въпреки това Расин умира от мъка или от страх, че го е

ядосал. Не е бил философ, но е велик поет. Правда му се въздава твърде късно. Сент Еврьомон казва: „Бяхме трогнати от «Мариамна», от «Софонисбея», от «Алкионея», от «Андромаха» и от «Британик»“. По този начин редом с безсмъртни шедьоври се поставят лошата „Софонисбея“ на Корней, както и неприличните пиеси „Алкионея“ и „Мариамна“. Злато и кал се смесват приживе на творците, едва смъртта ги разделя. За отбелязване е, че когато Расин се допитва до Корней за своята трагедия „Александър“, Корней го съветва повече да не пише трагедии и му заявява, че нямал никакъв писателски талант за този жанр. Нека да не забравяме също как той пише против янсенистите, а после става янсенист. Умрял през 1699 г.

РАСИН (Луи), син на безсмъртния Жан Расин, поел по дирите на своя баща, ала по по-тясна пътека, не тъй озарена от музите. Долавял стихотворната техника също като баща си, ала му липсвали душевност и изящество: впрочем не бил и изобретателен, нито имал нужното въображение. Янсенист като баща си, писал само янсенистки стихове. Някои от поемата „Милост“, както и от поемата „Религия“, са твърде красиви, ала второто произведение е твърде дидактично и монотонно, копирано от „Мисли“ на Паскал, но пък има хубави подробности, като например тези стихове от втора песен, в която той превежда Лукреций, за да го опровергае:

*Душата, смъртни, що обгръща ревността,
е само огън, де се пали със страстта.
Когато сбор brazди в челото ви се врежат,
кога на старостта с тъга зове кроежът
и в тяло, свито от отминалите дни,
кръвта печален хлад кога се вледени,
премреженият взор съвсем се замъглява
и образ на света не може да предава,
снагата вече мъчно, слабо се крепи,
и ето че умът — той също вече спи.
Тук смъртната душа е факел, но без пламък,
мъждука в мрака тя, едвам присветва само.
Човеко, жалък си! Вървиш към своя гроб
по-хилав от дете, като безличен сноп.*

*И ето че смъртта събаря тази сграда,
един последен дъх и тя вече не страда;
душата път пое с въздушен полет лек,
сърцето е без кръв — и няма го човек.*

В тази поема той възроптава против израза на лордовете Шафтсбъри и Болингброук „всичко е наред“ вдъхновил чудесните стихове на Поуп:

*Е, да, при тез слова, на Темза откъм кея
абстрактен резоньор ще каже най-напред
и в англикански стил, че „всичко е наред“.*

В качеството си на янсенист Расин смята, че всичко е зле отдавна; той обвинява Поуп в липса на религиозност. Поуп е син на папист: така наричат в Англия римокатолиците. Възпитаният в тази религия Поуп, който нерядко ѝ се подиграва в своите „Послания“, така и не се отрича от нея, макар да е философ — или по-скоро защото е философ до такава степен, че според него промяната не си струва. Той много се засегна от обвиненията на Луи Расин. Рамзи се зае да ги сдобри. Той беше шотландец от клана Рамзи и затова носеше това име, както е прието в тази страна. Бе дошъл във Франция, след като преживял опита с презвитерианството, англиканската църква и квакерството, а се сблизил със знаменития Фенелон, за когото състави впоследствие животопис. Той е автор на „Пътешествията на Кир“ много слаба имитация на „Телемах“. Измисли да напише на Луи Расин писмо под името Поуп, в което уж се оправдава. Бях живял цяла година с Поуп; знаех, че не умее да пише на френски, че изобщо не говори нашия език и едвам успява да попрочита нашите автори; това си беше известно в Англия. Предупредих Луи Расин, че писмото е от Рамзи, а не от Поуп. Искаше ми се да усети смешката в тази дребна измама: дори уведомих публиката в една статия за Поуп, която бе напечатана няколко пъти, докато Поуп бе още жив. Подир смъртта му обаче абат Ладвока отпечата фалшивото писмо на Рамзи и го вмени на Поуп в своя „Преносим исторически речник“ където е преписал много

статии от първите издания на този списък на писателите от века на Луи XIV, вмъквайки обаче напълно неверни анекдоти. Справедливо е публиката да научи истината.

РЕЖИ (Силвен), роден в Аженоа през 1632 г. Философските му книги са изгубили значение подир направените големи открития. Умрял през 1707 г.

РЕЙНО (Шарл), от храма „Оратоар“ член на Академията на науките, роден през 1656 г., автор на „Доказателствен анализ“, публикуван през 1708 г. Бил наричан Евклид на висшата геометрия. Умрял през 1728 г.

РЕНИЕ ДЕМАРЕ (Серафен), роден в Париж през 1632 г. С големи заслуги към езика, автор на няколко стихотворения на френски и на италиански. Твърдял, че една от неговите италиански творби е от Петрарка. Не би могъл да изкара, че френските му стихове са от именит поет. Умрял през 1713 г.

РЕНЯР (Франсоа), роден в Париж през 1656 г. Би бил известен и единствено покрай своите пътувания. Той е първият французин, стигнал до Лапландия. Издълбал върху една скала следния стих:

Nec tandem stetimus, nobis ubi defuit orbis.^[23]

Бил пленен в морето край Прованс от корсари, станал роб в Алжир, откупили го, установил се във Франция на длъжността ковчежник и отговарящ за водите и горите, живял сладно и като философ. Роден бил с жив, весел и действително комедиен гений и комедията му „Комарджията“ била разглеждана наравно с творбите на Молиер. Човек трябва изобщо да не разбира от таланта и гения на авторите, за да си помисли, че е откраднал пиесата от Дюфрени. Посветил комедията „Двойници“ на Депрео; после писал против него, понеже Боало не му се отблагодарил. Този тъй весел мъж умрял от скръб на петдесет и две години. Твърди се дори, че сам е съкратил дните си. Умрял през 1710 г.

РИЕ (Андре ДЮ), обикновен благородник и камерхер на краля, дълго време служил в Константинопол и в Египет. Дължим му превод на „Алкоран“ и на „История на Персия“.

РИЕ (Пиер ДЮ), роден в Париж през 1605 г., секретар на краля, историограф на Франция, беден въпреки длъжностите си. Дал деветнайсет театрални пиеси и тринайсет превода, приети добре в свое време. Умрял през 1658 г.

РИШЕЛЪО (кардинал Дьо), роден в Париж през 1585 г. Луи XIV се ражда при неговото управление и следва да включим сред писателите на славния век основателя на Френската академия, който е и автор на доста произведения. При изгнанието си в Авиньон, след убийството на маршал Д'Анкър и на госпожа Галигаи, неговите покровители, той създава „Методика на спора“. От същия период са и „Защита на основите на католическата религия“, „Християнско възпитание“ и „Съвършеният християнин“. Със сигурност не е съчинил „Съвършеният християнин“ по времето, когато довежда до смъртно наказание маршал Дьо Марияк в собствения му дом в Рюел, и е бил в един апартамент с Марион Дьолорм, когато комисарите изричат продиктуваната от него смъртна присъда. Знае се също, че има много негови стихове в алегоричната трагикомедия под заглавие „Европа“ и в трагедията „Мирам“. Знае се, че давал на петима автори сюжетите за пиесите, представяни в „Пале Кардинал“, а е щял да стори по-добре да работи само с Корней, без изобщо да му дава сюжети. Най-доброто, построено от него, е дигата при Ла Рошел. Абат Ладвока, библиотекар на Сорбоната, твърди в своя „Исторически речник“ че кардинал Дьо Ришелъо е автор на онова „Завещание“ около което се вдига толкова шум, при все че нищо не е доказано. Той смята, че дължи уважение към паметта на благодетеля на Сорбоната; всъщност е лоша услуга към нечия памет да се вменява съчиняването на книга, пълна с всевъзможни грешки и неточности. Ако за беда един министър би могъл да сътвори едно толкова лошо произведение, единственото заключение би било, че човек може да бъде велик, или по-скоро успешен министър, бидейки крайно несведущ по най-обичайни теми, при груби грешки и смехотворни проекти. Вярност към паметта на кардинал Дьо Ришелъо е да се докаже, както и е станало, че той няма как да е автор на това „Завещание“, което без неговото име никога не би придобило стойност. Макар и библиотекар в Сорбоната, абат Ладвока бърка, казвайки, че във въпросната библиотека бил намерен ръкопис на това творение, подписан собственоръчно от кардинала. Единственият ръкопис, приподписан по този начин, се пази в

хранилището на министерство на външните работи; той е бил отнесен там чак през 1705 г. Подпис носи не „завещанието“ а кратък текст, съставен от абат Дьо Бурзеис, към който много по-късно е прибавено тъй нареченото завещание; дори бележките в полетата, писани собственооръчно от кардинала, доказват, че краткият текст не е негов; те обозначават пропуските на абат Дьо Бурзеис и онова, което следва да бъде преправено. Вж. „Отговор на господин Фонсьоман“. На кардинал Дьо Ришелъо се вменява и една „История на майката и сина“; това е един твърде недостоверен разказ за неприятните разпри между Луи XIII и майка му. Тази мижава и нескопосна история вероятно е дело на Мезре. Ала при множеството книги, с които сме затрупани днес, какво значение има кой е автор на едно посредствено произведение? Умрял през 1642 г.

РИШЛЕ (Сезар Пиер), роден през 1631 г., първи съставил почти изцяло сатиричен речник — по-скоро опасен, отколкото полезен образец. Той е също първият автор на римни речници, тъжни произведения, от които личи колко малко благородни и богати рими съществуват в нашата поезия и които доказват изключителната трудност да се пишат добри стихове на нашия език. Умрял през 1698 г.

РОЛЕН (Шарл), роден в Париж през 1661 г., ректор на Университета, първият от тази среда, писал на френски чисто и благородно. Макар последните томове на неговата „История на древността“ съставени набързо, да не са равностойни на първите, това си остава най-добрата компилация, на който и да е език, понеже компилаторите рядко биват красноречиви, а Ролен е тъкмо такъв. Книгата му би спечелила много, ако авторът бе философ. Съществуват много истории на древността; в нито една от тях не се забелязва философският дух, който отличава невярното от истинското, невероятното от правдоподобното, който пренебрегва ненужното. Умрял през 1741 г.

РОО (Жак), роден в Амиен през 1620 г. Сбил и изложил ясно и методично философията на Декарт. Днес обаче тази философия, бъркаща почти във всичко, има единствено заслугата, че се е противопоставяла на древните грешки. Умрял през 1674 г.

РОТРУ (Жан), роден през 1609 г., основател на театъра. Първата сцена и част от четвърто действие на „Венцел“ са шедьоври. Корней го е наричал свой баща. Знаем до каква степен синът надминава бащата.

„Венцел“ е създадена след „Сид“; подобно на „Сид“ е изцяло подражание на испанска пиеса. Умрял през 1650 г.

РУСО (Жан Батист), роден в Париж през 1669 г. Хубави стихове, огромни грехове и продължителни нещастия го правят много известен. Или трябва да му се вменят куплетите, заради които е изселен, които наподобяват други, за които е признал, че са негови, или да бъдат заклеени двете съдебни институции, които отсъждат в негова вреда. Не че два трибунала, та дори и най-многобройни, не биха могли да причинят големи несправедливости при един преобладаващ фракционерски дух. Против Русо се била обявила една гневна и упорита фракция. Малко хора са ставали повод за такава омраза и са я усещали по-силно. Цялото общество се надига против него до изселването му, та дори и години подир това; в крайна сметка успехите на Ламот, неговия съперник, приемът, който му се оказвал, репутацията, която се приемала като узурпация, уменията му да си извоюва определена власт в литературата, настройват против него всички литератори и те застават на страната на Русо, от когото вече не се боели. Почти цялата публика се обърнала към него. Ламот им се струвал прекадено щастлив, понеже бил богат и приет навсякъде. Те забравяли, че човекът е сляп и много болен. Съзирали в Русо един клет изгнаник, без да им хрумне, че е по-тъжно да си сляп и болен, отколкото да живееш във Виена и в Брюксел. Действително и двамата били много нещастни: единият по вина на природата, другият — заради пагубното премеждие, донесло му присъдата. И двамата служат за пример колко несправедливи са хората, как се променят техните преценки и колко безумно е да си даваме труд, за да ги спечелим на своя страна. Умрял в Брюксел през 1740 г. Русо рядко проявява ведрост, изящество, чувство и въображение в своите творби; отлично умее да поднесе непристойна епиграма или откъс в стихове. Неговите „Послания“ са писани с желязно перо, топнато в най-отвратителна жлъч. Той нарича госпожиците Луванкур, три твърде приятни сестри, три гадни вълчици; назовава държавния съветник Руйе заядлив, злобен и проклет простак, след като преди това го възхвалява в една посредствена ода. Неговите „Послания“ са замърсени от думи като пройдохи и шашкъни. Разбира се, редно е човек да прояви благородна гордост спрямо враговете си, ала тези лишени от закачливост, от приятност ругатни са в противоречие с гордостта на една душа.

Колкото до куплетите, заради които е изселен, вж. статиите ЛАМОТ и СОРЕН.

Тук ще се задоволим да отбележим как Русо признава, че пет от злощастните куплети са негови и така си навлича вината за останалите пред всички съдебни инстанции и пред почтените хора. Поведението му подир присъдата съвсем не е доказателство в негова полза; разполагаме с писмо от някой си Медин, от Брюксел, от 7 май 1737 г., в което се казва дословно: „Русо нямаше достъп до друга маса, освен до моята, нямаше друго убежище, освен моя дом; сто пъти ме целува и прегръща в деня, когато застави кредиторите ми да издействат да бъда арестуван.“ Нека добавим към това поклонническото посещение на Русо до „Нотр Дам дьо Ал“ и сами да преценим дали трябва да му се доверим в историята с куплетите.

РЪОНОДО (Йозеб), роден през 1646 г., много учен в областите на историята и на източните езици. Можем да му се сърдим, че попречил речникът на Бейл да бъде отпечатан във Франция. Умрял през 1720 г.

РЪОНОДО (Теофраст), лекар, учен в различни области, първи автор на френски вестници. Умрял през 1653 г.

РЮИНАР (Тиери), бенедиктинец, роден през 1657 г., работлив критик. Поддържал против Додуел мнението, че „в началните си времена Църквата е дала огромен брой мъченици“. Може би не е правел голяма разлика между мъченическите и обичайните смърти, между преследванията по религиозни причини и преследванията по политически. Тъй или иначе, бил сред учените хора в своето време. Бенедиктинците главно през този век правят най-задълбочени изследвания, както Мартен, за древните църковни ритуали. Тюилие и мнозина други изровиха изпод земята руините на средновековието. Това е все още нов жанр, открил се единствено през века на Луи XIV, и единствено френските бенедиктинци са го развили. Умрял през 1709 г.

САВАРИ (Жак), роден през 1622 г., първи писал за търговията. Дълго бил търговец. Съветът се допитал до него относно наредбата от 1670 г. за всичко, свързано с търговията, и той написал почти всички подточки. „Търговски речник“, дело на самия него и на брат му Филемон, каноник при „Сен Мор“, се оказал нещо твърде полезно и съвсем ново; тези книги обаче са като интересите на владетелите, за петдесет години всичко се променя. Предметите, търговските връзки,

печалбите, тънкостите днес не са същите, както по времето на Савари. Умрял през 1690 г.

САЛО (Дьони дьо), роден през 1626 г., съветник в парижкия парламент, основател на вестници. Бейл усъвършенства този жанр, опошлен впоследствие от някои вестници, публикувани до безкрай от алчни издатели и запълнени с неверни данни, нелепости и лъжи от непознати писатели. Така в крайна сметка се стигна до публична размяна на възхвали и отрицания, особено в периодичните издания; литературата ужасно западна от тези безобразия. Умрял през 1669 г.

САНДРА ДЪО КУРТИ, роден в Париж през 1644 г. Помества името му тук само за да предупредим французите, а най-вече чужденците, колко трябва да внимават с всевъзможните лъжливи текстове, отпечатани в Холандия. Курти е бил един от най-възмутителните автори в този жанр. Той наводнява Европа с измислици, наречени истории. Било е срамно един капитан от шампанския полк да отиде в Холандия да продава лъжи на издателите. Той и такива като него, писали всякакви пасквили срещу собственото си отечество, срещу добри благородници и владетели, които не желаят да откъсват, срещу граждани, които не могат да го сторят, заслужават ненавистта на обществото. Той пише „Поведението на Франция след Неймехенския мир“ и „Отговор“ на тази книга; „Състоянието на Франция при Луи XIII и при Луи XIV“, „Що стори Марс при войните в Холандия“; „Любовни завоевания на великия Алкандр“; „Френски любовни интриги“; „Животопис на Тюрэн“ „Животът на адмирал Колини“; „Мемоари“ на Рошфор, Д'Артанян, Монбрен, Вордак, маркиза Дю Френ; „Политическо завещание на Колбер“ и много други произведения, забавлявали и залъгвали невежите. Подражават му авторите на жалките брошури против Франция, „Събирач“, „Епилогист“ и куп други периодични простотии, вдъхновени от глада, диктувани от глупостта и лъжата, четени едва-едва от разни негодници. Умрял в Париж през 1712 г.

САНЛЕК (Луи), роден в Париж през 1650 г., редовен каноник, поет, написал някои хубави стихове. Характерно е за века на Луи XIV, че са многобройни посредствените поети, писали нелоши стихове тук-там. Повечето от тези стихове са продукт не на гения, а на своето време. Умрял през 1714 г.

САНСОН (Никола), роден в Абвил през 1600 г.; баща на географията преди Гийом дьо л'Ил. Умрял през 1667 г. Синовеите му са продължители на неговите заслуги.

САНТЪОЙ (Жан Батист), роден в Париж през 1630 г. Минава за отличен поет на латински, ако човек може да бъде такъв, и не го бива за френски стихове. Химните му се пеят в църквите. Понеже не съм бил у Меценат между Хораций и Вергилий, нямам представа дали тези химни са толкова добри, колкото се твърди; дали например *Orbis redemptor, nunc redemptis* не е детинска игра на думи. Нямам доверие на модерните латински стихове. Умрял през 1697 г.

САРАЗЕН (Жан Франсоа), роден близо до Кан през 1605 г., писал приятно в проза и в стихове. Умрял през 1654 г.

САСИ ЛЬОМЕТР (Луи Исаак), роден през 1613 г., един от добрите писатели от „Пор Роаял“. Негово дело са „Библията от Роайомон“ и преводът на комедиите на Теренций. Умрял през 1684 г. Неговият брат Антоан Льометр се оттегля също като него в „Пор Роаял“. Преди това бил адвокат; смятали го за много красноречив човек; това престанало да бъде така, щом проявил суетата да поръча да отпечатат неговите пледоарии. Друг Саси, адвокат, член на Френската академия, ала от друго семейство, е направил уважаван превод на писмата на Плиний през 1701 г.

СЕВИНЕ (Мари дьо Рабютен), съпруга на маркиз Дьо Севине, родена през 1626 г. Нейните „Писма“ пълни с анекдоти, писани свободно и със стил, който обрисова и оживява всичко, представляват най-добрата критика към наперените писма, в които се цели остроумие, а още повече към онези, които не са истински и целят имитация на епистоларния стил, разкривайки фалшиви чувства и нереални приключения пред въображаеми получатели. Жалко е, че напълно ѝ липсва вкус, че не съумява да отдаде почит на Расин, че сравнява надгробното слово за Тюрен, произнесено от Маскарон, с големия шедьовър на Флешие. Умряла през 1696 г.

СЕГРЕ (Жан), роден в Кан през 1625 г. Нейно Височество го нарича задушевен; всъщност бил с богата душевност и истински литератор. Бил принуден да напусне работата си при принцесата, тъй като се противопоставил на брака ѝ с граф Дьо Лозен. Неговите „Еклоги“ и преводът му на Вергилий му спечелили уважение; днес обаче те вече не се четат. За отбелязване е, че се помнят стихове от

„Фарсал“ на Бребьоф, а нито един — от „Енеида“ на Сегре. Иначе Боало хвали Сегре и отрича Бребьоф. Умрял през 1701 г.

СЕН ПАВЕН (Дьони Санген дьо). Бил сред хората със заслуги, които Депрео в своите „Сатири“ причислява към слабите писатели. Малкото неща, останали от него, минават за образци на изящен вкус. Личните му качества са оценени от тази епитафия, съчинена за него от Фийобе, отговорник по прошенията, един от най-възпитаните хора през този век:

*Под този гроб е Сен Павен:
бъди за него наскърбен.
Ако приятел си, не бягай,
за двама ви си поплачи.
Не си? За тебе трий очи,
о, страннико, би ти прилягал.*

Умрял през 1670 г.

СЕН ПИЕР (Кастел, абат Дьо), роден през 1658 г., благородник от Нормандия, разполагал с малко средства и известно време ги делил с известните Вариньон и Фонтенел. Писал много за политика. Най-добро определение като цяло за неговите работи е онова, което е казал за тях кардинал Дюбоа — мечти на един добър гражданин. Съвсем простичко разсъждавал в книгите си относно най-обикновени нравствени истини; също съвсем простичко почти винаги твърдял за невъзможни неща, че могат да бъдат осъществени. Безкрайно настоявал за вечен мир, за нещо като европейски парламент, наречен от него европейска диета. Подобен химеричен проект бил отчасти вменен на крал Анри IV; за да подкрепи своите идеи, абат Дьо Сен Пиер твърдял, че тази европейска диета е одобрена и описана от дофина, от херцога на Бургундия, че сред документите на принца били намерили план за нея. Позволил си тази измислица, за да наложи по-силно своя проект. Добросъвестно цитира писмото, с което кардинал Дьо Фльори отговорил на неговите предложения: „Господине, забравяте да уточните като първоначална стъпка да се изпрати група от преговарящи, за да дадат насока на сърцата и ума на владетелите.“ Все пак абат Дьо Сен Пиер бил твърде полезен. Той работил много за

премахването във Франция на заробващия и произволен личен народен данък; само в това отношение писал и действал като държавник. Бива единодушно изключен от Френската академия, задето при регентството на херцог Д'Орлеан отдава доста силно в своята „Полисинодия“ предпочитание на установяването на съвети пред начина на управление на Луи XIV, покровител на Академията. Кардинал Дьо Полиняк подема акция за неговото изключване и успява. Странното е, че тъкмо тогава кардинал Дьо Полиняк заговорничи срещу регента, а принцът осигурява квартира в Пале Роаял на Сен Пиер и всичките му роднини работят там, и при все това не се надига срещу изключването. Абат Дьо Сен Пиер изобщо не се оплаква. Той продължава като философ да живее сред тези, които го изключват. Неговият колега Боайе, бивш епископ на Мирпоа, не допусна при смъртта му той да бъде възхвален в Академията според обичая. Суетните цветя, хвърлени върху гроба на един академик, не добавят нищо към репутацията му, нито към заслугите му: отказът обаче е оскърбление, стореното от абат Дьо Сен Пиер, почтеността и мекотата му заслужават по-друго отношение. Той умря през 1743 г. на осемдесет и шест години. Няколко дни преди смъртта му го запитах как гледа на този преход; той ми отговори: „Все едно излет сред природата.“

Най-чудноватото нещо в неговите произведения е представата за бъдещото отпадане на мохамеданството. Той уверява, че ще дойде време, когато разумът ще надделее у хората над суеверието. Казва тъй: хората ще разберат, че за да се харесаме на Бог, са нужни единствено търпение, учтивост и добронамереност. Казва също: не е възможно книга, в която има погрешни съждения, предадени като верни, абсурдни неща, противоречащи на здравия разум, възхвали за несправедни действия, да е дадена чрез откровение на съвършено същество. Той твърди, че до петстотин години всички умове, дори най-недодяланите, ще получат просветление спрямо тази книга; че самият велик мюфтия и кадиите ще осъзнаят как е в техен интерес да разсеят заблудите сред хората и как могат да бъдат по-полезни и по-уважавани, опростявайки религията. Този трактат е любопитен. В „Анали на Луи XIV“ той заявява, че държавата следва да изгради килии в „Птит Мезон“ за нетолерантните богослови и че би било подходящо подобни луди да бъдат изобразени в театъра.

Тук е мястото да изтъкнем, че авторът на „Векът на Луи XIV“ дава този списък на писатели и творчески умове, разцъфнали при Луи XIV, чак след като е прочел техните произведения и нерядко, след като е опознал самите тях, като е потърсил всякакви възможности да се осведоми относно този знаменит век, след като бива назначен за историограф на Франция. Той не би могъл да говори в този списък за „Политически анали“ на абат Дьо Сен Пиер относно Луи XIV, тъй като „Векът“ е отпечатан за първи път през 1752 г., а „Аналите“ на абат Дьо Сен Пиер излизат едва през 1758 г., бидейки отпечатани през 1757 г. Следва да признаем, че тези „Анали“ представляват безкрайна сатира против управлението на монарха, което заслужава по-голямо уважение; при това сатирата не е достатъчно добре написана, за да бъде простена нейната несправедливост. Семейството на абата, долавяйки колко опасни могат да бъдат последствията от подобно произведение, кара автора да не го прави публично достояние: то бива отпечатано едва подир смъртта му. Как тогава роденият в Кастр абат Сабатие, дал впоследствие списък на писателите в продължение на три века, би могъл да твърди, *че авторът на „Векът на Луи XIV“ е почерпил зле изпълнената си идея от „Политически анали“, даващи поразителна картина на духовния прогрес в нашата нация?*

Първо, няма как авторът на „Века“ да е заимствал от „Аналите“ на абат Дьо Сен Пиер, които не би могъл да познава и спрямо които откъсва за паметта на Луи XIV, след като се запозна с тях. Второ, пълна лъжа е, че в своята книга абат Дьо Сен Пиер се е разпрострял относно прогреса на човешкия дух в нашата нация. Той казва едва няколко думи за това; когато пък говори за изящните изкуства, целта му е да ги принизи.

Ето какво говори на страница 155: „Живописата, скулптурата, музиката, поезията, комедията, архитектурата са доказателство за броя на ленивците, за вкуса им към леността, който води до хранутенето и поддържането на други подобни ленивци, хора, които уж се водят приятни, но надали са полезни“ и т.н.

Със сигурност е рядкост да чуем от един академик, че изкуства, изискващи упорит труд, са занимание за ленивци.

Колкото до личността на Луи XIV, той иска да го принизи, също както и изкуствата, които кралят е закрилял. Можем единствено с възмущение да цитираме казаното от него на страница 265: „Луи си

управляваше и спрямо съседите, и спрямо поданиците си, все едно бе приел за девиз реченото от един тиранин; «Нека ме мразят, но да се боят от мене.» Той жертваше всичко при възможността да си отмъсти и да покаже с радост на публиката колко е опасен; такива са тежненията на посредствените души, на всички деца, на всички обикновени хора.“

Най-сетне той на много места се отнася към Луи XIV като към едно голямо дете. А той, след като безусловно представлява застаряло дете, завършва книгата си с думите: Рай за благотворците; не се осмелява да каже: Рай за злоговорците.

Колкото до абат Сабатие, роден в Кастр и дошъл да сее в Париж клевети срещу малко пари, трудно е да се надяваме на рай за него. Да му го пожелаем дори е направо усилие.

СЕНСЕ, роден през 1643 г., първи камериер на Мария Тереза, поет с особено въображение. Неговата приказка „Каймак“ е изискано произведение, като се изключат някои места. Това е пример, който ни учи, че може да се разказва и по различен начин от Лафонтен. Нека отбележим, че тази творба, която му е най-добра, е единствената, която не е включена в неговия сборник. В неговите „Подвизи на Аполон“ също се разкриват особени и нови прелести. Умрял през 1737 г.

СЕНТ ЕВРЬОМОН (Шарл), роден в Нормандия през 1613 г. Сладните му разбирания, писма, писани до придворни във време, когато самата дума „двор“ била произнасяна натъртено от всички, посредствени стихове, наричани „стихове за пред обществото“, съставени сред знаменитости — всичко това заедно с богатия му дух съставило репутацията на неговите произведения. Някой си Де Мезо поръчва да ги отпечатат заедно с животопис на автора, съставляваща отделен дебел том; в този дебел том няма и четири интересни страници. Той е изпълнен със същите неща, каквито откриваме в творбите на Сент Еврьомон; това е печатна приумица, злоупотреба с издателския занаят. Посредством подобни хрумвания книгите станаха безкрайно много, без знанията да нарастват. Знаем за изгнанието му, познаваме философията и работите му. Когато на смъртния одър го запитали дали иска да се „помири“, той отговорил: „Ще ми се да се помирят с апетита.“ Погребан е в Уестминстър заедно с кралете и видните хора на Англия. Умрял през 1703 г.

СЕНТ МАРТ (Гоше дьо). В продължение на над сто години този род е дал доста учени. Първият Гоше дьо Сент Март бил Шарл,

красноречив за своето време. Умрял през 1555 г.

Севол, племенник на Шарл, се отличил в литературата и в делата. Той превзел Поатие под водачеството на Анри IV. Умрял в Луден през 1623 г. и прочутият Юрбен Грандие произнесъл надгробно слово за него.

Синът му Абел дьо Сент Март имал вкус към литературата като баща си, умрял през 1652 г. Неговият син, кръстен Абел като него, тръгнал по неговия път. Умрял през 1706 г.

Севол и Луи дьо Сент Март, братя близнаци, синове на първия Севол, погребани и двамата в Париж в общ гроб край „Сен Севрен“ се откроявали с познанията си. Двамата написали *Gallia Christiana*. Севол умрял през 1652 г., Луи — през 1656 г.

Техният братовчед Дьони дьо Сент Март довършил делото им. Умрял в Париж през 1725 г.

Пиер Севол дьо Сент Март, по-голям брат на последния Севол, бил историограф на Франция. Умрял през 1690 г.

СЕНТ ОЛЕР (Франсоа Жозеф дьо Бопоал, маркиз Дьо). Изключителна особеност е, че най-хубавите му стихове са писани, когато е над деветдесетте. Поетическото изкуство му станало близко едва когато бил над шейсетте, както при маркиз Дьо Лафар. Сред първите стихове от него, които се знаят, откриваме и тези, приписвани на Лафар:

*О, музо прелестна и лека,
по склона бял на Хеликон
дари на стария Анакреон
таз прелест, ласкава пътека,
що разтушава ведро всеки
дори при най-суров сезон,
та сред безброй цветя, разцъфнали с възторзи,
тук чар и смях не бива невъзнаграден,
а върху сивия перчем
полагаш чудните си рози и т.н.*

Заради този текст той бил приет в Академията; Боало пък искал да го отхвърлят заради него. Той умря през 1742 г., на близо сто

години, според някои — на сто и две. Веднъж на над деветдесет и пет годишна възраст вечерял с госпожа графиня Дю Мен: тя го нарекла Аполон и искала да ѝ каже някаква тайна. Той отвърнал:

*За тайна пита ме богиня
а има истина една:
ако съм Аполон, тя би била Тетида,
не само муза, и завършил би деня.*

Не тъй старият Анакреон е писал и по-лоши неща. Ако гърците бяха имали писатели като нашите добри автори, щяха да са още по-суетни, а ние бихме им ръкопляскали днес с много по-голямо основание.

СЕРИЗИ (Жермен Абер дьо) живее през времето, когато е зората на добрия вкус и установяването на Френската академия. Неговото произведение „Как очите на Филис се обърнаха на звезди“ било хвалено като шедьовър, ала не било преиздавано, след като се появили добри автори. Умрял през 1655 г.

СЕРСО (Жан Антоан ДЮ), роден през 1670 г., йезуит. В стихотворенията му, писани на френски, които са незначителни, има простодушни и нелоши редове. Смесва изчистения език на своя век с езика на Маро, като задръства поезията с неприятна лекота, която съсипва езика в наши дни покрай остарелите думи и изрази. Умрял през 1730 г.

СИЛВА, роден в Бордо, много известен лекар в Париж, написал уважавана книга за кръвопусканията, самият той струвал много повече от книгата си. Бил един от онези лекари, които Молиер не би могъл и не би посмял да обрисова смешно. Умрял към 1746 г.

СИМОН (Ришар), роден през 1638 г.; от „Оратоар“; отличен критик. Неговата „История на произхода и напредъка на доходите на духовенството“ и „Критическа история на Стария Завет“ и пр. са четени от всички учени. Умрял в Диеп през 1712 г.

СИРМОН (Жак), йезуит, роден към 1559 г., един от най-учените и най-приятните хора на своето време. Почти не се знае, че е бил изповедник на Луи XIII, тъй като той не допуска да се говори за него, след като заема деликатния пост. Бил предпочетен от папата пред

всички италиански учени, за да напише предговора към сборника на съборите. Многобройните му произведения били силно уважавани, но твърде малко четени. Умрял през 1651 г.

СИРМОН (Жан), племенник на предходния, историограф на Франция със заповед да бъде признат за държавен съветник, каквато обикновено съпътствала длъжността историограф. Едно от основните му произведения е „Животопис на кардинал Д'Амбоаз“, съчинена от него единствено за да бъде поставен този министър по-долу от неговия покровител кардинал Дьо Ришельо. Той бил един от първите академици. Умрял през 1649 г.

СКАРОН (Пол), син на съветник от горната камара, роден през 1610 г. Комедиите му са по-скоро буйни, отколкото смешни. „Преоблеченият Вергилий“ е направо шутовска. Неговият „Комичен роман“ е почти единственото му произведение, което хората с вкус все още харесват; той им допада обаче в качеството си на весела, забавна и посредствена творба. Точно както предсказва Боало, Луи XIV се оженва за неговата вдовица. Умрял през 1660 г.

СКЮДЕРИ (Жорж дьо), роден в Авр дьо Грас през 1601 г. Покровителстван от кардинал Дьо Ришельо, известно време съперничел на Корней. Името му е по-известно от произведенията му. Умрял през 1667 г.

СКЮДЕРИ (Мадлен дьо), сестра на Жорж, родена в Хавър през 1607 г., по-известна днес с някои приятни стихове, които остават след нея, отколкото с огромните романи „Клелия“ и „Кир“. Луи XIV ѝ дал пенсия и я приел достойно. Тя получила първата награда за красноречие, учредена от Академията. Умряла през 1701 г.

След смъртта на Фенелон Луи XIV лично изгорил всички ръкописи, които херцогът на Бургундия бил запазил от своя наставник. Рамзи, ученик на известния архиепископ, ми написа следното: „Ако той бе живял в Англия, би разгърнал своя гений и бил дал воля без опасения на своите принципи, които си останаха непознати.“

СОВЬОР (Жозеф), роден в Ла Флеш през 1653 г. Научава без преподавател основите на геометрията. Той е един от първите, пресметнали възможностите и липсата на възможности в хазартните игри. Той казва, че всеки може да постигне в математиката колкото и всеки друг. Това е така за заелите се да се обучават, но не и за изобретателите. До седмата си година бил ням. Умрял през 1716 г.

СОМЕЗ (Клод дьо), роден в Бургундия през 1588 г., оттеглил се в Лайден, за да бъде свободен, човек с огромна ерудиция. Твърди се, че кардинал Дьо Ришельо му предложил пенсия от дванайсет хиляди франка, за да се завърне във Франция, при условие че пише хвалебствия за министъра, та дори негов животопис; Сомез обаче прекалено обичал свободата и мразел твърде силно онзи, когото приемал за най-голям неин враг, за да приеме подобно предложение. Кралят на Англия Чарлс II го наел да напише „Вик на кралската кръв срещу палачите на Чарлс I.“ Книгата не била на равнището на своя автор: Милтън, автор на една варварска, понякога възвишена поема за ябълката на Адам, образец за всички варварски поеми с теми от Стария Завет, отхвърлил Сомез, ала го отхвърлил, както кръвожаден звяр отхвърля дивак. И двете произведения, отвратително педантични, са напълно забравени. Имената на авторите им си остават. Умрял през 1653 г.

СОРБИЕР (Самюел), роден в Дофине през 1615 г., един от хората, носили титлата историограф на Франция. Приятел на папа Климент IX отпреди възшествието му, той получавал съвсем дребни знаци на щедрост от понтифекса и му писал: „Свети отче, изпращате маншети на човек, който няма риза.“ Досегнал се до различни науки. Умрял през 1670 г.

СОРЕН (Жак), роден в Ним през 1677 г. Бил смятан за най-добрия проповедник на реформираните църкви. Все пак го укоряват, както и всички негови събрата, за неговия „бежански“ стил. Той казва: „Трудно е за онези, които са жертвали родината си заради своята религия, да говорят чисто своя език“ и т.н. Иначе по негово време френският не се е развалил в Холандия, както е днес. Бейл не е имал бежански стил; единственият му недостатък е известна фамилиарност, достигаща до принизяване. Езиковите грешки на калвинистките пастори са се дължали на преповтарянето на неправилните изречения на първите реформатори; при това, понеже почти всички са възпитавани в Сомюр, Поату, Дофине или Лангьодок, запазват донякъде разваления провинциален говор. За Сорен в Хага било открито място за преподаване на благородниците. Бил учен и обичал удоволствията. Умрял през 1730 г.

СОРЕН (Жозеф), роден край Оранж през 1659 г., член на Академията на науките. Бил всеотраден гений; от него обаче са

останали само текстове в „Журнал де саван“ няколко математически съчинения и прословутият Factum против Русо. Злощастно известният процес вгорчил целия му живот и довел до безобразни обвинения срещу него. Русо намерил убежище в Швейцария, знаел, че неговият враг е бил пастор на реформистката църква в Берше, в областта Иверден, и насъбрал всякакви свидетелства против него. Редно е да знаем, че на Жозеф Сорен не му допаднало да бъде преподавател, бил отдаден на философията и математиката и предпочел пред селцето Берше своята родина Франция, Париж и Академията на науките. За да осъществи желанията си, му се наложило да се прехвърли към римската църква и той го сторил през 1690 г. Босюе, епископът на Мо, сметнал, че е покръстил един преподавател, а само спомогнал за добруването на един философ. Сорен се върнал подир много години в Швейцария, за да встъпи във владение на някои имоти на жена си, която също бил убедил да се раздели с реформистката вяра. Магистратите разпоредили да го арестуват като пастор отстъпник, който е направил и съпругата си отстъпница. Това се случило през 1712 г. след прословутия процес срещу Русо, а Русо тъкмо бил в Сольор. Тогава срещу Сорен били повдигнати направо дамгосващи го обвинения. Вменили му стари простъпки, за които едва ли не се полагала бесилка; после измъкнали в негов ущърб едно старо писмо, в което уж той лично изповядвал престъпленията си пред един пастор, негов приятел. Врѣх на безобразието било, че по най-жесток и долен начин отпечатали обвиненията и писмото в голям брой вестници, в приложенията към Бейл и Морери; това бил нов злокобен подход към очернянето на човек в Европа. Странно принизяване на литературата било един речник да бъде преобразен в съдебен протокол, като скандални обругавания мърсели произведения, създадени да бъдат сборници на познания — със сигурност това не съответствало на намеренията на първите автори на подобни архиви на литературата, впоследствие замърсени с безброй погрешни и отвратителни допълнения. Често писателското изкуство се превръща в противен занаят, при който неграмотни издатели заплащат на страница лъжи и повърхностни глупотевини на наемни драскачи, довели литературата до най-гадна професия. Поне да не поместваха в речници криминални обвинения, така се клевети без правно основание. Имах възможността да прегледам обвиненията срещу Жозеф Сорен; разговарях със сеньора

на землището на Берше, където Сорен е бил пастор; обърнах се към всички роднини на сеньора на тази земя: той и близките му единодушно потвърдиха, че никога не са вижда ли писмото; вменено на Сорен; всички вкупом изразиха дълбокото си възмущение спрямо скандалната злоупотреба, извършена чрез приложенията към речниците на Бейл и на Морери; това справедливо възмущение трябва да изпитват в сърцата си всички почтени хора. Притежавам потвържденията на трима пастори, които признават, че никога не са виждали оригинала на предполагаемото писмо на Сорен, нито познават някого, който да го е виждал, нито пък са чували то да е било изпратено, до който и да е пастор от местността Во, и могат само да изразят неодобрение към използването на този документ.

Жозеф Сорен умря през 1737 г. като безстрашен философ, познаващ нищожността на всичко на този свят, изпълнен с дълбоко презрение към всички тия празни предразсъдъци, към всички тия крамоли, към неоснователните позиции, добавяни към товара на безбройните нещастия в човешкия живот.

Жозеф Сорен остави един син с истински заслуги, автор на трагедия, озаглавена „Спартак“, в която има щрихи, сравними с най-голямата сила на Корней.

СЪОНО (Жан Франсоа), роден през 1601 г., главен свещеник към „Оратоар“; като проповедник бил спрямо отец Бурдалу това, което е Ротру спрямо Корней — негов предшественик, рядко негов съперник. Смята се за един от първите, възстановили красноречието, а не за един от малобройните действително красноречиви хора. Умрял през 1672 г.

ТАЛМАН (Пол), роден в Париж през 1642 г. Макар да бил внук на богаташа Монторон и син на отговарящ за прошенията с двеста хиляди ливри рента днешни наши пари, се озовал почти бедняк. Колбер се погрижил за него, както и за други литератори. Той е в основата на историческия цикъл от медали, пуснати от краля. Умрял през 1712 г.

ТАЛМАН (Франсоа), роден в Ла Рошел през 1620 г., втори преводач на Плутарх. Умрял през 1693 г.

ТАЛОН (Омер), прокурор на парижкия парламент, оставил полезни мемоари, достойни за един добър магистрат и гражданин; красноречието му обаче още не е като в добрите времена. Умрял през 1652 г.

ТАРТЬОРОН, йезуит. Превел сатирите на Хораций, на Персий и на Ювенал, премахвайки непристойните грубости, с които е странно, че Ювенал, а още повече пък Хораций, са омърсили творбите си. В това отношение мислел за младите хора, за които смятал, че работел; преводите му обаче не са достатъчно буквални за тях; смисълът е предаден, ала не и думите поотделно. Умрял през 1720 г.

ТЕРАСОН (абат), роден през 1669 г., философ цял живот, включително в смъртта си. Има хубави моменти в неговия „Сет“. Преводът му на Диодор е полезен; „Изследване върху Омир“ се смята за безвкусно. Умрял през 1750 г.

ТИЕР (Жан Батист), роден в Шартр през 1641 г. Дължим му множество съчинения. Писал против признаването на манастира на корделиерите в Реймс: „На Бог и на свети Франциск, двама разпнати.“ Умрял през 1703 г.

ТОАНАР (Никола), роден в Орлеан през 1629 г. Твърди се, че участвал дейно в трактата на кардинал Норис „Сирийски епохи“. „Взаимовръзките между четиримата евангелисти“ е на гръцки и минава за любопитно произведение. Бил само учен, но задълбочен. Умрял през 1706 г.

ТОМАСЕН (Луи), от „Оратоар“ роден в Прованс през 1619 г., човек с дълбока ерудиция. Той пръв провел беседи за Отците, за съборите и за историята. В края на живота си забравил всичко, което знаел, и дори не помнел, че е писал. Умрял през 1695 г.

ТОРСИ (Жан Батист Колбер дьо), племенник на великия Колбер, министър при Луи XIV, оставил мемоари от Рисвикския до Утрехтския мир: те бяха отпечатани, докато се приключваше изданието на този „Опит върху века на Луи XIV“. Потвърждават всичко, което се твърди тук. Тези мемоари съдържат подробности, полезни единствено за онези, които искат да се просветят в дълбочина; написани са по-чисто от всички предходни мемоари; в тях се долавя вкусът на двора на Луи XIV. Най-ценни са обаче заради искреността на автора: единствено правдата и умереността са ръководили перото му. Умрял през 1746 г.

ТРИСТАН Отшелника, благородник от свитата на Гастон д'Орлеан, брата на Луи XIII. Бележитият и продължителен успех на неговата трагедия „Мариамна“ се дължал на тогавашното невежество. Нямамо нищо по-добро; след като славата на тази пиеса се затвърдила, били потребни доста трагедии на Корней, за да бъде забравена. Има си

все още народи, при които съвсем посредствени произведения минават за шедьоври, понеже не се намират гении, които да ги надминат. Общо взето не се знае, че Тристан написал в стихове Богородичната литургия, и не е чудно, че не се знае. Умрял през 1655 г.

Ето епитафията му, съчинена от самия него:

*Бях куче край престол на превелик сеньор;
бях беден и такъв стремях се да изглеждам;
живях зле и мечтах си само за простор,
и край хазна умрях без капчица надежда.*

ТУРЕЙ (Жак), роден в Тулуза през 1656 г., известен покрай своя превод на Демостен. Умрял през 1715 г.

ТУРНЬОФОР (Жозеф Питон дьо), роден в Прованс през 1656 г., най-големият ботаник на своето време. Бил изпратен от Луи XIV в Испания, в Англия, в Холандия, в Гърция и в Азия, за да усъвършенства естествознанието. Пренесъл обратно хиляда триста трийсет и шест нови видове растения и ни научил да разпознаваме нашите. Умрял през 1708 г.

ТЮРЕН. Този велик човек ни е оставил и мемоари, който намираме в неговия животопис, дело на Рамзи. Разполагаме с много мемоари на наши пълководци, ала те не са писали като Ксенофон и Цезар.

УЛИЕР (Антоанет дьо Лагард ДЕ). От всички френски дами, занимавали се с поезия, успява най-много, тъй като се помнят най-много нейни стихове. Жалко, че е автор на лошия сонет против възхитителната „Федра“ на Расин. Този сонет е добре приет от публиката само защото е сатиричен. Не е ли достатъчно, че жените са ревниви в любовта? Нима трябва и да бъдат литературни завистнички? Жена сатирик — това е едновременно Медуза и Сцила, две красавици, преобразени в чудовища. Умряла през 1694 г.

ФЕЛИБИЕН (Андре), роден в Шартр през 1619 г. Той е първият, назовал в надписите по парижкото кметство „Велики“ Луи XIV.

Чест му правят най-вече неговите „Беседи около живота на художниците“. Той е елегантен, дълбок, има отличен вкус; само дето

казва твърде малко неща с твърде много думи и му липсва всякаква методичност. Умрял през 1695 г.

ФЕНЕЛОН (Франсоа дьо Салиняк), архиепископ на Камбре, роден в Перигор през 1651 г. Оставил е петдесет и пет отделни произведения. Всичките са дело на едно добродетелно сърце; ала „Телемах“ е съчинен с вдъхновение. Неоснователно бива заклеймен от Гьодвил и от абат Фейди. Умрял в Камбре през 1715 г.

ФЕРАН, съветник в двора по помощите. Рецитирани са негови много хубави стихове. И той като Русо имал принос към епиграмите и към мадригала. Ето една представа за вкуса на Феран:

*В дан на любовта и тъгата
Целемн превърнат бил в чешма,
течала си тя сам-сама,
щом пиел някой от водата,
забравял лик и имена.
За да забравя свойта мила,
напразно тичах аз дотам:
тъй често бе менила плам,
че бе чешмата пресушила.*

Виждаме как Феран влага повече естественост, изтънченост и изящество в галантните си сюжети, докато Русо се стреми със сила към разгул. Умрял през 1720 г.

ФЛЕШИЕ (Еспри), от графство Авиньон, роден през 1632 г., епископ на Лавор, впоследствие и на Ним, френски и латински поет, историк, проповедник, известен обаче главно с прекрасните си надгробни слова. Неговата „История на Теодосий“ е била предназначена за обучението на Негово Кралско Височество. Херцог Дьо Монтозие ангажирал най-добрите умове на Франция да създават добри произведения за неговото възпитание. Умрял през 1720 г.

ФЛЪОРИ (Клод), роден през 1640 г., допълнителен възпитател на херцога на Бургундия, изповедник на Луи XIV и на сина му, живял в двора в самота, отдаден на работа. Неговата „История на Църквата“ е най-добрата, създавана някога, а встъпителните бележки стоят по-

високо от самата история. Те са почти дело на философ, историята обаче не е. Умрял през 1723 г.

ФОНТЕНЕЛ (Бернар Дьо Буви дьо), роден в Руан на 11 февруари 1657 г. Той може да бъде разглеждан като най-универсалният ум във века на Луи XIV. Приличал е на щастливо разположена земя, даваща всякакви плодове. Не бил дори на двайсет, когато бил сътворил голяма част от своята трагична опера „Белерофон“; впоследствие създал операта „Тетида и Пелей“ в която доста имитирал Кинд и която постигнала голям успех. Успехът на „Еней и Лавиния“ не бил толкова голям. Опитал си силите в трагичния театър; помогнал на госпожица Бернар за няколко пиеси. Написал сам две, едната, от които била играна през 1680 г., но така и не била отпечатана. Тя за твърде дълго му навлякла несправедливи обвинения: негова заслуга било, че признавал, макар умът му да обхващал всичко, как няма таланта на своя чичо Пиер Корней за трагедиите.

През 1686 г. създал алегорията „Мир и Енеже“^[24]; това били Рим и Женева. Тази известна шега заедно с „История на оракулите“ довела до преследване срещу него. Имало и друго, не тъй опасно, което било само литературно — задето дълго твърдял, че в много отношения модерните автори струват колкото древните. Расин и Боало иначе имали интерес Фонтенел да е прав, но се престорили, че нямат отношение към него и задълго затворили пред него портите на Академията. Писали епиграми против него, той също писал срещу тях и така и си останали врагове. Създал множество леки произведения, в които си личала изтънченост и дълбочина, разкриващи човек, който стои по-високо от творбите си. В стиховете и в неговите „Диалози на мъртвите“ личи духът на Воатюр, но по-разгърнат и по-философски. Неговата „Множествеността на световите“ била уникална по своя жанр. Той съумял да превърне „Оракулите“ на Ван Дал в приятна книга. Деликатната област, с която се занимава това четиво, му спечелила жестоки врагове, с които обаче имал щастието да си няма работа. Осъзнал колко е опасно човек да бъде прав за неща, относно, които овластени хора грешат. Насочил се към геометрията и към физиката със същата лекота, с която се занимавал с развлекателни изкуства. Бил избран за постоянен секретар на Академията на науките и изпълнявал тези функции в продължение на над четирийсет години при всеобщо одобрение. Неговата „История на Академията“ често

озарява в ярка светлина дори напълно помръкнала памет за личности. Той пръв внесъл изящество в науките. Може понякога да е разгръщал сред тях прекалено много красоти, ала това са просто цветя, поникнали естествено сред множество предназначени за богата жътва класове.

„История на Академията на науките“ би била също тъй полезна, колкото е и добре написана, ако трябваше да се разказват само открити истини; налагало се е обаче и да обяснява как едно мнение се е борило срещу друго, като повечето са и унищожени.

Похвалите, с които удостоява мъртвите академици, имат странното свойство да придават достойнство на науките и са придали такова и на автора. Напрасно абат Де Фонтен и други подобни лица са искали да опетнят неговата репутация; великите хора неизменно имат презрени врагове. Вярно, той публикува студени, не особено театрални комедии, както и апология на Декартовите завихряния, ала за комедиите му е простено покрай възрастта, а за картезианството — покрай стария начин на мислене, който в младостта му е бил разпространен в цяла Европа.

Най-сетне той бива признат за първи сред хората, чието ново изкуство е да обливат със светлина и изящество абстрактните науки, и има заслуги във всички други жанрове, към които се е обръщал. Безбройните таланти са били подкрепени от познания по езици и история, а той си остава и без уговорки над всички учени, които не са имали дарованието да направят открития.

Неговата „История на оракулите“, която представлява съдържано и умерено резюме на голямата история на Ван Дал, му докарва доста гневен обмен на мнения с няколко йезуити, компилатори на „Жития на светиите“, поради сходството на компилациите. Те писали по своя си начин срещу разумните доводи на Ван Дал и на Фонтенел. Парижкият философ не отговорил; отговорил неговият приятел, ученият Банаж, холандски философ, и книгата на компилаторите останала непрочетена. Много години по-късно йезуитът Лютелие, изповедник на Луи XIV, злощастен предвестник на всички спорове, породили толкова злини и смехотворни явления във Франция, обявил Фонтенел през Луи XIV за атеист и припомнил алегорията „Мир и Енеже“ Марк Ръоне дьо Поми, маркиз Д'Аржансон, тогава началник на полицията, а впоследствие министър на правосъдието, отклонил гоненията, които

щели да започнат против Фонтенел; философът се позовава открито на това във възхвалата на министъра на правосъдието Д'Аржансон, произнесена в Академията на науките. Този анекдот е много любопитен от всичко, разказвано от абат Трюбле дьо Фонтенел. Умрял на 9 януари 1757 г. на възраст сто години без един месец и два дни.

ФОРБЕН (Клод, кавалер Дьо), водач на ескадра във Франция, велик адмирал на владетеля на Сиам. Оставил е любопитни мемоари под чуждо авторство и можем да съдим за нещата между него и Дюге Труен. Умрял през 1733 г.

ФРАГИЕ (Клод), роден в Париж през 1666 г., добър литератор с изискан вкус. Облича философията на Платон в добри латински стихове. По-добре да бе създал хубави френски стихове. Има превъзходни негови разсъждения в полезния сборник на Литературната академия. Умрял през 1728 г.

ФЬОКИЕР (Антоан дьо Па, маркиз Дьо), роден в Париж през 1648 г., офицер, доказал се във военни действия, дава отлични насоки, при все че е твърде строг критик. Умрял през 1711 г.

ФЮРТИЕР (Антоан), роден през 1620 г., известен покрай своя речник и поради участието в знаменит спор. Умрял през 1688 г.

ХАМИЛТЪН (Антоан, граф), роден в Кан^[25]. Дължим му някои хубави стихове, той пръв пише романи с приятен вкус, а не шеговити като Скарон. Неговите „Мемоари на граф Дьо Грамон“ — той бил негов шурей — измежду всички книги си остават с най-незначително съдържание, но с много весел, жив и приятен език. Това е образец за забавен разговор, а не за книга. Героят на мемоарите няма други преживявания, освен да премята приятелите си на комар, да се оставя лакеят му да го обира и да пуска разни хитроумни забележки за приключенията на другите.

ХЕЛВЕЦИЙ, прочут лекар, писал много добре за устройството на животните и за треската. Умрял към 1750 г. Беше баща на един истински философ, който се отказа от поста главен наместник по фермите, за да се отдаде на литературата, и бе сполетян от съдбата на мнозина философи, преследвани заради някоя книга и за благонравието си.

ШАНТРО (Луи Льофевр), роден през 1588 г. Извънредно учен човек, един от първите, дали ред в историята на Франция; приема обаче една огромна неточност — че наследствените феоуди са

възникнали след Хюг Капет. Дори да съществуваше единствено примерът с Нормандия, дадена или по-скоро откънатата като наследствен феодал през 912 г., това би било достатъчно, за да унищожи становището на Шантро, което много историци застъпват. Впрочем сигурно е, че Шарльоман установява във Франция феода с право на собственост и че тази форма на управление е било позната преди него в Ломбардия и в Германия. Умрял през 1658 г.

ШАПЕЛ (Клод Еманюел Люилие), извънбрачен син на Франсоа Люилие, главен счетоводител. Не е вярно, че той пръв си служи с повтарящи се рими; Д'Акуси го прави преди него, и то с успех.

*Защо ти, пол кат роза нежна,
от милост не прие копнежа
на своя ближен в този свят?
Как мразиш ти най-безметежно
несторил нищо мъж нерад?
Да, видно е, че за поврат
да сторя нещо е надлежно.*

Има множество повтарящи се рими при Воатюр. Шапел се справя по-добре от други в този жанр, притежаващ хармония и изящество, в който обаче понякога налага безплодно изобилие от рими пред мисълта и общия изказ. Сладострастният му живот и непретенциозността допринасят допълнително за известността на кратките му творби. Знаем, че в „Пътешествие до Монпелие“ се срещат множество черти на Башомон, син на председателя Льокоаньо, един от най-приятните хора на онова време. Впрочем Шапел е бил един от най-добрите ученици на Гасенди. Иначе трябва непременно да отличаваме от ласкателствата, които толкова литератори са отправяли към Шапел и подобни на него хора, похвалите, дължими на големите майстори. Характерни за Шапел, за Башомон, за Брусен и цялото това общество от квартала „Маре“ са били лекотата, веселието и свободата. Можем да съдим за Шапел по тази импровизация, която досега не съм виждал отпечатана. Осъществил я на масата, след като Боало изрецитирал една епиграма:

*Снизяваш се от твойта слава
с четиристишии сега,
ала дали ти подобава
да се заяждаш все така,
ще видим, щом наля здраво
и чаша сложа ти в ръка!*

Умрял през 1686 г.

ШАПЛЕН (Жан), роден през 1595 г. Ако не бе „Девата“, би имал репутация сред литераторите. Тази лоша поема му донесла по-голям успех, отколкото „Илиада“ на Омир. Иначе Шаплен е полезен с литературното си творчество. Той поправя първите стихове на Расин. Започва като оракул за авторите, а завършва опозорен. Умрял през 1674 г.

ШАРАС от Академията на науките, първият, писал стойносно за лекарствата — ето как при Луи XIV всички изкуства разширяват своя обсег. Този аптекар пътувал до Мадрид и се озовал в килиите на инквизицията, понеже бил калвинист. Бързото отричане от вярата и намесата на френския посланик му спасили живота и му върнали свободата. Той много се занимавал с експерименти с пепелянки и със средствата, за да се попречи на често смъртоносния ефект от отровата им. Само дете се объркал, твърдейки противно на Реди, че отровата на пепелянките не се съдържа в жълтата течност, излизаща от двете задъбни джобчета на челюстите им. През време на експериментите бил хапан многократно, без от това да възникнат сериозни последствия. Умрял през 1698 г.

ШАРДЕН (Жан), роден в Париж през 1643 г. Никой пътешественик не е оставял по-любопитни мемоари. Умрял в Лондон през 1713 г.

ШАРЛЪОВАЛ (Жан Фокон ДЪО РИС), един от хората, придобили известност със своята деликатност, без да се излагат много пред публиката. Прословутият „Разговор между маршал Д’Окенкур и отец Кане“, отпечатан сред творбите на Сент Еврьомон, е от Шарльовал, както и малката „Бележка относно янсенизма и молинизма“, добавена от Сент Еврьомон. Стилът на финала е твърде различен в сравнение с началото. Покойният държавен съветник

господин Дьо Комартен имаше ръкописа на Шарльовал, връчен му от автора. В „Морери“ четем как председателят Дьо Рис, племенник на Шарльовал, не искал да отпечата творбите на чичо си от страх да не би авторството да се превърне в петно за рода. Човек трябва да бъде отвратителен и по нрав, и по ум, за да си представи подобно нещо в нашия век; за един човек, носещ съдийска тога, това би била гордост, достойна за военните и варварски времена, когато тоги са се носели от неуки поради еднакво презрение към учението и към тогите. Умрял през 1693 г.

ШАРПАНТИЕ (Франсоа), роден в Париж през 1620 г., един стойностен академик. Дължим му превод на „Животопис на Кир“. Поддържал силно мнението, че надписите по публичните паметници във Франция трябва да бъдат на френски. Действително неохотата да си служим с езика, говорен в цяла Европа, представлява принизяване; самоцелно е да се говори на всички на език, който три четвърти от хората не разбират. Има нещо варварско в латинизирането на френските имена, което потомците ни не биха приемали: названията Рокроа и Фонтеноа биха били по-ефектни от названията *Rocrosium* и *Fonteniacum*. Умрял през 1702 г.

ШЕРОН (Елизабет), родена в Париж през 1648 г., известна с музиката, живописата и стиховете си, позната под нейното собствено име, а не под името на нейния съпруг Лъое. Умряла през 1711 г.

ШИФЛЕ (Жан-Жак), роден в Безансон през 1588 г. Оставил доста изследвания. Умрял през 1660 г. Имало е седем писатели с това име.

ШОАЗИ (Франсоа Тимолеон дьо) от Академията, роден в Париж през 1644 г., изпратен в Сиам. Разполагаме с неговия разказ. При отпътуването си бил само подстриган, в Сиам го ръкополагат за свещеник за четири дни. Съчинил доста истории, има „Превод на «Имитация на Иисус Христос»“, посветен на госпожа Дьо Ментьонон с епиграф, гласящ: *Concupiscet rex decorem tuum*^[26]; също и „Мемоари на графиня Де Бар“ Графиня Де Бар бил самият той. Обличал се и живял като жена години наред. Купил имение край Тур под името графиня Де Бар. В мемоарите му има простодушни описания как, преоблечен тъй, имал безнаказано любовници жени. Когато обаче кралят станал набожен, написал „История на Църквата“. В неговите

„Дворцови мемоари“ има истини, доста неверни неща, както и небивалици; написани са твърде фамилиарно. Умрял през 1724 г.

ШОЛИЙО (Гийом), роден в Нормандия през 1639 г., познат покрай пренебрегваните си стихове и покрай техните смели и сладни прелести. В повечето откриваме свобода, наслада и философия, надхвърляща предразсъдъците: той си бил такъв по характер. Живял сред удоволствия и умрял безстрашно през 1720 г.

Най-често се цитират стиховете му от творбата под заглавие „Капката“ която започва тъй:

*И бронз, и мрамор без пощада
рушиш, без никой да те спре.*

Особено известно е посланието по повод смъртта на маркиз Дьо Лафар.

*По-малко се боя, че приближава края,
на принципи добри духът ми е опрян,
доволен, убеден, съмнения не зная,
дори живота си аз имам за презрян.
Без предразсъдъци измамата посрещам
на суеверен яд
и се издигам над
оковите на жалките души, които
все хулят, без дори да питат
създателя какво е взел и що е дал.*

Друго послание до същия бива прието още по-бурно; то започва така:

*Видях отблизо Стикс, фуриите съзирах;
в слуха ми вряза се и оня вой безспирен
на песа, дето бди над ада и смъртта,*

*и черен дим и плам към мене долетя,
забулил пред духа нещадно светлината:
тогава аз едва усетих си душата
как стяга се в едно усилие за миг
да срещне и смъртта, и всеки страшен лик.
Но разумът узна, защото бе възможно,
че ужас няма тук, че няма нищо сложно;
че призраците зли игра са на страха,
от дойката втълпен в сърцето и слуха
чрез върколаци зли, останали в наследство,
чрез демони и ад от ранното ни детство.*

Тези редове не са доизгладени: това са заготовки за микеланджеловски статуи. Неговият нравствен стоицизъм не му докарва гонения; при все че бил абат, богословите го отбягвали и той живеел само сред приятели. Струвало си е да доизпипа произведенията си, но не умее да доизглажда. Отпечатани са много негови блудкави светски съчинения; това се дължи на лошия вкус и на стиснатостта на издателите. Уводите в началото на сборника са дело на забравени люде, които смятат, че представляват добра компания, печатайки глупотевините на един човек, който действително е бил добра компания.

ШЬОВРО (Юрбен), роден в Луден през 1613 г., учен и забележителен ум, имал висока репутация. Умрял през 1701 г.

ШЬОМИНЕ, йезуит. Наричали го „Расин сред проповедниците“, а Бурдалу — „Корней“. Умрял през 1689 г.

Ще направим само една бележка, която ни се струва важна: следва грижливо да отделим поговорките в стиховете му от онези откъси, които заслужават да бъдат максими. Максимите са благородни, мъдри и полезни; те са създадени за хора, притежаващи образованост и вкус, за добра компания. Поговорките са за простолюдието; а знаем, че простолудие има във всички съсловия.

*Да изглеждаш почтен — означава да бъдеш.
Току ме виж заспал край неговия впряг.
Тук всяка възраст радост има, вкус и нрав.*

*Душата не трепти, щом вяра няма тук.
Тъй неправдоподобно вярното е нявга.*

Ето максими, достойни за почтени хора. Ала ето такива стихове:

*Котакът е котак, Роле пък е мръсник.
По кухните е тръгнал да си дири хляба.
Река да кажа „да“, таз кифла казва „не“.
Мирише ли добре? Муската не пестим.
Вергилий да, за свят, за римите — Кино̀.*

Това са си народни поговорки, а не редове, достойни да бъдат запаметени от познавачите. Умрял през 1711 г.

ЮЕ (Пиер Даниел), роден в Кан през 1630 г., универсален учен, запазил страстта си към проучванията чак до деветдесет и една годишна възраст. Призован от кралица Кристина в Стокхолм, станал впоследствие един от знаменитите хора, допринесли за възпитанието на дофина. Никога принц не е имал подобни учители. Юе става свещеник на четирийсет години; получава епископство Авранш, което после напуска, за да се отдаде напълно на проучвания като пенсионер. От всички негови книги най-полезни са „Търговията и мореплаването при древните“ и „Произходът на романите“. Около неговия „Трактат за слабостта на човешкия разум“ се вдига голям шум, който сякаш кара „Ангелослов“ да бледнее. Умрял през 1721 г.

Не си заслужава да разширяваме още този списък. В него са малобройни великите гении, доста многобройни са имитаторите, а бихме могли да добавим още дълга поредица от учени. Вече ще бъде трудно да се проявят нови гении, освен ако други нрави и друг вид управление преобърнат духовете. Няма как да изникнат универсални учени, тъй като всички науки се разгърнаха неимоверно. Ще се наложи всеки да се отдаде на частица от грамадната нива, култивирана през века на Луи XIV.

ИЗВЕСТНИ ТВОРЦИ

МУЗИКАНТИ

Досега френската музика, поне вокалната, не е била по вкуса на никоя друга нация. Тя и не би могла да бъде, тъй като френската прозодия е различна спрямо всички други в Европа. Ние акцентираме винаги върху последната сричка; всички други народи акцентират върху предпоследната, та и върху тази преди нея, както е при италианците. Единствено в нашия език има думи, завършващи с „нямо е“; тези звуци „ьо“ („йо“), не биват произнасяни при обикновена декламация, ала се чуват при нотирания декламация, и то по един и същи начин, *gloi-reu, victoi-reu, barbari-eu, furi-eu*^[27] (глоа-рьо, виктоа-рьо, барбари-ьо, фюри-ьо...). Ето защо повечето ни мелодии и речитативи са непоносими за всеки, който не е свикнал с тях. Климатът също не допуска гласовете да са тъй леки, както е в Италия; при нас липсва навикът, дълго време обичаен при папата и в останалите италиански дворове, да лишаваме мъжете от тяхната мъжественост, за да имат гласове, по-красиви от женските. Като добавим към всичко това и мудността на нашето пеене, тъй рязко контрастираща с живостта ни като нация, френската музика винаги ще си остане харесвана само от французи.

Независимо от тези обстоятелства чужденци, пребивавали дълго във Франция, признават, че нашите музиканти са създали шедьоври, напасвайки мелодиите си към нашите слова, като нотирания декламация често е възхитително изразителна; тя обаче е подходяща само за много привикнали към нея уши и изпълнението трябва да бъде съвършено; необходими са актьори: в Италия певците са достатъчни.

Инструменталната музика е повлияна от монотонността и мудността, за които бива укорявана вокалната; много от нашите симфонии обаче, както и най-вече танцовите мелодии, срещат силно одобрение при други нации. Те се свирят в доста италиански опери; неизменно единствено те са добре дошли за един крал, поддържащ една от най-добрите опери в Европа, който наред с разнообразните свои дарования се е отнасял особено грижливо към музиката.

ЛЮЛИ (Жан Батист), роден във Флоренция през 1633 г., доведен във Франция на четиринайсет години, тогава умее да свири само на цигулка, ала станал бащата на истинската музика във Франция. Той съумял да подчини таланта си на гения на езика; това бил единственият път към успеха. За отбелязване е, че тогава италианската

музика не е била далеч от ниските тонове и от благородната простота, която ни допада и до днес в речитативите на Люли.

Надали нещо прилича повече на тези речитативи от прочутия мотет на Люли, път в Италия с такъв успех през седемнайсети век, който започва така:

*Sunt breves mundi rosae
Sunt fugitivi flores;
Frondes peluti annosae
Sunt labiles honores.*

Редно е да отбележим, че в тази съвсем декламаторска музика, сродна с древните песнопения, красотата на пеенето се дължи главно на естествената прелест на думите; може да се декламира единствено онова, което си го заслужава. Тук е причината мнозина да се заблуждават относно времето на Кино̀ и на Люли. Поетите са завиждали на поета, а не на музиканта. Боало укорява Кино̀ за:

*... глупотевини доволно сладострастни,
облече ги Люли чрез музика прекрасна.*

Нежните чувства, изразявани тъй добре от Кино̀, са под неговото перо истинско описание на човешкото сърце, а не сладострастни глупотевини. С изказа си Кино̀ освежава музиката много повече, отколкото изкуството на Люли е освежавало думите. Необходими са били тези двама души и актьори, за да превърнат някои сцени от „Атис“ „Армида“ и „Роланд“ в спектакъл, невиждан от античността и от който и да е днешен народ. Отделни мелодии и малки арии не съответстват на съвършенството на тези големи сцени. Тези мелодийки и песнички са в духа на нашите коледни песни; те приличат на венецианските баркароли: тогава са се стремели към това. Колкото по-слаба била музиката, толкова по-лесно се запомняла; речитативите обаче са толкова красиви, че Рамо никога не успява да ги засенчи. Той казвал: „На мен ми трябва певци, а на Люли — актьори.“ Рамо радвал

слуха, а Люли — душата: едно от големите предимства на века на Луи XIV е, че Люли е срещнал Кино.

Подир Люли всички музиканти като Колас, Кампра, Детуш и другите са негови имитатори, докато не се появява Рамо, който ги надскача с дълбоката си хармоничност и превръща музиката в ново изкуство.

Колкото до църковните музиканти, макар във Франция някои да са си спечелили известност, работите им не са били изпълнявани другаде.

художници

При живописиста не е като при музиката. Една нация може да има вид пеене, което да допада единствено на нея, тъй като геният на езика ѝ не би приел друго; художниците обаче трябва да представят природата, която е една във всички страни и се гледа с едни и същи очи.

За да си спечели един художник справедлива репутация, трябва работите му да бъдат ценни и за чужденците. Не е достатъчно да си имаш шепа поддръжници и да те хвалят в разни книжки — трябва да бъдеш купуван.

Талантът на художниците понякога бива стеснен от нещо, което би следвало да го разгръща; става дума за академичния вкус, за похватите, които те възприемат подир онези, които стоят над тях. Академиите със сигурност са много полезни при обучение на ученици, особено ако ръководителите работят с изискан вкус; ако обаче началниците са безвкусни, ако похватите са сухи и бледи, ако лицата са изкривени, ако картините са рисувани като ветрила, учениците в стремежа си да имитират или да се харесат на лошия преподавател напълно губят представа за същинската природа. Академиите имат едно проклятие: нито едно произведение, което се нарича академично, в нито един жанр не се е оказало гениално: посочете ми творец, обсебен от страха, да не би да не уцели похватите на своите събратя — неговите творби ще бъдат претенциозни и измъчени; посочете ми човек със свободна воля, преизпълнен от природата, която рисува — той ще успее. Почти всички велики творци са разцъфнали преди възникването на академиите или са работили с вкус, различен от онзи, царил в тези общности.

Корней, Расин, Дебрео, Лъосюйор, Лъомоан не само поемат по различен път спрямо събратята си, ами те почти до един са им били врагове.

ПУСЕН (Никола), роден в Андьолис, в Нормандия, през 1594 г., бил самоук гений; усъвършенствал се в Рим. Наричат го художник на хората на духа; бихме могли да го наречем и художник за хората с вкус. Единственият му недостатък е, че е прекалил с тъмните отсенки на римската школа. В свое време е бил най-големият художник в Европа. От Рим го поканили в Париж, той бил засегнат от завист и заговори и се оттеглил: това се случва с не един творец. Пусен се завърнал в Рим, където живял беден, но доволен. Философията го въздигнала над богатството. Умрял през 1665 г.

ЛЪОСЮЙОР (Йосташ), роден в Париж през 1617 г., имал за едничък учител Вуе, ала станал отличен художник. Бил довел изкуството на живописата до най-големи висини, но умрял само на трийсет и осем години, през 1655 г.

БУРДОН и ЛЪОВАЛАНТЕН били известни. Три от най-добрите картини, красящи църквата „Сан Пиетро“ в Рим, са на Пусен, на Бурдон и на Валантен.

ЛЪОБРЕН (Шарл), роден в Париж през 1619 г. Талантът му тъкмо се бил развил, когато оберинтендантът Фуке, един от най-щедрите и най-нещастни хора, живели някога, му осигурил пенсия от двайсет и четири хиляди ливри наши днешни пари. За отбелязване е, че неговата картина „Семейството на Дарий“ която е във Версай, не бледнее край цветовете на намиращата се до нея картина на Паоло Веронезе, а я надминава доста, що се отнася до рисунъка, композицията, достойнството и точността в одеждите. Шампованите копия на „Битките на Александър“ се търсят дори повече от „Битките на Константин“ от Рафаело и от Жюл Ромен. Умрял през 1690 г.

МИНЯР (Пиер), роден в Троя, в Шампан, през 1610 г., известно време бил съперник на Лъобрен; за потомците няма такъв съперник. Умрял през 1695 г.

ЖЪОЛЕ (Клод), наричан Клод ЛОРЕН. Баща му искал да го направи помощник-сладкар и дори не подозирал, че един ден неговият син ще рисува картини в качеството си на един от признатите първи пейзажисти на Европа. Умрял в Рим през 1678 г.

КАЗ. От него са останали картини, чиято цена расте. Във Франция твърде късно се срещат за добрите творци. Посредствените им работи пречат твърде силно на шедьоврите им. Напротив, италианците подминават своите посредствени неща, поощрявайки отличните. Всяка нация има свои начини да се налага. Французите дават възможност на всички нации да бъдат над тях.

ПАРОСЕЛ (Жозеф), роден през 1648 г., добър художник, надминат от своя син. Умрял през 1704 г.

ЖУВНЕ (Жан), роден в Руан през 1644 г., ученик на Лъобрен, по-слаб от учителя си, макар и добър художник. Обагрят почти всички предмети в жълтеникав оттенък. Виждал ги с този цвят по рождение. Дясната му ръка се парализирала, упражнявал се да рисува с лявата — разполагаме с големи негови композиции, изпълнени по този начин. Умрял през 1717 г.

САНТЕР (Жан Батист). От него остават възхитителни кавалетни платна, с реалистичен и нежен колорит. Неговата картина „Адам и Ева“ е една от най-красивите в Европа. „Света Тереза“ във версайския параклис е шедьовър на изяществото; единственият упрек към него бил, че е прекалено сладникав за религиозна живопис.

ЛАФОС се е отличил с подобни заслуги.

БУЛОН (Бон), отличен художник; доказателството е, че картините му се продават много скъпо.

БУЛОН (Луи). Неговите картини, нелишени от достойнства, не се търсят тъй, както работите на брат му.

РАХ неравен в творчеството; когато успява, е на равнището на Рембранд.

РИГО, роден в Перпинян през 1663 г. Макар да има репутация само като портретист, голямата картина, на която изобразява как кардинал Дьо Буйон оповестява началото на църковната година, е равностойна на най-красивите работи на Рубенс. Умрял през 1743 г.

ДЪО ТРОА работи в стила на Риго. Синът му ни е дал картини на историческа тематика, които заслужават уважение.

ВАТО е за изящното почти това, което е бил Тенирс за гротескното. Има много негови възпитаници, чиито картини се търсят.

ЛЪОМОАН, роден в Париж през 1688 г., може би надскача всички тези художници с композицията си в „Херакловата зала“ във Версай. Апотеозът на Херакъл бил ласкателство спрямо кардинал

Еркюл дьо Фльори, който нямал нищо общо с баснословния Херакъл. Би било по-подходящо за салон на френски крал да бъде представен апотеоз на Анри IV. Льомоан толкова страдал от завистта на събратята си и така тежко приел недостатъчното според него възнаграждение на кардинала, че се самоубил от мъка през 1737 г.

Някои великолепно рисували животни, например Депорт и Удри; други преуспели в миниатюрите; мнозина — като портретисти. Някои, сред които известният Ван Лоо, впоследствие се отличават и в големите жанрове, и можем да смятаме, че това изкуство няма да загине.

СКУЛПТОРИ, АРХИТЕКТИ, ГРАВЬОРИ И ПР.

Скулптурата е била доведена до съвършенство при Луи XIV и съхранява силата си при Луи XV.

САРАЗЕН (Жак), роден през 1598 г., осъществява шедьоври в Рим за папа Климент VIII. Работи и в Париж със същия успех. Умрял през 1660 г.

ПЮЖЕ (Пиер), роден през 1623 г., архитект, скулптор и художник; известен от множество шедьоври, които се виждат в Марсилия и във Версай. Умрял през 1695 г.

ЛЬОГРО и ТЕОДОН украсяват Италия с творбите си. Всеки поотделно осъществил в Рим по един образец, спечелил конкурс измежду всички други, като и двата се смятат за шедьоври. Льогро умрял в Рим през 1719 г.

ЖИРАРДОН (Франсра), роден през 1617 г., достигнал до антични висоти с „Къпещ се Аполон“ и с гробницата на кардинал Дьо Ришельо. Умрял през 1715 г.

КОАЗВОКС и КУСТУ и много други се отличават силно и въпреки това биват надминати от неколцина наши съвременни скулптори. ШОВО, НАНТЬОЙ, МЕЛАН, ОДРАН, ЕДЕЛИНК, ЛЬОКЛЕР, хора като ДРЪОВЕ, ПОАЙИ, ПИКАР, ДЮШАНЖ, последвани от още по-умели творци, бележат успехи в гравьорството, техните щампи красят из Европа кабинетите на онези, които не могат да си позволят картини.

Обикновени златари като БАЛЕН и ЖЕРМЕН заслужават да бъдат поставени сред най-известните творци с красотата на рисунъка и изящството на изпълнението на своите произведения.

Не е толкова лесно за гений с добър вкус към архитектурата да изяви своя талант, както е за други творци. Големи паметници се издигат само когато владетелите ги поръчат. Немалко добри архитекти са пропилили своите таланти.

МАНСАР (Франсоа) се изявява като един от най-добрите архитекти в Европа. Замъкът, или по-скоро дворецът Мезон в близост до Сен Жермен представлява шедьовър, тъй като той получава пълната възможност да разкрие своя гений.

МАНСАР (Жюл Ардуен), неговият племенник, забогатява много при Луи XIV и става оберинтендант по строителството. Красивата постройка на „Инвалидите“ е негова. Не успява да разгърне цялостно своя талант при параклиса във Версай, тъй като теренът не е подходящ, а и трябвало да се запази постройката на малкия палат.

Порицават Париж, заедто има само два фонтана, направени с добър вкус: старият на Жан Гужон и новият на Бушардон; при това те са и зле разположени. Порицават го и заедто няма друг великолепен театър, освен този в Лувъра, който изобщо не се използва, като представленията биват изнасяни в зали, лишени от вкус, пропорции и украса, непрактични и като местоположение, и като конструкция; а някои провинциални градове дават на столицата пример, който тя още не е последвала.

Франция се отличава с други важни обществени съоръжения: става дума за просторните болници, за магазините, за каменните мостове, за кейовете, за огромните диги, задържащи реките в коритата им, за каналите, за шлюзовете, за пристанищата, а най-вече за военната архитектура на тъй много гранични селища, при които здравината съпътства красотата. Познати са строежите по рисунки на ПЕРО, ЛЬОВО и ДОРБЕ.

Градинарското изкуство е създадено и усъвършенствано от ЛЬОНОТР, що се отнася до приятността, и от КЕНТИНИ, що се отнася до полезността. Не вярно, че Льонотр в своята простота бил прегръщал фамилиарно краля и папата. Неговият ученик Колино ме увери, че тези историйки, предадени от толкова речници, са неверни; едва ли се нуждаем от това свидетелство, за да знаем, че един интендант по градините не целува папи и крале по двете бузи.

Гравьорството на скъпоценни камъни, сеченето на медали, буквولةярството за печатниците — всичко това бива повлияно от

бързия напредък на другите изкуства.

Часовникарите, които следва да възприемаме като физици на практиката, дадоха възможност да оценим техния дух в работите им.

Платовете са най-различни, дори златото вече ги краси с разум и рядък вкус, така че даден плат, който е бил носен заради разкоша, заслужава вече да се пази като паметник на индустрията.

Изобщо миналият век даде възможност на настоящия да събере в едно и да предаде на потомците като цяло всички науки, всички изкуства, доведени до най-големите висоти, докъдето са стигали човешките умения: над това работи една общност от учени с богат дух и безкрайно просветени. Огромният, безсмъртен труд сякаш надхвърля краткия човешки живот. Той бе започнат от господата Д'Аламбер и Дидро, в него се намесваха и го преследваха завист и невежество, а това е съдба на всички велики начинания. Би било желателно чужди ръце да не бяха сквернили това важно произведение с детински бръщолевения и блудкави разглаголствания, ала въпреки всичко останалата част от работата е полезна за човешкия род.

[1] Лешчински. — Б.пр. ↑

[2] Мемоарите са публикувани от господин маркиз Дьо Лагранж през 1840 г. — Б.фр.изд. ↑

[3] Слънцето познава бдящите (лат.). — Б.пр. ↑

[4] При властта на Луи XIII, през 1629 г. — Б.фр.изд. ↑

[5] Роден в Екс през 1640 г. — Б.фр.изд. (Има и други неточности в датите, съдържащи се в приложението; някои от най-драстичните бяха отстранени от преводача). — Б.пр. ↑

[6] Избягвайте астрологията, хранителка на астрономията (лат.). — Б.пр. ↑

[7] Grasse и грасе се произнасят „грас“ на френски и означават съответно „тлъста“ и „милост, благословение“. — Б.пр. ↑

[8] Гомбо се ражда през 1570 г., а Шарл IX умира на 31 май 1574 г. ↑

[9] Според приложението на салическия закон единствено мъжете се допускат до важно наследство; фактически чрез него е станало невъзможно Франция да има кралица вместо крал. — Б.пр. ↑

[10] Роден в Орлеан през 1604 г., умрял през 1673 или 1674 г. — Б.фр.изд. ↑

[11] В гъста гора да довлечаш дървета... (Хораций, „Сатири“, прев. Г. Батаклиев). — Б.пр. ↑

[12] Мишел дьо Каstellно Мовисиер (1517–1592), военен със заслуги и изтъкнат дипломат. — Б.пр. ↑

[13] Жените се прославиха във всяко владяно от тях изкуство (ит.). — Б.пр. ↑

[14] Не би му трябвал друг модел, тя сбираше всички красоти (ит.). — Б.пр. ↑

[15] И „Сезострис“ през 1685 г. — Б.фр.изд. ↑

[16] Най-сигурно от най-сигурните неща е съмнението (исп.). — Б.пр. ↑

[17] Навярно презираш тези жалки тоги (лат.). — Б.пр. ↑

[18] Тълпата смята за правилна вярата само в своите богове (лат.). — Б.пр. ↑

[19] Без да пропусне имената на момчетата и жените, описал позорните връзки на принцепса и всичко ново в разврата му, запечатил завещанието и го изпратил на Нерон (лат.). — Б.пр. ↑

[20] Надут (лат.). — Б.пр. ↑

[21] Най-ярко било присъствието на Касий и Брут, тъй като техните образи не се виждали (лат.). — Б.пр. ↑

[22] Волтер греша. Понти, роден през 1583 г., умира през 1670 г. — Б.фр.изд. ↑

[23] Най-сетне стоя тук на земя, където не е бил друг (лат.). — Б.пр. ↑

[24] Няма съчинение със заглавие „Мир и Енеже“. В своя „Курс по литература“ Лаарп допуска същата грешка. Двете думи, обозначаващи Рим и Женева, се намират в „Разказ за остров Борнео“, малка творба, дълго приписвана на Фонтенел по свидетелство на Бейл, която може би не е негова. — Б.фр.изд. ↑

[25] Не в Кан, а в Ирландия към 1648 г. — Б.фр.изд. ↑

[26] Кралят пожела красотата ти (лат.). — Б.пр. ↑

[27] Слава, победа, варварство, ярост (фр.). Нямото е, е единственият шанс да се получат „женски рими“ на френски. — Б.пр. ↑

Издание:

Автор: Франсоа Волтер

Заглавие: Векът на Луи XIV

Преводач: Венелин Пройков

Година на превод: 2015

Език, от който е преведено: френски

Издание: първо

Издател: „Изток-Запад“,

Град на издателя: София

Година на издаване: 2015

Тип: Историография

Националност: френска

Излязла от печат: ноември 2015

Коректор: Милена Братованова

ISBN: 978-619-152-704-5

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/14020>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.